

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№5 (96)

2005 йил,май

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЎНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

МУНДАРИЖА

ҒАЛАБА МУШОИРАСИ

ҒАФУР ҒУЛОМ. Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.....	3
УЙҒУН. Фронтдан хат.....	4
ЗУЛФИЯ. Гуллар очилганда.....	6
МАҚСУД ШАЙХЗОДА. Йўқ, мен ўлган эмасман.....	6

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

ОДИЛ ЁҚУБОВ. Улуғ адиб сеҳри.....	9
УМАРАЛИ НОРМАТОВ. Адиб ҳузурда 19 дақиқа	11
АБДУҒАФУР РАСУЛОВ. Тунда чақнаган юлдуз.....	15

ДРАМА

ВИЛЬЯМ ШЕКСПИР. Ёз туни ғаройиботлари. <i>Комедия</i>	24
---	----

НАСР

ГОТФРИД КЕЛЛЕР. Қишлоқлик Ромео ва Жульетта. <i>Қисса</i>	94
---	----

АДАБИЙ АЛОҚАЛАР

Умрлардан узунроқдир севгимиз. <i>Озарбайжон адиблари меҳмонимиз</i>	134
--	-----

ТОШКЕНТ
МАЙ

ИНТЕРНЕТ ДУНЁСИ

Индиго болалари.....157

АДАБИЙ ҲАЁТ

Михаил Шолоховнинг сўнги кунлари.....170

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА.

ЖОРЖ СИМЕНОН. Мегрэ ва арвоҳ. Роман.....178

Бош муҳаррир:
Озод ШАРАФИДДИНОВ

Таҳрир ҳайъати:
Мирпўлат МИРЗО
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Файзи ШОҲИСМОИЛ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА

Жамоатчилик кенгаши:
Равшан АБДУЛЛАЕВ
Алишер АЗИЗХЎЖАЕВ
Бобур АЛИМОВ
Қуддус АЪЗАМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Туробжон ЖЎРАЕВ
Абдулла ОРИПОВ
Файрат ШОУМАРОВ
Тўлепберген ҚАИПБЕРГЕНОВ
Рустам ҚОСИМОВ
Пўлат ҲАБИБУЛЛАЕВ

Жаҳон адабиёти, 5. 2005.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Навбатчи муҳаррир Г.МУҲАММАДЁРОВА
Рассом Ю.ГАБЗАЛИЛОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусаҳҳиҳлар Д.АЛИЕВА, М.ҚОДИРОВА
Компьютерда саҳифаловчи Ш.АБДУЖАББОРОВА

Теришга берилди 15.03.2005 й. Босишга руҳсат этилди 05.06.2005 й. Бичими 70x108 1/16.
Газета қоғози. Офсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1200 нусха. А-0165 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг “Ўзбекистон” НМИУида чоп этилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Жаҳон адабиёти, 2005 й.

ФАФУР ФУЛОМ

БИЗНИНГ КЎЧАДА ҲАМ БАЙРАМ БЎЛАЖАК

Маҳшар ҳаётнинг ҳам чегараси бор,
Зулм занжиридан сўкилар тугун,
Радио карнайи башорат берар:
Муқаддас арафа кунлари букун,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Боғимиз ҳуснида хазон офати
Кўклам ели билан чечак отгувси¹.
Бу хўрлик, ҳақорат, алам кулфати
Жаҳаннам қаърига бориб ботгувси,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Бутун савати-ла алвон ёзилур
Катта оилага лойиқ дастурхон.
Қадрдон дўстларга номи ёзилур,
Чунончи: “Бўлинг, — деб, — бизларга меҳмон”,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Крим шароблари жомга қуйилур,
Мусибат кун тўкилган қон билан ёшдек,
Сахий баркашларда буғланиб келур
Украинанинг нони иссиқ куёшдек,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Қизларни қўлтиқлаб келар қаҳрамон,
Кўзларда акс этар ўлмаган бу насл.
Қулоқда “бобо” деб янграйди нидо,
Олтин бешикларда туғар янги фасл,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Йигитлар давра олиб айтурлар кўшиқ,
Ҳижронзада қизлар бўлиб жўровоз;
Висол кунидир бу ва мукамал ишқ
Одамлик шаъни-ла қилади парвоз,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Рақслар бошланур, гулўйин, гопак,
Ҳунарин кўрсатар қиз, жувон, хоним,
Ширакайф қарсақлар, гулдурос чапак,
Улуғ айём кунидир, қолмас армоним,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

¹ Фузулийдан. (Муаллиф эскартиши.)

Шоир ҳам шеър ўқир завқдан асабий,
 Шеърини ўқийди у биринчи бор.
 Шеърда Гитлердай итвачча каби
 Лаънати сўзлардан бўлмайди губор,
 Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Ивирсиб базмга кечикиб қолсам,
 Голиблар авф этсин — бироз узрим бор;
 Бисотда йўқ эмас, қийиқ, беқасам,
 Бирор кун дам олсин азиз жомакор,
 Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Фафлат ҳаммомида кириб қолади,
 Енгил тортажакман мисоли пардек;
 Кўринган дўстларим белим олади
 Голиблар белида олтин камардек,
 Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Жаранглаб червонлар ҳамёндан чиқар,
 Қизларимга атаб хина оламан.
 О, ранглар...
 Ой тугиб, офтоб болқар,
 Ҳақиқий ҳафтранг, ҳақиқий чаман,
 Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Қариндош, қондошлар ҳалқасин қоқиб,
 Эринмай айтарман: “Айём муборак!”
 Афв этсин оламнинг посбони эрлар.
 Афв этсин голиблар, кечиксам андак,
 Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Қиёмат куннинг ҳам сўнгги бор ахир,
 Бўлмагай бу зулмат билониҳоя.
 Ватаним тонг тўйи ғоятда яқин,
 Енгажак муғлақо инсоний ғоя,
 Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак!

У Й Ф У Н

ФРОНТДАН ХАТ

Ёв бўрон учирган хазон сингари,
 Кунботар томонга сурилган дамда,
 Жанг тугаб, оқшомнинг майин еллари,
 Қонли юзларимга урилган дамда,
 Ўқ товушидан чўчиб жимиган булбул
 Қайта достонини бошлаган чоғда,
 Кўкда пайдо бўлган илк юлдузлар
 Ерга олтин назар ташлаган чоғда,
 Хатинг келиб тегди, азизим Хумор.
 Гўё бахт кўкида болқиди қуёш.
 Нақадар севинчбахш ёрнинг муждаси,
 Гўё кўкка етди яраланган бош.
 Хатингни ўқидим... севинч ёшлари
 Оқ қоғоз устига томди кетма-кет.
 Мени қувонтирган шодлик гўзали

Ғоһинг гулга тўлсин, мақсадингга ет!
 Уқидим... гўёки кулоқларимда
 Янгради дўстларнинг қувноқ кулгиси,
 Гўё димоғимга урилди келиб,
 Фарғонада ўсган гулларнинг иси...
 Уқидим... гўёки эшитилди сөз —
 Гўзал қизлар чалган дўторнинг саси.
 Гўё кўз олдимда намоён бўлди
 Пахтазор қирларнинг кўм-кўк жилваси,
 Умринг узоқ бўлсин, севгилим Хумор,
 Ҳар неки ёзибсан барчаси мақбул;
 Фронтга деб тинмай кечаю кундуз,
 Янги чаманларда ўстирганинг гул.
 Фронт учун дея кўп меҳр қўйиб,
 Парвариш қилганинг янги экинзор...
 Ҳар неки қилибсан бизни деб унда,
 Барчаси мақбулдир, сўз беришган ёр...
 Бахтлиман, мен томон, хат билан бирга,
 Ишқингнинг булбули айлабди парвоз...
 Фақат таассуфки, вафодор гўзал,
 Сўнги сўзларингда гина бор бир оз.
 Дебсан: “Хат ёзмайсан анчадан бери,
 Балки бизни тамом унутдинг чоғи...”
 О... нечук унутай, азизим, сени
 Сенсиз хазон бўлур кўнгилинг боғи,
 Унутмайман сени, сизни ҳеч қачон,
 Ёдимда гул юзинг, шаҳло кўзларинг,
 Ёдимда сен билан кечирган кунлар,
 Майин табассуминг, ширин сўзларинг.
 Ёдимда сен билан бирга кезганим,
 Мевали боғларнинг салқин сояси.
 Ёдимда гул ушлаб сени қутганим
 Қолхоз саройининг зинапояси.
 Ёдимда юлдузли кечалар бирга,
 Қулоқ солганимиз — булбуллар саси.
 Ёдимда эрталаб нурда товланган
 Шудрингли гулларнинг барқут чехраси.
 Ёдимда сарбасар гуллаган водий,
 Тиниқ булоқларнинг олтин кўзгуси.
 Ёдимда ям-яшил қирни янграган,
 Қолхозчи қизларнинг қувноқ кулгуси.
 Ёдимда узумзор, шафтолизорлар.
 Ёдимда дўстларнинг ўйноқ яллasi.
 Ёдимда дилларга ором берувчи
 Бахтли оналарнинг ширин алласи.
 Шу гўзал ҳаётни, шу саодатни
 Унутиб бўларми, азизим Хумор?
 Сизни дебки қўлга олибман қурол,
 Унутмайман сира — токи жоним бор!
 Сизни деб, от қўйдим ғаним устига,
 Сизни деб, ўзимни оловга урдим.
 Сизни деб, майдонда қилич ўйнатдим;
 Сизни деб, ёвларга қиёмат қурдим.
 Сизни деб, йўл олдим кунботар ёққа,
 Сизни деб, бермадим душманга омон.
 Сизни деб, ўлимга қарадим тикка,
 Сиз билан биргадир ўйларим ҳамон...
 Хат ёзиб тур, Хумор, ширин хатларинг
 Қушлар каби парвоз эткизар мени...
 Амин бўл, муқаддас асл севгилар
 Зафар бўстонига етказар мени.

З У Л Ф И Я

ГУЛЛАР ОЧИЛГАНДА

Сени кузатганда оппоқ қор эди,
Энди баҳор келди, боғлар ям-яшил.
Сени эсга солиб гуллар очилди,
Қайдасан, гул фаслин севган тоза дил?

Субҳидам уйғониб гулга қарайман,
Оқ, пушти гулларнинг атри сочилар.
— Ғамхўр боғбонинг қаерда? — дейман,
Жавобга ғунчалар лаби очилар:

“Узоқ... узоқларда, эркама, у боғбон,
У ерда на гул бор, на гулгун баҳор.
Унда қаҳратон қиш — ўкирар бўрон,
Ҳали ёғмоқдадир паға-паға қор.

Душман хазон қилган гулсиз у боғлар
Севганинг қўлида топгуси ҳаёт.
Гулзорда сайролмас бойқушлар, зоғлар,
Баҳор қушлари боз елпигай қанот...

У дер: ёвдан асар қолмасин буткул,
Ғалаба байрами бўлсин гул билан.
Йигит севганига тутсин яна гул —
Ёвни енгиб келган голиб қўл билан.

Менман деган шерлар жанг майдонида,
Ушаларнинг бири сен, севган киши.
Юрт ишқи ёнаркан йигит қонида,
Унга гул юбормоқ ҳар қизнинг иши.

Гулинг очилибди, ёрингга юбор,
Меҳрингдан сўзласин унга ҳикоя.
Атиргуллар ҳиди маст этсин такрор,
Севгинг балолардан қилсин ҳимоя.

Гуллар бағишласин томирига қон,
Жангларда мардлиги бўлсин зиёда.
Курашда ботирлик келтиради шон,
Марднинг номи мангу қолар дунёда”.

Шундай субҳидамда сен деб уйғониб,
Гуллар эртагига қулоғим солдим.
Сен эккан гулларнинг лабидан қониб,
Тўйгунча лаззатли бўсалар олдим.

МАҚСУД ШАЙХЗОДА

ЙЎҚ, МЕН ЎЛГАН ЭМАСМАН!

Фақат олий ниятлар яшамоққа сазовор,
Фақат олижаноблар коинотда баҳри бор,
Фақат нурнинг ҳаққи бор фазоларни қучишга,
Фақат қизил лочинлар булут узра учишга,

Фақат севги яшайди, фақат нафрат яшайди,
 Ёвга қарши ҳақ нафрат ҳақли ишққа ўхшайди.
 Ўлмасликка ўлим йўқ, ном номусга эгадир,
 Сендан узоқ юрганни ўлди дейиш негадир?!
 Ўлим нима: хотирдан кўтарилиш эмасми?
 Ўлган киши хотирот дафтаридан ўчмасми?
 Йўқ, мен ўлган эмасман! Йўқ, мен ўлган эмасман!
 Яшил баргман, қишлардан музлаб сўлган эмасман...
 Балки, мени сўрарлар балиқчилар соҳилда,
 Мен уларга дейманки: ўлим йўқдир мард дилда!
 Балки, мени сўрарлар эгат очган деҳқонлар,
 Мен уларга дейманки: сизга шира бу қонлар!
 Балки, мени сўрарлар шоирлар ҳалқасида,
 Дерман: ана қофия, тезроқ ёзинг қасида!..
 Ўлмасликка ўлим йўқ, ном номусга эгадир.
 Шараф буюк қошона, шуҳрат унга бекадир.
 Балки таним ўлгандир, сўнган эмас овозим.
 Шунқорманки, тўхтамас бир бошлаган парвозим.
 Баҳор чоғи қирларда жилваланган лолалар,
 Шу покиза қонимдан ўсиб бўёқ олалар.
 Ёв кўксига қадалган ҳар ўқда газабим бор,
 Ғалабининг қалбида ҳимматимдир барқарор.
 Тракторнинг зўрида сақлангандир нафасим.
 Шамширларнинг дамлари тирноғимдан ҳаммаси,
 Пулемётнинг лентаси тишларимдан куч олган.
 Мен ўлганман. Дўстларим мен учун кўп ўч олган...
 Мен ўлсам ҳам қонимда ғарқ бўлгуси ганимлар,
 Аммо шу қон бергуси элга ҳосил-унумлар.
 Мен ўлсам ҳам қўймайман жаллодларнинг бўғзини.
 Қотиб қолган кўлларим бўғар ёвнинг ўзини.
 Мен ўлганда ўгириб юзимни Шарқ томонга —
 Сўнг нафасни ўпдим-у, йўлладим ўз онамга.
 Аммо ўлим олдида бир қайрилдим ғарб сари
 Ва юбордим ўқимни... Аскарнинг сўнг асари.
 Ул ўқ ҳали жаранглар... Наъралар... Акс садо...
 Ўқ учмоқда беҳаёл самовотда, кўк аро.
 Ўқнинг акси садоси, етимларнинг нидоси,
 Ўқдир биздан душманга “илтифотлар” атоси.
 Эркин йўллар лоласи, асир эллар ноласи.
 Мурда бола бувиси, гўрда жиян холаси —
 Ҳаммаси ҳам тўпланди ўша сўнгги ўқимга,
 Ҳаммаси ҳам кўмгуси босқинчини тош-қумга,
 Тош қумлоққа, токи у кўтармасин калласин,
 Кўтармаса — қитъалар айтар эрклик ялласин,
 Васиятим, ниятим, амниятим ўша ўқ,
 Эл яшасин! Бўлакча армон, орзум асло йўқ.
 Мен ўлсам ҳам ўқимнинг жаранглайди қасоси,
 Ҳаёт яхши (яширмай) гапнинг будур чин-роси!
 Аммо қуллар умридан эркин ўлим афзалдир,
 Тирик сичқон танидан ўлик арслон гўзалдир...
 Улгурмаган бўсам бор, бориб етсин ёримга,
 Чала қолган гапим бор, улгурсин диёримга,
 У бўсанинг эгаси сезиб олсин ҳаводан,
 Шабадада куйланган хиргойи бир наводан...
 Шамол соқит ва равон, эгилмайди ва танноз
 Гўё Тошкент шаҳрида дорга чиққан бир дорбоз.
 У еткизар бўсамни, интизор, ғам-ғуссамни.
 Жангномада ёзилган ўша ўлмас қиссамни.
 Йўқ, мен ўлган эмасман! Йўқ, мен ўлган эмасман!

Умрим буюк пиёла, ҳали тўлган эмасман.
Мен яшайман боламда, экиб қўйган даламда,
Дами синмас қиличда, учи ўчмас қаламда.
Агар боғлар гулласа, демак, боғбон ўлмапти,
Агар чироғ порласа, ҳа... чароғбон ўлмапти,
Агар қанот қоқилса, демак, шунқор ўлмапти,
Агар газал ёзилса, демакки, ёр ўлмапти,
Ширилласа агар сув, демак, мироб ўлмапти,
Агар бўлса китобхон, демак, китоб ўлмапти,
Агар қўнса нурлари, демак, қўёш яшайди,
Йўлда ёлғиз бўлмасам, демак, йўлдош яшайди,
Мағрур байроқ яшаркан, азиз Ватан яшайди,
Модомики номим бор, демакки, тан яшайди.
Йўқ, мен ўлган эмасман! Йўқ, мен ўлган эмасман!
Мен танимни жонимдан асло бўлган эмасман,
Мен келаман, кутинглар, пиёла чой интизор.
Севганимнинг ваъдаси... У, бўсадан бир қарздор!
Ғоя ўлмас, билинглар! Ҳаёт сўлмас, билинглар!
Эркинларнинг Ватани эрксиз бўлмас, билинглар!
Ҳаёт эмас бир танда, ҳаёт бутун Ватанда,
Бир кун эрк хўп, наинки юз яшаган бир банда.
Овозимни эшитиб, мендан қўрқди Азроил,
Азроиллар чўчиса, мен яшарман юзлаб йил.
Эшитдимки, суратим машҳурдир Фарғонамда,
Демакки, мен ўлмапман, ўлмаслик пешонамда!..
Йўқ, мен, ўлган эмасман!

Ойбек таваллудининг 100 йиллигига

Одил ЁҚУБОВ

Улуғ адиб сеҳри

Ўтган асрнинг қирқинчи йиллари Тошкентга, сиртқи ўқишга тушиб кетган тоғам қалин бир китоб олиб қайтдилар ва ҳар кун кечқурун маҳалла ёшларини йиғиб, шу китобни бобма-боб ўқиб берадиган бўлдилар. Бу китоб Ойбек домланинг «Қутлуғ қон» романи эди.

Ўттизинчи йилларнинг бошларида, ҳамма ишлардан ҳайдалиб, қишлоққа қайтиб келган раҳматлик дадамлар ҳам шундай қилган, ҳар кеча маҳалламиз ёшларини йиғиб, бирда «Ўтган кунлар», бирда «Минг бир кеча» эртақларини ўқиб берганлар, токи ўттиз еттинчи йили «халқ душмани», деган бўҳтон билан машъум НКВД томонидан қамоққа олиниб, «Сибирь» бўлгунларича бу ишни давом эттирган эдилар. Ўқиш Кумушбибининг ўлими саҳифаларига келганда йиғилганлар гўё ўз опалари ўлгандай юм-юм йиғлашар, ҳатто раҳматлик дадамларнинг ўзлари ҳам кўз ёшини тиёлмас эдилар.

Аслини олганда бу икки улуғ асар воқеаларида қандайдир ўхшашлик бор. «Ўтган кунлар»да Кумуш Зайнаб берган заҳардан ўлса», «Қутлуғ қон»да Гулнор Салимбойвачча заҳри қотилидан кўз юмади. «Ўтган кунлар»да Кумушбибини ўғирлаб кетмоқчи бўлган малъунлар Отабек қўлида жон берсалар, «Қутлуғ қон»да Гулнорга заҳар берган Салимбойвачча Ёрмат пичогидан жон беради. Бу фақат шуни кўрсатадики, Ойбек домла ҳам Қодирий асарларидан жуда қаттиқ таъсирланган, унинг сеҳрида бўлганлар. Уйлайманки, Қодирий ва Чўлпонлар яратган буюк асарлардан кейин то «Қутлуғ қон» дунёга келгунча бизда китобхон қалбини ларзага келтирувчи бошқа асарлар яратилмаган, ўртада ёмон бўшлиқ пайдо бўлган. Шунинг учун ҳам «Қутлуғ қон» бу бўшлиқни тўлдирган энг ёрқин асар сифатида қабул қилиниб, Ойбек домланинг номи тилларда дoston бўлиб кетган.

Йиллар ўтди. Уруш бошланди. Қирқ тўртинчи йилнинг куз ойлари қишлоғимиздан қирқ йигит армияга кетадиган бўлди. Мен толқон-полқон солинган тўрвамга «Ўтган кунлар» билан «Қутлуғ қон»ни солиб олдим. Кейинчалик Гоби чўлларида, қишлоғимизни соғинган пайтларимизда беш минут бўш вақт бўлиб қолса, йиғилишиб, бу китобларни ўқир ва ҳар ўқиганда гўё киндик қонимиз тўкилган олис юртимизга бирров бориб келгандай тасалли топардик. Қирқ бешинчи йилнинг куз ойларида бизни Порт Артур шаҳрига олиб бориб ташлашди. Омадни қарангки, рус тилини яхшигина билганим сабаб, штабга олишди. Штабнинг каттагина кутубхонаси бор эди. Мен унга аъзо бўлиб олдим-у, бўш вақтларимнинг ҳаммасини ўша ерда ўтказадиган бўлдим. Бу орада газеталарда Сталин мукофотиغا сазовор бўлган асарлар рўйхати эълон қилинди. Улар орасида Ойбек домланинг «Навоий» романи ҳам бор эди. Сал ўтмай кутубхонага китобнинг ўзи ҳам келиб қолди. Сизга ёлғон, менга чин, дегандек, уни бир-икки кечадаёқ ўқиб чиқдим-ов! Кейин дўстларимга, штаб ротасида хизмат қилаётган ўзбек йигитларига ўқиб бердим. Бир неча кун биз ҳаммамиз соғинган юртимизга қайтгандек, биз ҳирот кўчаларида эмас, Самарқанд, Бухоро ва Туркистон кўчаларида юргандек, ёзувчи қандайдир сеҳрли маҳорат билан тасвирлаган масжид мадрасалар, пештоқлари тилла суви билан безатилган ёзувларни

томоша қилгандек дилларимиз яйраб, қалбларимиз гурурга тўлиб-тошиб кетарди. Албатта, Мўмин Мирзо қисмати бизни ҳам титратиб юборган, лекин Навоий ҳазратларининг Ҳусайн Бойқарога айтган аччиқ гапларини гўё буюк Бобомиз эмас, биз айтгандек, дилларимиз таскин топарди.

Шундан кейин мен бир неча ой галати ҳолатга тушиб юрдим. Шунда менда ҳам ёзиш истаги гимирлай бошлади. Бир неча ой кечалари штабда ўтириб, илк қиссам “Тенгдошлар”ни ёза бошладим-да... айб ёшликда деб ўйлайман (ёшликда киши дадил ва бироз сурбет бўлади), уни тугатар-тугатмас почтадан Тошкентга, Ёзувчилар уюшмасига жўнатдим. Жўнатишга жўнатдим-у, аммо юрагимни гулу чулғаб олди. Асарим хом-хатала бўлиши мумкин-ку, шошмашошарлик қилмасдан, армиядан қайтганимдан кейин ўзим олиб борсам ҳам бўларди-ку, деган ўй миямдан чиқмай қолди. Бир ойлар ўтди-ёв. Кунлардан бирида мен билан штабда хизмат қиладиган сержант йигит югуриб келди ва негадир муғамбирона ишшайиб: – Сени штаб бошлиғи, полковник Маслов чақиряпти, – деди.

Юрагим гурс-гурс уриб, полковникнинг хонасига кириб бордим. Тўрда ўтирган полковник ўрнидан турди ва: «Э, сен ёзувчи экансан-ку. Айтмайсан ҳам бизга, – деб кулди. Маълум бўлишича, Тошкентдан, Ёзувчилар союзидан мактуб келибди. Унда: «Сизнинг қисмингизда Одил Ёқубов, деган старшина хизмат қилар экан, у қисса ёзибди, қисса бизга маъқул бўлди. Союзимиз журнали уни чоп этиш фикрида. Сиздан илтимос, унга озгина бўлса ҳам ижод учун имкон яратиб берсангиз», деб ёзилган эди. Мактубга «Ўзбекистон Ёзувчилар союзи раиси, Сталин мукофотининг совриндори Ойбек», имзо чеккан эди.

– Яхши, – деди полковник. – Бундай улуғ инсоннинг илтимосини рад этиб бўлмайди. – Мен бўлим бошлиғинга айтиб қўяман. Имкон яратиб беради.

Шу-шу – штабдаги дўстларим исмишни айтиб эмас, «ҳой, ёзувчи» деб чақиривадиган бўлишди. Бири бу сўзни самимий айтса, бири кесатиб айтарди. Яхшиям шу орада Сталиннинг «Ўрта маълумотли солдат ва сержантлар Олий ўқув юртларига киришлари учун муддатидан олдин (муддатидан олдин эмиш, бу буйруқ эълон қилинганда менинг хизматга чақирилганимга беш йилдан ошиб кетган эди!) хизматдан озод қилинсин», деган буйруғи кеп қолди-ю, дўстларимнинг пичингларидан қутулдим.

«Тенгдошлар» элик биринчи йили бир вақтнинг ўзида ҳам «Шарқ юлдузи» журналида, ҳам «Ленин учқуни» газетасида уч ой давомида чоп этилди. Бу пайтда Ойбек домла, бетоблиги боис, раислик вазифасидан бўшаган эдилар. Мен у кишига миннатдорчилик билдиришни жуда-жуда истасам ҳам, уларига боришга ийманар эдим. Фақат элик тўққизинчи йили «Литературная газета»га мухбир бўлиб тайинланганимдан кейингина бирда интервью, бирда суҳбатини олиш учун бир неча марта хузурларига бордим. Шунда ҳар сафар мени бир нарса ҳайратга соларди. Устоз, хасталиги туфайли, сал дудуқланиб гапирардилар, аммо айтган сўзларидан, ҳамиша порлаб турадиган, қоп-қора кўзларидан, бутун келбатидан қандайдир... илоҳий десам унча ёпишмас, лекин кишини ўзига ром қилувчи бир сеҳр ёғилиб турарди. Ҳар сафар улуғ адибнинг бу суҳбатларидан кейин, камина бир неча кун ана шу сеҳр, худди куз офтобидай кишининг дилини яйратувчи чексиз бир меҳр таъсирида юрардим.

Ҳозир унча эсимда йўқ, чамаси, Устоз вафотидан бир-бир ярим йил аввал бўлса керак, «Литературная газета» раҳбариятидан Ойбек тўғрисида каттароқ бир мақола ёзиб бериш ҳақида топшириқ олдим. Очерк ёзиш баҳона, мен бир неча марта домла билан учрашиб, боя айтганимдек, кишини ўзига ром қилувчи суҳбатларидан бахраманд бўлдим. Домла бироз дудуқланиб гапиришлари сабаб (элигинчи йиллари у кишига нисбатан бўлган ноҳақ ва машғум бўхтонлар меваси), бизнинг бу суҳбатларимизда Устознинг вафодор рафиқаси ва дўсти Зарифа опа иштирок этиб, баъзи сўзларига «таржимонлик» қилардилар. Шу сабабми, бошқами, очерк ёмон чиқмади чамаси. У тез орада «Литературная газета» саҳифаларида чоп этилди. Эртасигами-индинигами аввал Зулфия опа, кетма-кет Зарифа опа телефон қилиб, очерк домлага маъқул бўлганини айтдилар. Бошим осмонга етди.

Умарали НОРМАТОВ,

филология фанлари доктори, профессор.

Адиб хузурида 19 дақиқа

1964 йилнинг охири қор-қировли кунларидан бири — янглишмасам, 29 ёки 30 декабрь. Устоз Фулом Каримов ва Субутой Долимовлар таклифи, Зарифа опанинг розилигига кўра, Ойбекни янги йил ҳамда қутлуг 60 ёшга тўлиши билан олдиндан табриклаш ниятида улуг адиб хонадонига ташриф буюрадиган бўлдик. Университетда бирга ишлайдиган Ойбекнинг тўнгич келини Хулкар орқали бу ният адиб хонадонига етказилганида Ойбек ҳам, Зарифа опа ҳам уни мамнуният билан қарши олганликларини эшитиб, бошимиз кўкка етгандек бўлди. Ташриф соат учга белгиланди. Зарифа опа зарур жамоат ишлари билан банд бўлганликлари туфайли ўша пайтда уйда бўла олмасликлари учун узр сўраб, бизни кутиб олишни катта ўгли Омонбек билан Хулкарга топширибдилар, фақат эски қадрдонлар гапга, ҳасби ҳол изҳорига тушиб кетиб, Ойбекни толиқтириб қўямасинлар, дея ҳазил қилибдилар. Хулкар буни ётиги билан Фулом акага айтди. Андиша ва ички маданият бобида тенгсиз аллома Фулом ака: “Ўзим ҳам шундай фикрдаман, Ойбек ака хузурида 15 дақиқадан ортиқ ўтирмаймиз”, дедилар.

Зарифа опанинг бу учрашувдан бироз “хавотир” олиши бежиз эмас. Фулом Каримов, Субутой Долимовлар Ойбек билан Зарифа опанинг болалик, ўсмирлик қадрдонлари; Субутой ака Ойбек билан “Намуна” мактабида бирга ўқиган, мамлакат янги тур мактаби тарихида илк деворий газета “Тонг юлдузи”ни бирга чиқаришган, “Намуна” Навоий номи интернат мактабига, сўнг Тошкентдаги энг нуфузли Наримонов номидаги таълим-тарбия техникумига айлантирилгач, Ойбек ҳамда Зарифа опалар билан биргаликда шу масканда ўқишни давом эттирган. Кейинроқ Фулом Каримов ҳам айни шу техникумда таълим олган. Уларни шахсий-ижодий ҳамкорлиги бир умр давом этди. Бунинг устига болалик қадрдонлари Фулом ака билан Субутой акалар ишлаган Миллий университет ҳам Ойбек учун ниҳоятда қадрдон эди. Бўлгусви адиб шу масканда ўқиб, олий таълим дипломини олган, 1935 йилга қадар университетда дарс берган. Унинг азиз фарзандлари — Гулранг, кенжа ўгли Суюнбек шу даргоҳда ўқиди; Гулранг шарқшунос олима, фан номзоди бўлиб етишди, шарқ факультетида иш бошлади, ҳозирги кунда Шарқшунослик институтида фаолиятини давом эттираётир. Суюнбек кимё факультетида таълим олиб, сўнг шу ерда фан номзоди, доктори даражаларига эришди, вафотига қадар шу ерда ишлади. Адибнинг тўнгич ўгли Омонбек МГУни битириб қайтгач, умрининг охиригача тарих факультетида, умр йўлдоши Хулкар эса филология факультетини тамомлаб, шу даргоҳда номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиб, то нафақага чиққунча шу ерда фаолият олиб борди. Улкан биолог олим, академик Бекжон ўқишни шу даргоҳда бошлаб, сўнг МГУда давом эттирди, уни тугатгач, университетимизда фаолиятини бошлаган, номзодлик, докторлик илмий даражаларини эгаллаган, узоқ йиллар биофизика кафедрасини бошқарган, ҳозирги кунда ҳам университет билан ҳамкорлигини узган эмас...

Учрашув кутилганидан ҳам зиёда, гоят самимий бир тарзда бошланди. Ўша дақиқаларга қадар мен Ойбекни кўча-қўйларда, адабий анжуман-маросимларда кўп бор кўрганман. 1955 йили университетда адибнинг 50 ёшга тўлиши муносабати билан ўтказилган адабий учрашувда талабалар номидан табрик сўзи айтаетганимда бу авлиёсифат алломанинг менга тикилиб турган нурли чеҳрасини, ёниб турган кўзларини кўриб, ажиб ҳолатга тушганим, ўзимни йўқотиб қўйганим ҳамон эсимда...

Бу галгиси ўзгача: Ойбекдек миллий адабиётимизнинг тирик классигини унинг ўз хонадонига болалик қадрдонлари Фулом ака, Субутой акадек устозлар даврасида кўриш ҳаётимдаги энг азиз, гоят бахтли дамлардан деб биламан. Фулом ака, аввало, бизларни Ойбек ака билан таништирди, сўнг ҳаммамиз, қолаверса, университет жамоаси номидан уни кириб келаётган янги йил, қутлуг

60 ёши билан қутлади. Ойбек ўзида йўқ шод, қўли кўксига хиёл бош эгиб ташриф ва қутлов учун миннатдорчилик билдирди. Ўша топда адибнинг косасига сигмай турган сеҳрли кўзларида чексиз қувонч ва қандайдир ўкинч ёшлари қалқиди; адиб даврадагиларга буни сездирмаслик учун кафтлари билан дам-бадам кўз ёшларини артар эди.

Ойбекнинг нигоҳи бирдан Субутой акага тушди. Ҳаяжон билан гапга киришди. Бироз тугилиб, қийналиб айтган гапларидаги “Субут, Субу-той, Усмон-бек, “Намуна”, “Тонг юлдузи”, дутор, ушшоқ” деган жумлалардан гап нима устида бораётганлиги ўтирганларга маълум эди. Субутой ака эса одоб билан секингина бош силтаб, такрор-такрор ҳам қувонч, ҳам ҳазил бир оҳангда: “Эҳ Ойбек ака, у кунлар ўтди-кетди”, деб қўяр эдилар.

Ўша топда Субутой ака бизга кўп бор сўзлаб берган Ойбек билан боғлиқ хотиралари хаёлимдан ўта бошлади. Домланинг айтишларича, асл исми шарифлари Усмонбек Долимов бўлган, аввал мактабда, сўнг техникумда ўқиб юрган кезлари “Усмонбек” тахаллуси билан шеър, ҳикоялар битган, илк бор истеъдодли ёш шоир Ойбекнинг назарига тушган, Ойбек таклифи билан “Тонг юлдузи” газетаси ҳайъатига жалб этилган, шу тариқа уларнинг шахсий қадрдонлиги, ижодий ҳамкорлиги бошланган. Усмонбекнинг “Субутой” тахаллусини олиш тарихи ҳам қизиқ. Гап шундаки, бу ҳол узоқ вақт сир сақланиб келди. Ўша кезлари техникум мудири Шоҳид Эсон афанди ва у билан бирга Туркиядан келган Иброҳим афанди маърифатли зиёлилардан бўлган. Эсон афанди асли мантиқ фанидан дарс берса-да, тарих, адабиётга ниҳоятда қизиққан, жаҳон ва туркий халқлар тарихи, адабиётидан чуқур хабардор бўлган, айниқса, ёш истеъдод эгаларига айрича аҳамият берган, уларни миллий ифтихори, жасур ватанпарварлик руҳида тарбиялашга интилган, жанговор шарқия – марш шеърларни ёд олтирган, айни пайтда Яҳё Камол, Ризо Тавфиқ, Абдулҳақ Ҳомид, Холид Фаҳрий, Урхон Сайфий, Номик Камол, Зиё Кўкалп каби янги турк шеърляти намояндалари ижоди билан таништирган, улар асарларини мустақил муталаа қилишни маслаҳат берган. Бугина эмас, истеъдодли ёшларга қадим туркий шавкатли сиймолар номларини, чунончи, Мусо Тошмуҳаммад ўғлига “Ойбек”, Усмонбек Долимовга “Субутой”, Зухуриддин Салоҳиддиновга “Олтой” исmlарини адабий тахаллус сифатида тавсия этган, улар ҳам ўз навбатида бу табаррук исmlарни мамнуният билан қабул қилганлар. Усмонбекка ҳаётда илк бор “Субут”, “Субутой” деб мурожаат этган, деворий газетадаги шеърини “Субутой” тахаллуси билан чиқарган айни ўша болалик дўсти – Ойбек бўлган... Домла шу ҳақда сўзлар экан, ҳар гал: “Бу гапларни ҳеч кимга айта кўрма, “нозик жой” одамларининг қулоғига бориб етса, айтган мен ҳам, эшитган сен ҳам балога қоламиз, пантуркчилар думи деб авахтага жўнатишлари ҳеч гап эмас”, дея огоҳлантирар эдилар.

Домлада болалиқдан шеърий истеъдод билан баробар бир ҳофизга лойиқ ширали овоз, бир моҳир созандага муносиб созандалик иқтидори ҳам бўлган. Ўзи дутор жўрлигида куйлаган мақом наволари билан Мулла Тўйчи ҳофиздек буюк санъаткор, В.А.Успенский каби санъатшунослар эътиборини қозонган. Ойбек дўсти Субутойдан дутор машқлари, хусусан, дутор жўрлигида ушшоқ тинглашни ниҳоятда хуш кўрган. Мактабдош дўсти Мурод Шамснинг Чақардаги боғ ҳовлисида, ҳовуз бўйидаги сўлим супада ушшоқнинг энг авжида – ўнинчи парладан бошлаб завқ-шавқ билан тўлиб-тошиб айтганини, Ойбек куйдан чексиз яйраб маст бўлганини кўп бор эслар эдилар. “Умрим бўйи мен куйлаган ушшоқ авжининг чўққиси ўша бўлди, бундан кейин бу пардага ҳеч қачон кўтарила олган эмасман. Сизлар тинглаётган ушшоқни аранг тўртинчи парладан бошлади” дея илова қилиб қўяр эдилар.

Ўша ушшоқ янграган боғ, ҳовуз бўйидаги машҳур супа 50-йилларда ҳам сўлим ва обод эди. Таниқли тилшунос олим Мурод Шамснинг ўғли Эркин билан университетда бирга ўқирдик. Эркиннинг таклифи билан улар хонадонига бориб турардик. Ёз кунлари борганимизда, домла бизларни хуш қабул қилиб, ҳовуз бўйига таклиф этар, «Бу табаррук жой, бу супада Ойбек, Субутойлар базми жамшид қуришган, мана шу ҳовузда мириқиб чўмилишган, сизлар ҳам уларга ўхшаб яйраб ўтиринглар», дея бизларни ёлғиз қолдирарди.

Субутой ака фақат мумтоз куйлар ижрочисигина бўлиб қолмай, замонавий шоирлар, жумладан, Чўлпон, Ойбекларнинг янгича йўналишдаги шеърларига куйлар басталаган, уларни ўзи жўшиб куйлаган. Улардан эса қолган айрим намуналарни улфатчилик давраларимизда куйлаб берардилар.

Субутой ака ҳаётда асосан педагог-мураббийлик, адабиётшунослик йўлидан кетган бўлса-да, бир умр мақом ва шеърят шайдоси, аломат созанда, хонанда, қалбан эса шоир бўлиб қолди. Субутой аканинг илк ижоди билан танишиб “Домла, нега шеърятни давом эттирмадингиз, шеърларингизни китоб ҳолида чиқармадингиз?” деб сўраганимда, “Менинг машқларим Ойбек лирикаси қаршисида ожиз эканини сездим, Ойбек олдида шоирликка даъво қилишга уялдим”, дея жавоб қилган эдилар.

Аслида шеърый истеъдод бобида Субутой ака кўпгина тенгдош замондошларидан қолишмас эдилар. Ойбек вафоти муносабати билан 1968 йили саратонида битилган устозимнинг мана бу сатрларини кўринг-а:

Ойдин кеча сокин ётган қабрингни
Зиёрат қилай деб кўргали келдим.
Ҳижронли турбатинг хокига мен ҳам
Ҳасрат-ла юзимни сургали келдим.
Кеча “Туйгулар”ла “Кўнгил найлари”н
Дарду алам билан чалгали келдим.
Чаман гуллар билан тўлган қабрингдан
Кўз ёшларим билан ўпгали келдим.
Хаёлим паришон, кўзларим гирён,
Қалбимда сақланур аламли ҳижрон,
Фарёдим, фиғоним бутун бир жаҳон,
Эй муҳтарам шоир, изладим, келдим...

Бунақа оловли, дардли сатрларни фақат садоқатли дўст-шоиргина битиши мумкин...

Ойбек бирмунча фурсат Субутой ака билан дийдорлашгач, Фулом Каримовга юзландилар, соғлиқларини, ишларини суриштирдилар, сўнг кечмиш хотираларини, яқин ўтмишнинг маломатли кунларини ёдга олдилар. “Дарслик... жаҳолат, жаҳолат... даҳшат...” деган сўзларини эшитиб, бу гал ҳам гап нима устида кетаётганлигини англаб турардик.

Фулом Каримов Навоий ижоди, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларидаги адабий муҳит устида тадқиқот олиб борган кезлари академик Ойбекдан кўп бор маслаҳатлар олган; Педагогика фанлари илмий-текшириш институтининг директори вазифасида ишлаган кезлари ўзбек адабиётидан дарслик ва ўқув қўлланмалари яратишда адиб билан ҳамкорлик қилган, чунончи, 1950 йили чоп этилган “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслигининг Фулом Каримов қаламига мансуб “XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида ўзбек адабиёти” сарлавҳали бўлимини Ойбек таҳрир қилган эди. 1952 йил 21–22 февралда бўлиб ўтган Ўзбекистон Компартияси марказий кўмитасининг “Республикада мафкура ишининг аҳволи ва уни яхшилаш чоралари тўғрисида”ги масалага бағишланган машъум X пленумида қатор атоқли ижодий зиёлилар, илмий, бадий асарлар, ўқув дарсликлари, қўлланмалари кескин танқидга учради. “Ўзбекистоннинг янги тарихи”да таъкидланганидек, бу пленум мустабид тузум 40-йиллар охири – 50-йиллар бошларида республикада ижодий ва илмий муассасалардаги “миллатчилар”, “пантуркчилар”, космополитларни “фош қилиш”, Ўзбекистон ёзувчилари, шоирлари, олимларини бадном қилиш юзасидан кенг суръатда ўтказилган сиёсий кампаниянинг чўққиси бўлди (Ўзбекистоннинг янги тарихи, Иккинчи китоб. Т., Шарқ, 2000, 513–бет). Ҳ.Каримов бошчилигида яратилган “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслиги ҳам ана шу кампаниянинг қаҳрига учради, феодал ўтмиш адабиётини идеаллаштириш, миллатчилик кайфиятларига йўл қўйишда айбланди. Бундай кескин айбловларнинг бир учи, табиийки, дарслик муҳаррири Ойбекка ҳам бориб тақалар эди. Пленумда Ойбекдай буюк аллома “жиддий мафкуравий айниш”ликда бадном этилди. Орадан кўп ўтмай дарслик бош муаллифи Ҳ.Каримов институт директорлиги, дарсликни нашрга тайёрлаган С.Долимов сектор мудирилиги вазифасидан бўшатилиди...

Фалокатнинг шарофати деганларидек, ҳар икки устоз ҳам миллий университетимиздан паноҳ топдилар, шахсан Ойбекнинг аралашуви, илтимоси билан университетнинг ўша йиллардаги олижаноб раҳбарияти, Т.Зоҳидов, О.Содиқов, Т.Саримсоқов каби академиклар бу табаррук зотларнинг бошини силади. Ҳар икки устоз бу даргоҳда Ойбек ишончини тўла оқлади, 50-йилларнинг ўрталаридан умрларининг то охирига қадар шу қутлуғ даргоҳда фидокорона хизмат қилдилар. Устоз Ф.Каримов ўттиз йил давомида “Ўзбек адабиёти тарихи” кафедрасини бошқарди, ўзбек адабиёти тарихининг бутун бир даврини илмий инкишоф этиб берди, Миллий университетимизнинг республика ва жаҳон адабий-илмий жамоатчилиги тан олган илмий-адабий марказлардан бирига айланишида бу зотнинг хизматлари беқиёсдир. Ойбек Ф.Каримовнинг бу йўлдаги саъйи ҳаракатларини ҳаммиша қадрлаган, жумладан, Муқимий ва унинг адабий муҳити мавзуидаги докторлик диссертациясига ёзган тақризида устознинг илмий ихтиросини ниҳоятда юксак баҳолаган эди...

Фулом ака ўша топда адиб кўнглидан кечган изтиробларини юмшатиш ниятида бўлса керак, “Ойбек ака, ўша даҳшатли кунлар ўтмиш бўлиб қолган бўлсин, асло қайтмасин. Ўз бошингизда шунчалар ташвиш бўла туриб, ўша кунлари Субутой ака билан мен жонимизга ора кирганингиз учун бир умр сиздан қарздормиз...” дедилар. Ойбекнинг чехраси бирдан ёришиб кетди, “Ҳаммаси яхши, яхши бўлди... Энди у кунлар қайт-май-ди” деди қатъий қилиб.

Фулом ака аввал соатларига, сўнг ҳамроҳларига бир кур кўз югуртириб: “Энди кўзгалсак бўлар” дегандек ишора қилдилар. Ҳаммамиз секингина бош силтаб, бу таклифни маъқулладик. Сўнг у киши мезбондан кетишга ижозат сўрадилар. Мезбон эса “Субут, Субу-той, ош-палов, дутор, ушшоқ” сўзларини такрор-такрор айтдилар. Боядан бери Ойбек ёнида унинг тутилиб, қийналиб айтган жумлаларини шарҳлаб ўтирган Омонбек, “Адам, ўтиринглар, ош-паловхўрлик қилайлик, Субутойдан дутор, ушшоқ эшитайлик деяптилар”, деди. Фулом ака эса бундай самимий таклиф учун Ойбекка ташаккур билдириб, унга таскин бериш ниятида сўзини давом эттирди: “Баҳор, ёз келсин, боғ ҳовлингизга бориб мириқиб гурунглашамиз, ошхўрлик қиламиз, Субутой акадан дуторда куйлар, дутор жўрлигида ушшоқ эшитамиз...”

Ойбекнинг болалик дўстларидан асло айрилгиси келмаётгани шундоқ кўриниб турарди. Адиб чор-ночор меҳмонлар билан бирма-бир қўл олишиб хайрлашди. Табаррук хонадон остонасидан чиқаётганимизда соатга қарасам 3 дан 19 дақиқа ўтибди. Ойбек ҳузурида 19 дақиқалик гурунгда буюк адиб ва унинг болалик қадрдонлари умрининг қирқ беш йиллик ҳам қувончу сурурга, ҳам ташвишу армонларга тўла лавҳалари кўз олдимизда қайта гавдалангандай бўлди.

* * *

Орадан қирқ йил ўтиб, ўша адиб ҳузуридаги 19 дақиқалик учрашув тафсилотларини эслар эканман, биз адабиётшунос-мунаққидлар, Миллий университет профессор-ўқитувчилари бу табаррук зот олдидаги бурчимизни ўтай олдикми, деган ўй хаёлимдан кечди. Сарҳисоб қилинадиган бўлса, кўнглига таскин берадиган хайрли ишлар адо этилганлигига икром бўласан киши.

Авалло улуг адиб сув ичган шу қутлуғ даргоҳда таълим олган М.Кўшшонов, Н.Каримовлар ойбекшуносликнинг чинакам тамал тошини қўйдилар. М.Кўшшоновнинг “Ойбек маҳорати” номли фундаментал асари шу ерда интиҳосига етди. Ёш истеъдодли мунаққид У.Ҳамдам бир вақтлар Ойбекнинг танқидчиликда менсимай қаралган, салбий баҳоланган “соф лирика”си, “кўнгил шеърляти”нинг асл моҳияти, беназир нафосатини очиб берувчи гўзал бир тадқиқот яратди. Устоз О.Шарафиддинов Ойбек туғилган куннинг 100 йиллиги арафасида “Миллатни уйғотган адиб” сарлавҳали ёниқ бир мақола ёзиб, Ойбек даҳосига кенг жамоатчилик эътиборини жалб этди.

Биламизки, Ойбекнинг янги ўзбек адабиётининг икки забардаст намояндаси, асосчилари — Чўлпон билан Қодирийга эҳтироми ниҳоятда баланд бўлган, ижодда улар йўлидан борган. Жоҳил танқид Чўлпон шеърляти мафкуравий жиҳатдан зарарли дея рад этиб, улуг шоирга ташланиб турган бир пайтда, қатъий туриб уни ҳимоя этган, “Чўлпоннинг мафкураси эмас, балки яратган бадиий намуналари ўқилади, воз кечилмайди” деб ёзган. Машъум 37-йил

арафасида Қодирийни бадном этиш энг олий нуқтасига қўтарилган бир пайтда адиб “Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли” деган рисола ёзиб, улкан ёзувчининг беназир маҳорати, санъати ҳақида сўзлашга журъат этган.

Дорилфунунимизда кейинги ярим аср мобайнида Ойбекнинг ана шу савоб иши изчиллик билан давом эттирилди. О.Шарафиддинов таъқибу таҳдидларга қарамай, 60–80 йиллар давомида Чўлпон лирикасининг оташин ҳимоячиси ва тарғиботчиси сифатида майдонга чиқди, ошкоралик ва мустақиллик йилларида унинг ташаббуси ва тахрири остида Чўлпоннинг аввал бир жилдлик, сўнг уч жилдлик асарлари нашрга тайёрланди. “Адабиёт надур” деган Чўлпон мақолалари ҳамда Чўлпон ҳақидаги замондошлари хотираларидан иборат китоб чоп этилди. Чўлпон ижоди тадқиқига оид илк докторлик, номзодлик диссертациялари шу даргоҳда амалга оширилди... Қодирий ҳақидаги илк номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган А.Алиев шу даргоҳ муаллими эди. “Меҳробдан чаён” поэтикаси”, “Абдулла Қодирийнинг адабий эстетик қарашлари” мавзуидаги номзодлик диссертациялари, “Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати”, “Абдулла Қодирийнинг бадиий дунёси”, “Қодирий боғи”, “Ўтган кунлар ҳайрати”, “Қодирий қадри” каби китоблар, ниҳоят, Б.Каримовнинг қодирийшунослик тарихига бағишланган докторлик диссертацияси мана шу даргоҳда яратилди...

Яна бир қувончли ҳодиса – Ойбек таълим олган, таълим берган даргоҳнинг кейинги ижодкор авлод – фарзандлари О. Ёқубов, П.Қодиоровлар устоз адибнинг тарихий романчиликдаги ноёб тажрибаларини давом эттириб, янги босқичга олиб чиқдилар. “Улугбек хазинаси”, “Юлдузли тунлар” худди “Навойи” романи каби жаҳоншумул обрў-шухрат қозонди. Ойбекнинг жаҳон модерн шеъриятига ҳамоҳанг дилбар лирикаси тажрибаларини Рауф Парфи, Хуршид Даврон, Усмон Азим каби ёрқин истеъдодлар айнан университетимиз аудиторияларида ўтириб битган сатрларида ижодий давом эттирдилар, хусусан, Рауф Парфи Ойбек асос солган модерн шеъриятини юксакларга қўтарди; қолаверса, Ойбекона нафис оҳанглар, ғаройиб сеҳрли рамзлар билан йўғрилган “Ойбек хотираси” шеъри орқали буюк устоз шоирга беназир поэтик ҳайкал қўйди.

Мана, ўша шеър:

Тоғлар аро бир ойдин булоқ,
Атрофида шивирлар ўтлоқ.
Булоқда шаън ва собит чирой.
Нур йўлидек ўйлари йироқ
Сувда мангуликдек сузар ой...

Бироқ, ҳайҳот, бир қуюн келди...
Ойдин булоқ қайга беркинди?!
Қайдадир шаън ва собит чирой?
Фалакларга қарайман энди.
Фалакларда сузиб юрар ой...

Аминманки, бу қутлуғ даргоҳда таълим олган, меҳнат қилиш насиб этган ҳар бир зиёли, мураббий, ижодкор, олим ўзини Ойбекдек руҳи мангу барҳаёт устознинг шогирди, анъаналарининг давомчиси санайди; мана шундай мартабага муяссар бўлгани учун яратганга шукроналар айтади.

Абдуғафур РАСУЛОВ,

филология фанлари доктори, профессор.

Тунда чақнаган юлдуз

XX асрнинг 30-йилларида, айниқса, машғум оммавий қатағон пайтида юрак-бағри бутун ёзувчи, санъаткор, арбоб, олим, омилкор қолмади ҳисоби. Ойбек, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Миртемир, Шайхзодани қамамадилар. Лекин уларни шунчалик хор-зор қилдиларки, инсон зоти бундай руҳий-маънавий азобларга тоб бериши амри маҳол эди. 1937 йилнинг 31

августидан 5 сентябригача Ойбек учун дўзах азобидан қийин кунлар бўлди. Шу кунларда Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси пленумида ёзувчининг сиёсий фаолияти, ижтимоий-маънавий қиёфаси масаласи ўртага қўйилди. Ойбекни миллатчидан олиб миллатчига солишди, нари олиб бориб, бери олиб келишди. Ойбек ўзи билмаган, етти ухлаб тушига кирмаган “гуноҳларини” ўзгалар оғзидан эшитиб ҳангу манг бўлди. Бундай вазиятда инсон ўзини ҳимоя қилолмайди, тухматларни бўйнига олишдан ўзга йўли қолмайди. Пленум қарори бўйича “Ойбек Ёзувчилар союзи аъзолигидан ўчирилди, Тил ва адабиёт институтидан ҳайдалди” (“ЎзАС”, 2005, 21 январь).

1937 йилнинг сентябридан Ойбек ўз ҳолига ташлаб қўйилди. Ишламаса бўлмайди: уч фарзанди, оиласи бор. Ойбек ўз тенгқурлари орасида интеллектуал салоҳияти кучли олим эди. У фалсафа, эстетика, тарих, иқтисоддан ташқари, жаҳон адабиёти намояндалари асарларини яхши биларди. Ойбек бошига иш тушган пайтда профессор Н. Ф. Дератанининг икки жилдлик “Антик адабиётдан хрестоматия” китоби машҳур эди. Хрестоматиянинг иккинчи китоби “Рим адабиёти” ни таржима қилиш имкониятини Ойбек ўзига қарата олди. Салкам 16 босма табоқли бу асар “Бизнинг эрадан илгари III-I асрлар адабиёти”, “Рим адабиётининг классик даври” (милоддан аввалги I асрнинг охири, милоддан кейинги I асрнинг бошлари), “Императорлик даври адабиёти (милодий I-II асрлар)” бўлимларидан, “Шарқлар” ва “Атоқли исмлар ва адабиётшунослик терминлари рўйхати” дан иборат эди. Хрестоматияни таржима қилиш Ойбек учун катта ижодий мактаб бўлди. Асарга Тит Плавт, Публий Теренций, Гай Катулл, Тит Лукреций, Марк Цицерон, Квинт Гарадий, Марон Вергилий, Публий Овидий, Луций Сенека, Гай Петрони, Луций Апуллей, Албий Тибилл, Лукианларнинг трагедия, комедия, дидактик поэма, лиро-эпик дoston, сатиралари киритилган эди. Ойбек хрестоматияни таржима қилишдан олдин Н.Ф. Дератанининг “Юнон адабиёти” (М.-Л., 1932), “Плавт театри” (М.; 1933 йил) сингари асарларини ўқиб чиқди. “Рим адабиёти хрестоматияси” таржимаси Ойбекка зўр ижод мактаби бўлди: таржимон уч тур ва кўп жанрдаги асарларни бирийўла ўзбекчага ўгирди, шарҳ ва лугат мағзини чақди. Таржимон деярли барча асарлар охирига “баъзи ўзгаришлар билан” деган иборани қўшганки, таржимага ижодий ёндашганлиги сезилиб туради. Хрестоматияга киритилган асарлар муаллифлари ҳақида тазкирамонанд маълумот берилади. “Рим адабиёти хрестоматияси” да асарлардан парчаларгина берилган. Хрестоматия, таржимон маҳоратини кўрсатиш мақсадида Луций Сенеканинг “Октавия” трагедиясидан кичик бир парчани келтиришни лойиқ топдик:

Октавия:

Энди зolim мустабид мени юборар
 Фамли қўлкаларнинг зулмат юртига.
 Нимага мен шўрлик беҳуда йиғлай?
 Тақдир кимни лойиқ кўрган бўлса у
 Элтин ўлимга мени! Кўк тангриларни
 Чақираман... Тўхтанг, тентак, кўк тангрилари
 Сендан нафрат қилишади. Мен чақираман
 Тартарни, ҳам жаҳаннамнинг ўч олар
 Илоҳаларин, шундай жазо ва ўлимга сазовор
 Бўлган отам, сени-да чақираман.
 Тайёрлангиз кемани, чодирни қуриб,
 Узоқ Пандатария соҳилларига
 Томон йўл солсин илдам кема ҳайдовчи¹.

“Рим адабиёти” хрестоматиясининг сарварағига: “Китобнинг таржимаси ЎзССР Маориф Халқ Комиссарлиги тасдиқ этган” деган ёзув борки, у Ойбекка ўша йиллардаги муносабатдан дарак беради. Ойбек таржимасидаги бу хрестоматия нашр этилганига 66 йил бўлди. Ҳозир университет, институт филолог-талабалари жаҳон адабиётини ўрганадилар. Афсуски, ҳозиргача юнон, рим, миср, япон, хитой антик адабиётидан ўзбек тилида дарслик, хрестоматиялар йўқ. 1965 йилда

¹ Антик адабиётдан хрестоматия. II том. “Рим адабиёти”. Олий педагогик ўқув юртлири учун. ЎзССР Давлат ўқув педнашриёти. Т., 1939. 179-180-бет.

Москвада Н. Ф. Дератани, Н. А. Тимофеев тайёрлаган “Антик адабиётдан хрестоматия”нинг I-II жилдлари чоп этилган эди. Ойбек таржимасидаги “Рим адабиёти” хрестоматияси ўз қимматини сира йўқотгани йўқ. У Ҳозир қайта нашр этилса, Ойбек таваллудининг 100 йиллигига муносиб совға бўлар эди.

* * *

Ойбек ёзувчилар союзидан чиқарилиб, Тил ва адабиёт институтидаги ишидан четлатилганда 33 ёшда – ишлаб, ўқиб-ўрганиб, ижод қилиб чарчамайдиган балоғат палласида эди. У “Антик адабиётдан хрестоматия”нинг II жилдини таржима қилар экан, ўзбек халқининг миллат сифатида шаклланиши жараёнини ҳаққоний акс эттириб берадиган роман концепциясини онгида етилтираётган эди. Санъаткор қандай асар ёзмасин, барибир, шахсий ҳаётининг, оилавий муҳитнинг қайсидир томонларини акс эттиради. Катта эпик асарда ёзувчига таниш, унинг хотирасидан ўрин олган воқеалар, кишилар тасвирланади. “Қутлуг қон” романида тасвирланган воқеалар XX асрнинг 10-йиллари ўртасида рўй беради. Ойбек бу даврларни яхши эслайди. Аниқроғи, XX асрнинг 10-йиллари воқелиги, одамлари Ойбек ижодининг ўқ илдизидан бирини белгилайди. У “Бобом”, “Болалик”, “Бахтигул ва Соғиндиқ”, “Улуг йўл” асарларида шу даврни тасвирлайди. Демокчимизки, Ойбек ижодини ўрганганда **биографик методни** зинҳор унутмаслик жоиз. Француз адиби, олим – мутафаккир Шарль Сент-Бёв (1804-1869) биографик методга асос солди. Бу методга кўра бадийи асарда ёзувчи биографиясига тааллуқли кўп масалалар мавжуддир. Аввало, асар гоёсининг, концептуал асосининг пайдо бўлиши ёзувчи ҳаётидаги бирон масала билан боғланиб кетади. Иккинчидан, ёзувчи билибми, билмайми (ғайришуурий ҳолда) юраги қаъридаги туйғуларни, хотирасига сингиб қолган воқеа, шахсларни асарига кирита бошлайди. Учинчидан, асарнинг ёзилиши жараёнидаги ҳолатлар, манзаралар, ҳодисалар табиий ҳолда асар структурасига сингиб боради. Матёқуб Қўшжонов, Наим Каримов тадқиқотларида, Зарифа Саидносирова хотира-китобида Ойбек асарларидаги биографик томонлар – ҳаёти, турмуши, кайфияти, танишлари, асарлари прототиплари ҳақида қизиқарли воқеалар келтирилган. Биз “Қутлуг қон” асарининг ёзилиш жараёни билан боғлиқ биографик жиҳатларга эътибор қаратмоқчимиз. Бошқача айтсак, ёзувчилар союзи пленумидан (31. VIII—5.IX.1937) кейинги воқеаларнинг Ойбек тақдири, “Қутлуг қон” романи биографиясида қандай акс этганини кўрсатмоқчимиз. Образли айтганда, 1937 йилдаги машъум пленум навқирон Ойбекнинг ёруғ кунини қоп-қора тунга айлантирди. Ойбекдаги санъаткорлик, юксак истеъдод зимистон тунда чарақлаган юлдузни – “Қутлуг қон”ни бунёд этди.

“Қутлуг қон” романи 1938 йилда, қисқа муддатда битилганлиги айтилади. Роман ёзилган жой, фасл ҳақида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, драматург ва режиссёр Рихсивой Орифжонов (“ЎЗМЭН.”, 6-том, Т., 2003 йил, 566-бет) ҳикоя қилиб берган эди. Рихсивой ака асли Юнусободнинг Оқота мавзесидан бўлган. Қишлоғимизда Ойбек домланинг дала боғи бўларди. Боғдаги қўркам шийпон ҳамон кўз ўнгимдан кетмайди. Ёз кечалари Ойбек шийпонида керосин чироқ алламаҳалгача ёқиқ турарди. Мен, 12 ёшли қишлоқ боласи Ойбек домла шийпонидаги чироққа тикилиб ётганимча уйкуга кетардим. У вақтларда электр, радио қаёқда дейсиз. Ҳатто жингироқли соат ҳам йўқ экан-да, қишлоғимизда. Ойбек шийпонидаги чироқ ўчиши билан қишлоқ аҳли ғимирлаб қоларди: кексалар бомдод намозига тайёрланар, бозорчилар от, эшакни аравага қўша бошлар, яна кимлардир ўз юмушларига банд бўлардилар. Мен болалигимни эсласам, ёз фасли, Ойбек шийпонида пориллаб ёниб турган чироқ хаёлимга келаверади. Кундуз кунлари мол боқиб юрганимизда биронта овлоқ, салқин жойга кўрпача тўшаб китоб ўқиб ўтирган Ойбек домлани кўриб қолардик...

Наим Каримов “Ойбек” китобида ёзади: “Адибнинг айтишича, у романни қисқа муддатда – саккиз-тўққиз ой мобайнида ёзиб тутади. Бу 1938 йилнинг ёз ойлари эди.

Миркарим Осим худди шу даврни эслаб, ёзади: “Мен якшанба кuni Ойбекни йўқлаш учун унинг Оқтепадаги (!) боғига бордим. Кўрғонча эшигини тақиллатган эдим, Зарифахоним чиқиб, мени ичкарига таклиф қилдилар.

– Ойбек шу ердами?
 – Ҳа, шу ерда. Лекин ҳали уйқудан тургани йўқ.
 – Ие, соат бир бўлди-ку. Кечаси иккида ётган бўлса ҳам, уйқуга тўйиши керак эди.

– У кўпинча соат уч-тўртгача шийпонда ўтириб ишлайди. Энди турадиган вақти бўлди, киринг ичкарига. – Зарифахоним айвондаги хонтахта устига дастурхон ёзиб, бир чойнак чой келтириб қўйдилар” ... (93-94-бетлар).

Зарифа Саидносирова “Ойбегим менинг” (Т., “Шарқ”, 1994) хотира-китобида 1934 йилда Тахтапул ва Юнусобод мавзелари ўртасидаги Оқота деган жойдан (ҳозирги Ғуломмахмуд Абдуллаев маҳалласи, аввалги “Ворошилов”, “Карл Маркс” колхозидорасининг атрофи – А.Р.) боғ ҳовли сотиб олганликлари, бу жой Ойбекка ниҳоятда маъқул бўлгани ҳақида ёзади. Муаллиф боғнинг кўринишини тиниқ тасвирлайди: “... боққа торгина боғ кўчадан кичкина бир эшикча орқали кириларди. Эшикдан бошланган якка йўлнинг ўнг томонида катта ҳовуз, атрофида қизил олма оғочлари терилган... Сўл томонда бир танобча келадиган бедазор... ҳовуздан кейин – кўрғон: унда бир уй ва бир айвон бор. Кўрғон орқаси ва бедазордан бошлаб 18 ишқом узум: чарос, қора кишмиш, даройи, соҳиби, ҳусайни, нимранг ва ҳоказо. Беда атрофида олма ва шафтоли оғочлари. Шафтоли май ойидан бошлаб пиша бошлайди. Навлари жуда кўп... 1934 йилдан 1939 йилнинг кузига қадар ҳар ёзни шу боғда ўтказдик”.

“Қутлуг қон” романидаги структура тизимини мукамал ўрганган мутахассис асардаги биринчи семиотик марказ Мирзакаримбой боғи тасвири эканини англаб етади. Ойбек боғни тиниқ, аниқ, ишонч билан тасвирлайдики, шу жойни билмаган, кўрмаган одамда бунчалик тиниқ, қатъий матн сира пайдо бўлмас эди. Илк семиотик марказнинг бошланиш қисми, табиийки, романнинг илк саҳифалари, Йўлчининг “Тўпқайроғ”га кириб, Жаббор кўса чойхонасида чой ичиши, атрофини синчковлик билан кузатишидир. Ҳар қандай катта асарнинг бошланиши, иложи борича, китобхонга кўп “вазифа бериш”ни тақозо қилади. “Қутлуг қон” романи **саратоннинг сариқ қунида** (“Ҳамма ёқни олов сели тўлдирган”, “ҳаво аллақандай оқ аланга билан ёнгандай”, “қуйиб ётган билқ-билқ юмшоқ тупроқ”) **“иссиқда, совуқда обдон пишган”**, **“баданидан куч ёғилиб турган”** Йўлчининг чойхонага кириб келиши, **“чувак юзли, эти суягига ёпишган, жиккак... фирт кўса” самоварчининг дийдёларига** эътибор қарагиши, “куннинг даҳшатли ёнувига қарамай, қалин, қора жун чакмонга ўралган **бир қозоқнинг... минут сайин... самоварчига... “Шилимни узат!” дея буйруқ бериши** сингарилар билан бошланади.

Самоварчи Йўлчига қарата:

– Роса мучанг бор экан, иним. Баданингдан куч ёғилиб турибди-я. **Қаерликсан, сайрамликми?** – дейди. Шу заҳоти у бирдан шангиллаб қолади: “Ҳой, аравакаш бола, отингни торт, **нақ тезагини дўшинга солиб бераман!**” ...

Деворга суянган лоқайд қозоқ, “... сайрамликмисан?-дея сўрашиши, “тезакни дўппига солиб бериш” пўписаси – биографик метод нуқтай назаридан аҳамиятли. Воқеа Тошкентнинг шимол тарафида, қозоқларга яқин жойда, қишлоқда (**от, эшаклар тезаги**) рўй берапти. Романдаги воқеалар ёзувчи Ойбек ёзда дам оладиган, яшайдиган Оқота қишлоғи атрофида кечяпти. Кўринадикки, романнинг бошланиши биографик, топонимик, этник маълумотларга бой. Бадий асарнинг ҳар томонлама сержозига, маълумотларга бой, деталларга сероб бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Қизиги шундаки, орадан 15-20 кун ўтиб Йўлчи яна гузарга – ўша таниш икки чойхона, қассоб дўкони, боққол дўконига чиқади. Энди гузарни ҳам, ён-атрофни ҳам Йўлчи бошқача кузатади. Бу гал унинг диққатини боққол билан ижара аравасининг гупчаги сингани боис, қувонини шаҳарга етказ олмаган деҳқон орасидаги савдо муносабати жалб қилади. Қизикки, бу гал Йўлчи на Жаббор кўсага, на чойхонадаги кишиларга эътибор беради. Уни жиддийроқ муаммолар комига торта бошлайди.

Ижод жараёни юрилмаган йўл бўйлаб боришга, аниқроғи, тунда автоуловни бошқариб бораётган ҳайдовчи юмушига ўхшайди. Ёзувчи асари гоёсини, қаҳрамонлари тақдирини биледи. Лекин уйдаги гап кўчадагига тўғри келмайди дейилганидек, йўл-йўлакай бир қанча масалаларни ҳал қилиб боришга тўғри

келади. Ёзувчи ўзи истамаган ҳолда янги персонажларни киритишга, айрим ҳолатларни беришга, янги воқеаларни тасвирлашга мажбур бўлади. “Қутлуғ қон”даги бир персонаж, масалан, Йўлчининг иниси **Қурбон** бойда қорандалик қилаётганини айтади. Суҳбатларнинг бирида Унсин тасодифан **Эргаш** акасини эслаб қолади. “Улуғ йўл” романида эса Йўлчининг иниси **Элмурод** номи билан китобхонга таништирилади. Гап, албатта, персонажларнинг номида эмас, асар сюжетигаги ўрнида, бош гоини ёритишдаги вазифасида. Лекин моҳир санъаткор ҳар бир деталга, ҳар бир ҳолатга эътибор қаратади. Зарифа Саидносированинг “Ойбегим менинг” китобида ғалати бир ҳолат бор. Ойбек “Қутлуғ қон”ни ёзиш жараёнида Йўлчининг синглисини қандай ном билан атаса маъқул бўлишини Зарифахонимдан сўраб қолибди:

Тун яримлаган
 Шоир “Қутлуғ қон”
 Романидан бош
 Кўтармас бир он.
 Қўлимда китоб
 Атом Ҳикмати,
 Тафаккуримда
 Дунё қисмати.
 Бир исми топ,
 Ёқимли ёш қиз-
 Йўлчи синглиси
 Кўзлари юлдуз.
 – Захро ё Чўлпон
 Ё Олтинбиби?
 – Кам учрар Унсин
 Бу энг яхшиси!

“Қутлуғ қон” га Унсин образи шундай кириб келди.

Бадиий асар яратаётган ёзувчи табиатни тасвирлайдими, ҳолатларни кўрсатадими, диалогларни берадими, қаҳрамону персонажларга ном қўядими, эмин-эркин ҳаракат қилади. Лекин структура тизими, матндаги ҳар бир ифода, ишора ўз мантиқи, мазмунига эга бўлиши керак. Бошқача айтганда, асарга биографик ёндашилинадими, синчиклаб таҳлил қилинадими, у бошқа тилларга ўтириладими, матндаги ҳар бир белги ўз мазмунига эга бўлиши шарт. “Қутлуғ қон”да темирчи Қоратой, унинг ўғли Холтой, маҳсидўз Шокир ота, унинг дардманд ўғли Тоҳиржон образи берилган. Эътибор берсангиз, Мирзакаримбой Йўлчининг маслакдошлари ҳақида титраб-қақшаб дейди:

– ... Унинг бир муттаҳам темирчи дўсти бор. Шокир эзма деган бир отаси бор. Улар қутқарсин... (277-бет). Қаранг, Қоратойдаги дадиллик, ҳеч нарсадан тоймаслик Мирзакаримбойга муттаҳамлик бўлиб кўринган. Шокир отадаги бурро-бурро гапириш бойга эзмалик бўлиб туюлган.

Хуллас, бадиий асардаги биографик ҳолатлар, воқеа-ҳодисаларни ёритгандаги ўзига хосликлар структура тизимида ўз ўрнини топади, семиотик нуқта сифатида аҳамият касб этади.

* * *

Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романи яратилганига салкам 70 йил бўлди. XX асрнинг иккинчи ярмида шаклланган – кирилл ёзувида саводи чиққан икки-уч авлод китобхонлари “Қутлуғ қон”ни роса ўрганишди, асар бўйича тадқиқотлар, иншолар ёзишди. “Қутлуғ қон” ўн йиллар мобайнида адабиёт дарсликларига киритилди, театрлар сахнасида ўйналди, экранларда кинофильм сифатида кўрсатилди. “Қутлуғ қон” ўзбекнинг маънавиятидан шундай мустаҳкам ўрин олдики, бу асарсиз руҳониятимиз кемтик, номукамал бўлиб қолишини англаймиз.

Асарнинг асар бўлишида, қадриятга айланишида адабиётшунослик, адабий танқиднинг ҳиссаси улкан. И.Султонов, Ҳ.Ёқубов, М.Қўшжонов, О.Шарафиддинов, Н.Каримов, У.Норматов, Б.Назаров сингари адабиётшунос, танқидчилар Ойбек ижоди, хусусан, “Қутлуғ қон” ҳақида тадқиқот, мақолалар яратдилар. Айниқса, академик Матёқуб Қўшжонов “Қутлуғ қон”ни теран таҳлил қилди. У бадиий характер ҳақида тадқиқот яратар экан, асосан, Ойбек романларини асос қилиб олди.

Янги ўзбек адабиётидаги илк мукамал асарлардан ҳисобланган “Қутлуғ қон”ни Ойбек 33 ёшида яратди. Адибнинг шу давргача ёзган барча асарларига “Қутлуғ қон” ёғду бериб туради; Ойбекнинг кейинги 30 йиллик ижоди маҳсуллари “Қутлуғ қон” машъалидан нурланади, десак хато бўлмайди. Тўғри, “Навоий” романи Ойбек ижодининг нурли чўққиси. Лекин, менимча, “Қутлуғ қон”ни ёзишда орттирилган маҳорат “Навоий”га ҳам ўз таъсирини ўтказди.

“Қутлуғ қон”ни яратиш Ойбек тақдирига битилган эди. Ёзувчи гайришуурий ҳолда “Қутлуғ қон”ни яратишга тайёргарлик кўра бошлади. У Чўлпон ижодидан олам-олам завқ олди. Абдулла Қодирийни ҳам инсон, ҳам санъаткор сифатида севди. Аммо Ойбек бу санъаткорлар ҳақидаги қарашларини рўй-рост тилига чиқара олмади. Аниқроғи, замон зайли, адабий сиёсат, сохта ижтимоийлик методи Ойбекнинг бўғзини тўсди, қўлидаги қаламни эгри йўлларга буришга ундади. 1937 йилдаги кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеа-ҳодисалар, ур-сўр, ҳамма-ҳаммалар, дилни ранжитишу яралашлар Ойбекни четлаб ўтмади. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 1937 йил 31 август – 5 сентябрдаги Пленуми Ойбекни нари олиб бориб, бери олиб келди. Ойбекни қаммадилар, аммо қамалгандан бешбаттар қилдилар. “Ушбу Пленумдан сўнг Ойбек Ёзувчилар союзи аъзолигидан ўчирилиб, Тил ва адабиёт институтидан ҳайдалди. Ана шу даврда у илк романи “Қутлуғ қон”ни ёзади”.

Буюк санъаткор шахсий фожиаларини асар руҳига, матннинг чийратма арқоғига чувалаштирмайди. Бу фазилат “Қутлуғ қон” матнида аниқ кўринади. Аксинча, Ойбек “Қутлуғ қон” романида шу пайтгача яратилган сара қисса, романлардаги воқеа-ҳодисалардан, характерлардан таъсирланганини яширмайди. Гуландом образида Зеби (“Кеча ва кундуз”), Нетай (“Нетай”), Холисхондан (“Паранжи сирларидан бир лавҳа”), Гулнорда Кумушдан (“Ўткан кунлар”), Лутфинисода Ўзбек оймидан (“Ўткан кунлар”), Мирзакаримбойда Юсуфбек ҳожидан (“Ўткан кунлар”), Солиқ Махдумдан (“Меҳробдан чаён”), Нурида Хушрўйдан (“Ўткан кунлар”) ўтган аллақандай аломатлар сезилиб туради. Ёрмат ва унинг оиласи тарихининг баъзи томонлари Раззоқ сўфи оиласи (“Кеча ва кундуз”) тақдирини ёдга туширади.

“Қутлуғ қон” романида “Ўткан кунлар”, “Кеча ва кундуз”, “Шум бола”, “Нетай” сингари асарлардаги ҳолатларни эслатадиган ўринлар бор. “Гулнор катта ариққа яқинлашганда, бирдан тўхтади: ариқ ёқасида Йўлчи юз-қўлини артиб турарди. Гулнорнинг юраги кучли тўлқинланди, бутун гавдасини тотли бир титроқ босди”. Китобхон ёдига Отабек ва Кумушнинг ариқ бўйидаги илк учрашуви тушади.

“Қутлуғ қон” романидаги характерларнинг айрим томонлари ўзга асарлардаги қаҳрамонларниқига ўхшаб кетиши, асарда таниш ҳолат – вазиятларга дуч келиб қолиниши Ойбек асарининг бетакрор, ўзига хослигига зинҳор соя солмайди. “Қутлуғ қон”нинг матни ўзигагина хос таркибий тизимга, пишиқ-пухта тўқимага эга. Асар матнида синиқ, сўниқ, ожиз ҳалқалар деярли учрамайди. Матннинг пишиқ-пухталиги, мустаҳкамлиги асар концепциясига боғлиқ. Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романи концепцияси ниҳоятда теран, пухта. Ёзувчи ўзбекнинг XX аср бошларидаги ижтимоий-иқтисодий-сиёсий даражасини, руҳий-маънавий ҳолатини, миллий ўзига хослигини ниҳоятда аниқ, тиниқ, конкрет тасвирлаган. “Қутлуғ қон” – янги ўзбек адабиётидаги ҳақиқий реалистик асар намунаси. Асар концепцияси қанчалик теран, тиниқ, ҳаққоний бўлса, у ўз-ўзидан ўзга асарлардаги концепцияни ўз ўзига буриб юбора олади. Ойбек 1915-16 йиллардаги Тошкент, тошкентликлар ҳаётини тасвирлаган. Бу йилларда миллий буржуазия жадал ривожланаётган, савдо-сотик авж олаётган, йирик бойлар бош кўтариб, майда-чуйда савдогарлар “синаётган”, камбағаллар, ночорлар кўпаяётган эди. “Қутлуғ қон”да қаҳрамонлар, воқеа-ҳодисалар кўп. Уларни ўша пайтда аниқ ўлчайдиган бир тарозу пул мавжуд эди. Бойларни пишқиртирган, бойвуччаларни қутиртирган, қашшоқу йўқсилларни зир қақшатган куч – пул эди. Пул ошқора ва пинҳона жиноятчиларни, ношаръий битимларни, мунофиқликни авж олдирди. Пул ҳокими мутлақ бўлган жойда инсон қадри арзонлашар, гурур оёқ ости қилинар экан. “Қутлуғ қон” романида пул муомалалари, ҳисоб-китоблар кўп ўрин эгаллайди.

Хуллас, “Қутлуг қон”да ўзбек халқи ҳаётидаги муҳим бир жараён тўлалиги, теранлиги билан акс эттириб берилган. Асарнинг бош қаҳрамони Йўлчи Хўжакентдан Тошкентга меҳнат қилиш, пул топиш учун келади. Роман матнидаги илк семантик нуқталардан бири бундай ифодаланган: “қишлоқда кўп одамларнинг юмушини қилдим, майли, бу ерда ҳам ишлай. Яхши ишласам, албатта, чакки бўлмайди. Негаки, булар қариндошларим, ҳаммадан юлсалар ҳам, мендан юлмаслар — гап яхши ишларда!”. Йўлчи, асосан, Мирзакаримбой хонадониди, бойнинг қариндош-уруғлариникида ишлади. Тил учиди бўлса-да, Салим, Ҳақим Йўлчини “жиян, жиян”лаб туради, Нури гоҳо қишлоқдаги аммасининг ҳолидан гап очади. Йўлчи бойни, “тоға” — бойваччаларни “ака”, “почча”, бойвуччаларни “опоқи”, “янга”, “опа” деб пул йиғиши мумкин эди. Романдаги энг нозик томон шундаки, Ойбек Йўлчи орқали ўзбекнинг орномуси, ҳалоллиги, гурурини кўрсатиб бермоқчи. Бошқача айтганда, инсон қадр-қиммати энг арзон бўлган бир даврда Йўлчи гурур, қадр-қимматни бой бермади. Романда Йўлчи ва Ёрмат ҳамisha бақамти тасвирланади. Ёрмат ўрта ёшдан ошган, рўзгорли, киришимли, сергайрат, сўзамол одам. Лекин бой хонадонидигилар Ёрматни одам ўрнида кўрмайдилар. Ёрмат — хизматкор, мардикорларнинг бевосита бошлиғи. Аммо на Уроз, на Алиохун, на тошкентлик мардикор Ёрматни заррача ҳурмат қилмайди. Нега? Ёрмат қадр-қимматини, инсоний гурурини бой бериб қўйган одам. Мирзакаримбой илк бор Йўлчига синчиклаб назар солар экан, “бутун сиймосида катта жасорат ва гурур сезди”. Обдон чиниққан бу йигитдаги “жасорат ва гурур” одам танийдиган Мирзакаримбойга ёқмади. Аслини олганда, Йўлчининг бош қаҳрамонлиги, халқ намояндаси эканлиги ўша жасорат ва гурурда акс этган. Йўлчидаги ҳалоллик, меҳнатсеварлик, поклик—тарбия, ахлоқ самараси. Бу белгиларни, билимдонликни тарбиялаш мумкин. Аммо гурур ва жасорат Йўлчи характерининг бетакрор, ўзигагина хос томони. Мана шу белгилар Йўлчига бахт ҳам, бебахтлик ҳам келтиради. Англашимча, Йўлчи ва Мирзакаримбой хонадонидидаги муносабат, муҳит ўзига хос макет, атайин яратилган ҳолат. Яъни ўзбек халқи 130 йилдан мўлроқ муддатда чор ва қизил империя инон-ихтиёрида бўлди. Ўзбек мустамлакачиликнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган азоб, қийноқ, хўрлик, қатагонларини бошидан кечирганда ҳам гурурини, жасоратини бой бермади. Мустақиллик йилларида ўзбек гурури, жасорати, топқир уилағонлиги боис жаҳон халқлари қаторида ўзининг муносиб ўрнини эгаллай бошлади. Ўйлаб кўрилса, “Қутлуг қон”да тасвирланган гурур, жасорат, қадр-қиммат сингари миллий қадриятларни юксак тутиш янги авлод ёзувчилари ижодида изчил давом эттирилмоқда.

Йўлчидаги ақллилик унинг гурур, жасоратини нурлантиради, маъно-мазмун билан бойитади. Йўлчи характеридидаги саҳийлик, бағри кенглик тасвирига алоҳида ўрин берилади. Йўлчи тоғаси хонадонига эндигина келганида, кичик бойвачча Рафиққа най ясаб беради, ёш бола билан мириқиб суҳбатлашади. Йўлчи вақти-вақти билан камбағал деҳқонларга, ҳунармандларга қўлидан келганича яхшилик қилади, саховат кўрсатади. Шоқир отага, бедаво дардга мубтало бўлган Тоҳирга, гадойчилик қилишгача борган Шоқосимга, Ўрозга, бойлар қўлидаги қўғирчоққа айланган баччага, нонвой Саодат кампирга, темирчи Қоратойга қўлидан келган яхшилигини қилади.

Роман матнида Гулнорни ўқувчига яқиндан таништиришдаги ҳолат — семантик нуқта диққатни ўзига жалб қилади: “Эшикни оҳишта очиб, танчага солиш учун қўлида бир хокандоз тўла лахча чўт билан ёш қиз кирди. Бу — Ёрматнинг қизи Гулнор эди. Нафис, нозик, маъсум бир қиз. Бўйи ёшига қараганда баландроқ, лекин бутун гавдага мутаносиб. Болаларча кулимсираган ва юқоридан паства томон майин ингичкалашган оқ, тиниқ юзи, қалам билан чизилгандай ингичка, маънодор қошлари, узун, куюқ киприklar орасида ёнган йирик қора кўзлари бор эди. Бу кўзларда туйгунлик, олижаноблик, кўнгилнинг баҳорий тозалиги, илиқлиги ва қандайдир паришон хаёлчанлик жилваланади эди” (95-бет). Ойбек Гулнор портретини рассомдай чизган, шоирдай тасвирлаган. Дарвоқе, Ойбек “Қутлуг қон” яратилгунча шоир, дostonнавис сифатида танилган эди. Янада аниқроқ айтсак, Ойбек “Қутлуг қон”нинг руҳига лирик шеърларини, дostonларидаги қаҳрамонлари характерини сингдириб юборган.

Ижодий бисотидан ҳамиша унумли фойдаланиб туриш Ойбек услубининг муҳим хусусиятларидан. “Қутлуғ қон” матни арқоғига “Ўч”, “Темирчи Жўра”, “Бахтигул ва Соғиндиқ”, “Дилбар – давр қизи” дostonларига қаҳрамонлар, ҳолатлар моҳирона сингдириб юборилганлиги ўзбек адабиётшунослигида ёзилган. Чунончи, Йўлчида Холхўжадан (“Ўч”), Ўрозда Суюндиқдан (“Бахтигул ва Суюндиқ”), Қоратойда Жўрадан (“Темирчи Жўра”), Гулнорда Лаълихондан (“Ўч”), Бахтигулдан (“Бахтигул ва Суюндиқ”), Дилбардан (“Дилбар – давр қизи”), Салимбойвачча, Ҳакимбойваччада Ҳошимбойваччадан (“Ўч”), Султонбекда “Бахтигул ва Соғиндиқ”даги тошкентлик кўйчивон бойдан ўтган ҳолат, хусусиятлар кўзга аниқ ташланади.

Матнга матнни сингдириб, едириб юборишдан мушкул иш йўқ. Ҳар бир асар – матн ўз руҳига, маромига, оҳангига, таркиб тизимига эга. Тайёр матнни яратилаётган янги матнга сингдириш учун ҳам оҳанг, ҳам руҳ, ҳам маромни мосламоқ, янгидан бичмоқ, тузмоқ лозим. Акс ҳолда, эски матн янги матндаги ямоқ сингари кўзга хунук кўринади. Ойбек услубида матнларни мослаш, ростлаш, қовуштириш уқуви кучли эди. У “Навоий” романини яратишда “Навоий” дostonи, улўғ шоир ҳақидаги шеърлардан унумли фойдаланган. “Олтин водийдан шабадалар” романи руҳига “Қизлар”, “Раиса” дostonлари моҳияти сингдириб юборилган. Энг синчков матншунос ҳам Ойбек услубидаги матнга матнни сингдириш маҳоратидаги юзаклик, сакталики сезмайди.

Йўлчи характеридаги гурур, жасорат севги туйғуси туфайли аниқ, тўлиқ намоён бўлди. Бош қаҳрамон Гулнор туфайли ўтга ҳам, сувга ҳам кирди. У Қора Аҳмад билан муштлашди. Севгилиси туфайли Парпихўжанинг ҳайвон ҳам турмайдиган оғилхонасида тунади, Олимхон эллиқбоши, бой тоғаси билан тўқнашди, хавфли одам сифатида чор амалдорлари диққатини жалб этди.

“Қутлуғ қон” матнини ўрганиш шуни исботладики, асарда тасвирланган ижтимоий муҳит ҳаммани – бойни ҳам, камбағални ҳам ҳаракат қилишга, савдо-сотик муносабатларига берилишга ундади. Ўша пайтда Жондор бой, Жамолбей, Султонбек сингари пулдор, тадбиркорлар бирдан кўзга ташландилар. Мирзакарим, Нажмидин сингари кўрли-кутли одамларнинг фарзандлари капитал орттиришга интилдилар. Мирзакарим, Нажмидин, Алихўжа сингарилар камбағалнинг кучидан унумли фойдаланишга интилдилар. Айниқса, Мирзакаримбойнинг ўз қарол, мардикор, иш юритувчилари билан қаттиқ муносабатда бўлиши мантиқан исботланган. Замон зайли шундай эдики, камбағал ҳам савдо муносабатларига аралашарди. Шокир ота, масалан, мулла Икром билан беш жуфт бачкана маҳси хусусида талашиб-тортишади.

Қоратой ҳам ўғли Холтой билан эртаю кеч тер тўкади. Табиийки, у ҳам ўз маҳсулотини қимматроқ пуллашга интилади. Ёдингизда бўлса, адабиётшунослик деҳқоннинг бир арава қовунини тўрт ярим сўмга сотиб олган баққолни инсофизликда айбларди. Ўйлаб кўрилса, сотувчи ҳам, олувчи ҳам ўз манфаати учун курашаркан. Демак, қовун харид қилган баққол ҳам ҳақ эди.

“Қутлуғ қон” романи матни Салимбойвачча, Абдушукур, Олимхон эллиқбоши, Шокир ота образларини янгича талқин этишни тақозо этмоқда. “Қутлуғ қон” неча бор талқин қилинган бўлса, ҳамиша Салим образи салбий куч сифатида баҳоланган. Чиндан ҳам, Салимнинг ресторанма-ресторан юриши, Гулнорнинг қотили эканлиги бу типни оқлашга изн бермайди. Лекин Салимбойвачча чиндан ҳам ўйловсиз, тараллабедод одамми? Салим кўпинча Абдушукур билан бирга юради, бирга бўлади, маишатга боради. Абдушукур, илми, фикр-мулоҳазали, қонунни биладиган одам эди. Салимбойваччага Абдушукурдан **зақўнчилик** юққан. Мирзакаримнинг Гулнорга уйланишидан куйиб-ёнган одам, асосан, Салим бўлди. Гулнор ёш, гўзал, табиийки, фарзанд кўради. Гулнорнинг ҳар бир фарзанди бойликка меросхўр. Яъни Салим Гулнорда меросхўр яратувчи кучнигина кўриб куйинади. У меросхўрлар йўлини тўсиш учунгина аҳмоқона йўлни – Гулнорни заҳарлашни ўйлаб топади.

1938 йилда – сталинча қатлиомлар чирсиллаб турган бир пайтда жадидлар ҳақида бундан орттириб ёзиш зинҳор мумкин эмас эди. Ойбек жадид образини яратишда ўта нозик йўл тутган. Жадиднинг Йўлчига айтган гапларида ҳам маъно кўп, аммо Йўлчи бу бетайин одамнинг гапларига эътибор бермайди.

“Қутлуғ қон” матни яна бир масалага эътиборни жалб қилишга ундайди. Ойбек қовун сотган деҳқон номини, ҳатто Мирисҳоқнинг отаси номини айтмайди-ю, эпизодик Рафиқ, Миробид, Шоқосимнинг гўдаги Шоазиз, ёш темирчи Холтой номини айтади. Нурининг тўйида шўхлик қилган, тўйдаги тартибни бузишга интилган болаларни номма-ном санайди. Бу ўринда Ойбек услубидаги яна бир хусусият кўзга ташланади. Ёзувчи “Қутлуғ қон”ни ёзишда шу пайтгача яратилган асарларидан фойдаланган бўлса, кейинги ижодида “Қутлуғ қон”даги айрим сюжет чизиқларини янги муҳит, янги шароитда давом эттирди. Мен бу ўринда “Улуғ йўл” романини, “Болалик” қиссасини назарда тутмоқдаман. “Қутлуғ қон”даги кўча болаларининг деярли ҳаммаси “Болалик” қиссасида қайта жонланади, янги гоаявий мақсадлар йўлида ҳаракат қиладилар. Бола бор жойда албатта чол, кампир образи ҳам бўлади. “Қутлуғ қон”даги Шокир ота, унинг кампири образи “Болалик” қиссасида, “Бобом” поэмасида аниқ чизилган. Ойбек Шокир ота образи орқали оғир меҳнатда, фарзанд доғида қадди дол бўлган инсоннигинамас, балки халқ тилини, мақол-маталларини, кўшиқларини мукамал билувчи инсонни тасвирлаган.

Асар хотимасида қашшоқлик, ҳуқуқсизлик, қадрсизлик жонига теккан халқнинг мардикор олишдаги ноҳақликлар баҳонасида галаёни тасвирланади. Албатта, халқ кўзғолонини зинҳор уюшган инқилобий ҳаракат билан чалкаштириш тўғрима. Лекин халқ кўзғолони тасвирсиз ҳам роман мантиқий якунига етмаган бўлиб қоларди. Ойбек халқнинг денгиздай тошиши, селдай ёпирилиб келишини моҳирона тасвирлаган. Қаранг, ўйловсиз элликбошининг (Олимхоннинг эмас — А.Р.) бир хотинга қарата: “Йўқол, жалаб!” деб қичқириши қоқ-қуруқ шаббага учқун тушишидай бўлди. Шу ўринда матннинг пишиқ бир семиотик тугуни пайдо бўлади. “Одамлар бир лаҳзада сесканиб, бир-бирларига қарашади. Бирдан ўнларча мушт ҳавога кўтарилди. Элликбоши ва унинг шериклари калтак остида қолди” (320-бет). Мана шу ўринда Йўлчидаги гурур, орият, халқ руҳи ярқ этиб кўзга ташланади. Элликбошининг қўпол сўкишини ўзини қадрлаган, аёлини улуғлаган халқ кечириб кетиши мумкин эмас эди. “Қутлуғ қон” матни мана шундай авж пардада поёнига етади.

“Қутлуғ қон” матнида Петров сюжет чизиғи, Гулнорнинг Йўлчига ёзган хати сингари ўринлар борки, улар асардаги ҳаётийлик, жўшқинликни, бироз бўлса-да, сусайтирган.

Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романи ҳақиқий миллий асардир. Асар матни семантик нуқталарга, семиологик маъно қатламларига эга. Муҳими шундаки, “Қутлуғ қон” Ойбек ижодининг марказини ташкил қилади. Ойбекнинг ёзувчи-олим сифатидаги маҳорати, борлиғи, қарашлари “Қутлуғ қон” ва “Навоий” романида ўзининг ёрқин ифодасини топган.

В. ШЕКСПИР

Ёз тунн фаройиботлари

Беш пардали комедия

*Мирнўлат МИРЗО
таржимаси*

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Тезей – афиналик герцог.
 Эгей – Гермиянинг отаси.
 Лизандр }
 Деметрий } Гермиянинг ошиқлари.
 Филострат – Тезей саройидаги қизиқчилар бошлиғи.
 Пона – дурадгор.
 Арра – уста.
 Фалтак – тўқувчи.
 Сурнай – босқон ямоқчиси.
 Тумшуқ – мисгар.
 Қилтириқ – тикувчи.
 Ипполита – Тезейга никоҳланган амазонкалар маликаси.
 Гермия – Лизандрнинг маъшуқаси.
 Елена – Деметрийнинг маъшуқаси.
 Оберон – руҳлар ва малоиклар шоҳи.
 Титания – руҳлар ва малоикалар маликаси.
 Пэк – ёки хушчақчақ Робин, жимит руҳ.
 Оберон ва Титанияга итоат қилувчи малоиклар ва
 руҳлар, мулозимлар.
 Ловия
 Мезон }
 Капалак } руҳлар.
 Хантал }
 Воқеа Афина ва унинг яқинидаги ўрмонда кечади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Афина, Тезей саройи.

Тезей, Ипполита, Филострат ва мулозимлар чиқиб келишади.

Тезей

Никоҳ онларимиз яқин, фариштам:
 Янги ойга тўрт кун қолди атиги,
 Эскиси бунчалар имилламаса!

Монелик қилар у хоҳишларимга
 Ўгай она ёки қари бевадек,
 Етимнинг ризқига кўзини тиккан!

И п п о л и т а

Тўрт кун сингиб кетар туннинг бағрига;
 Тўрт кун учиб ўтар ширин тушлар-ла...
 Ва кумуш камондек арши аълода
 Ял-ял ёнган ҳилол тўй кечамизни
 Музайян этажак!

Т е з е й

Филострат, кириш!
 Қалқит Афинанинг жами ёшларин,
 Ажиб сурур уйғот улар қалбида.
 Қолсин қайғу ва гам мотам кунига;
 Бизга заил юзли меҳмон на ҳожат?!

Ф и л о с т р а т кетади.

Маҳбубам, забт этдим қилич-ла сени,
 Эришдим севгинга куч-қудрат билан,
 Лекин тўйимизни эса тамоман
 Ўзгача мақомда ўтказажакман!

Эгей, Гермия, Лизандр ва Деметрийлар кириб келишади.

Э г е й

Танти герцогимиз Тезей, бахтли бўл!

Т е з е й

Раҳмат сенга, Эгей! Хўш, нима гап, айт?

Э г е й

Қошинга келдим мен ўз туққан қизим —
 Гермия устидан шикоят айлаб.
 Бу ёққа кел, Деметрий! Шу йигитга мен
 Қизимни бермоққа онт ичган эдим.
 Бу ёққа кел, Лизандр! Бу муртад эса
 Бошин айлантормиш унинг туну кун.
 Ҳа,ҳа, сен Лизандр! Унга шеър элтиб,
 Иқрорига далил олмишсан ҳатто;
 Ойдин оқшомларда дарча остида
 Унга ўз ишқингдан қуйлабсан хумор,
 Буткул эгаллабсан ақлу идрокин:
 Дам сочинг буйрамин, дам узук тутиб,
 Дам гул ҳады айлаб, дам ширинликлар...
 Лаққа тушмас бунга, ахир, қайси ёш?
 Қизим ақлу ҳушин ўғирладинг сен,
 Ота панди ила мунаввар қалбни
 Тўлдирдинг тизгинсиз, ўжар туйғуга!
 Онт ичаман, агар қизим шу ерда
 Розилик бермаса Деметрийга,
 Мададга чорлайман кўҳна қонунни:

Зеро ул маъсума меники экан,
Уни нима қилмоқ ўз ҳуқуқимдир:
Яъни, Деметрийни демас бўлса гар,
Қонунга кўра у ўлимга лойиқ!

Т е з е й

Хўш, сен соҳибжамол, ҳурилиқо қиз,
Нима дейсан бунга? Уйлагин обдон.
Бамисли худодир отанг сен учун:
Сендаги гўзаллик у зот туфайли,
Ҳа, сен у яратган нусхасан фақат,
Сени ардоқласин, улоқтирсин ё —
Унинг иши. Деметрий ёмон йигитмас.

Г е р м и я

Лизандр ҳам шундоқ.

Т е з е й

Ҳа, шак-шубҳасиз;
Ва лекин отангга хуш келмабдими,
Бошқани муносиб санагаймиз биз.

Г е р м и я

О, отам кўрсайди менинг кўзим-ла!

Т е з е й

Йўқ, сен отанг кўзи ила қарагин.

Г е р м и я

Ўтинаман, маъзур тутгайсиз мени,
Ўзим ҳам билмайман бу жазмим қайдан,
Мумкинми одобга етказмай пугур,
Ҳамманинг олдида эркин сўзламоқ.
Бироқ билгим келар, эй олампаноҳ:
Қандай қисмат кутар мени олдинда
Деметрий раъйини қайтарар бўлсам?

Т е з е й

Бу шундоқ қисматки: муқаррар ўлим
Ёки эр зотидан маҳрум яшамоқ.
Мана, нима учун обдон ўйлагин
Дейман такрор, ахир, сен ҳали ёшсан...
Қарши бораркансан отанг раъйига,
Аввал сўраб кўргин қалбингдан қатъий:
Роҳиба либосин кийиб бир умр
Узлат оғушида банди бўлмоққа,
Ойдин тунлар куйлаб мунгли кўшиқни,
Зурёдсиз ўтмоққа етарми қурбинг?
Минг бор мукаррамдир — кимки дил ўтин

Бокира ўтмоқ-чун совута билса;
Лекин гул ифорин сочиб, таратиб
Қовжираса аъло — кимсасиз даштда
Яшнаб-яшнаб хазон бўлгандан кўра.

Г е р м и я

Қизлик ҳуқуқимни унинг ҳукмига
Топширайин нега, магарки, ҳар зум
Яшашга, ўлишга ташна бўлса дил!
Истамаса зуғум-зулмни мутлақ.

Т е з е й

Бир қарорга келгин шошилмай — янги
Ой чиққунга қадар — мен маҳбубамга
Никоҳ узугини тақар кунгача,
Яъни, ё ўлимга тараддудинг кўр —
Отангинг измидан чиққанинг учун,
Ё жуфти бўлмоққа Деметрийнинг...
Ўжарлик қилсанг гар, унда онт ичгунг,
Дунёдан бир умр тоқ ўтмоқликка.

Д е м е т р и й

О, Гермия, кўнгин! Лизандр, сен кўп
Ўчакишма мен-ла, ҳадингни билгин!

Л и з а н д р

Деметрий, отаси севса сени гар,
Қизни менга бер-у, уйлан сен унга.

Э г е й

Жин урган баттол-ей! Ҳа, рост, мен уни
Яхши кўраман ва ундан боримни
Аямам, шу боис қизимни-да мен
Деметрий измига топширгум буткул!

Л и з а н д р

Олампаноҳ, ёшим унинг билан тенг;
Бойлигим ҳам каммас, севгим-ку, бисёр;
Деметрий сингари қисмат мени ҳам
Айрича сийлади, балки ортиқроқ;
Лекин барчасидан кўра муҳими —
Гермия севгисин қозона билдим,
Нечун чекинмоғим керакдир энди?
Деметрий, — юзига айтаман ошкор, —
Севиб Еленани — Недар қизини,
Кейин юз ўгирди, у шўрлик ҳамон
Бутун вужуди-ла куйиб-ўртанар,
Бу бевафо қалбни мўътабар билиб.

Т е з е й

Тўғри, бу борада эшитганим бор,
Ҳатто тагига ҳам етмоқ бўлгандим;

Аммоки банд бўлиб иш билан нуқул,
 Эсдан чиқарибман. Қани, Деметрий,
 Кетдик, Эгай, сен ҳам; ортимдан юринг,
 Менинг гапим бордир иккингиизга ҳам,
 Сен эса, Гермия, ўз хоҳиш-раёинг
 Бўйсундир отангинг ихтиёрига;
 Йўқса Афинанинг қонуни сени
 Ўлимга ҳукм этар ё ўтмоққа тоқ.
 Қани, Ипполита, жонгинам! Кетдик!
 Эгай, Деметрий, имилламангиз!
 Тўй базми-чун сизга топшириқ айтгум,
 Яна иккингиизга дахлдор гаплар
 Ҳам борки, кенгашиб олмоқ зарурдир.

Э г е й

Бош устига, бундан хурсандмиз бирам!

Л и з а н д р в а Г е р м и я д а н т а ш қ а р и ҳ а м м а к е т а д и .

Л и з а н д р

О, азизам, нега рангинг оқарди,
 Сўнди ёноғингдан гул қизиллиги?

Г е р м и я

Ёмғир томмагани сабабли бу ё
 Кўзим тубидаги бўрон туфайли.

Л и з а н д р

Севгининг саодат топганин қалбда,
 Хоҳ у чин ҳикоя, хоҳ масал бўлсин, —
 Ҳайҳот! Мен на ўқиб, на эшитганман!
 Ё наслу насабми бунга тўғаноқ...

Г е р м и я

Ман қилинган юксак қалбга тубанлик!

Л и з а н д р

Балки ёшдаги фарқ сабабчи бунга...

Г е р м и я

Қарилик ёшликка ҳамроҳ бўлолмас!

Л и з а н д р

Далда керак бўлган яқинлардан гоҳ...

Г е р м и я

Дўзах бу! Бошқанинг кўзи-ла севмоқ!

Л и з а н д р

Унга топилмасин ҳар қанча шоҳид,
 Лекин уруш, дард ва ўлим севгини
 Тинмай маҳв айлади оний сас ёхуд
 Учқур шарпа ёки қисқа туш янглиғ.
 Тун қўйнида чақмоқ ярқирар шундоқ
 Осмон ва заминни қаҳр-ла ёриб.
 Биз “Қара, кўргин!” деб хитоб қилгунча
 Зулмат уни ямлаб, ютиб юборгай —
 Шундоқ тезкор эрур шуъланинг умри.

Г е р м и я

Агар севишганлар қисмати сўнгсиз
 Изтиробу қонун зуғуми бўлса,
 Бундоқ синовларга айлайлик бардош,
 Зеро ўтли севги ҳасратларга ёр,
 Хосдир унга — умид, ҳижрон, кўз ёшлар,
 Орзу, ширин тушлар — унинг бисоти.

Л и з а н д р

Ҳақсан сен, Гермия. Бироқ эшитгин:
 Менинг бир холам бор. Бева, лекин бой,
 Фарзандлари йўқдир бунинг устига!
 Етти чақиримча нарида яшар.
 Гап бундоқ: у мени кўрар ўғлидек!
 Никоҳдан ўтгаймиз унинг уйида.
 Афинанинг қаттол қонуни зинҳор
 Топа олмагайдир бизни у ердан.
 Мени севсанг чиндан эртага оқшом
 Ёт кўзга тушмайин чиққин уйингдан:
 Ўрмонда, шаҳардан уч чакрим нари
 Сени Елена-ла кўрган жойимда
 (Эсингдами, баҳор маросимини
 Ўтказмоққа келган эдингиз сизлар?)
 Кутажакман сени.

Г е р м и я

Лизандр, жоним,
 Купидоннинг пишиқ, таранг камонин
 Олтинланган учқур ўқлари билан,
 Венера каптарин оқлиги-ла шан,
 Эней кетар экан денгизда қалқиб,
 Дидонни ёндирган аланга ҳаққи —
 Неки ишқни боғлар мудом осмон-ла,
 Эркаклар эрмаги бўлган ёлгон-ла
 (Ип эшолмас бунда аёллар чиндан),
 Ҳамма-ҳаммаси-ла қасам ичаман,
 Бўлурман шу жойда эрта оқшомда!

Е л е н а чиқиб келади.

Л и з а н д р

Қасаминг ёдда тут... Қара — Елена!

Г е р м и я

Ой юзли дугонам, йўл олдинг қайга?

Е л е н а

Ҳазилингни бас қил. Ўхшатма ойга.
Деметрий орзуси — маъсум рухсоринг,
Бахглисан! Ошуфта термилар ёринг,
Унинг-чун овозинг майиндан-майин,
Берилиб тинглар у тинглаган сайин...
Гўзаллик юқумли бўлсайди агар,
Уни юқтирардим сендан муқаррар!
Ўғирлар эдим мен бир-бир яширин
Кўзларинг учқунин, сўзларинг — ширин...
Дунёмни алмашиб бўлса ҳам алҳол,
Узимга Деметрийни олардим дарҳол!
Айтгин, нечук сиру синоатинг бор,
Деметрий имонга тикилади зор?

Г е р м и я

Қаҳр этсам — ишқ чулғар ичу ташини.

Е л е н а

Менинг кулгум қўзгар унинг ғашини,

Г е р м и я

Заҳрим сочсам — меҳри ортар тобора,

Е л е н а

Мен нолалар қилгум — қайрилса зора!

Г е р м и я

Тошмеҳр бўлганим сайин — у майин,

Е л е н а

У тошдир — мен майин бўлганим сайин.

Г е р м и я

У телба эса гар, менмас гуноҳқор.

Е л е н а

О, бўлсайди менда сендаги рухсор!

Г е р м и я

Энди ёзғирма, бас! Огоҳ бўл шундан:
Лизандр иккимиз кетгаймиз бундан.
Бир пайт дилдан гусса кўп йироқ эди,

Афина жаннатдан гўзалроқ эди,
Лекин бу хил севги кимга ҳам керак —
Жаннатда дўзахни ҳис этса юрак?

Л и з а н д р

Билгин, келдик бизлар шундоқ қарорга:
Эрта тонг — табиат тўлиб асрорга,
Қуёш сочларига уриб илк тароқ,
Кумушранг сувларда аксин кўрган чоқ,
Қолмас Афинада биздан ортиқ из,
Сўнг бора биз ундан чиқиб кетгаймиз.

Г е р м и я

Қизлик орзулари гупуриб қонда,
Биз гулга кўмилиб ётган ўрмонда,
Лизандр мен билан кўришгай шаксиз,
Ва биз бу ерларни ташлаб кетгаймиз.
Топурмиз бошқа дўст, бошқа давралар,
Сенга “хайр!” демоққа юрагим титра!
Бизни унутмагин, дуо қил ҳар вақт,
Сенга Деметрий ато этсин бахт.
Лизандр, майли, қалб ҳижронда толсин,
Дийдорнинг давоми эртага қолсин.

Л и з а н д р

Гермия, жонгинам...

Г е р м и я кетади.

Хайр, Елена!

Деметрий севгисин тилайман сенга.

(Кетади).

Е л е н а

Айтинг, гўзалликдан не наф, не фойда —
Ахир, тенгман унга кўҳлик, чиройда...
Бу чиройим фақат Деметрий туймас,
Ҳамма куйган ҳисда фақат у куймас.
Гермия исмини шивирлар лаби,
Мен унинг кўйида ўртанган каби.
Севги ожизни ҳам алқар, бор қилар,
Омадсиз кимсани бахтиёр қилар.
Кўрар кўз биланмас, қалб ила чиндан,
Севгининг кўзи кўр дейдилар шундан.
Уни ақл билан англамоқ душвор,
Сўқир-у, учади ҳаприқиб бисёр.
Севги мисли гўдак — маъсум бир жондир,
Уни алдаб кетмоқ оппа-осондир.
Ва болакай қасам ичгандек гоҳо
Унга онтлар ичмоқ қийинмас асло.
Ютмагунча Гермия дардида гамлар,
У дўлдай ёғдирди менга қасамлар.

Сўнг ундан эсганда оловли нафас,
 Дўллар эриб кетди, онтлар ҳам абас.
 Деметрийга сирни очсам-чи, нетар,
 Балки ўрмон томон у ҳам жазм этар.
 Майли, мен шаънимни қилай тагин хор.
 Бўлса бу ишимдан шояд миннатдор.
 Нечун қувонмайин мен шўрлик, фақир,
 Бирга бориб, бирга қайтгайман, ахир!

(Кетади.)

Иккинчи кўриниш

Афина. Кулбадаги хона.

П о н а, А р р а, К а л а в а, С у р н а й, Т у м ш у қ, Қ и л т и р и қ л а р кириб
 келади.

П о н а

Даврамиздагиларнинг ҳаммаси йиғилганми?

Ф а л т а к

Сен, яхшиси, йўқлама қил: ҳаммани рўйхат бўйича чақир.

П о н а

Мана, биз маъкул деб топганларнинг рўйхати, улар герцог ва маликанинг
 никоҳ оқшомида биз кўрсатадиган томошада иштирок этадилар.

Ф а л т а к

Аввало, муҳтарам Питер Пона, пьесагн нима ҳақидалигини сўзлаб бер,
 кейин рўйхатни ўқи, шу аснода асар моҳияти ҳам аён бўлажак!

П о н а

Тўппа-тўғри! Бизнинг пьесамиз “Ўта қайғули комедия ҳамда Пирам ва
 Фисбанинг гоятда аянчли ўлими” деб номланади.

Ф а л т а к

Ажойиб асар, боз устига, жуда жозибали ҳам! Қани, муҳтарам Питер Пона,
 энди ҳамма актёрларни рўйхат бўйича чақир. Ҳой, сафга туринглар!

П о н а

Чақирганда жавоб беринглар!.. Ник Фалтак!

Ф а л т а к

Шу ердман! Менинг ролимни айтгин-да, йўқламада давом эт.

П о н а

Сенга, Ник Фалтак, Пирам ролини берадиган бўлдик.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

32

Ф а л т а к

Ким у — Пирам? Ошиқми ёки ёвуз кимсами?

П о н а

Севги туфайли ўзини мардона қатл этган ошиқ.

Ф а л т а к

Э-ҳа! Демак, уни ўйнаш учун кўз ёши ҳам керак бўларкан-да. О, мен бу ролга бир киришсамми — аҳли томошабин, рўмолчангни қўлга олавер! Тўфон қилиб юбораман... Бироз эвини келтиролмаслигим ҳам мумкин... Бироқ, очигини айтсам, менинг истейдодим ёвуз кимсаларни ўйнашда кўпроқ намоён бўлади. Еркулесни ёки ернинг киндигини суғуриб, ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб юборадиган бирор роль бўлса, бошлаб ўйнаб ташлардим лекин!

О, шер наъраси,
Гурзилар саси...
Кулар зиндоннинг
Оғир тамбаси.

Фиб боқар эзгу,
Гарчи юксак у.
Таралар шу он
Осмондан ёғду.

Қалай буниси? Ажойиб, а? Қани, бошқа актёрларни чақир. Мана сенга Еркулес қиёфаси, бадкирдор феъл-атвори; ошиқ роли — йиғлоқи, чучмал роль.

П о н а

Френсис Сурнай, босқон ямоқчиси!

С у р н а й

Шу ердаман, Питер Пона!

П о н а

Сен Фисба ролини ўйнайсан.

С у р н а й

Фисба ким ўзи? Жаҳонгашта рицарми?

П о н а

Йўқ, у Пирам ошиқ бўлган аёл.

С у р н а й

Худо ҳаққи, мени аёл ролини ўйнашга мажбур қилманглар, мўйлабим сабза уриб қолган!

П о н а

Бунинг аҳамияти йўқ, ниқобда ўйнайверасан, фақат овозингни ингичка қилиб гапирсанг, бас.

Ф а л т а к

О, ниқобда ўйнаш мумкин бўлса, — келинлар, Фисбани мен ўйнаб бера қолай: овозимни ниҳоятда ингичка қилиб гапира оламан. “Мен сенинг, мен сенинг... Оҳ, Пирам, азиз севгилим! Мен сенинг Фисбангман, азиз машуқангман!”

П о н а

Йўқ, йўқ! Сен Пирамни ўйнашинг керак, сен эса, Сурнай — Фисбани.

Ф а л т а к

Хўп, майли. Давом эт!

П о н а

Робин Қилтириқ, тикувчи!

Қ и л т и р и қ

Шу ердан, Питер Пона!

П о н а

Қилтириқ, сен Фисбанинг онасини ўйнайсан. Томас Тумшук, мисгар!

Т у м ш у қ

Шу ердан, Питер Пона!

П о н а

Сен — Пирам отасисан. Мен Фисбанинг отасини ўйнайман. Арра-дурадгор, Шер роли сенга. Умид қиламанки, томоша чакки чиқмайди.

А р р а

Шер ролининг сўзлари қўлингиздами? Уни менга ҳозироқ бермасангиз бўлмайди, ёд олишга хотирам чатоқроқ.

Ф а л т а к

Келинлар, Шерни мен ўйнай қолай! Шундоқ ўкираманки, баданингиз жимирлаб кетади; шундоқ ўкираманки, Герцогнинг ўзиям: “Яна битта ўкирсин, яна битта ўкирсин!” деб қолиши шубҳасиз.

П о н а

Шунақа даҳшатли ўкирадиган бўлсанг, маликаю барча аёлларнинг юрагини ёриб юборасан-ку! Улар ҳам кичқиришга тушиб қолишсами, ҳаммамизнинг дорга осилишимиз турган гап!

Х а м м а

Ҳа, ҳа, ҳаммамизни битта қўймай дорга осишади!

Ф а л т а к

Бу борада, дўстлар, мен сизларнинг фикрингизга қўшиламан, яъни аёлларнинг юрагини ёрсак, улар ҳаммамизни дорнинг тагига равона қилишлари, шубҳасиз. Бироқ мен ўқирсам, овозимни кабутар боласининг овозичалик майин қила оламан; мен сизларга булбул овозида ўкириб бераман!

П о н а

Сен Пирам ролдан бошқа ролни ўйнамайсан, чунки Пирам — навқирон йигит, ажойиб тарбия кўрган ҳақиқий эркак, худди қўйиб қўйгандек сенинг ўзинг, худди сен... Пирамни фақат сен ўйнашинг керак.

Ф а л т а к

Майли, розиман, ролни оламан. Лекин соқолим қанақа бўлиши керак?

П о н а

Ўз хоҳишинг.

Ф а л т а к

Майли, мен уни сомонранг соқол билан ўйнайман. Ёки қизғиш-қўнгири дурустми? Қизғиш-сариги яхши, менимча! Балки француз тангасининг рангида — сап-сарик бўлгани маъкулдир?

П о н а

Французлар қиёфаси тимсолида тук-пук деган нарса йўқ, шунинг учун сен ҳам тап-тақир юз билан ўйнайсан... Шундоқ қилиб, жаноблар, ҳаммангиз ўз ролингизга эга бўлдингиз ва мен шуни ўтиниб илтимос қиламанки, уларни эрганги оқшомга ёдлаб, қалбингизга муҳрлаб олингиз. Кечки пайт эса шаҳардан бир чақирим наридаги саройга тегишли ўрмонда тўпланамиз: ойдинда тайёргарлик машқини ўтказамиз. Агар шаҳарда йиғилишадиган бўлсак, бундан ҳамма хабар топиб, сиримиз барчага ошкор бўлади. Мен эса пьеса учун керак бўладиган жиҳозлар рўйхатини тузишга киришаман. Илтимос ҳаммангиздан — кечикманглар.

Ф а л т а к

Ҳаммамиз етиб келамиз. У ерда тайёргарликни бемалол ва эркин ўтказамиз. Ҳар бирингиз ваъданинг устидан чиқишга ҳаракат қилинг. Майли, кўришгунча!

П о н а

Учрашув жойи — герцог эмани ёнида.

Ф а л т а к

Келишдик. Тирикмиз, ўликмиз — шу ерда кўришиш!

Кетишади.

ИККИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Афина яқинидаги ўрмон. Бир томондан м а л о и к а, иккинчи томондан
Пэк чиқиб келади.

П э к

Малоика! Салом! Қайга йўл олдинг?

М а л о и к а

Гоҳ пайдоман адирда,
Гоҳ чечак ўсган қирда —
Ўтиб сув-оловлардан,
Мен ҳозирман ҳар ерда!

Ҳатто ойдан тезкорман,
Маликага дастёрман,
Чаманни тун кучмоқчи,
Шамшодлар унда соқчи.

Гулларда ҳарир либос —
Маликалар учун хос,
Борлиқ гоят фусункор,
Таратар ажиб ифор.

Шамшодларга шабнам керакдир тагин —
Зийнатламоқ учун улар қулогин.
Хайр, эй йигитча! Йш қизиган он.
Малика келмоқда, ана, бу томон.

П э к

Бу кеч шоҳим бунда хушлар кўнглини,
Хушёр бўл, сезмасин малика бун!
Чунки шоҳим ундан хафадир жуда!
Ҳамма гап уйдаги гўдак устида.
Малика болани севар жонидан.
(Ўғирлаб олинган ҳинд султонидан.)
Шоҳ-Оберон ўзин фикрини ёқлар,
Гўдак-ла ўрмонда кезмоқни хоҳлар.
Малика бор бахтин унда кўрар-у,
Бергиси келмайди. Юлдузлар ёғду
Тўкканда чиқарлар ҳовлига дилхун,
Бир-бирига захрин сочмоқлик учун.
Малаклар қўрққандан югуришиб зир,
Шоҳларда ўрмалар, қалтираб дир-дир.

М а л о и к а

Агар разм солиб, адашмасам чин,
Айнан сен ўзингсан — Шумтака Робин,
Қизлар юрагини ўйнатган бирам,
Гоҳ бузиб қўювчи тегирмонни ҳам?
Сенмасми, тегишиб завқ-мароқ туйган,
Гоҳ сутдан қаймоқни ўғирлаб қўйган.
Сен тегсанг пиво ҳам ачимас асло,

Тунги йўловчига ҳамроҳсан танҳо.
 Лекин ким ўзига дўст деб билса нақд,
 Унинг ошёнига элтажаксан бахт.
 Сен Пэксан-а?

П э к

Шундоқ, Митти Робинман,
 Тунлар хилватларда дайдишдан тинмам,
 Шоҳ кўнглин овлайман гоҳ завққа тўлиб.
 Тўқ қулун олдида гоҳ бия бўлиб
 Кишнаيمان; мен финжон ичига баъзан,
 Пиширилган олма бўлиб тушгайман.
 Пиводан тотаркан майда гап аёл,
 Тўқиниб кетиб мен лабига дарҳол,
 Хўл қилиб қўяман кўксини дуркун.
 Ё дийдиё айтган холага дилхун
 Бўлиб кўринаман курси — уч оёқ
 Ва таппа йиқитгум у ўтирмаёқ.
 Ҳамма қотиб қолар чангаллаб қорнин,
 Менга бундан ортиқ, зўр эрмак борми!
 Энди нарига қоч! Келмоқдадир шоҳ.

П а р и

Ёнида — малика. Бу не ҳол, эвоҳ!

Бир томондан — О б е р о н, иккинчи томондан
 Т и т а н и я ў з м у л о з и м л а р и билан кириб келишади.

О б е р о н

Айтгин, Титания, яхшиликками
 Совуқ бу ойдинда кўришувимиз?

Т и т а н и я

О, сенми бу, рашқдан телба Оберон?
 Париларим, кетдик бу ердан тезроқ,
 Тоқатим қолмаган унинг турқига.

О б е р о н

Ахир эрингман-ку, тўхта, нобакор!

Т и т а н и я

Ҳа, мен сенга — хотин! Лекин биламан
 Парилар ўлкасин зимдан тарк этиб,
 Кириб ошиқ Корин қиёфасига
 Гўзал Филлиданинг ёнида унга
 Най чалиб, қўшиқлар қуйлаганингни.
 Нечун бу ердасан? Олис-олисан
 Келдингми — чавандоз келбатли ёринг
 Турмушга чиқмоғи боис Тезейга.
 Ва қилмоқ бўлдингми никоҳ кечасин
 Тилакларинг билан нурли, пурзий!

О б е р о н

Уял, Титания, уял! Маломат
 Қилишга сен менга Ипполит учун!
 Билмайманми сенинг ишқинг Тезейга?
 Сенмасми юлдузли кечада, ахир,
 Тортиб олган Перигенадан уни?
 Эгмея, Ариадна, Антионадан
 У воз кечмадимми, ахир, сен боис?

Т и т а н и я

Барчаси рашкингнинг уйдирмасидир!
 Ёзнинг ўртасидан буён биз сира
 Учраша олмаймиз хилват ўтлоқда,
 Дарё ёқасида, булоқ ёнида;
 Денгиз мавжи ювган олтин қум узра.
 Сайр этмаймиз еллар қўшигин тинглаб.
 Мудом халал берар хунхор ғаразинг!
 Сўнгра аразлаган ҳамроз шамоллар
 Булут ҳайдадилар биз сари лак-лак.
 Улар ёмғир бўлиб ёғди заминга
 Ва тошди дарёлар қирғоқларидан.
 Шундан буён ҳўкиз бўйинтуруқда
 Беҳуда чиранар, қўшчи ҳам манглай
 Терини беҳуда тўкади, зеро
 Донлар мўйлабчасин чиқармай чирир,
 Сув ювиб ташлаган майдонлар яланг,
 Зоғлар ҳўб семирмиш ўлимтиклардан...
 Қолмиш ҳаммомпишлар лойқа остида;
 Яшил қирлардаги сўқмоқлар барбод,
 Хас-хашак, оқизоқ кўмиб юбормиш!
 Одамлар илинжи — тезроқ келсин қиш;
 Оқшомлар ҳеч қайдан таралмас қўшиқ...
 Бежилов тўлқинлар эгаси Ой ҳам
 Намликка бўктириб ҳавони буткул,
 Қўзғамиш ҳар қайда бод хасталигин.
 Бу асно чалкашиб йил фасллари:
 Қўна бошлар оппоқ қиров бемаврид
 Қирмиз атиргулнинг маъсум бағрига;
 Бироқ манглайига совуқ аёзнинг
 Чечаклардан, худди мазах қилгандек,
 Тождек қўндирилмиш ажойиб чамбар.
 Дуркун куз, бадбин қиш, баҳор ҳамда ёз
 Алмаштирмиш буткул либосларини,
 Таажжуб комида одамлар ҳайрон
 Бир-биридан фарқлай олмай уларни.
 Ушбу офатларнинг ёппа қаҳрига
 Бизнинг баҳс-низомиз сабабкор фақат;
 Улар туғилмишдир гумон, нафратдан.

О б е р о н

Бари ўз кўлингда. Титаниянинг
 Баҳсидан, хўш, не наф Оберон билан?
 Фақат мен гўдакни ихтиёримга
 Сўрамоқдаманки...

Т и т а н и я

Хотиржам бўлгин:
 Бугун ўлканга ҳам уни алишмам!
 Дуоғўйим эди онаси унинг;
 Муаттар ҳаволи жануб тунда,
 Дилкушо суҳбатлар қуриб иккимиз
 Денгизга борардик олтин соҳилдан.
 Қиқирлаб кулардик ўйноқ шамоллар
 Елканлар қорнини шиширганида...
 Кулганча уларга тақлид қилароқ
 Дам лапанглаб юрар (ўша пайтлар у
 Менинг жазманим-ла дон олишарди)
 Дам сузарди худди узоқ сафардан —
 Гўё ноёб тўхфа келтирган мисол,
 Ёнига олганча такасалтангни...
 Лекин ожиз, оддий банда эди у,
 Кўзи ёридию кўз юмди шўрлик.
 Унинг ёди ҳаққи, болани суйгум,
 Унинг ёди ҳаққи, ажралмам ундан.

О б е р о н

Узоқ қолгаймисан сен бу ўрмонда?

Т и т а н и я

Тезейнинг тўй базми ўтгуни қадар.
 Биз билан рақсга тушмоқ истасанг,
 Кўнглинг ёзмоқ бўлсанг ойдинда — қолгин,
 Истамасанг — кетгин, кетурман мен ҳам.

О б е р о н

Болани бер, сен-ла борурман кейин!

Т и т а н и я

Зинҳор-базинҳор! — Кетдик, парилар!
 Йўқса, жанжаллашгум юзкўрмас бўлиб.

Т и т а н и я ва унинг м у л о з и м л а р и к е т а д и .

О б е р о н

Жўна! Бадар кетгин ўрмондан тезроқ,
 Олиб қолмай тагин сендан ўчимни, —
 Азизим Пэк, келгин ёнимга! Айтгин,
 Эсингдами, денгиз қаърида бир сас
 Чиқиб келган эди дельфин кифтида?
 Бирам ажойиб ва бирам оромбахш
 Оҳанг эдики у, уммон ҳам ҳатто
 Уни тинглаб тушган эди ғазабдан;
 Юлдузлар ҳам кўкдан бу сасга шайдо
 Узилиб оқарди...

П э к

Ҳа, ҳа, эсимда!

О б е р о н

Ўшанда кўрдим мен (сен пайқамасдинг):
 Совуқ ой ва замин оралаб шитоб
 Ўқ-ёйли Купидон учиб ўтарди.
 Ғарбдаги салтанат маликасига
 Ёйини тўғрилаб, уздики ўқни,
 Поралагайди у мингта юракни!
 Лекин оташ ўқ шу сония сўнди
 Хафиф ойнинг намчил нурлари аро;
 Бокира малика эса кетди жим
 Ишқ сеҳридан холи хаёллар-ла ғарқ.
 Бироқ кўрдим мен ўқ қайга тушганин:
 Мағрибда бир гул бор — ўзи оқ, лекин
 Жароҳати боис ол рангга кирган!
 “Севги нашидаси” — у гулнинг исми.
 Уни топ! Биласан, қай йўсин ўсар...
 Агарки шу гулнинг шарбатин уйқу
 Ичра ётган кимса қошига сурсанг,
 Уйғониб у, кўзи дафъатан тушган
 Неки бўлса, севиб қолар телбавор.
 Гулни топ-у, қайтгин ортингга жадал
 Учкур наҳангдан-да тез шиддат билан.

П э к

Бутун ер куррасин ярим соатда
 Айланиб чиққум мен.

(Фойиб бўлади.)

О б е р о н

Ўша сеҳрли
 Шарбатни қўлимга киритар бўлсам,
 Титания ухлаб ётганда бориб,
 Сепардим кўзига ва уйғонгач у —
 Арслонми, айиқми ва ё қашқирми,
 Ёки буқа, ёки сакронгич маймун, —
 Илк кўзи тушганга бўларди ошиқ,
 Аритгуним қадар ундан жодуни,
 (Бунга гиёҳлар-ла удалайман мен),
 Ўзи топширгайди болани менга!
 Қим у келаётган? Кўринмай ўзим
 Ўзгалар гапини эшита олгум.

Д е м е т р и й, унинг изидан Е л е н а кириб келади.

Д е м е т р и й

Мен сени севмайман! Ўз ҳолимга қўй!
 Гермия қаёқда, Лизандр қани?
 Арзийди ўлдирсам Лизандрни мен,
 Гарчи ўлдирмишдир мени Гермия!
 Айтдинг-ку, қочишди дея ўрмонга...
 Мана мен, турибман бунда тўнкадек,
 Гермиядан эса йўқ ному нишон!
 Наридан қоч, изимдан эргашма ортиқ!

Е л е н а

Оҳанрабо янглиг тортдинг-ку, ўзинг,
Темирни эмас, йўқ, вафо бобида
Ҳатто пўлатдан ҳам метин юракни.
Жозибанг бас қилгин — эргашмасман ҳеч.

Д е м е т р и й

Айт, қачон мен сенга ишвалар қилдим?
Қачон жазб айладим? Айтганман ростин —
Сени севмаганман, севолмайман деб.

Е л е н а

Мен эса, аксинча, севгум қаттиқроқ.
Ахир, мен итингман: урганинг сайин —
Қошингда думимни ликиллатгайман.
Мени итинг каби кўра қол, майли:
Тепгин, ургин, нуқул ҳайда ёнингдан;
Лекин бир илинждан айлама маҳрум
(Ҳақирлик бўлурми бундан ҳам ортиқ!)
Итингга тоқатинг менга ҳам кўрсат.

Д е м е т р и й

Нафрат оловида ёндирма ортиқ,
Мазам қоча бошлар сени кўрсам гар.

Е л е н а

Мен бетоб бўламан кўрмасам сени.

Д е м е т р и й

Кўп путур кетказиб хулқ-одобинга,
Шаҳардан чиқдинг ва топширдинг ўзни
Сени севмас кимса ихтиёрига
Ва тун зулматига ишониб мутлақ,
Бу хилват манзилдан қўрқмайин сира
Таҳликага қўйдинг қизлик шаънингни.

Е л е н а

Чунки сенинг шаънинг мен учун қалқон!
Чеҳранг ёритгайдир кеча зулматин.
Бу манзил мен учун хилват бўлолмас;
О, сен ёнимдасан — менинг бор дунём.
Ахир, қандоқ ўзни ёлғиз санайин,
Тураркан ёнимда жону жаҳоним?!

Д е м е т р и й

Мен зим-гойиб бўлиб ўрмон қаърига,
Арслон-қашқирларга қолдиргум сени.

Е л е н а

Улар сендан кўра раҳмдилроқ, о!
Майли, югур. Акси бўлсин эртақнинг:

Дафна Аполлоннинг изидан чопсин,
Кабутар — қузғуннинг, оху — йўлбарснинг,
Бу қувишда мантиқ бормикин, агар
Мардлик қочса, қувса уни ожизлик!

Д е м е т р и й

Бас, етар, қолмади ортиқ тоқатим!
Қўйвор! Изимдан гар эргашар бўлсанг,
Қаттиқ хафа қилиб қўйгум ўрмонда.

Е л е н а

Хафа қилмоқдасан, о, мени кўпдан
Саройда, шаҳарда, далада. Уял!
Сен менда хўрладинг бор аёл зотин
Ишқ учун курашмоқ қиз учун хосмас.
Илтифот кўрсатиш йигит ишидир.
Қолмасман изингдан. Қўлингда ўлмоқ —
Мен учун бамисли жаннатда бўлмоқ.

Д е м е т р и й ва Е л е н а кетади.

О б е р о н

Яхши бор, малак! Тун кечиб кўргайсан
Сен қочгунг, у эса изма-из қувгай!

П э к пайдо бўлади.

Салом, Жаҳонгаштам! Топдингми гулни?

П э к

Ҳа, топдим, мана!

О б е р о н

О, бергин тезроқ!
Ўрмоннинг ичида бир тепалик бор,
Унда зира ўсар, чучмома бисёр,
Себарга ўзига шому сахарда
Тутар хуш, анвойи гуллардан парда;
Базму кўнгилхушлик текканда жонга,
У келар ухлашга ушбу маконга;
Ялтироқ илонлар пўст ташлар бунда,
Улар малакларга тўшақдир тунда.
Малика кўзига томизгум шарбат.
Шунда тузалгай у тамоман, албат.
Лекин сен ярмин ол — бу ўрмон аро
Юрар бир қиз — бўлиб ошиғу шайдо
Бир ношуд йигитга. Унинг кўзин ҳам
Намлагин, токи у уйғонгани дам
Илк бор қизни кўрсин, илтимосим шу,
Ахтар: афиналик либосида у.
Шундай қилки, қизга термилган они
Севги оташида ўртансин жони.
Хўроз қичқирмасдан изингга қайтгин.

П э к

Бари сен айтгандек бўлур, сўзим чин.

Кетишади.

Иккинчи кўриниш

Ўрмоннинг бошқа томони.

Т и т а н и я ў з м у л о з и м л а р и билан киради.

Т и т а н и я

Қани, давра қуриб куйлангиз қўшиқ!
Ишга киришгайсиз кейин ҳаммангиз:
Бирингиз — гуллардан қуртни даф қилинг,
Кўршапалак тутинг яна бирингиз,
Малакларга улар қанотларидан
Тўн бичамиз, кимдир — бойқушни қувсин,
Тун бўйи бизларга ҳасад қилувчи.
Энди аллалашга киришинг мени,
Шояд ором ичра кўзим илинса.

Б и р и н ч и м а л а к

(Куйлайди)

Чипор калтакесак,
Илон — қўлвори,
Ухлар маликамиз
Кетингиз нари!

Х о р

Гўзал хонишли булбул,
Сен бизга жўровоз бўл!
Аллаю алла, аллаю алла, аллаю алла!

Фитнаю алам-ангиз,
Ширин тушни бузмангиз.
Ҳамма ухлар бу палла,
Ухлагин сен ҳам, алла!

Б и р и н ч и м а л а к

Узуноёқ ўргимчак,
Қилма ортиқ ноз-фироқ!
Шиллиққурт, қорақўнғиз,
Кетингиз бундан йироқ!

Х о р

Гўзал хонишли булбул,
Сен бизга жўровоз бўл!
Аллаю алла, аллаю алла, аллаю алла!

И к к и н ч и м а л а к

Жим... кетайлик... Бирингиз —
Соқчи бўлиб қолингиз!

М а л а к л а р к е т и ш а д и . Т и т а н и я у й қ у г а ч ў м а д и . О б е р о н п а й д о бў л а д и .

(Титания кўзларига гулобдан томизаркан)

Уйғониб, кўзинг илк тушса нимага,
Қалбингни берарсан ўша нарсага.
Берсин жазоингни ўз севгинг ҳаргиз:
Қашқирми, айиқми ё семиз тўнғиз —
Сенинг нигоҳингга тушгани замон,
Кўрингай жонзотлар ичра энг жонон.
Кўзингни оч, термил — ихлосинг орта,
Яқинлашиб келгач, махлуқ бирорта.

(Фойиб бўлади.)

Л и з а н д р в а Г е р м и я к и р и б к е л а д и .

Л и з а н д р

Жонгинам, кўп кезиб чарчадинг, толдинг,
Рост айтсам, мен бутқул адашиб қолдим.
Не бўлар дам олсак тўхтаб агарда,
Йўлга чиқар эдик тагин саҳарда.

Г е р м и я

Нима ҳам дер эдим, жойинг созла сен;
Алаф устида ҳам ётавергум мен.

Л и з а н д р

Мен ҳам алаф узра ётгум, ема ғам,
Қалблар — бир, бир бўлсин ётоғимиз ҳам!

Г е р м и я

Азизим Лизандр! Сени севгум ҳўб,
Бироқ нари ётгин, ўтинаман кўп!

Л и з а н д р

О, сен сўзим бошқа томонга бурма,
Унда ишқдан ўзга тугённи кўрма.
Ахир, ажиб севги ардоқлаб бизни,
Чамбарчас боғлади қалбларимизни.
Онтимиз юракдан ўчмагай асло,
Такрорлаб ўтурмиз қабргача то.
Ёнингдан озгина жойни қизганма,
Сўзларим чин эрур, шубҳада ёнма.

Г е р м и я

Сўзларинг ҳамиша йўғрилар болга,
Борсам сен ҳақда гар бошқа хаёлга,
Бундан шаъним менинг топмасми таҳқир!

Бокира севгимиз хурмати, ахир,
 Мендан нарироқда ётсанг бўлур соз,
 Оширгай бу сенга муҳаббатим боз;
 Зеро азал-азал йигит-қиз аро
 Бундоқ яқинликка қўймас шарм-ҳаё,
 Энди ухла, унут бўлсин ташвиш-ғам,
 Лекин севгинг дилда сўнмасин ҳеч ҳам.

Л и з а н д р

Фаришталар омин десин сўзингга,
 Тоабад хиёнат қилмасман сенга.
 Мен бунда ётгумдир. Сен ҳам ором ол.

Е л е н а

Ором ол ўзинг ҳам, жоним, бемалол!

Уйқуга кетишади.

П э к кириб келади.

П э к

Кезиб чиқдим ўрмонни бетин,
 Афиналик йигитни лекин
 Учратмадим, ортар хунобим,
 Қўлимдадир ҳали гулобим.
 Тун... Сукунат... У ердаги ким?
 Ўша йигит ўзимасмикин?
 Унинг ўзи, дуч келдим паққос,
 Айтиб турар ундаги либос.
 Қиз ҳам ўша — шўрлик ўксиниб,
 Захга бериб ётар кўксини.
 Оҳ, бечора! Бунчалар гўзал...
 Ётмабди ҳам яқинлашиб сал —
 У ўзига кўрмаганда тенг!
 О, тошбағир, тўхтаб тургин сен!

(Гул сувини Лизандрнинг кўзига томизади.)

Сеҳр энди кўрсатгай кучин,
 У тарк этар чоғи уйқусин
 Ишқ-севгидан юраги тошгай.
 Энди мен шоҳ олдига шошай!

(Ғойиб бўлади.)

Д е м е т р и й киради, унинг ортидан ҳаприққан ҳолда Е л е н а келади.

Е л е н а

Тўхта! Ўлдир, ўлдиргин мени!

Д е м е т р и й

Тоқатим йўқ кўрмоққа сени!

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

45

Е л е н а

Ташлаб кетма, ўтингум зор-зор!

Д е м е т р и й

Кўп бошимни қотирма! Қўйвор!

(Узоқлашади.)

Е л е н а

Қувиб уни қуриди ҳолим,
Қанча суйсам, у шунча золим.
О, Гермия! Ҳозир қайда у,
Унинг кўзин қиламан орзу.
Юлдузларнинг унда сеҳри бор.
О, кўзларим менинг нолакор!
Йўқ, мен ношуд, мен бир тасқара,
Ҳайвонлар ҳам қилар масхара!
Мени кўриб Деметрий қочар,
Шундан балки захрини сочар.
Кўзгу мени бунча алдайди, ҳайҳот!
Гермияга ўзим тенг кўрдим наҳот?
Бу не ҳол? Лизандр бамисли бежон?
Ётибди бу ерда! Йўқ, кўринмас қон.
Демак, тирик! Лизандр, уйғон, кўзинг оч!

Л и з а н д р

(Уйғониб)

Аланга чулғади жисмимни қийғоч,
О, гўзал Елена! Ҳушимни олдинг,
Вужудимни ўтли титроққа солдинг.
Қани Деметрий? Қайда у бадкор?
Қиличимнинг унда қаттиқ ўчи бор!

Е л е н а

Йўқ, ундоқ дема сен, ундоқ демагил,
Майли, Гермияни севсин-у, лек бил:
Гермия севади сени — бу бахт-қу!

Л и з а н д р

Бахт эмиш! Бас, мени зада қилди у.
Шунча кун унинг-ла бўлдим, бас, этар!
Ўзим биламан — ким мени ром этар;
Юзга зог ичинда кабутар бўлак.
Ақлга ирода бўйсунар бешак.
У дейди: Елена умрингнинг бахти!
Бўлар ҳар меванинг ўз пишар вақти;
Шу чоққа қадар мен эдим гўр ва ёш,
Қалбим туйгуларда бўларди талош.
Риёзат чекдим кўп пишгунча токим,
Энди ҳукмрондир менга идроким.
Сенинг кўзларингга боқиб ушбу он
Дилим ишқ шарорин туйди бегумон.

Е л е н а

Нега мубталоман гамга бунча мен?
 Улиб қўя қолай яшагунча мен!
 Озмиди бўлганим шунча гариб, хор —
 Ундан кўрмаганим марҳамат зинҳор!
 Устимдан қулмаган бир сен қолувдинг!
 Озори тугарми захри олуднинг!
 Ҳазилингни зинҳор дўстликка йўймам,
 Ўзимни калака қилдириб қўймам!
 Йўлингдан қолмагин! Ва тингла гапим:
 Валломатлик эрур сендан матлабим.
 Ё раббий! Бир дарддан соғаймай бадан,
 Яна таҳқир топса бошқа кимсадан!

(Югуриб кетади.)

Л и з а н д р

Пайқамай қолди у Гермияни, о!
 Ухла! Керакмассан сен энди асло,
 Гоҳида кўнгилни айнитар шундоқ
 Бисёр ширинлигу ё ортиқ емоқ.
 Шу тарзда қилади юракни мулзам —
 Ҳайратга тушганинг кўриниб тубан.
 Тубан орзу эдинг сен менга шундоқ:
 Ҳамма юзин бурса сендан, мен — мутлоқ!
 Бергум Еленага бор ихтиёрим:
 У эрур менинг энг суюкли ёрим!

(Югуриб кетади.)

Г е р м и я

(Уйғониб)

Лизандр, ёрдам бер! Шошил мен сари —
 Кўксимдан илонни итқитгин нари!...
 Даҳшатли туш кўрдим!.. Босар қалтироқ.
 Кўксимни чақарди илон. Сен бироқ
 Жилмайиб, бепарво кулиб турардинг,
 Мен азоб зўридан фарёд урардим.
 Лизандр! Қайдасан? У йўқдир, наҳот?!
 Азизим, жавоб бер! Садо йўқ, ҳайҳот!
 Дафъатан бошимни ургандек тошга
 Аламнок кўзларим тўлмоқда ёшга!
 Қайда у, ахтариб қайларга чопай?
 Ё ўзни ўлдирай, ё уни топай!

(Югуриб кетади.)

УЧИНЧИ ПАРДА**Биринчи кўриниш**

Ўрмон.

Т и т а н и я уйқуда.

П о н а, А р р а, Ф а л т а к, С у р н а й, Т у м ш у қ ва

Қ и л т и р и қ л а р кириб келишади.

Ф а л т а к

Ҳамма йигилганми?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

47

П о н а

Ҳамма шу ерда. Машқимизни ўтказишга энг маъқул жой шу ер экан. Мана бу яшил ўтлоқ бизнинг саҳнамиз бўлади, бу дўлана бутаси эса — пардозхонамиз. Ва биз ҳозир ҳаммасини худди герцог ҳузурда кўрсатаётгандек ўйнаймиз.

Ф а л т а к

Питер Пона!

П о н а

Лаббай, шоввоз Фалтак!

Ф а л т а к

Пирам ва Фисба ҳақидаги ушбу комедияда ҳеч кимга ёқмайдиган ўринлар бор. Биринчидан, Пирам ўзига қилични санчиш учун уни қинидан суғуради, бунга аёллар умуман чидаш беролмайди. Сизлар нима дейсизлар?

Т у м ш у қ

О, ҳақиқатдан ҳам бу жуда қалтис!

Қ и л т и р и қ

Менимча, бу саҳнани барибир олиб ташлашимизга тўғри келади.

Ф а л т а к

Ҳеч қанақасига! Мен шундоқ бир ҳийлани ўйлаб қўйдимки, ҳаммаси қўнгилдагидек ўтади. Менга сиз муқаддима ёздириб берингки, унда қиличимиз ясама қилич эканлиги, ҳеч қандай жароҳат етказолмаслиги уқтирилсин ҳамда Пирам уни ўзига чинакамига санчмаслиги ҳақида уларни огоҳ айласин; яна уларни узил-кесил ишонтирмақ учун мен, Пирам, умуман Пирам эмаслигим, балки бўзчи Фалтак эканлигим таъкидлансин. Ана шунда ҳеч ким жунбушу талвасага тушмайди.

П о н а

Ажойиб фикр! Майли, муқаддимага буюртма берамиз, уни саккиз бўғинда ёки олти бўғинда ёзилгани маъқул.

Т у м ш у қ

Аёллар шердан қўрқиб кетишмайдими?

Қ и л т и р и қ

Албатта, қўрқиб кетишади.

Ф а л т а к

Дўстлар, бу борада қатъий бир қарорга келиш зарур. Шерни аёллар олдига олиб чиқиш керакми ўзи? Бу қалтис масала. Ахир, шердан хавфли йиртқич йўқ, айниқса, тиригидан! Бунга эътибордан соқит қилмаслик керак.

Т у м ш у қ

Унда бошқа бир Муқаддима Шернинг умуман шер эмаслиги ҳақида изоҳ берсин.

Ф а л т а к

Йўқ, бундоқ қилайлик: у ўзининг исмини эълон қилсин. Кейин шер териси остидан ярим гавдасини намойишкорона кўрсатиб қўйсин ва шу аснода тахминан шундоқ десин: “хонимлар, ижозат берсангиз, сизлардан шуни...” ёки: “изн айласангиз, сизлардан шуни...”, ёки “сизлардан шуни ўтиниб сўрайман — чўчиманглар, асло қўрқманглар: мен сизлар учун жонимни беришга тайёрман! Агар ҳақиқатан ҳам шер бўлганимда — бу ерда ўзимга чатоқ бўларди. Мен ҳеч қанақасига шер эмасман, бу бекор гап, мен сизларга ва бошқаларга ўхшаш бир одамман”. Шунда у ўзининг кимлигини айтсин, яъни, тўғридан-тўғри мен дурадгор Арраман десин!

П о н а

Майли, шундоқ қиламиз. Энди ечилмаган иккита муаммо қолди. Ой шуъласини хонада қандоқ кўрсатамиз? Ахир, Пирам ва Фисбанинг висол онлари ойдинда кечади.

Т у м ш у қ

Биз тамоша кўрсатадиган оқшом осмонда ой бўладими, йўқми?

Ф а л т а к

Тақвимга қаранг, тақвимга! Ундан ойни топинглар, тезроқ!

П о н а

Ҳа, ой бўлади.

Ф а л т а к

Яхшиси, ўшанда биз ўйнайдиган хона деразасини ланг очиб қўйиш керак: ой кўриниб туради.

П о н а

Маъқул. Яна шундоқ ҳам қилиш мумкин: кимдир таёқчага фонус осиб олиб хонага кириши керак-да, мана шу ой шуъласи бўлади деб, тушунтириши лозим. Зўр! Иккинчи муаммо эса — девор, яъни хонага девор керак, чунки пьесага кўра Пирам ва Фисба бир-бири билан девор тирқиши орқали гаплашишади.

Т у м ш у қ

Хонага деворни олиб кириш жуда қийин иш. Сен бунга нима дейсан, Фалтак?

Ф а л т а к

Яна кимдир деворни ўйнаб қўя қолади-да! Биз уни лой ва сомон билан яхшилаб шуваймиз: қарабсизки, у нақ деворнинг ўзи бўлади-қўяди. Ва у қўл бармоқларини ёзиб турса, Пирам ва Фисба ана шу тирқиш орқали шивирлаб гаплашишаверади.

П о н а

Демак, ҳар ким ўз вазифасини чуқур англаб олса, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлади. Қани, ҳар бирингиз ўз ролингизни ўзлаштиришга киришинг. Пирам, сен бошла! Сўзингни айтиб бўлгач, дарҳол бута ортига ўт. Шу тақлид — ҳамма ўз ролига кўра давом этади.

Уларнинг орқа томонида П э к пайдо бўлади.

П э к

Бу не гала-говур, бу не тўполон
Малика қошида? Э-э, томоша-ку!
У ҳолда бўлай мен ё томошабин,
Ё ўрни келса гар, ўйновчи актёр!

П о н а

Пирам, бошла! Сен Фисба, тайёргарлик кўр.

Ф а л т а к

“О, Фисба, анқиган гуллар гунчаси!”

П о н а

“Муаттар гуллар!”

Ф а л т а к

“... муаттар гуллар гунчаси!
Сенинг хуш бўйингни, азизим Фисба,
Қалб билан туяман! Қадрдон сасинг
Жонимга малҳамдир! Шу жойда бўлгин,
Тезда мен қошингга қайтгумдир яна!”

(Кетади.)

П э к

(Чеккага.)

Кўрмадим Пирамдек гўзал санамни!

(Фойиб бўлади.)

С у р н а й

Энди мен гапирайми?

П о н а

Ҳа, сен гапирасан. Шунинг назарда тутгинки, у гала-говур сабаби нимадалигини билиш учун боради-ю, лекин дарҳол изига қайтади.

С у р н а й

О, бирам яшнамиш Пирам чеҳраси —
Нилуфардан-да оқ, лоладан олроқ!
Майин елдан майин қалбининг саси,
Ишқин маҳв этолмас ҳар қандай фироқ...
Учрашурмиз Нинанинг қабри ёнида...

П о н а

“Нинанинг қабри ёнида”, шоввоз! Буни айтишингга ҳали эртароқ, чунки Пирамга жавобинг бўлади бу. Сен эса бутун ролни бир зумда юмалоқ-ясси қилмоқчисан! Пирам, ухлама! Сен сўзингни ўтказиб юбординг, яъни: “Ҳар қандай фироқ...”

С у р н а й

“Ишқин маҳв этолмас ҳар қандай фироқ!”

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

50

П э к ва эшак калласи ниқобидаги Ф а л т а к киради.

Ф а л т а к

“Гўзалроқ бўлсайдим барчадан, Фисба, севгайдим сени...”

П о н а

Ё раббий! Бу не қулфат! Даҳшат! Инсу жинслар уя қурибди бу ерга! Калима келтиринг, биродарлар! Инсу жинсдан ўзингизни халос қилинг, оғайнилар!.. Ҳой, ким бор!

П о н а, С у р н а й, А р р а, Т у м ш у қ ва

Қ и л т и р и қ лар ҳар томон югуришади.

П э к

Турфа манзилларга йўл бошлаб зимдан,
Сизни эргаштириб кетгум изимдан.
Гоҳ асов от бўлиб, гоҳ қашқир бўлиб,
Қишнаيمان, улийман газабга тўлиб.
Йўлингиз зулматга йўғрилгани чоқ,
Ёнгум мен бамисли уфқдаги чироқ.

(Югуриб кетади.)

Ф а л т а к

Намунча улар ўзларини ҳар ён уришяпти? Биладан: бу мени қўрқитиш учун.

Т у м ш у қ югуриб киради.

Т у м ш у қ

О, Фалтак! Сени алмаштириб қўйишибди! Мен сенда кимни кўряпман!

Ф а л т а к

Сен ўзингнинг эшаккалангдан ортиқ нимани ҳам кўрардинг?

Т у м ш у қ югуриб кетади. П о н а ҳовлиқиб киради.

П о н а

Худонинг раҳми келсин сенга! Сен сеҳр-жодуга учрабсан!

Ф а л т а к

Мен уларнинг жодую найрангларини пайқаб турибман! Улар мени эшакка айлантиришмоқчи. Қўрқитишиб бўпти! Йўқ, айлантиришганга ўхшайди... Улар нимаики қилишмасин, мен жойимда қотиб туравераман. Шу ерда хиргойи қилиб юравераман, улар қўрқувдан бир туким ҳам титрамаганини кўриб қўйишин.

(Куйлайди.)

“Қораялоқ, эй сайроқи куш,
Қорасан тундай.
Сайрашларинг бирам дилга хуш,
Сайрагин тинмай!”

Т и т а н и я

(Уйғониб.)

О, қайси фаришта уйғотди мени
Бу чаман аро?

Ф а л т а к

(Куйлайди.)

“Дилларни маст этувчи,
Хаёлларга элтувчи —
Сайроқ саъва ва какку
Таратган саслардир бу!”

Ахир, тентак какку билан ким ҳам баҳсга киришгайдир? У ҳар қанча “ку-ку” ламасин, ким ҳам унга алдаяпсан деб айта олади?

Т и т а н и я

Ўтиниб сўрайман, куйлагин тагин!
Овозинг дилимни ром айлар, тенгсиз
Сиймонг — нигоҳимни. Кўнглим изҳорин
Айтиб қўя қолай, мен сени бирдан
Севиб қолдим, хоҳла, қасамлар ичай!

Ф а л т а к

Менингча, маликам, сизда бунинг учун сабаблар унча етарли эмас, деб ўйлайман. Зеро, очигини атсам, идрок билан севиш жуда камдан-кам ҳодисадир. Демокчиманки, ҳаётингизда бирор жанжал содир бўлгудек бўлса, сизни яраштирмоққа бирор қўшни жазм этмагай. Шундай эмасми? Кўряпсизки, мен ҳазилга ҳам устаман. Гап келганда отамни ҳам аямайман.

Т и т а н и я

Сен нақадар чиройли бўлганинг каби, ақлда ҳам беназирсан!

Ф а л т а к

Унчалик эмас, жуда ошириб юбордингиз. Мен мана шу ўрмондан омон-эсон чиқиб олсам, бас, ортиқ ҳеч нарса керак эмас.

Т и т а н и я

Бундан чиқиб олсам!.. Ўйлама ҳатто.
Тарк этмассан ушбу маконни асло.
Малаклар ичида мен маликаман.
Қишда ҳам бу диёр — бамисли чаман.
Қалб сени деб ёнар, ёнимда қолгин,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

52

Малакларим билан танишиб олгин.
 Денгиздан дур тергай улар сен учун,
 Уйкунг кўриқларлар чўкканида тун.
 Мосуво айларман сени вужуддан,
 Сен ҳам осмонларда учажаксан шан.
 Ловия, Капалак, Хантал ва Мезон,
 Ҳузуримга етиб келингиз шу он!

Т ў р т т а л о в и кириб келади.

Л о в и я

Мен келдим!

М е з о н

Мен ҳам!

К а п а л а к в а Х а н т а л

Биз ҳам!

Ҳ а м м а с и

Учайлик қайга?

Т и т а н и я

Мана бу жанобга — барчангиз дастёр,
 Кўнгли ғам-ғуссадин чекмасин озор.
 Узумга тўйдиринг, есин маймунжон,
 Асал беринг унга ҳамда ширмой нон,
 Ёввойи арилар мулки — оқ мумни
 Фонус қилиб беринг, ёритсин тунни.
 Ёнсин юлдуз бўлиб тиллакўнғизлар,
 Аллаланг у ором олмоқ бўлса гар,
 Капалак қанотин елпигич қилинг,
 Ҳатто ой бузмасин уйқусин унинг.
 Ҳаргиз мамнун бўлсин у азиз меҳмон!

М а л а к л а р

Дилдан олқишимиз сенга, эй инсон!

Ф а л т а к

Кўрсатган эҳтиромларингиздан беҳад миннатдорман. Муборак исмлари нималигини билсам бўлурми?

М е з о н

Мезон.

Ф а л т а к

Сиз билан яқиндан танишиш иштиёқидаман, муҳтарама Мезон хонимлари. Агар бармоғимни кесиб олсам, ёрдамингизни сўраб дарҳол сизга мурожаат айлагайман. — Сизнинг исмингиз-чи, муҳтарама хоним?

Л о в и я

Ловия.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

53

Ғ а л т а к

Менинг эҳтиромимни онажонингиз Ловия хонимга, отажонингиз Ловия қўзоғи жанобларига етказиб қўйишингизни илтимос қилишимга ижозат бергайсиз. Сиз билан яқиндан танишмоқлик менга бениҳоя мамнунлик бахш этажақдир. Сизнинг исмингизни билсам бўладими, жаноб олийлари?

Х а н т а л

Хантал.

Ғ а л т а к

Эзгу марҳаматлар соҳиби жаноби Хантал! Мен сизнинг сабр-бардошингизга чуқур таъзимдаман. Муғлақо виждони йўқ улкан сон гўшти сизнинг оилангизга кўп офатлар келтирди. Ишонтириб айтаманки, сизнинг яқинларингиз борасида мен бир неча бор аччиқ-аччиқ кўз ёшлари тўқдим. Сиз билан яқиндан танишиб олиш имкониятига эғалигимдан бағоят мамнунман.

Т и т а н и я

Борингиз меҳмон-ла хобхонам сари.
Боқар ой фалақдан мунгли, кўзи нам.
Ғуссадан сарғармиш гулнинг барглари,
Маъсума юракка тутмоқда мотам.
Оғзин боғлаб олиб кетингиз уни.

Кетишади.

Иккинчи кўриниш

Ўрмоннинг бошқа қисми.
О б е р о н киради.

О б е р о н

Малика уйқудан турдимиз экан?
Кўзи бирон нима кўрдимиз экан —
Севиб қоладиган телба, мажнунвор?

П э к пайдо бўлади.

Элчим ҳам келмиш. Айт, нима гаплар бор,
Ўрмон аҳли ичра нечук таҳлика?

П э к

Титания ишқи тушмиш махлуққа.
Қароргоҳи аро — атрофи гулшан,
Малика уйқуга чўмиб ётаркан,
Ой ҳарир нурларин таратган тунда
Бир тўп афиналик юрарди бунда,
Ҳаммаси қора халқ қавмидан, юпун, —
Чиқмиш бир пьесани пишитмоқ учун,
Кўрсатмоқлик эди — улар ўйида, —
Ушбу томошани Тезей тўйида.
Пирам энг беўхшов эди тўдада,
Мен унга бир зумда яқинлашдим ва
Бердим унга эшшак қиёфасини,
Фисбанинг кўйида кўришиб уни

Ҳамма тум-тарақай бўлди ҳар ёнга,
 Худди милтиқ ҳидин туйиб осмонга
 Сурон солиб учган қарға-зоғ мисол
 Ё кўриб овчини узоқдан, дарҳол —
 Потраган ёввойи ғоз галасидек,
 Ҳамма гуррос қочди ваҳми билмай чек,
 Ҳамма қий-чув солди чорлаб ёрдамга,
 Жонсиз нарсага жон битди шу дамда:
 Чакалак чўзганча тиконли қўлин,
 Чирмашди, тор қилиб қочганлар йўлин.
 Тўнкага буталар бўлди тўғаноқ...
 Пухтадир ҳамиша мен қўйган тузоқ!
 Тўда сурон солди чопиб беҳуда,
 Пирам эса қолди ўтлоқ устида.
 Титания кўзин очгани онда
 Сўзсиз севиб қолди эшакни жондан.

О б е р о н

Ҳаммаси жойида, кутгандан аъло!
 Бошқа амримни-чи, этдингми бажо?
 Томиздингми йигит кўзига сувдан?

П э к

Албатта. Энди у уйқуда теран,
 Афиналик қиз бор эди ёнида:
 Уни кўргай кўзин очган онида!

Д е м е т р и й ва Г е р м и я киради.

О б е р о н

Тўхта, афиналик келмоқдадир, боқ!

П э к

Қиз ўша-ю, йигит бошқадир мутлақ!

Д е м е т р и й

Ошигингга бунча тошбагирсан, о!
 Бундоқ хўрламаслар душманни ҳатто.

Г е р м и я

Душманам санамай мен сени нечун,
 Лизандрни уйқуда ўлдирганинг-чун?
 Томоғингга қадар қонсан, ахир, боқ!
 Қаҳрим сенга шундан... Шўнғиб тубанроқ
 Мени ҳам ўлдир!
 Куёш кунга содиқ бўлгандайин у
 Менга содиқ эди, наҳотки уйқу
 Ичра бўлган чоғим қолдирса ёлғиз!
 Бунга ақл бовар қилмагай ҳаргиз!
 Уни ўлдирган сен! Басдир — сўз ортиқ:
 Нақ қотилдек тундсан, кўзларинг қаттиқ!

Д е м е т р и й

Қотил мен эмасман, ўзингсан қотил,
 Зеро нафратингдан юрагим чил-чил.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Аммо сен қаршимда — мудом мағрур, тек,
Кўҳликсан кўкдаги ёрқин юлдуздек.

Г е р м и я

Бу гапинг Лизандр шаънига таҳқир,
Лизандрим қайда? Топиб бер, ахир!

Д е м е т р и й

Жасадин итларга едирсам мен оз!

Г е р м и я

Шу ит ўзинг! Мени ғамга отдинг боз!
Тоқатим тоқ бўлди. О, разил жаллод!
Одамлар қаҳрига қолгин умрбод!
Бир бор ҳаётингда тўғри гапиргин:
Унга тик боқмоқдан қўрқардинг-а, чин?
Қасдинг уйқусида этдингми содир?
Бу пастликка фақат газанда қодир!
Йўқ, бундан чаён ҳам қилажақдир ор,
Ҳеч бири сендайин чақолмас зинҳор!

Д е м е т р и й

Ғазабингдан тушгин... Кўнглинг бўлсин тўқ,
Лизандр қонини мен тўкканим йўқ.
Асло кўтармам мен бу тўхмат доғни.

Г е р м и я

Айта қолгин тез: у тирикми, соғми?

Д е м е т р и й

Тирик бўлса, нени мукофот этгунг?

Г е р м и я

Мукофот шу — зумда қошимдан кетгунг!
Сени кўрмоқ менга азобдир сўнгсиз:
Ҳаётми ёки йўқ, мен ҳам кетгум тез!

(Юғуриб кетади.)

Д е м е т р и й

О, асаби унинг таранглашган чоқ,
Ортидан югурмоқ маънисиз мутлақ.
Қайгу ортиб борар — уйқу агарда
Кўздан нари бўлса шому саҳарда.
Яхшиси, бир лаҳза мизғиб олайин,
Теран уйқу ичра ёлғиз қолайин.

(Ётиб уйқуга кетади.)

О б е р о н

Нима қилиб қўйдинг? Қайларда кездинг?
Сеҳрли сувни қай кўзга томиздинг?

Сенинг ношудлигинг туфайли алҳол
Кимдир ишқ қасамин айлади поймол.

П э к

На чора? Ахир, бу ҳаёт ичинда
Вафодор битта-ю, қасамхўр мингта!

О б е р о н

Энди қуюндек уч, елдан тез чопгин!
Қайда афиналик Елена, топгин.
Ранги-қути ўчган: ғам ер жонини,
Севгиси заҳарлар ҳар зум қонини.
Бу томон даъват эт унинг дил раъйин,
Мен унгача йигит кўзин намлайин.

П э к

Мен тайёрман! Қанот қоқишимни кўр!
Шиддатим татарлар ўқидан-да зўр.

(Ғойиб бўлади.)

О б е р о н

Эрос камони пора
Этса ҳам — айлаб чора,
Гулим, томиз сувингдан
Уйқудан кўз очган дам
Ёнида кўргай ёрин —
Юлдуз ҳусн нигорин.
Кўнглини айласин ром,
Дилига қайтсин ором.

П э к пайдо бўлади.

Шаҳаншоҳ, келди, мана,
Афиналик Елена.
Мен сеҳр этган йигит,
Томошани қабул эт:
Ловулар ишқ бу танда,
Шунча ожизми банда?

О б е р о н

Тургин сал нарироқда,
Деметрий уйғонмоқда.

П э к

Икки йигит — битта ёр,
Бундоқ эрмак қайда бор.
Қизигаё томоша заб,
Мен — бир томошаталаб.

Л и з а н д р ва Е л е н а кириб келади.

Ўйлама ишқимни мазах-таҳқир деб,
Қара, йигляяпман, мен ичиб қасам,

Таҳқирга кўз ёши бўлганми ҳеч зеб!
Унда энг бокира туйгуларим жам.
Мазах дея атаб бўлурми асло —
Ҳар бир сўз товланса нурдек мусаффо?

Е л е н а

Айёрликда моҳир, уздабуронсан!
Қасамни қасам-ла енгмоқ зўр санъат.
Бир пайтлар Гермия дея ёнгансан,
Энди оҳ уряпсан мени деб фақат.
Тарозига қўйсақ онтинг иккисин,
Укпардек ҳавога учмоқлиги чин.

Л и з а н д р

Ўзимда эмасдим уни севган дам.

Е л е н а

Унут бўлажакман, шубҳасиз, мен ҳам.

Л и з а н д р

Деметрий уни севар, сенимас зинҳор.

Д е м е т р и й

(Уйғониб.)

Елена! Севгилим, кўзимнинг нури!
Қалбимнинг гавҳари, умрим сурури!
Сени нима билан таққослай, ахир.
Дудоғинг олдида ҳатто бол тахир.
Чўққилар қори ҳам хира тус олар,
Кўрсатсанг сен латиф қўлчаларинг гар.
Жоним, қўлларингни узат, ўпайин,
Улар кумушдай оқ ва бирам майин.

Е л е н а

О, дўзах! Қайдан бу ғам, алам-ангиз?
Иккинги тилни бир қилиб олгансиз.
Бўлсайдингиз жиндек одобга эга,
Раво кўрмасдингиз ситамни менга.
Дилда ғурурингиз чин бўлсайди гар,
Таҳқир қилмасдингиз мени бунчалар.
Тоқат қилолмайсиз менга-ку — шу бас,
Шу етарки, ортиқ ҳурмат шарт эмас;
Шармсизларча қасам ичмоқ ҳам таҳқир,
Кибру нафратингиз эсимда, ахир!
Аввал ўзга номни айлардингиз ёд,
Энди рақибларсиз мени деб, ҳайҳот!
Шуми валломатлик, шуми жўмардлик —
Совуқ ҳазил ила забун ва дардли,
Чорасиз қиз қалбин таҳқирлаш, хўрлаш!
Ҳар битта лутфингиз дилни этур ғаш!

Л и з а н д р

Яхшимас, Деметрий, жуда ўринсиз!
Ҳа, сен Гермияни севишинг сўнгсиз —

Ҳамма билар, худди ўша боисдан
Мен уни қўшқўллаб сенга бергайман.
Еленани топшир менга сен эса,
Уни ардоқлагум то қабргача.

Е л е н а

Ҳазилга тоқатим йўқ эрур ҳечам!

Д е м е т р и й

Лизандр! Гермия менга керакмас.
Ҳа, уни севардим, энди севмам, бас.
Юрагим у билан эди тамоман,
Ёлғиз Елена-ла дилим қувнар шан,
Унинг-ла бўлсам бас.

Л и з а н д р

Ишонма зинҳор!

Д е м е т р и й

Ахир, илк севгингни айламагин хор,
Йўқса топталгайдир гуруринг, шаънинг,
Қара, келаётир жондан севганинг.

Г е р м и я киради.

Кўзни сўқир айлар кеча зулмати,
Лекин эшитишнинг ортар қуввати.
Кўрмоқликдан маҳрум этиб тун бизни,
Чандон ўткирлайди қулогимизни.
Лизандр, зулматда мен ҳар ён чопдим,
Не бахт, овозингни эшитгач топдим.
Қандоқ ташлаб кетдинг мени?

Л и з а н д р

Сўзим рост,
Ким чидар чорласа агар эҳтирос?

Г е р м и я

Нечук эҳтирос у, у нечук рағбат —
Мендан қочмогинга айламиш даъват?

Л и з а н д р

Елена ишқидан юракда титроқ
Чашми юлдуздан-да гўзал, маъсумроқ.
Сенинг истагинг не! Билмасанг наҳот —
Азалдан мен учун эканлигинг ёт?

Г е р м и я

Нелар демоқдасан — англадингми ҳеч?
Бўлиши мумкинмас!

Е л е н а

Қулоқларимга
Ишонмайин кўйдим — нелар деяпсиз?

Учовлон тилни бир қилиб, устимдан
 Кулмоққа аҳд айлаб олгансиз наҳот?
 О, Гермия — ношуд, қалбсиз маккора!
 Наҳотки қўшилдинг сен ҳам уларга —
 Қисматимни эрмак айлаш учунми?
 Демак, авваллари нақ туғишгандек —
 Опа-сингилдайин аҳиллигимиз
 Ва ҳеч нарса солмас қалбларга раҳна,
 Дея бедорликда ичилган онтлар —
 Ҳамма-ҳаммаси унут экан-да?
 Маъсум ўқувчилик йиллари икков —
 Бамисли эгизак илоҳа каби
 Бир каштани бирга меҳр-ла тиккан
 Ва битта қўшиқни бирга қуйлаган
 Дамларимиз энди буткул унутми?
 Қалбу овозимиз ҳам қўлларимиз
 Мудом бирга эди — ҳамроз, хайрихоҳ.
 Биз бир жуфт олуца эдик бамисли —
 Сиртдан бошқа-бошқа, ботинан битта:
 Мисли бир шохдаги иккита мева, —
 Баайни қўш вужуд — лекин қалби бир,
 Мисли бир туғрода икки ҳошия —
 Битта дубулгада нафис туташган.
 Собиқ севгимизни энди таҳқирлаб,
 Эски дугонангдан кулмоқ бўлдингми?
 Қизларга ярашмас бу манфур аъмол!
 Аёл зоти борки, сени қаргагай,
 Гарчи мен чидадим барчасига жим.

Г е р м и я

Нафратинг боисин англасам ўлай,
 Бу ишда устомон менмас, ўзинг-ку.

Е л е н а

Лизандрга фармон берган ким унда,
 Мени юз-кўзимча мақтагин дея?
 Ким буюрган, ахир, бошқа ошиғинг —
 Кибри кўкни ёрар Деметрийга, —
 Мени илоҳага тенглаштирмоқни,
 Самовий, бокира малакдек алқаб?
 Кўришга кўзи йўқ эди бир пайтлар,
 Ҳамд-сано айтишдан чарчамас энди!
 Нега сендан юзин бурди Лизандр,
 Нега қасам ичар менга севгидан?
 Албатта, у сен-ла ҳамроз, ҳамжиҳат!
 Сенингдек бахтиёр эмасман, нетай,
 Ўрамас теграмни оташ муҳаббат;
 Пешонам шўр шундоқ, ачингин менга,
 Нукул заҳар-заққум сочгандан кўра!

Г е р м и я

Нима демоқчисан — тушунмадим ҳеч?!

Е л е н а

Сизлар тушунмайсиз. Сиртингиз гамгин,
 Лекин қалбингизда қайнар фисқ-фужур.

Зимдан имо айлаб бир-бирингизга,
Авжига чиқаринг ҳазил-мазахни.
Балки доврүгингиз ортар шу билан.
Устимдан бунчалар кулмасмидингиз,
Бўлсайди гар сизда шафқат ё номус.
Яхши қолинг! Бунда ўзимман айбдор.
Ёлғиз чорам энди — ўлим ё ҳижрон.

Л и з а н д р

Жонгинам! Қулоқ сол дил сўзларимга,
Чин севгим, ҳаётим, Еленам менинг!

Е л е н а

Ажойиб!

Г е р м и я

Азизим, устидан кулма!

Д е м е т р и й

Ёлвормоқлик нечун, мажбур этгум мен.

Л и з а н д р

На дўқ, на илтижо қилур менга кор,
Амринг ожиз, унинг оҳ-воҳи янглиғ.
Елена, севаман сени. Онт ичгум,
Ҳаётимни бергум уялтирмоқ-чун
Менинг чин севгимга инонмаганни.

Д е м е т р и й

Менинг муҳаббатим ундан оташин.

Л и з а н д р

Унда қиличинг-ла айлагин исбот.

Д е м е т р и й

Юргин — ҳозироқ!

Г е р м и я

Лизандр, нима бу?

Л и з а н д р

Даф бўл, ҳабаш қизи!

Д е м е т р и й

Қойил, ажойиб!
Портлаб кетишга ҳам тайёрдек, ҳа-ҳа!
Жойидан қўзғалмас лекин. Ҳезалак!

Л и з а н д р

Қоч, маймун! Тутамлаб этакларимни,
Илондек ёпишма, улоқтиргум нақ!

Г е р м и я

Сен бунча дағалсан! Бу не ўзгариш?
Жоним...

Л и з а н д р

Жониммиш! Йўқол, мегажин!
Даф бўл, мағзава, даф бўл, захр-олуд!

Г е р м и я

Ҳазилми бу?

Е л е н а

Сенинг ҳазилинг янглиғ.

Л и з а н д р

Деметрий, менинг сўзим — сўз.

Д е м е т р и й

Шартни имзоласак ёмон бўлмасди,
Муҳрсиз сўз эмас — ожизнинг сўзи.

Л и з а н д р

Уни калтаклайми ёки ўлдирай?
Нафратим чексиз-у, лекин раҳм этгум.

Г е р м и я

Сенинг нафратингдан ортиқроқ азоб
Борми менга? Қаҳринг не сабабдан, айт?
Мен — Гермия, сен — Лизандр эмасдир балки?
Бироқ қандоқ бўлсам, ҳамон шундоқман,
Оқшом ҳайратдайдинг гўзаллигимдан.
Бироқ тарк айладинг мени кечаси.
Демак, бу аҳдингда ҳазил йўқ сира?

Л и з а н д р

Ҳазил? Кетдим сендан бир умрга мен.
Шубҳа-гумонингга чек қўй, ёлворма,
Шу нарсага амин бўлгинки қатъий:
Сенимас, севаман мен Еленани.

Г е р м и я

Ҳали шунақами? Алдамчи-маккор!
Мараз, ўғри! Демак, тун ичра бориб,
Ўғирлабсан унинг юрагин!

Е л е н а

Қойил!

На ҳаё, на уят қолибди сенда;
Менинг маъсум қалбим разил сўзларга
Мойил этмоқдасан. Уял, эй муртад!
Бети йўқ, шаллақи, кўғирчоқ, уял!

Г е р м и я

Кўғирчоқ? Ҳамма гап мана шунда-да!
Демак, сен таққослаб бўй-бастимизни,
Ўзингни баланд эканлигидан
Кўнглингда туйгансан мамнунлик, кибр.
Ва шу чиройли хуш қоматинг билан
Уни ром этгансан, қилгансан асир...
Унинг фикрича сен бўйингни менинг
Бўйим пастлиги-чун ўстирганмишсан?
Сендан пастми бўйим, эй олатаёқ?
Мен пастманми? Наҳот етмагай қўлим
Тирноқларим билан кўзинг ўймоққа!

Е л е н а

(Деметрий ва Лизандрга)

Таҳқир этсангиз-да мени, барибир
Бир сиздан сўрайман шафқат, ҳимоя:
Ҳеч ким мени бунча хўрламаганди!
Сўкишга нўноқман, йўл кўймас ҳаё.
У эса калтаклар мени бемалол!
Бўйи паст бўлса ҳам кучим етмайди.

Г е р м и я

Бўйим паст! Эшитинг, яна таънасин!

Е л е н а

Гермия, жаҳлга минмагин ортиқ.
Азизим, мен сени севганман ҳар вақт,
Хафа қилмаганман ҳаргиз, ҳеч қачон.
Фақат Деметрийни севганим боис,
Ниятингиз ошкор айлаган эдим.
У сизга эргашди, мен эса — унга.
Бироқ у ҳайдади мени, дўқ қилди,
Калтакламоқ бўлди, ўлдирмоқ ҳатто.
Қўйворинг, қайтайин мен Афинага,
Эргашиб юрмайман сизга, ортиқ бас,
Телба севгим билан, етар, қўйворинг!
Кўрдингми, мен шундоқ содда ювошман.

Г е р м и я

Жўна, йўқол! Тутиб турар сени ким?

Е л е н а

Шунда қолдиражак тентак юрагим.

Г е р м и я

Лизандр биланми?

Е л е н а

Деметрий билан.

Л и з а н д р

(Еленага)

Гермия теккизмас сенга қўл учин.

Д е м е т р и й

Бир вақт унга ёрдам берган бўлсанг ҳам.

Е л е н а

Бироқ у жаҳлга минсами — даҳшат!
Мактабдаёқ эди заҳарсўз, симён,
Паст буй бўлса ҳамки, жанжалга хумор.

Г е р м и я

Яна “паст”! Яна у буйим ҳақида!..
Нега жимсиз сизлар таҳқирласа у?
Қўйворинг! Адабин берай!

Л и з а н д р

Кет! Йўқол!
Кўзимга кўринма, йўқол, Пэкана!
Жинқарча!

Д е м е т р и й

Тиришма беҳуда, ортиқ
Ёқмоққа сени хуш кўрмасаки у,
Етар, қуёб-пишма Елена учун,
Унинг тарафини олма ва зинҳор
Сўз оча кўрмагин унга севгидан,
Йўқса, эҳтиёт бўл!

Л и з а н д р

Мен тагин озод!
Мард бўлсанг, қани юр, билайлик аён —
Кимнинг Еленага ҳаққи бор кўпроқ.

Д е м е т р и й

Қани юр? Қани юр, борурмиз бирга.

Л и з а н д р ва Д е м е т р и й кетишади.

Г е р м и я

Азизим, галванинг бари сени деб!..
Қайга? Тўхта!

Е л е н а

Менга меҳринг беҳуда,
Илтифотинг кўнглим айнитар жуда.
Уришишда қўлинг гар кучли сенинг, —
Қочмоққа оёғим узундир менинг.

(Югуриб кетади.)

Г е р м и я

Ҳаммаси гаройиб! Билмам, не ҳол бу.

(Кетади.)

О б е р о н

Сенинг хатойингдир! Хатойинг такрор!
Найранг ишлатгансан бу гал, бегумон.

П э к

Асло, мен янглишдим, сўзимга ишон.
Ахир, ўзинг шундоқ деган эдинг-ку:
Бўлар афиналик либосида у.
Менинг топганим ҳам — Афинадан нақ,
Шаҳаншоҳим, демак, эрурман мен ҳақ.
Бари мен ўйлаган мақомдадир, ҳа;
Бирам мароқли бу текин томоша.

О б е р о н

Кетишди олишмоқ учун хилватга.
Улар учун тунни чулға зулматга.
Само юлдузларин яширгин бу дам,
Ҳамисли Ахерон тумани билан.
Ужар рақибларнинг йўлин эт хира,
Топиша олмасин бир-бирин сира.
Дам қичқиргин худди Лизандр бўлиб,
Изғисин Деметрий газабга тўлиб,
Дам Деметрий бўлиб қаҳрингни соч сен,
Улар ҳолдан тойиб, мадори қочсин.
Уйқу юмиб икки душман қароғин,
Қўйгай улар узра чўнг, зил оёғин;
Шунда Лизандрнинг кипригин гулоб
Билан намла яна, уйғонгани тоб
Унинг сеҳри ила алдов-ёсуман
Чекиниб, аригай кўзидан туман.
Уйғонгач гумроҳлик тарқагай мутлақ
Лузумсиз, бемаъни тушга ўхшаб нақ.
Ўз уйига улар қайтгайлар яна,
Аҳиллик бир умр қилиб тантана.

Сен бу ишни адо этгунигча то,
Маликага бориб қилай илтижо,
Гўдакни қайтар деб. Титания ҳам
Жодудан қутулсин — тинчисин олам.

П э к

Шошилма: жуда ҳам қисқадир муҳлат.
Аждардек ўрмалаб бормоқда зулмат,
Тонг юлдузи кўкда нурини сочди
Рухлар унга боқиб ҳавасда — шошди
Қадрдон манзили — қабристон сари,
Осий руҳлар эса кезиб сарсари —
Макон топди дашт ё дарё тубидан.
Зеро ёруғ дунё улар ҳулқидан,
Қилмишидан хабар топмасин учун —
Асқатар уларга доим зулмат тун.

О б е р о н

Биз эса тамоман руҳлармиз ўзга,
Ҳурмиз тонг шафагин қаршисида, ҳа.
Олтин шуълаларнинг ярқироқ тори
Буткул қувмагунча туннинг губорин,
Қизармагунча то машриқ субҳидам,
Овчидек кезарман ўрмонда мен ҳам.
Бироқ сен қанот қоқ, шошгин мисли нур:
Бу ишни тонггача битказмоқ зарур!

(Кетади.)

П э к

Пайдоман турли жойда,
Қўрқинчлиман ҳар қайда,
Қани, руҳ, уларни сен
Тиндирма — қувгин, ҳайда!
Мана, бири келди.

Л и з а н д р киради.

Л и з а н д р

Қайдасан, мақтанчоқ Деметрий, ҳой.

П э к

Бунда! Сен ўзинг-чи? Қочдинг, ҳойнаҳой?

Л и з а н д р

Боряпман ёнингга!

П э к

Бундан юра қол:
Равон — текисроқ.

Лизандр П э к овози келган томонга юради.

Д е м е т р и й

(*Чиқа туриб*)

Қаердасан, баттол!

П э к

О, кўрқоқ! Айтдим-ку, сохтадир сўзинг,
Сен юлдузга қичқир, ер тепин, ўзинг
Ўт бута ортига, сени, эй гўдак,
Қиличмас, хипчин-ла савалаш керак.

Д е м е т р и й

Қаердасан, мараз? Жойингда тургин!

П э к

Бу ер ҳам кўп носоз: ортимдан юргин!

Кетишади.

Л и з а н д р

(*Кираркан.*)

Чақирар-у, ўзи қочади йироқ.
Яқинлашдим, мана, у гойиб бироқ.
Мендан у чаққонроқ чиқди — аблах, ҳез,
Мен секин юрганда, у югурар тез.
Йиқилдим тун ичра ҳориб, бемажол,
Мизғиб олай...

(*Ётади.*)

Ҳозир тонг отади ол!
Кун ёришиб яна дағдаға солгум,
Топиб уни, албат, ўчимни олгум.

П э к ва Д е м е т р и й кириб келишади.

П э к

Ҳа-ҳа! Қаердасан, чиқа қол, кўрқоқ?

Д е м е т р и й

Фойибсан, ахир, мен етиб бормаёқ;
Қароқчидек зумда қочасан урэн,
Билмабман, сенга кўп ширин экан жон.
Қаердасан?

П э к

Бунда. Яқин кел ўзинг.

Д е м е т р и й

Устимдан кулма, бас. Тўхтагин бир зум!
Яхшиси, кундузи учрашайлик, кел,
Уйқу босиб келар бамисоли сел,
Совуқ тўшак узра тошдек қотгумдир,
Эргалаб кут мени — сўзларим чиндир.

(Ётади ва уйқуга кетади.)

Е л е н а киради.

Е л е н а

Ялдо кечасидек тун бунча узун!
Соатлар ҳам бесас, кундуз нуринг ёқ,
Кетай Афинага бош олиб бутун,
Менга тош отганлар бағридан тезроқ.
Уйқу, гам-гуссамни бағрингга олгин,
Ўзингдан ўзинг-ла яшира қолгин.

(Ётади ва уйқуга кетади.)

П э к

Ухла, ухла, ором ол.
Уйқуда борлиқ қийғос.
Мен эса ҳозир сени
Жодудан қилгум халос.

(Гул сувини Лизандр кўзига томизади.)

Уйгонгач, боқ ёрингга,
Кўзлари хуморингга.
Мақол бир гал чиқиб чин,
Ўз мазмунин оқласин:
Кабутар — кабутар-ла,
Зог ёнида бўлса зог.
Севишганлар юраги
Кўрмас шунда алам-доғ.

(Фойиб бўлади.)

ТЎРТИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Ўша саҳна.

Лизандр, Гермия, Деметрий, Еленалар уйқуда.
Титания ва Фалтак, улар ортидан малаклар кириб келади; Кўзга кўринмас
Оберон — пастқамликда.

Т и т а н и я

Севгим, ўлтиргин мумкин бўлса гар,
Азиз бошингни мен силайин шодон.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

68

Бўйнингга ташлайин гуллардан чамбар,
Упай қулогингни — узун, каттакон.

Ф а л т а к

Ловия қаерда?

Л о в и я

Шу ердаман.

Ф а л т а к

Ловияхон, бошимни қашиб қўйсангиз. Мезон қани?

М е з о н

Шу ердаман!

Ф а л т а к

Мезонхон, муҳтарама Мезон хонимлари, калтакни қўлингизга олинг-да, анави чойўти устида ўтирган қизил арини ўлдиринг, кейин, азизим, унинг асал қопчасини менга келтиринг. Бағоят ҳушёр бўлинг, муҳтарама Мезон хонимлари, қопча ёрилиб кетмасин: агар устингизга асал тўкилиб кетса, мен жуда хафа бўламан. Хантал жаноблари-чи, қаердалар?

Х а н т а л

Шу ердаман!

Ф а л т а к

Марҳамат қилиб кафтингизни узатсангиз, жаноби Хантал. Ортиқча дабдабанинг кераги йўқ, азизим Хантал жаноблари.

Х а н т а л

Нимани буюрадилар?

Ф а л т а к

Ҳеч қандай муҳим буйругим йўқ, муҳтарам жаноб, фақат Ловияхонимга мени қашиб юборишларида қўмаклашсангиз, бас. Сартарошга боришим керакка ўхшайди, азизим, юзимнинг туки ҳаддан ташқари ўсиб кетибди, шекилли. Азалдан таъби нозикларданман: туким сал ўсдим, уни тап-тақир қилиб қиртишламагунимча кўнглим жойига тушмайди.

Т и т а н и я

Муסיқа тинглашни хоҳлайсанми, Севгилим?

Ф а л т а к

Муסיқа — менинг жону дилим. Майли, темир калтакни суякка уриб, бирон-бир куйни чалиб бера қолишсин.

Гамгин муסיқа таралади.

Т и т а н и я

Азизим, назокатли ҳамрозим, кўнглинг нималар емоқни тусайди?

Ф а л т а к

Агар дон-пон бўлса, йўқ демасдим: сули бўлса, ундан ҳам асқатарди. Йўқ, яхшиси, менга бир кучоқ пичан бера қолинг. Тишинг текканда кусур-кусур қиладиган тогли пичанга нима етсин?!

Т и т а н и я

Бордир танти, қўрқмас малагим менинг,
Сенга шу заҳоти келтириб бергай
Янги ёнғогидан олмахонларнинг.

Ф а л т а к

Ундан қўра, икки кафт нўхот маъқулроқ. Сиздан сўнгги ўтинчим шуки, одамларингиз мени безовта қилишмаса: аниқ сезиб турибман, мени уйқу исканжага олмоқда.

Т и т а н и я

Ухлагин! Кучай мен бўйнингдан маҳкам.
Тарқанг, кетинг энди бундан, малаклар.

М а л а к л а р учиб кетишади.

Себарга ёпишар эманга шундоқ,
Қайрағочнинг қадоқ бармоқларини
Шундоқ чирмаб олар зарпечак майин.
О, жоним, севаман сени шунчалар!

Уйқуга чўмади.

П э к киради.

О б е р о н

Сен бу манзарага қара, ё тавба!
Ундаги телбалик қўзғар раҳимини,
Яқинда ўрмонда учратган эдим —
У гуллар терарди хунук бадбахтга.
Шунда беҳос бердим даккию дашном
Унинг узунқулоқ, сержун бошига
Чамбар осгани-чун янги гуллардан;
Уларда гавҳару марваридлардек
Ярқираб ёнувчи одатий шабнам
Айнан ўхшар эди гуллар кўзида
Аянчли қисматнинг аччиқ ёшига.
Кулгач мен мириқиб унинг устидан,
Қисқа қилиб узр сўраган бўлди,
Мен талаб айладим шунда гўдакни
Ва у амр айлади малаklarига,
Келтириб бермоқни қўлимга уни.
У энди меники, Титаниянинг
Кўзидан аритсам бўлар жодуни.
Сен ҳам, афиналик саёқ бошидан
Олиб ташла ўша зийнат чамбарни.
Бошқалар-ла бирга уйғонсин у ҳам,
Қайтсин Афинага улар-ла бирга
Ва у мана шу тун саргузаштларин
Эслаб юрсин алоқ-чалоқ туш каби.
Аввал маликадан олай сеҳрни.

(Унинг кўзига сеҳрли гулни теккизади.)

Энди сен бундан буён
Асл севги билан ён,
Бахтли эт, гулим, уни,
Қув кўзидан жодуни!
Титания! О, маликам, уйғон!

Т и т а н и я

Азизим! Нималар кирмайди тушга!
Мен эшакни севиб қолган эмишман!

О б е р о н

Севганинг анави.

Т и т а н и я

Шу ростми? Наҳот...
Юрагим увишар турқини кўриб.

О б е р о н

Жим!.. Пэк, олиб ташла ундан ниқобни!
Муסיқа чалинсин, буюр, маликам,
Уйқу ўз комига тортсин ҳаммани.

Т и т а н и я

Чалингиз энг майин, оромбахш куйни!

Сокин муסיқа таралади.

П э к

Уйғонгач, кўзингга сергак бўл, тентак.

О б е р о н

Учингиз, наволар! Бизлар икковлон
Ўйнаб, ер юзида урамиз жавлон.
Энди яшагаймиз ёрлик жазмида,
Эрта оқшом Тезей никоҳ базмида
Рақсга тушгаймиз шан, тантанавор,
Алқаймиз уларни тақрор ва тақрор.
Ва бу ошиқларни бор айлаб йўқдан,
Даврага қўшамиз — бахтиёр, шўх-шан.

П э к

Оберон, эшитгин, ҳай,
Сайрамоқда бўзтўрғай!

О б е р о н

(Титанияга)

Қўлингни бер! Учайлик
Жим тинглаб туннинг сасин.
Қулоч ёзиб қучайлик
Бир зумда ер куррасин.

Т и т а н и я

Сўзларсан кейин, жоним,
Соғаймоқ чорасида —
Ухлаб, сўнг уйғонганим
Бошқалар орасида.

Учиб кетишади.

Бурғу садолари таралади.

Т е з е й, И п п о л и т а, Э г а й в а м у л о з и м л а р кириб келишади.

Т е з е й

Кимдир ўрмончини ахтариб топсин,
Баҳор айёмининг удуми битди.
Ва биз белгиладик бир кунни аниқ,
Този итларнинг жўр улуши билан
Мақтанишим мумкин ёрим қошида. —
Водийга қўйворинг улар тўдасин!
Шошилининг! Чиқиб биз тоғ чўққисига,
Маликам иккимиз у ердан туриб,
Кузатгаймиз итлар янгроқ улувин
Уйғунлашувини акс-садолар-ла.

И п п о л и т а

Крит ўрмонида, Геркулес, Кадм
Билан биз Спартан абжир итларин
Айиққа гиж-гижлар эдик. Ҳаётда
Эшитмаганман мен бундоқ суронни!
Ҳаммаёқ — осмону тоғлар ва ўрмон
Гувиллаган, жунбуш шовқин комида
Айқаш-уйқаш бўлиб кетгайди гўё.
Борлиққа ларзалар солувчи бундоқ
Сертуғён мусиқа эшитмаганман.

Т е з е й

Менинг ҳам итларим асл зот эди:
Жағидан, тусидан насли намоён.
Ўмови уларнинг нақ буқаники.
Юришлари вазмин, овозлари, о,
Бамисли қўнгироқ. Ҳеч бир ит ҳеч вақт
Улардек жарангдор улиган эмас.
На Спарта ва на Фессалияда
Бурғу таралмаган бу қадар янгроқ.
Ўзинг ҳам инонгунг. Ким — ётган булар?

Э г е й

Қизимни кўряпман — қаттиқ уйқуда.
Манави Лизандр, Деметрий — бу.
Бу — кекса Недарнинг қизи Елена.
Нечук жам бўлишмиш улар бу ерда?

Т е з е й

Айём удумлари тугагани рост,
Бизнинг мақсадимиз пайқашиб аён
Шу боис жамулжам бу ерда улар.
Айт-чи, дўстим Эгей, бугунмасмиди
Гермия қарорга келадиган кун?

Э г е й

Ҳа, шундай, шаҳаншоҳ.

Т е з е й

Майли, уларни
Уйготсин овчилар бургусин чалиб.

Саҳна ортидан бурғу овозлари ва қичқириқлар эшитилади.
Л и з а н д р, Г е р м и я, Д е м е т р и й ва Е л е н а л а р уйғонишади.

Гарчи ўтди қушлар келар кун, бироқ
Келмиш эндигина бу полапонлар.

Л и з а н д р

Авф эдинг!

Ҳамма тиз чўкади.

Т е з е й

Ўрнингиздан туринг!
Биламан, ганимсиз бир-бирингизга:
Энди бу мураса нечук, не боис?
Нафрат нафрат билан ухлар ёнма-ён,
Қўрқар на хусумат, на душманликдан!

Л и з а н д р

Шаҳаншоҳ, ожизман бир сўз демоққа;
Бу тушим ё ўнгим — билмайман ҳатто;
Қандоқ келиб қолдим бу ерга — билмам.
Бироқ... тикланмоқда хаёлда бари...
Йўқ, йўқ бошланганди бундоқ, — эсладим...
Келгандик бу ерга Гермия билан;
Афинадан кетмоқ, яъни бешафқат,
Унинг қонунидан жон сақламоқлик
Аҳдимиз эди...

Э г е й

Шаҳаншоҳ, бас, етар.
Қонун, қонун ҳукм этсин уларни!
Улар қочган! Ҳа-ҳа, Деметрий,
Чув туширган улар иккимизни ҳам:
Сени севганингдан айириб, менинг
Оталик ҳуқуқим қилишган поймол...

Д е м е т р и й

Шоҳим, менга улар қарорин гўзал
 Елена билдирди. Бундан дарғазаб
 Бўлиб югурдим мен ушбу ўрмонга.
 Эргаши Елена менинг изимдан.
 Ва бунда... ўзим ҳам билмайман, шоҳим,
 Кимнингдир буйруғи, ҳа-ҳа, буйруғи —
 Севгимни қалбимдан буткул аритди.
 У мен-чун бир зумда айланиб қолди
 Оддий ўйинчоққа — болаликдаги.
 Орзуйим, муродим, кўзим қувончи
 Гермиямас, энди Еленадир, ҳа!
 Ҳали Гермияни билмас пайтимда
 У менга фотиҳа қилинган эди.
 Бемор таомдан юз ўгириб бир чоғ,
 Қайтгандек соғайгач маза-тоғ тагин.
 Севаман энди мен биргина уни,
 Уни деб яшарман энди бир умр!

Т е з е й

Сизни учратдим мен айна соатда,
 Хотиржам бўлингиз, ошиқ-маъшуклар.
 Эгей, ён бермоғинг керакдир сенинг.
 Бугун бу саройда яна икки жуфт
 Абадул-абадга қовушгай биздек.
 Тонг ҳам аллақачон отди, шу боис
 Овни қолдирамиз бошқа сафарга.
 Ҳамма Афинага юрсин! Биз унда
 Тантана қилгаймиз учта никоҳни.
 Кетдик Ипполита!

Т е з е й, И п п о л и т а, Э г е й в а м у л о з и м л а р к е т и ш а д и.

Д е м е т р и й

Бари туюлмоқда менга галати,
 Улкан тоғлар худди булутдек сузар.

Г е р м и я

Борлиқ бўлакланган мен учун, зеро
 Икки кўз-ла кўргум икки хил.

Е л е н а

Мен ҳам.
 Топдим Деметрийни худди ёмбидек;
 Энди — дам меники, дам меникимас.

Д е м е т р и й

Менимча, биз ҳамон туш кўрмоқдамиз.
 Наҳот герцог ўзи келиб шу ерга,
 Ҳаммани қошига чорлаган бўлса?

Г е р м и я

Отам ҳам бор эди.

Е л е н а

Ипполита ҳам.

Л и з а н д р

Чорлади саройга барчани герцог.

Д е м е т р и й

Демак, уйғоқмиз биз. Отландик тезроқ,
Тушимизни эса эслаймиз йўлда.

Кетишади.

Ф а л т а к

(Уйқудан кўзини очиб.)

Менинг навбатим келганда, овоз берсангиз бас, дарҳол ҳозир бўламан. Айтадиган сўзим шугина: “Гўзаллар гўзали, Пирам!” Ҳой, Питер Пона! Меш ямоқчиси Сурнай! Мисгар Тумшуқ! Қилтириқ! Ё худо! Ухлаб ётганимда бир ўзимни қолдириб, ҳаммаси жуфтакни ростлаб қолишибди! Шунақанги галати туш кўрдимки, таъбир этишга ақл ожизлик қилади! Буни айтиб берувчи одам нақ эшакнинг ўзи бўлади-қолади. Мен тушимда... тушимда... нимага айланиб қолганлигимни айтишга ҳеч ким ботинолмайди. Мен нимага айланиб қолганимни... бошимдан нима ўсиб чиққанлигини... кимки айтгудек бўлса, уни ҳамма гирт аҳмоққа чиқаради. Мен кўрган тушни кўз кўриб-қулоқ эшитмаган. Сўз очадиган бўлсам, нақ юраклар ёрилади. Мен Пигвани бу тушим тўғрисида баллада ёзишга мажбур қиламан; у “Туш асоси” дея номланажак: чунки миямда чигал ипдай чулганган бу тушнинг ҳеч қандай асоси — галтаги йўқ-да. Ва мен унга герцог саройидаги томоша хотимасида қуйлаб бераман. Ҳатто шундоқ қилишим мумкин: таъсирчанроқ чиқсин учун Фисба жон бераётган пайтда уни қўшиқ қилиб айтаман. *(Кетади.)*

Иккинчи кўриниш

Афина. Пона яшайдиган уй.

П о н а, С у р н а й, Т у м ш у қ в а Қ и л т и р и қ л а р киришади.

П о н а

Фалтакка одам жўнатдинларми? Уйига қайтибдими у?

Қ и л т и р и қ

У ҳақида ҳеч нарса эшитганимиз йўқ: уни инс-жинслар олиб кетганини биламиз, холос.

С у р н а й

Агар у келмаса, томошамиз барбод бўлади, ҳеч нарсани удалай олмаймиз.

П о н а

Ҳа, усиз томошамиз бир пул бўлади. Бугун Афинада Пирамни ўйнай оладиган бошқа одамни топиш амри маҳол.

С у р н а й

Тўғри! Афинадаги ҳамма ҳунармандлар орасида энг каллалиги — Фалтак.

П о н а

Бунинг устига, у — энг келишган, хушқомат йигит. Овози эса шу қадар ширинки, нақ жазманникими, дейсиз.

С у р н а й

“Жазман” сўзида бирмунча ҳаёсизлик бор. “Ошиқ”ники дегин.

А р р а киради.

А р р а

Дўстлар, герцог ибодатхонадан қайтиб келди; у ерда яна икки-уч ошиқ-маъшуқлар ҳам никоҳдан ўтишди. Эҳ, томошамиз кўнгилдагидек чиқса, бизлар ҳам одам қаторига кўшилиб қолардик.

С у р н а й

Шоввоз Фалтакнинг эса ҳали ҳам дараги йўқ! Умр бўйи олиши мумкин бўлган кунлик 6 пенсдан қуруқ қолди. У ушбу 6 пенсни олишга муносиб эди. Агар қимки, герцог Пирам роли учун унга кунига 6 пенс тайин этмайди, деган ўйга борса, майли, мени оса қолсин. 6 пенс ёки ҳемири!

Ф а л т а к киради.

Ф а л т а к

Қани менинг жўраларим? Қани менинг қадрдонларим?

П о н а

О, Фалтак! Бу қандай ажойиб кун! Қандай хушбахт дамлар!

Ф а л т а к

Азизларим! Кўнглимда сизлар билан ўртоқлашадиган гапларим бор. Бирам ажойиб ва гаройиб! Бироқ сиз мендан ҳеч бир нарсани сўрашга уринманг. Бошимдан кечирганларим қандай бўлса — шундайлигича гапириб бермасам, мен ўзимни афиналикман деб ҳисобламайман. Сизлар қулоқ тутинг, мен ҳаммасини оқизмай-томизмай сўзлаб берай.

П о н а

Сўзла, сўзла, қадрдоним Фалтак!

Ф а л т а к

Ўзим ҳақимда оғиз очмайман. Сизларга айтадиганим шуки, герцог аллақачон дастурхонидан турди. Лаш-лушингизни йиғиштиринг. Соқолларингизга янги ип, пойафзалларингизга янги ленталар боғланг. Ҳаммамиз сарой олдида тўпланишимиз керак. Ҳар ким ўз ролини яхшилаб кўриб чиқсин. Қисқа қилиб айтганда, томоша учун бизнинг пьесамиз танланган. Ҳар эҳтимолга қарши, Фисба оқ кўйлагини кийсин, Шер эса тирноғини керттишни хаёлига ҳам

келтирмасин: улар териси орасидан чиқиб шер чангалига ўхшаб кўзга ташланиб турсин. Ҳаммасидан муҳими, менинг муҳтарам актёрларим, пиёз ҳам, саримсоқ ҳам ея кўрманг. Бизнинг нафасимиздан хушбўйлик таралиб туриши керак, ана ўшанда йигилганлар, мана бу заб томоша бўлибди! — дейишлари шак-шубҳасиз. Гап-сўз бас энди! Кетдик! Шошилинг!

БЕШИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Афина. Тезей саройи.

Тезей, Ипполита, Филострат, аёна-кобирлар ва мулозимлар.

Ипполита

О, севги қиссаси бирам галати!

Тезей

Шундоқ, ҳақиқатга кўп ҳам мос келмас.
Ишонмам кулгили масалларга мен
Ҳамда эртақларга. Барча ошиқлар
Телбалар сингари фикрлар унда:
Ва улар тасаввур қудрати доим
Совуқ ақллардан бўлар кучлироқ.
Телбалар, ошиқлар ҳамда шоирлар —
Вужудга келмишлар хаёлдан азал.
Телба кўпроқ пайқар шайтанат аҳлин
Нафақат дўзахда, ер устида ҳам.
Телба ошиқ эса лўли аёлда
Елена ҳуснини қилар томоша.
Жунбуш ўйларга фарқ шоир нигоҳи
Гирёндир осмон ва ер орасида.
Шуур гайритабий турфа ашғёллар
Шаклин яратаркан, шоир қалами
Уларни жам айлаб, самовий ушбу
“Нимарса”га берар макон ва исм.
Хаёлот кўп ўйин кўрсатар бизга —
Агар дил қувончга вобаста бўлса,
Аломатлар бисёр унинг уфқида.
Аксинча, қўрқувдан тунда титрасак,
Оддий бутоқ айиқ бўлиб кўринар.

Ипполита

Бироқ ушбу туннинг саргузаштлари
Нафақат хаёлот меваси эрур.
Тамом ўзгармишдир улар шуури!
Уйлайманки, бунда чинлик, ростлик бор.
Ва лекин ҳаммаси ажиб ва галат!

Тезей

Ана келар улар бахтиёр, масрур.

Л и з а н д р, Г е р м и я, Д е м е т р и й ва Е л е н а кириб келади.

Дўстларим! Севгининг нури ҳамиша
Мунаввар айласин қалбларингизни.

Л и з а н д р

Сизга ҳам раҳнамо бўлсин муҳаббат,
Донгил йўлингизга нурларин тўксин.

Т е з е й

Нима уюштирашди? Маскарад ё базм?
Кечки таомдан то уйқуга қадар
Мангу чўзилувчи уч соат вақтни
Қандоқ, қай тарзда ўтказасан экан?
Кўнгилхуш ўйинлар бошчиси қани,
Бирор нима бордир захирасида?
Ё бирор-бир пьеса — имиллаган вақт
Шояд кечса шунда завқ ила шитоб.
Филострат қайда?

Ф и л о с т р а т

Мен шу ерданман,
Қудратли Герцог.

Т е з е й

Нима тайёрладинг
Бизга ушбу дам? Қандайин ниқоблар,
Қандайин рақслар? Агар кўнгилхушлик
Қилмасан, айтгин, қандоқ ўтказамиз
Бу танбал вақтни?

Ф и л о с т р а т

Жами томошалар
Рўйхати мана. Аъло ҳазратлари
Қайси бирини муносиб кўрсалар,
Бошлаймиз шундан.

(Унга қоғозни узатади.)

Т е з е й

(Ўқийди.)

“Кентаврлар билан жанг, —
Арфа жўрлигида сарой оғаси
Ижро қилар уни”. Йўқ, арзимаиди.
Маҳбубамга ўқиб берганман уни,
Аждодим Геркулес ҳақида буткул.

(Ўқийди.)

“Ишратбоз аёллар фракциялик
Хонандани қандоқ зўрлаганлари”.
Бу эски: Фивадан мен зафар билан
Қайтиб келган куним кўрсатишганди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

78

(Ўқийди.)

“Қашшоқликда ўлган улуғ олимга
Жами илоҳларнинг мотам йиғиси”.
Ҳажв бўлса керак қандайдир аччиқ,
Бу никоҳ базмига мос тушмас сира.

(Ўқийди.)

“Пирам ва Фисбанинг севги қиссаси,
Қисқаю узундан-узун томоша
Шеър ила битилган қувноқ фожиа”.
Қисқаю узундан-узун томоша
Ва бунинг устига қувноқ фожиа?
Қайноқ муз дегандек! Зид фикрларни
Қандоқ қовуштирмақ мумкин?

Ф и л о с т р а т

Тақсирим,
Пьесанинг бор-йўғи — ўнта сўз эрур;
Билмайман бундан-да қисқа пьесани;
Унда ўша ўнта сўз ҳам ортиқча —
Узунлиги шундан. Унда жўяли
На бор бирор жумла, на бирор актёр.
Фожиавийлигин боиси эса —
Бош қахрамон Пирам ўлдирар ўзин.
Машқ пайтида кўзим ёшларга тўлди.
Эътироф этаман шуни ҳам — бунча
Кула-кула тўйиб йиғламагандим.

Т е з е й

Актёрлар-чи, кимлар?

Ф и л о с т р а т

Оддий одамлар,
Кўл иши-ла машғул хунарманд бари,
Бошларин жуда кам ишлатувчи қавм.
Дафъатан улар ўз қашшоқ гидрокин
Пьесага сарф этмиш тўй шаъни учун.

Т е з е й

Томоша қилгаймиз биз уни.

Ф и л о с т р а т

Тақсир,
Арзимаиди, мутлақ сафсата! Бироқ
Ўқиб чиққанман мен. Асар гоёси,
Гапи сизга, балким, маъқул ҳам келгай.

Т е з е й

Ҳа, биз пьесани кўрамиз. Зеро
Теран ихлос билан қилинган ижод
Бўлиши мумкинмас мутлақо тубан.
Аёллар ўтирсин, чақир уларни!

Ф и л о с т р а т кетади.

И п п о л и т а

Қашшоқликдан кулиш — менга ёт хислат,
Беҳуда зўриқиш кўзгар раҳмимни.

Т е з е й

Йўқ, бу ҳол рўй бермас бунда, азизим.

И п п о л и т а

У айтди-ку, пьеса бўш, бемаъни деб.

Т е з е й

Мана шу бўшлиги боиси ҳам биз
Уларга ташаккур айтсак арзийди.
Зеро қайда ожиз экан интилиш,
Муваффақиятни эмас, баайни
Ушбу интилишни алқамоқ жоиз.
Мени бир замонлар — сафарим пайти
Қарши олмоқ бўлган эди олимлар,
Олдиндан битилган тайёр нутқ билан.
Лекин ҳаяжоннинг зўридан беҳос
Сўзларда тутилиб, адашдилар кўп,
Оқариб, қалтираб сўз якунида
Унутишди нима демоқни ҳатто,
Кутилмаганда лол қотдилар буткул.
Азизим, мен шунда, ишонасанми,
Улар сукутида туйдим чин олқиш.
Соқов изҳорида бундоқ ихлоснинг
Кўпроқ ҳурмат туйдим, ҳар сўзин бийрон
Айтувчи маддоҳлар нутқидан кўра.
Менимча, ҳақиқий, асл севгида
Сўз оз бўлар-у, лек қалб кўри бисёр.

Ф и л о с т р а т киради.

Ф и л о с т р а т

Модомики манзур экан у сизга,
Муқаддима тайёр.

Т е з е й

Кирсин бу ёққа!

Бурғу садолари янграйди.

Пона, яъни унинг ўзи — М у қ а д д и м а киради.

М у қ а д д и м а

Муддаомиз шуки, сизнинг кўнглингиз
Томошани кўриб, мамнун бўлса, бас.
Камтар даҳомизни алқанг деб ҳаргиз,
Ёпишиб олмоқлик бизга одатмас.
Келмадик бу ерга бу ўйда зинҳор.
Бизни кўриб мамнун бўлсангиз шояд.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

80

Бу илк муддаомиз. Ва айтай такрор —
 Ҳаммага манзур ҳам келмасмиз гоят.
 Англашга урининг, сабрингиз етса,
 Идрокингиз нени тасарруф етса.

Тезей

Бу шаввоз тиниш белгиларини умуман чалкаштириб юборди.

Лизандр

У ўз муқаддимаси билан бамисли асов тойчоқ устига ўтириб олди-ю, энди уни тўхтатолмай гаранг, тақсирим: гапиришни эмас, эплаб гапиришни билиш керак, деган ҳикмат келиб чиқади бундан.

Ипполита

Ҳақиқатан ҳам у ўз муқаддимасини худди бола найни чалгандек ижро этди: овоз бор, лекин оҳанг йўқ.

Тезей

Унинг нутқи худди чигал занжирга ўхшайди: ҳамма ҳалқалари бутун, лекин боши-кетини топиб бўлмайди. Энди кимнинг навбати?

Пирам, Фисба, Девор, ОйШуъласи ва Шер,
 пантомимадаги каби кириб келишади.

Муқаддима

“Воқеа сизларга балки қоронғи.
 Сабр этинг, ҳаммаси бўлажак аён.
 Бу одам Пирамдир, кетган қўп донғи,
 Бу гўзал аталур — Фисба, бегумон.
 Оҳак ва лой тутган бу одам — девор,
 Ошиқ-маъшукларга қатъий тўсиқ-гов.
 Висол онлари-чун ушбу тирқиш бор,
 Ортиқча дийдорга юрак бермас дов.
 Ойнинг Шуъласидир манови шоввоз —
 Қўлида фонус, ит, наъматак шохи.
 Келар ул ошиқлар бу гўшага соз,
 Тўйиб сирлашарлар улар нигоҳи.
 Ошиққан Фисбани қоларкан пайқаб,
 Шернинг ниқобини кийган бу йиртқич
 Йўлин тўсиб чиқиб даҳшат солар заб
 Ва қиз қочар ўзин ўнглай олмай ҳеч,
 Не тонгки, тўнини туширар ерга.
 Ва тўн эрмак бўлар оғзи қон Шерга.
 Шу он етиб келди навқирон Пирам,
 Кўриб бунда тилка-пора тўн барин
 Аччиқ алам ичра ўртаниб бирам,
 Санчди ўз кўксига ўткир ханжарин.
 Тут ости — сояда ўтирган Фисба
 Пайқаб қолди — ёри тупроқда бежон.
 Ўрнидан турди у жонҳолатда ва
 Санчди ўз кўксига ханжарин шу он.
 Қолганин сўйлагай мавриди билан
 Ой, Шер, Девор ва икки севишган”.

Муқаддима, Пирам, Фисба, ШерваОй
Шуъласи кетишади.

Тезей

Қизиқ, Шер ҳам гапирармикин?

Деметрий

Бунинг ҳеч ажабланидиган жойи йўқ: Шунча эшаклар гапириб турганда нима учун Шер гапирмасин?

Девор

“Томоша матнига амал қилсак гар,
Деворни ўйнайман мен, Тумшуқ мисгар.
Бор менда — Деворда, қилсам агар арз,
Тешик — ёхуд тирқиш, ёхуд узун дарз.
Севишганлар ушбу тирқишдан боқиб,
Шивирлашур ишқда бағрини ёқиб.
Кўрсатгайман лойни, оҳакни, қумни.
Таъкидламоқ учун деворлигимни.
Бу еримда ўнгга, чапга тирқиш бор,
Шивирлашар ундан Пирам ва дилдор”.

Тезей

Оҳак ва лойнинг бамаънироқ гапиришини талаб қилиш мумкинми?

Деметрий

Тақсирим, мен билган деворлар орасида бу Девор энг ижобий ва фаросатлисидир.

Пирам киради.

Тезей

Жим бўлинг! Пирам деворга яқинлашмоқда.

Пирам

“О, тун қоронғиси, босиб келмиш бот,
Ҳар ён тун зулмати — ёруғ кун абас!
О, тун, о, тун! Ҳайҳот, ҳайҳот, ҳайҳот!
Фисба ваъдасини унутмаса, бас!”
Аммоки сен, Девор, муҳтарам Девор,
Рақиб-оталарга тўсиқсан, чиндан.
Мендан тирқишингни сир тутма зинҳор,
Кўрсатгин, мўралаб турайин ундан.

Девор панжаларин ёяди.

Раҳмат, Девор! Сени ўзи асрасин!
Бироқ мен нимани кўряпман? Унда
Фисбадан нишон йўқ! Йўқол, даф бўлгин,
Йўқдир сендан разил Девор очунда!

Т е з е й

Модомики Девор ҳамма ҳис-туйғуларга эга экан, у ҳам жим турмаслиги керак, менимча.

П и р а м

Йўқ, бундоқ эмас асло, тақсирим: “Йўқол, даф бўлгин” — бу Фисбанинг сўзи: у кириб келиши керак, мен эса уни тирқишдан қузатаман. Ҳали кўрасиз, ҳаммаси мен айтгандек бўлади. Ана, у келаётир.

Ф и с б а қайтади.

Ф и с б а

“Сенмасми, эшитиб ноламни яна,
Пирамни кўзимдан айлаган нари?
Олчаранг дудоғим ўпди росмана,
Девор, сенинг оҳак ила лойларинг”.

П и р а м

“Овозни кўряпман: қарай тирқишга.
Фисбанинг рухсорин эшитгайменми?
О, Фисба!”

Ф и с б а

“Тирқишга эгилган сенми?
Менимча...”

П и р а м

“Сабаб йўқ гумон қилишга.
Билмам мен Лизандр янглиг хиёнат”.

Ф и с б а

“Еленаман — мен то рўзи қиёмат”.

П и р а м

“Шафал Прокрусни севмагин бунча”.

Ф и с б а

“Мен ҳам Шафал янглиг бокира гунча”.

П и р а м

“Ўпгил тирқишдан сен: лабинг болдир, о!”

Ф и с б а

“Ўпдим лабингнимас — тирқишни илло!”

П и р а м

“Нина қабристонин қошига келгин”.

Ф и с ба

“Ўлсам ҳам келурман, ошиқиб елгум!”

П и р а м ва Ф и с ба кетишади.

Д е в о р

“Ролимни тугатдим мана мен — Девор,
Бу ердан кетгайман тургунча бекор”.

(Кетади.)

Т е з е й

Мана энди қўшнилар ўртасида тўсиқ қолмади.

Д е м е т р и й

Тақсирим, деворнинг қулоғи бўлиб, рухсатсиз гап тинглаганидан кейин бу муқаррар.

И п п о л и т а

Мен ҳаётимда бундан ҳам бемаънироқ гапни эшитмаганман!

Т е з е й

Бу хилдаги томошаларда энг яхши тимсоллар — соялардир, холос. Ёмонлари ҳам, агар бой тасаввур билан ёндошсак, бутунлай ёмон бўлиб қолмайди.

И п п о л и т а

Бироқ бу уларнинг эмас, бизнинг тасаввуримиз зиммасидаги ишдир.

Т е з е й

Агар биз улар ҳақида уларнинг ўзларидан кам тасаввур қилмасак, шубҳасиз, улар ажойиб одамлар қиёфасида намоён бўладилар. Мана, иккита олижаноб йиртқич келмоқда: Ой ва Шер.

Ш е р ва О й Ш у ʻ л а с и киради.

Ш е р

Хонимлар, ким агар севса тугённи,
Тушар ваҳимага кўриб сичқонни,
Қичқириб юборманг сизлар бехосдан,
Ўкириб қолмасин тагин шер ростдан.
Мен на нар арслонман ва на модаси,
Оддий хунармандман, гап хулосаси.
Чинакам шер пайдо бўлсам бунда,
Ўзимга ҳам чатоқ бўларди унда.

Т е з е й

Бирам камтар ва бирам мулоҳазали йиртқич эканми?

Д е м е т р и й

Энг истарали маҳлуқ, шаҳаншоҳ.

Л и з а н д р

Ботирлигига кўра — нақ тулкининг ўзи.

Т е з е й

Тўғри, фаросатига кўра — бориб турган ғоз.

Д е м е т р и й

Жуда унчалик эмас, олампаҳо, ботирлиги унинг фаросатичалик эмас, тулки эса ҳамиша ғоздан ўтиб тушади.

Т е з е й

Унинг фаросати ҳам ботирлигичалик зўр эмаслигига менинг имоним комил; чунки ғоз дегани тулкининг олдидан ўтаверсин. Бироқ, ҳар ҳолда уни ўз ҳолига қўя туриб, эштайлик-чи, Ой нима деркин?

О й Ш у ъ л а с и

“Мана бу фонусим — қўрғонланган ой,
Мен эса — одамман, ундан олган жой”.

Т е з е й

Бу хатоларнинг энг катта хатоси: одамни фонуснинг ичига жойлаштириш керак эди; бўлмаса у қандай қилиб ойдаги одам бўлсин?

Д е м е т р и й

У шамни кўриб, ичкарига киришга журъат қилмаяпти: қаранг, куйиб адои тамом бўпти.

И п п о л и т а

Бу ой жонимга тегиб кетди; ўрнини бўшатиб берса бўлармиди!

Т е з е й

Ақлининг заиф ёлқинига кўра, у сўниш арафасида; биз одоб сақлаган ҳолда, туғашини кутишимиз керак.

Л и з а н д р

Давом эт, Ой.

О й Ш у ъ л а с и

Бор айтадиган гапим сизларга: фонус — ой, мен эса ойдаги одам эканлигимни; бу наъматак шохи — менинг наъматак шохим, бу ит эса — менинг итим эканлигини тушунтириш эди, холос.

Д е м е т р и й

Аслида буларнинг бари фонуснинг ичига жойлашиши керак эди: чунки ҳаммаси — ойда-да. Жим бўлинг: Фисба келяпти.

Ф и с б а киради.

“Мана, Ниннинг эски қабри. Лекин ёрим қайда?..”

Ш е р

(Ўқиради.)

“У-у-у!..”

Ф и с б а ўзини олиб қочади.

Т е з е й

Ажойиб ўкиряпсан, Шер!

И п п о л и т а

Нурингни ажойиб сочяпсан, ой! Тўғрими, Ойнинг нури бирам ажойиб-а?

Ш е р Фисбанинг тўнини тилка-пора қилиб, гойиб бўлади.

Т е з е й

Чиройли тилка-пора қилдинг, Шер!

Д е м е т р и й

Пирам келяпти...

Л и з а н д р

Шер эса гойиб бўлди.

П и р а м кириб келади.

П и р а м

“Ёрқин нурларингдан миннатдорман, Ой,
Бахш этиб турибсан зулматга чирой.
Шуъланг таратаркан ҳар ён узорин,
Кўрмакка имкон бу Фисба рухсорин.

Яқиндир бало!

Тўхта, рицар, о!

Кўргилик, ёху!

Кўзимда зулмат...

Бу қандай кулфат?

О, севгилим-ку!..

Тўнинг узра қон!

Қелинг, ҳей, бу ён,

Ўч илоҳлари!

Умрим гавҳари —

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

86

Заволи учун
 Мен сўрайман хун!
 Қайдасан, гаддор!
 Сенда қасдим бор!”

Т е з е й

Ёрнинг ўлимию бундоқ алам-фарёд бизни ғам-гуссага чулғаши муқаррар,
 шундоқ эмасми?

И п п о л и т а

Рости, менинг бу одамга раҳмим келди.

П и р а м

“Табиат, шер зотин нечун яратдинг,
 Гўзалликни мавҳ қилсин учунми?
 Бормиди ҳеч санам дилбаримга тенг,
 Ундайини топмассиз излаб очунни!
 Кўздан ёшим мисли сой!
 Шамширим, қайдасан, ҳой!
 Нажотим сендан якка —
 О, санчил чап кўкракка!
 Бўла қолгин, турма тек,
 Ҳасратимга қўйгин чек!

(Кўксига шамширни санчади.)

Мана, мен ўлдим тайин!
 Учмоқда руҳим майин!
 Юксалдим бир нафасда,
 Вужудим қолди пастда.
 Тилим, тортил ичкари!..
 Даф бўл, ойнинг нурлари!

О й н у р л а р и узоқлашади.

Алвидо айт, эй гумроҳ!
 Ўлмоқдаман мен, эвоҳ!”

(Жон беради.)

Д е м е т р и й

Унинг вужуди ноҳўя йиқилди: бир очко. Ўзи ҳам битта-ку!

Л и з а н д р

Бир очкодан ҳам камроқ. У ўлди-ку. Энди — ҳеч нима, ноль.

Т е з е й

Яхши табибнинг ёрдамида у яна оёққа туриши ва эшакка айланиши мумкин.

И п п о л и т а

Нега Ой Шуъласи Фисба қайтмасидан бурун кетиб қолди? Ахир, маъшуқа
 ўз хушторини излаб топиши керак эмасмиди?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Тезей

Юлдузлар шуъласида излайди энди. Ана келмоқда: томоша унинг аччиқ фарёди билан якунланади.

Фисба киради.

Иполита

Менимча, бунақанги Пирам учун оҳ-нола узоқ давом этмаслиги керак: умид қиламанки, қисқа бўлади.

Деметрий

Уларнинг қайси бири афзаллигини тарозига қўядиган бўлсак, чанг заррасиям посангини тортиб кетади, Пирамми ё Фисба: у эркак сифатида (худо, ўзинг қутқар!) ёки у аёл сифатида (худо, ўзинг асра!).

Лизандр

Ана у оху кўзларини унга югуртирди.

Деметрий

Ҳозир дийдиёсини бошлайди.

Фисба

Чўмдингми уйкуга бот?
 Кўз юмдингми ё, ҳайҳот?!
 Чашминг нури сўндими?
 Унга зулмат қўндими?
 Рухсоринг топмиш завол —
 Ёноқларинг эди ол.
 Нурланмас гунча мисол,
 Дудоғинг мангуга лол.
 Фарёд сол, дунё, сен ҳам,
 Ётар у маъсум бирам!
 У мовий кўз эди, о!
 Тенги йўғим, алвидо!
 О, ўлим фариштаси,
 Узгин умрим риштасин!
 Бунда сўз ортиқчадир,
 Кела қол, ўткир шамшир!
 Кўксимга санчил маним!

(Кўксига ханжарни санчади.)

Балки бу сўнгги нидо.
 Битди умри Фисбанинг —
 Алвидо, алвидо, алвидо!

(Жон беради.)

Тезей

Шер ва Ой ўликларни қўмиш учун тирик қолишиди.

Деметрий

Ҳа, Девор ҳам.

Ф а л т а к

Йўқ, сизни ишонтириб айтаманки, уларнинг оталарини бир-бирдан ажратиб турган девор энди йўқ. Хотимани кўришга таъбингиз қалай ёки гуруҳимизнинг икки актёри ижросидаги бергамас рақсини эшитасизми?

Т е з е й

Хотима шарт эмас: чунки пьесангизга узрнинг ҳожати йўқ. Ҳамма актёрлар ўлиб, сўкишга ҳеч ким қолмагандан кейин, кимдан узр сўраш керак? Агар ушбу пьеса муаллифи Пирамни ўзи ўйнаб, Фисбанинг богичи билан ўзини осганидами, ана унда бу зўр фожиа бўлиб, ажойиб чиққан бўларди; ҳечқиси йўқ, шундоқ ҳам ёмон эмас. Бизга бергамас рақсини кўрсата қолинг, хотима эса керак эмас.

Рақс бошланади.

Зулматли кечанинг темир тиллари
 Мана, ўн иккини санаб ҳам бўлди.
 Севишганлар, қани уйқуга тезроқ!
 Руҳлар сайр этар лаҳзалар яқин.
 Қўрқаманки, ухлаб қолгаймиз тонгда
 Худди ҳозир уйғоқ ўлтирган янглиг.
 Тунни ярим қилдик томоша билан,
 Ухланг! Ахир, бундоқ дилхушлик яна
 Давом этгайдир нақ икки ҳафтага.

Кетишади.

Иккинчи кўриниш

Шу сахнанинг ўзи.

П э к пайдо бўлади.

П э к

Мана, оч шер ўкирар,
 Улийди ойга қашқир.
 Юмуш тугаб, тун кирар,
 Қўшчи тинч уйқуладир.
 Чирсиллаб сўнар ўтин,
 Қичқирар укки тунда.
 Бемор бир зум олар тин,
 Қабрни ўйлаб шунда.
 Ўзини эркин сезар
 Гўристонда ўлик ҳам.
 Марҳумлар руҳи кезар
 Ҳар томонда билмай ғам.
 Илоҳлар изидан биз
 Учамиз бу он хушҳол
 Ва ҳар ерда ҳозирмиз,
 Туймаймиз ҳеч бир малол.
 Чекмагай биздан озор,
 Ҳаттоки каламуш ҳам.
 Уйлардан кетар губор
 Мен қўниб ўтганим дам.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

89

Титания ва Оберон ўз мулозимлари билан пайдо бўлишади.

Оберон

Уйқудаги ҳар уйни
 Ёритинг инжа нур-ла.
 Қушлар каби баайни
 Ҳавода сузинг, ҳурлар.
 Сизгадир бу хиргойим,
 Шўх-шўх уйнанг ҳар доим!

Титания

Қўшиқни ўрганиб соз,
 Куйланг кейин жўровоз:
 Тўлдирамиз бизлар шан,
 Уйларни қўшиқ билан.

Қўшиқ куйлаб, рақсга тушишади.

Оберон

Тонггача кезинг жаҳон,
 Сизга илҳақ ҳар макон.
 Шоҳ-малика ётогин
 Сарафроз айланг аввал:
 Зурёд-ла умр богин
 Этсин улар мукамал.
 Қолган икки жуфтнинг ҳам
 Бўлсин бахти муҳташам.
 Гоҳ табиат бериб панд,
 Ғам догин кўришмасин,
 Туғилиб ноқис фарзанд,
 Ҳасратда юришмасин.
 Холи қўйсин офат, кин
 Уларнинг ҳам зурёдин.
 Малаклар кезиб сирли,
 Сувдан олиб сеҳрли
 Ётоқларга пуркашсин,
 Тахтни нурга буркашсин.
 Соҳиби унинг ҳар вақт
 Дунёга улашсин бахт.
 Қани учинг тез, илдам!
 Тонг яна бўлурмиз жам.

Оберон, Титания ва мулозимлар кетишади.

Пэк

Яйрамаган бўлсангиз чандон,
 Бу хатони тузатмоқ осон.
 Уйқудасиз, айланг тасаввур,
 Бамисли туш кўрдингиз бир кур.
 Томошадан хуноб бўлмайин,
 Балки уни худди тушдаин
 Қайд этсангиз бўлур-ку, ахир,
 Бизга шунинг ўзи ҳам фахр.
 Онт ичгум мен, диёнатли Пэк,

Уйғотмайин юракларда кек,
 Сизга ҳузур бахш этган бўлсак,
 Ҳамма ишлар жойида, бешак.
 Кўхна дунё фараҳга тўлсин,
 Эзгу ўйлар ижобат бўлсин.
 Гар меҳрингиз дилда экан жо,
 Қарздор бўлиб қолмам мен асло.

(*Фойиб бўлади.*)

АСАР ҲАҚИДА

“Ёз туни гаройиботлари” комедияси В. Шекспирнинг илк пьесаларидан бўлиб, тахминан 1598 йилда яратилган.

Пьеса воқеалари ёз туни — 24 июнда нишонланадиган Иван Купала байрами заминида юзага келган эса-да, асарнинг бошқа бир ўрнида “май ўйинлари” таъкидланади.

Булардан шу нарса яққол сезиладики, асар руҳи ва ундаги воқеалар замирида қадимги оташпарастлик этиқодининг ақидалари, байрам удумлари ётади.

Айни чоғда Шекспир мазкур асарини яратишда кўплаб манбалардан илҳомланган. Жумладан, Тезей образи руҳи Чосернинг “Кентерберий ҳикоялари” — даги рицарь ҳикоясидан олинганлигини пайқаш қийин эмас. Пирам ва Фисба тарихини эса Шекспир мактабдалиқ пайтидаёқ унга ниҳоятда сеvimли бўлган Овидийнинг “Метаморфоза”сидан ўқиган эди. Оберон, Титания, Пэк ва малоиклар (ғарб халқлари оғзаки ижодига кўра — ўрмон эльфлари) тимсоллари бадийий ва оғзаки адабиётда кўплаб учрайдики, Шекспир улар билан болалигидан таниш эди.

Лекин муҳими шундаки, асардаги ушбу жиҳатларнинг барчаси ёрдамчи восита бўлиб хизмат қилган, зеро асарнинг сюжети ва композицияси мутлақ бутунлигича Шекспирнинг қаламига мансубдир.

“Ёз туни гаройиботлари” асари Шекспир комедиялари орасида ўта романтик руҳи билан алоҳида ажралиб туради. В.Белинский таъкидлашича, мазкур асар муаллифнинг “Бўрон” пьесаси билан бир қаторда туриб, “Шекспир ижодининг бутунлай янги олами, яъни

фантастик дунёсини ўзида акс эттиради”. У пьесани бадийий тўқималар, фантастик унсурлар билан тўлдирган ҳолда ўзига хос услуб билан яратганки, томошабин кўзи ўнгида воқеалар бамисоли тушда содир бўлаётгандек кечади.

“Ёз туни гаройиботлари”да комик йўналиш унинг қаҳрамонларини турли хил хатти-ҳаракатларга ва уларнинг кўнгил раъйларини тушуниб бўлмайдиган даражада ўзгартириб юборишга мажбур қиладиган инсон туйғуларининг ғалати ўйинлари борасида кўринади. Зеро, мазкур комедиянинг теран руҳи инсон юрагининг Шекспир илғай олган ғайритабийий эврилишларига чуқур истехзо билан сугорилган. Айни чоғда у туйғулари беқарор ўз қаҳрамонлари устидан кулар экан, бунда заррача ҳукм чиқариш ҳисси ёки мазах-масхара кайфияти кўзга ташланмайди. Зеро, Шекспир истехзоси беғараз ва самимийдир.

“Ёз туни гаройиботлари” — хаёлда яратилган дунёнинг мафтункор жозибасига тўла эртак бўлиб, унда ҳаётнинг қийинчиликлари ва мураккабликлари сеҳр-мўъжиза воситасида осонлик билан енгиб ўтилади. Мазкур асар инсоний бахт, ёшликнинг жўшқин туйғулари, ажойиб ва гаройиб воқеалар бўлиб ўтадиган ёзги ўрмоннинг гўзаллиги ҳақидаги эртакдир.

“Ёз туни гаройиботлари” — санъаткорнинг ижод борасидаги ҳар қандай қотиб қолган, сийқа ақидаларга нисбатан тугёнидир. Бу ўринда Шекспир тасавури-мизда Гамлет ибораси билан шундоқ дегандек бўлади: “Санъатда кўп жиҳатлар борки, дўстим Горацио, улар сенинг фалсафангнинг тушига ҳам кирмаган”. Дарҳақиқат, ушбу комедия маълум бир

жанр андозасига сира ҳам тўғри келмайди. Унда турфа хаёлий тўқималар, шоирона шавқ, истеҳзо, кулгу ифода услублари, нозик кечинмалар, лирика ҳамда гайритабиий ҳолатлар мужассамки, буларнинг барини бир асарда уйғунлашганига ақл бовар қилмайди. Айни чоғда Шекспир яратган поэтик шакл шу қадар ихчам ва мутаносиб бўлиб, унга ҳамма воқеалар сиғишиб ва уларнинг ҳаммаси ажойиб яхлитлик касб этганки, хаёлий тўқимани воқелиқдан фарқлаб олишнинг ўзи гоят мушкулдир.

Томошабинларнинг эса, ушбу асар воқеалар билан танишиш асносида Шекспирнинг жозибакор иқтидорига тан берган ҳолда хушчақчақлик ҳамда донишмандлик туйғуларига ҳукмрон бўлган юксак шеърят салтанатига кўтарилишлари шак-шубҳасиз.

ИЗОҲЛАР:

29-бет. *“Купидоннинг пишиқ, таранг камонин
Олтинланган учқур ўқлари билан...”* —

Шоирлар Купидон ўқ-ёйи учини олтинланган (бахтли севги) ва кўрғошинланган (бахтсиз севги) ҳолда тасвирлашган.

29-бет. *“Венера каптарин оқлиги-ла шан...”* —

Афродита (Венера)ни бир-биридан бўса олувчи оқ кабутарлар кузатиб боришган.

29-бет. *“Дидонни ёндирган аланга ҳаққи...”* —

Вергилий “Энеида”сида Карфаген маликаларидан Дидон троялик Эней уни ташлаб кетганидан кейин ўзини гулхан алангасида ёндиради.

32-бет. Пирам ва Фисба — Овидий “Метаморфоза”сида ҳикоя қилинган фожиали севги қаҳрамонлари. Унинг мазмуни эркин талқин этилиб, пьеса давомида уни афиналик ҳунармандлар ўйнаб кўрсатишади.

33-бет. Еркулес — Фалтак қадимги юнон худолари ва қаҳрамонлари номларини бузиб айтади: Еркулес ўрнига — Еркулес, Феб ўрнига Фиб, дейди.

33-бет. *“... мени аёл ролини ўйнашга мажбур қилманглар, мўйлабим сабза уриб қолган!”* — Шекспир замондаги инглиз театрларида аёллар роллари жуда ёш, мўйлаби ҳали сабза урмаган актёрлар томонидан ўйналган.

35-бет. *“... мен уни сомонранг соқол билан ўйнайман”.* — Ўша давр театрларида парик ва соқоллар у ёки бу персонаж характериға мос бўлган. Жумладан, сомон ранг соқолни ёвуз ва хоинлар ролини ўйнаганда тақишган, масалан, Иуда ролида. Фалтак санаган ранглар эса назокатли ошиқ Пирам роли учун унча ҳам мос тушмайди.

35-бет. *“... француз тангаси рангида сар-сарик бўлгани маъқулдир... Французлар қиёфаси тимсолида тук-пук деган нарса йўқ...”* — Француз тангаси, яъни олтин танга сарик рангда бўлган. Бу диалог ўткир сўз ўйинига қурилган: “француз тангаси” — ялтироқ, унда тук-пук бўлиши мумкин эмас, айни чоғда “француз хасталиги” ҳам борки (француз тили иборасида “француз тангаси”га оҳангдошдир), у билан оғриган одам сочлари тўкилиб кетади.

36-бет. *“Малика болани севар жонидан”.*

(Ўғирлаб олинган ҳинд султонидан.) —

Халқ орасидаги ақидаларға кўра малоиклар (ғарб халқлари оғзаки ижодида — эльфлар ва феялар) баъзан бешикдаги болаларни ўғирлашиб, ўрниға ўзлариникини қолдириб кетишган.

37-бет. *Корин ва Филлида* — антик адабиётда, кейинчалик Уйғониш даври шеърятда подачи йигит ва подачи қиз тимсолини акс эттирган шартли номлар.

38-бет. *Перигена* — Тезей томонидан ўлдирилган қароқчи Синнинг қизи. Отаси ўлимидан кейин у маълум бир давр Тезейнинг маъшуқаси бўлган.

Э г м е я — нимфа (пари).

А р и а д н и — Крит маликаси.

А н т и о п а — Тезей севган амазонкалардан бири; Плутарх унинг ҳаёти борасида ёзганларида қайд этган.

42-бет. *“... афиналик либосида у.”* — Афиналиклар сирти алоҳида тусли тўн ёпинчикда юришган.

49-бет. *“Сўзингни айтиб бўлгач, дарҳол бута ортиға ўт.”* — Буталар айрим вазиятларда актёрлар учун саҳна орқаси вазифасини ўтаган.

50-бет. *“Учрашурмиз Ниннинг қабри ёнида...”* —

Афсонавий Ассирия шоҳи — Ассирия пойтахти Ниневия шаҳри асосчиси Нина қабри назарда тутилмоқда. Сурнай Ниннинг қабри деб ушбу ўринда ва кейинги ўринларда ҳам нотўғри гапирди.

51-бет. “*Сен ўзингнинг эшиак каллангдан ортиқ нимани ҳам кўрардинг?*” — Шекспир замонида оғиздан-оғизга кўчиб юрган ҳазил иборалардан бири. Ушбу ўринда юмор шу жиҳатдан ҳам муваффақиятли чиққанки, Ғалтак ҳали ўзининг эшакка эврилиб қолганлигини билмайди.

52-бет. “*Ахир, тентак какку билан ким ҳам баҳсга киришгайдир? У ҳар қанча кукуламасин, ким ҳам унга алдаянсан деб айта олади?*”

— Шекспир бу ўринда сўзлар оҳангдошлигини назардан қочирмаган: *cuckoo* — “какку” ва *cuckold* — “шоҳдор махлуқ”.

54-бет. “*... улкан сон гўшти сизнинг оилангизга кўп офатлар келтирди*”. — Хантал, айниқса, гўшт ва гўштли таомлардан кўп ишлатилган.

61-бет. “*Даф бўл, ҳабаш қизи!*” — Ҳабашлар тани қоралиги туфайли иллатли қавм саналган. Лизандр Гермияни ҳақоратлаш учун уни “ҳабаш қизи” деб атайтиди.

63-бет. “*Сендан настми бўйим, эй олатаёқ?*” — Баҳор байрамида безатилган ниҳол.

64-бет. “*Кўзимга кўринма тўқол, Пэкана, жинқарча!*” — Уша даврда жанжал болалар бўйини ўстирмайди деган тушунча мавжуд бўлган.

76-бет. “*Умр бўйи олиши мумкин бўлган 6 пенсдан қуруқ қолди*”. — Сурнай Ғалтак ўзининг яхши ўйнаган роли учун Тезейдан умрбод нафақа олишга ишонган эди. Бундай ҳоллар инглиз саройида бўлиб турган.

78-бет. *Фракиялик хонанда* — афсонавий Орфей. Хотини вафотидан кейин у қаттиқ тушкунликка берилган ва бу билан у ишратбоз аёлларнинг нафратини кўзгаган.

89-бет. “*Хотимани кўришга таъбингиз қалай ёки гуруҳимизнинг икки актёри ижросидаги бергамес рақсини эшитасизми?*” — Ғалтак одатига кўра сўзларни чалкаштиради. У: “Хотимани эшитиб, рақсни кўрмоқчимисиз?” демоқчи. Бергамес рақси — итальянларнинг қувноқ халқ рақси.

90-бет. “*Яйрамаган бўлсангиз чандон*” ва ҳ.к.

Пьеса хотимаси саналган ушбу монологни Пэк томошабинларга юзланиб айтади.

Готфрид КЕЛЛЕР

Қишлоқлик Ромео ва Жульетта

ҚИССА

Агар чиндан бўлиб ўтган воқеага асосланмаганида ушбу ҳикоя ортиқча бир тақлиддан ўзга нарса бўлмас эди. Бундай мавзулар унчалик кўп эмас, аммо улар қайта-қайта жонланаверади, ҳар гал бошқача қиёфада намоён бўлаверади. Шунда ёзувчи беихтиёр уларни иншо этишга киришади.

Зелдвиладан унча узоқ бўлмаган, пиёда юрганда ярим соатлик масофадаги дарё ортида обдон ишлов берилган ҳосилдор адир бор. Унинг чеккасида бир неча деҳқон ҳовлиларидан иборат қишлоқ жойлашган, қия ёнбағирлик бўйлаб эса узоқ йиллардан буён бамисоли учта улкан тасма каби, бир-бирига туташган учта ҳайдалган дала ястаниб ётибди.

Куёш чарақлаб турган сентябр тонглариининг бирида икки деҳқон ёнма-ён далада ер ҳайдар эди. Ўртадаги дала, афтидан, кўп йиллардан буён ташлаб қўйилганди, зеро, уни тош ва сершоҳ буталар қоплаб олган, ҳавода эса ҳад-ҳисобсиз қанотли ҳашаротлар гужгон ўйнайди. Ҳар икки томондан омовчлари ортидан одимлаётган деҳқонлар – ёшлари қирқларга борган, барваста, чорпахилдан келган кишилар бўлиб, бир қарашдан уларнинг ўзига тўқ, бадавлатгина эканликларини билиб олиш қийин эмасди. Улар пишиқ матодан тикилган калта шим кийиб олишганди. Ернинг қаттиқ жойига дуч келганларида гавдалари билан омовч устига ётиб олар эдилар, шунда қўйлақларининг энглари салгина силкиниб кетарди, обдон қиртишланган юзлари эса ўша-ўша хотиржамлиги ва қатъиятини йўқотмасди. Иккаласи ҳам офтобдан кўзларини қисганча олдинга тикилар, шудгор узунлигини чамалар ёки шунчаки атрофга қараб кўяр эдилар. Улар чурқ этмай, баравар қадам ташлар, ора-сира отларни етаклаган қаролга кўрсатмалар беришарди, холос. Узоқдан уларнинг иккаласи ҳам бир-бирига жуда ҳам ўхшаб кетарди, зеро, бу ердаги деҳқоннинг асл

*Русчадан
Амир ФАЙЗУЛЛА ва
Гулнора
МУҲАММАДЁРОВА
таржимаси.*

Готфрид Келлер (1819-1890) – швед адабиётининг классиги, XIX асрнинг биринчи ярмида олмон тилида ижод қилган атоқли ёзувчилардан биридир. Цюрих шаҳрида, хунарманд оиласида дунёга келган Келлер етимликда ўсди, камбағаллар мактабида таҳсил олди. 1840-1842 йилларда у Мюнхенда яшаб, рассомчилик билан шуғулланди. 1850-1855 йилларда Келлер Берлинда яшади. Шу йиллари у ўзининг энг яхши реалистик асарлари – тўрт томлик “Яшил Генрих” номли автобиографик романи, “Зелдвилалик одамлар” номли новеллалар тўпламини яратди.

“Зелдвилалик одамлар” тўпламида босилган “Қишлоқлик Ромео ва Жульетта” қиссаси Келлернинг энг яхши асаригина эмас, балки XIX аср швед адабиётининг энг ёрқин намунаси ҳам бўлиб, у 1858 йилдаёқ рус тилида эълон қилинган эди.

қиёфаси шунақа эди, уларни фақат биргина белгидан ажратиш мумкин эди — бири ўткир учли қалпоғини пешонасига бостириб кийиб олган бўлса, иккинчиси уни бошининг орқасига суриб қўйганди. Бироқ бу белги ҳам ўзгариб турарди: улар қарама-қарши йўналишда ер ҳайдар эдилар, адир тепасида учрашган чоғларида бир-бирининг ёнидан ўтар экан, ёқимли машриқ шамолига қарши келаётган деҳқоннинг қалпоғи орқага суриб қўйилар, шамол орқасидан ураётганиники эса манглайга қўндириларди. Гоҳо шундоқ ҳам бўлардики, офтобда ярқираган қалпоқлар бошларда тўғри туриб қоларди. Шу тариқа деҳқонлар бамайлихотир ер ҳайдар эдилар. Жимжит далада, сентябрнинг заррин кўёши остида, уларнинг тепаликда бир-бири билан учрашиши, сўнг сўзсиз ажралиши ва аста-секин бир-биридан узоқлашиши, ботаётган бир жуфт кўёшдек тепалик ортида кўздан йўқолиши, бирмунча вақтдан кейин яна пайдо бўлишини кузатиш гоят мароқли эди. Деҳқонларнинг омовлари тагидан тош чиқиб қолгудек бўлса, улар тошни олардилар-да, кучларининг борича эгасиз дала ўртасига итқитар эдилар, бундай ҳол кам учрарди, чунки икки четдаги қўшни даладан чиққан тошлар аллақачон ўртадаги ерда қалашиб ётарди.

Узоқ тоннинг бир қисми ўтиб бўлганда, қишлоқ томондан келаётган чиройликкина аравача эндигина қир ёнбағридан кўтарила бошлаганди. Яшилга бўялган бу аравачада иккала қўшнининг болалари — бир болакай ва бир қизалоқ — оталарига нонушта олиб келарди. Нонушталикда деҳқонларнинг ҳар бири учун сочиққа ўралган хуштаъм нон, стаканлари билан бир хумчада мусаллас ва яна гамхўр бека меҳнаткаш эри учун бериб юборган қандайдир ширин луқма бўларди. Бундан ташқари, аравачада болалар йўлда териб олиб, чала еб ташланган олма, олмурутлар уюлиб ётар, нонларнинг ўртасида эса худди ўзини олиб кетишаётганидан миннатдор ойимқиздек фақат бир оёғи қолган ва юзини кир босган қип-яланғоч қўғирчоқ қиз гердайиб ўтирарди. Бир қанча туртиниш ва тўхташлардан кейин аравача, ниҳоят, тепалик ўртасига етиб келди ва шудгор чеккасидаги ёш жўка дарахти тагига қўнди. Энди аравачанинг ҳар иккала соҳибини бемалол ажратса бўларди — болакай етти ёшларда, қизалоқ эса беш ёшларда, иккаласи ҳам тетик, шўх, жозибадор эди, қизалоқнинг юзи бугдойранг, сочлари жингалак бўлиб, чехрасида жўшқин ва самимий ифода бахш этиб турарди.

Қўшчилар яна тепалик ўртасига етиб келишди-да, отларга беда ташлашди, омовни ярим йўлда, охирига етмаган эгатда қолдиришди, ўзлари эса иноқ қўшнилардек нонуштага ўтиришди ва шундагина салом-алиқ қилишди, чунки бу куни улар ҳали бир-бирлари билан бир оғиз ҳам гаплашишгани йўқ эди. Улар болаларга шўх-шўх гап отганча, мамнуният билан нонушта қилишди, болалар эса оталари еб-ичиб олгунча бир жойда қимир этмай, теварак-атрофни мириқиб томоша қилар эдилар. Уларнинг нигоҳи тоғлар орасидаги устини тутун қоплаган ва қумушдай ярқираб турган шаҳарчага қадалганди. Зелдвигаликлар ҳар куни куйдириб-пиширишдан бошлари чиқмас, шу боисдан уйлари мўрисида мудом тутун бўралаб турар ва тоғлар узра паға-паға бўлиб сузиб юрарди.

— Бу иш ёқмас зелдвигаликлар тагин қозон осишга тушиб кетибди-ку! — деди деҳқонлардан Манц деган бири, унга жавобан Марти деган иккинчиси:

— Кеча улардан биттаси олдимга кириб, даладан гап очаётувди, — деди.

— Округ кенгашиданми? У менинг олдимга ҳам келганди.

— Шунақами? У ҳам, ҳойнаҳой, сенга ердан фойдаланавер деб таклиф қилган чиқар? Ижара пулини шу жанобларга тўлаймизми?

— Ҳа, бу ер кимники ва уни нима қилиш мумкинлиги бир ёқлик бўлмагунча.

Лекин мен аллақандай бир одам учун бу даштни ер қилишга қўнмадим, то эгаси топилгунча сотиб, фойдасини чўнтакка уравер, деб маслаҳат бердим. Икки дунёда ҳам бунақа бўлмайди, чунки Зелдвигалик девонхонасига тушган нарса туя гўшти ейди. Бундан ташқари, бу анов-мановнинг қўлидан келадиган иш бўлса ҳам қошки. Бу иш ёқмаслар бўлса, шуни кутиб ўтирибди — олма пиш, оғзимга туш, деб. Савдодан тушган чўтал ҳам мўмайгина пул бўлишини билишади-да, галварслар. Лекин биз беш қўлни баравар оғизга тикадиганлардан эмасмиз, борди-ю, сотиб олганимизда ҳам роса у ёқ-бу ёғини ўйлаймиз: нимани олдиғу, бу ер кимга қарашли — аввал шунинг тагига етамиз.

— Рост, мен ҳам ҳалиги олиффага худди шуни айтдим.

Улар бирмунча муддат жим қолишди, сўнг Манц яна тилга кирди:

— Лекин шундоқ ер хор бўлиб ётганига ичинг ачийди, киши. Кўзинг билан кўрмасанг — бу бошқа гап. Оз эмас-кўп эмас, нақ йигирма йилдан буён бир тирик жон унга қарай демаса-я. Бу ерда, қишлоқда бўлса, бу ернинг эгасиман деб бировдан садо чиқмайди. Ўлиб кетган трубачининг зурёдлари қай гўрга кетганини ҳам ҳеч ким билмайди.

— Ҳм, — деди Марти, — ҳамма гап шунда-да! Анови лўлиларга илашиб, қишлоқ дайдиларига гижжак чалишдан бошқани билмайдиган қора гижжакчига ҳар кўзим тушганида, трубачининг невараси бўласан деб оёғига йиқилгудек бўламан. Тўғри, ер уники эканини шўрлик қаёқдан ҳам билсин. Лекин унинг қўлидан нима ҳам келарди? Бир ой ичиб-негиб юради-да, яна эски ҳаммом, эски тос! Модомики, ҳеч нарса маълум бўлмагач, ким ҳам оғиз очиб бир нима дейолин.

— Ҳа, ҳамма иш хуржун, — қўшилди Манц. — Бу гижжакчини жамоамизда муқим яшаб қолишдан маҳрум этишгунча, сен билан менинг ҳам қўлимиздан ҳеч нарса келмайди, — бу саёқни бўйнимизга осиб қўйишмоқчи, холос. Унинг ота-онаси ўзи бошпанасиз эди, энди бу ҳам уйсиз-жойсиз, лўлиларга гижжак чалиб юраверсин, вассалом. Ўзинг инсоф билан айт-чи, у ростданам трубачининг неварасими ё йўқми эканини биз қаёқдан билиб ўтирибмиз? Менга келсак, агар мўъжиза рўй бериб, бу жулдурвоқининг чолга неvara бўлишини билолганимда ҳам, барибир, мен сенга айтсам, бандаси хато қилиши мумкин, бунга ўхшаш ўнта гуноҳорга ўхшагандан кўра, бир парча қоғоз — чўқинганлик ҳақидаги гувоҳнома виждонимни кўпроқ тинчлантирган бўларди.

— Ҳа, бўлмаса-чи, — жавоб қилди Манц. — Тўғри, гижжакчи, агар мени чўқинтиришган бўлмаса, менда нима айб, деярти. Нима, энди кўчма жом ясаб, уни ўрмонма-ўрмон кўтариб юрайликми? Йўқ, бу жом черковдаги ўз жойида маҳкам турибди, фақат черков деворидан ташқарида осиглиқ тобутнигина бир жойдан бошқа жойга олиб бориш мумкин. Бусиз ҳам қишлоғимиз тўлиб-тошиб кетган, эрта-индин ҳали иккинчи муаллим ҳам керак бўлади.

Шу билан деҳқонларнинг нонуштасию суҳбати адоғига етди, улар бугун эрталабга мўлжалланган ишни ниҳоясига етказгани ўринларидан туришди. Болалар эса уйга оталари билан бирга кетишга ўзаро аҳд қилиб, аравагани жука тагига қўйиб қўйишди ва айлангани кетишди; хас-хашак, бута ва тош қоплаган ташландиқ дала уларга гайриоддий, ҳайратомуз чакалак бўлиб кўринмоқда эди. Бир-бирининг қўлидан тутганча, улар ана шу кўм-кўк чакалакзордан юриб кетишди, бир-бирига чалкашган қўлларини қушқўнмаснинг баланд шохлари устидан юргизиш олам-олам завқ бағишларди; сўнг буталардан бири соясига ўтириб олишди ва қизалоқ зубтурумнинг йирик баргларидан кунгуралор жиякли чиройли яшил қўйлак ясаб, қўғирчоғини ясантира бошлади; ёлғиз лолақизғалдоқнинг ҳали тўкилмаган гулини қўғирчоқнинг бошига қалпоқча қилиб кийинтириб, майса пояси билан боғлаган эди, қўғирчоқ фариштанинг ўзи бўлди-қўйди, айниқса, қизил мева доналаридан маржон ва камар қилиб таққач, қўғирчоқ яна ҳам очилиб кетди. Кейин уни тепага, қушқўнмас поясига ўтказиб қўйди ва бир неча лаҳза иккаласи ундан кўз узмай қараб қолишди. Шу пайт болакай, томоша қилиб тўйгандан кейин, тош билан бир уриб, қўғирчоқни бута устидан тушириб юборди. Қизалоқ қўғирчоқни қайта ясантормоқчи бўлиб, шоша-пиша тозалай кетди; бироқ шум бола қизалоқнинг қўлидан уни юлқиб олди-да, осмонга отди. Қизалоқ йиғлаганча қўғирчоққа талпинди, лекин бола чаққонлик қилиб, қўғирчоқни илиб олди ва яна улоқтирди. Шу тариқа қўғирчоқни тутишга беҳуда уринаётган қизалоқни роса овора қилди. Қўғирчоқ бола қўлидан омон чиқмади; унинг ягона оёғи тиззасида тирқиш ҳосил бўлиб, ундан қипиқ тўкила бошлади. Буни сезиб қолган бола ўзини тийди ва оғзини катта очиб, бу қипиқ қаердан келаётганини кўриш ниятида тирноғи билан тирқишни зўр бериб кавлай бошлади. Бу жимлик шўрлик қизалоққа ўта ваҳимали туюлиб кетди, у югуриб келди-да, боланинг ёвузларча қилиғини кўриб, даҳшатга тушди.

— Мана, қара! — деди у қизнинг бурни тагида қўғирчоқнинг оёғини силкиганча, қипиқ тўғри қизнинг башарасига сочилди. Қизалоқ йиғлаб, ялиниб-

ёлворганча, қўғирчоқ томон қўлини чўзди, бола тагин қочиб қолди ва қўғирчоқнинг бўм-бўш чўпоёғи осилиб қолгандан кейингина тинчиди. Сўнгра у дабдаласи чиққан ўйинчоқни отиб юборди ва жудаям сурбетлик ва совуққонлик билан безрайиб тураверди, қизалоқ эса йиғлаган қўйи қўғирчоққа ташланди ва уни пешбандига ўраб олди. Бироқ у яна пешбандини очди-да, бечора қўғирчоққа ачиниб қарай бошлади; оёқчани кўриб, қизалоқ хўнграб йиғлаб юборди, зеро, оёқча калтакесак думидай танадан осилиб турарди. Қизалоқ шунақани ўқиб йиғлар эдики, ниҳоят, жиноятчига ҳам таъсир қилиб кетди, кўрқув ва пушаймон ичида қизнинг ёнига келиб туриб олди; буни кўриб қизалоқ таққа йиғидан тўхтади ва қўғирчоқ билан уни икки-уч тушириб қолди, бола эса қўғирчоқ ёмон теккандай ростакамига “вой!” деб юборди. Шундан кейин қиз тинчланди ва энди иккаласи барабар қўғирчоқни майдалаб, бўлакларга ажрата кетишди. Улар шўрлик жабрдийда баданидаги тешикларни биттама-битта оча бошлашди, улардан нуқул қипиқ тўкилар, қипиқни япалоқ тош устига тўплашар, обдон қориб, диққат билан кўздан кечиришар эди. Қўғирчоқнинг фақат бошигина омон қолганди ва болалар бутун диққатларини шунга жамлашганди; аввал уни титиғи чиқиб кетган бадандан авайлабгина ажратиб олишди ва бўм-бўш ичига қизиқиб қарай бошлашди. Бу кўрқинчли бўшлиқни кўргач, улар дарҳол қипиққа қарашди, иккаласининг миясига бир хил фикр келганди — бошни қипиқ билан тўлдириш керак. Шу заҳоти болаларнинг қўли шиддат билан ҳаракат қила кетди, хуллас, умрида биринчи бор қўғирчоқнинг боши нима биландир банд бўлганди. Бироқ болакай, афтидан, бош ичидаги нарсада ҳаёт етишмаётганини англаб қолди; у дарҳол бир кўкиштоб пашшани тутиб олди ва гинғиллаб турган ҳашаротни кафтлари орасида сақлаганча қизга бошдаги қипиқни тўкиб ташлашни айтди. Кейин унга пашшани солишди-да, майса билан тешикни беркитиб қўйишди. Улар навбатма-навбат қўғирчоқ бошини қулоқларига қўйиб тинглашди ва ниҳоят, тантанали суратда уни тош устига қўйиб қўйишди. Лолақизғалдоқ ҳали ҳам бошга зеб бериб турганидан ва қанақадир товуш чиқараётганидан у кароматли бошга ўхшаб туюлмоқда эди, болалар жимгина бир-бирининг пинжига сиқилганча сирли латифаларни тинглай бошладилар. Бироқ ҳар бир каромат ваҳимадор ва хосиятсиз бўлади, қўғирчоқнинг бу аянчли вужудидаги бир томчи ҳаёт болаларни шафқатсиз қилиб қўйганди. Улар қабр қазишди-да, тутиб олинган пашшадан қабр оғиз ҳам сўраб-нетиб ўтирмай, бошни чуқурга жойлашди ва дала тошларидан қабр устига салобатли ёдгорлик тиклашди. Шунда жонли мавжудотни дафн этганликларидан бирдан дилларини кўрқув эгаллади ва бу мудҳиш жойдан иложи борича узоқроқ кетишга қарор қилишди. Азбаройи чарчаганидан қизалоқ серўт бир жойни топди-да, ерга чалқанча тушиб ётиб олди ва қандайдир бир хилдаги сўзларни минғиллаб хиргойи қила бошлади, бола эса унга жўр бўлишга ҳаракат қилганча унинг ёнгинасида чўк тушиб ўтириб олди, чарчоқ ва эринчоқлик зўридан унинг ҳам қизалоқ билан ёнма-ён чўзилгиси бор эди-ю, лекин нимагадир бунга журъат қилмади. Кўёш нурлари куйлаётган қизалоқнинг очиқ оғзи, марвариддай тишлари, чўғдай лаблари узра жилва қиларди. Беихтиёр қизалоқнинг тишлари боланинг диққатини тортиди, у қизиқиш билан уларни кўздан кечирган бўлди-да, қизалоқнинг бошидан тутиб қичқирди:

— Топ-чи, оғизда нечта тиш бўлади?

Қизалоқ тишларни хаёлан санагандек бир лаҳза ўйланиб қолди ва кейин тўғри топганига шубҳа қилмай:

— Юзта! — деди.

— Ана, тополмадинг! Ўттиз иккита! — деди бола. — Шошмай тур, мен санайман. — У қизалоқнинг тишларини санай бошлади, лекин ҳар гал янглишиб, бошқатдан бошлар эди. Қизалоқ анчагача чидаб турди, бироқ тиришқоқ ҳисобчининг иши ҳеч тугамаётганини кўриб, сапчиб туриб ўтирди ва қичқириб:

— Энди эса, мен сенинг тишларингни санайман! — деди.

Бола ўт устига чўзилди, қизча энгашиб, унинг бошини чангаллади, бола оғзини очди ва саноқ бошланиб кетди: бир, икки, етти, беш, икки, бир... зеро, митти соҳибжамол ҳали санашни билмасди. Бола унга сонларни қай тартибда айтиш кераклигини уқтириб борарди, шу тариқа қиз яна ҳаммасини бошидан бошлашга мажбур бўларди, бугун улар қилган барча ишлардан ҳам

мана бу ўйин уларга жуда маъқул келиб қолганди. Охири, қизалоқ жажжи ҳисоб муаллими устига таппа ўзини ташладию чарақлаган тушки куёш остида иккаласи ҳам донг қотиб ухлаб қолди.

Бу орада оталар ўз ерларини ҳайдаб бўлишди, тўқ жигарранг шудгорнинг намчил тупроғидан ёқимли ҳовур кўтариларди. Улардан бирининг қароли охири марта юриб ўтиб, тўхтаган эди, хўжайин унга қараб қичқирди:

– Нега тўхтадинг? Яна бир йўл ўт!

– Бўлди қилиб қўя қолайлик-да, — деди қарол.

– Овозингни ўчир-да, одамнинг айтганини қил, — такрорлади хўжайин.

Улар бурилишди-да, ўртадаги эгасиз даладан ўқ чизиқ торта кетишди, тош ва хашаклар атрофга аёвсиз уча бошлади. Бироқ деҳқон уларни тўплаб ўтирмади. “Ҳали бунинг ҳам вақт-соати келар”, — кўнглидан кечирди у ва афтидан, бутунча бу парчадан хомаки ўқ чизиқ тортиб олганидан мамнун эди. Шу тариқа у тезгина ёнбағирликдан тепаликка ўрлаб кетди ва майин шабада қалпоғини тагин орқага сурган жойда пайдо бўлгач, нариги томондан қалпоғи олдинга сурилган қўшниси ўтиб қолди, ўз навбатида у ҳам ўртадаги ерда худди шундай энликда жойни ажратиб, ўқ чизиқ тортмоқда, кесақлар ҳавога учмоқда эди. Уларнинг ҳар бири, тўғриси айтганда, наригиси нима қилаётганини кўриб-билиб турарди, бироқ иккови ҳам ўзини кўрмаганга солмоқда эди. Бир-бирининг ёнидан оҳиста юриб ўтдилар-да, сўнг бир-биридан узоқлаша кетдилар.

Тақдир мокиси ана шу тариқа бориб-келаверади, аммо “тўкувчи нима қилаётганини билмайди”.

Ўрим кетидан ўрим ўтаверди ва йил сайин болалар улғайиб, балоғатга етиб боравердилар, ташландиқ ер эса тобора энга тортиб кетаётган қўшни далалар ўртасида ингичкалашиб борарди. Ҳар гал шудгорлаш чоғида у нариги томондан ҳам, бериги томондан ҳам бир омоч йўқотар, аммо ҳеч ким бу тўғрида чурқ этиб оғиз очмас ва ҳеч бир кўз бу бедодликни кўрмас эди. Тошлар бутун дала бўйлаб хирмон ҳосил қилганча тобора сиқилиб келарди, ёввойи буталар тупи эса шунчалик баландлашиб кетдики, гарчи анча вояга етиб қолган бўлса-да, агар бола шудгорнинг нариги томонида, қиз бу томонида тургудек бўлса, энди бир-бирини кўролмас ҳам эди. Улар энди далада бирга юрмай қўйишганди, чунки ўн яшар Соломон ёки Сали (энди уни шундай деб чақирришарди) ўзини ёши каттароқ болалар ва бўз йигитларга яқин тута бошлаганди, бугдойранг ва жўшқин Френхен эса унинг жинсига тегишли қонун-қоидаларга бўйсунушига тўғри келмоқда эди, акс ҳолда ўғил болаларга илакишадиган қиз деб устидан кулишлари ҳеч гап эмасди. Барибир, ҳар йили ўрим кунларида ҳамма далага кетганида, иккови ҳам фурсатдан фойдаланиб, уларни ажратиб турган тош марза устига чиқиб, бир-бири билан юз кўришиб турар эдилар. Бошқа пайтлари улар учрашмас, аммо мана бу одатни жон-диллари билан канда қилмай келишарди, чунки оталарининг даласи ҳеч бир жойда бир-бирига туташмас эди-да.

Бу орада ўша ерни сотишга ва тушган пулни ҳозирча маҳаллий ҳокимият газнасида сақлашга қарор қилинди. Савдо ўша жойнинг ўзида пишиди, лекин Манц ва Мартидан ташқари бир неча бекорчи хўжагина ташриф буюрди, зеро, бу ташландиқ ерни сотиб олишга ва икки қўшни ўртасида ҳайдаб, ер қилишга кимнинг ҳам кўзи учиб турувди, дейсиз. Гарчи иккала деҳқон ҳам қишлоқдаги манаман деган одамлардан ҳисобланмаса-да, бундай ҳолларда қолган учдан икки қисм одамлар қандай йўл тутиши лозим бўлса, шундай йўл тутишди, — энди уларни жимгина маломат қила бошлашган эди, бироқ юлиб-юлқинган ташландиқ ерни деб деҳқонлар ўртасига суқилиб киришни ҳеч ким истамади. Агар жойи топилгудек бўлса, кўпчилик одамлар ҳар қандай иблислик қилишга қодир ёки тайёр эди-ю, лекин буни бошқа биров қилиб кўрсин-чи! Яхшиямки, шу ишга бош суқмаганимиз, бўлмаса бекорга ёмоотлик бўлганимиз қоларди, худо ўзи бир асради-да, деб хурсанд бўлишарди. Бировнинг ҳақидан кўркмайдиган балохўрлардан ўзинг сақла, дея ҳалиги иблисдан ҳазар қилган бўлишарди-ю, лекин етти ёт бегонага насиб қилган текин фойда кўзларига оловдай кўриниб, оғизларидан сўлак оқарди. Шу боисдан ҳам Манц билан Марти ягона жиддий харидор бўлиб чиқишди, узоқ давом этган бор-баракадан кейин ер Манцга насиб этди ва расман унга хатлаб берилди. Амалдорлар билан

бекорчи хўжалар кетишди, ҳали ҳам далада ўралашиб юрган иккала деҳқон кетишдан олдин юзма-юз бўлди ва Марти деди:

— Балки, янги билан эски далани битта қилиб қўшасан-да, уни қоқ иккига бўлиб, иккита ер қиларсан? Агар ер менинг қўлимга тушганида, ҳар қалай шундай қилган бўлардим.

— Мен ҳам шундай қиламан, — жавоб берди Манц. — Битта ер қилгани дала жудаям катталиқ қилади. Дарвоқе, мен сенга бир гапни айтмоқчи эдим: сезишимча, яқинда сен зимдан ҳозир менга қарашли бўлган ернинг пастки қисмига киргансан ва талайгина бўлтакни ўзинга қўшиб олгансан. Эҳтимол, бутун ерни сотиб олсам, бу бўлтак ҳам менга қолади, деган хаёлда шундай қилган бўлсанг керак. Лекин энди ер меники, ўйлайманки, мана бу тошларни мен бошимга урмайман, бунақа ётишига ҳам йўл қўймайман, энди уни текислаб, еримга қўшиб олсам, қаршилиқ қилмассан, тўғрими, оғайни? Шугина нарса деб сен-менга бориб ўтирмасмиз, ахир?

Марти ҳам ўшандай совуққонлик билан жавоб берди:

— Мен ҳам сен-менга боришга арзийдиган нарсани кўрмайман. Сен ерни қандай бўлса, шундайча сотиб олдинг, ҳозиргина ҳаммамиз синчиклаб кўриб чиқдик, ахир, бор-йўғи бир ярим соат ичида у ўзгариб қолмас?

— Қўйсанг-чи! — деди Манц. — Ўтган ишга салавот. Лекин ортиқча нарса ортиқча-да, ҳар нарсада ҳам, ахир, тартиб бўлгани яхши. Учала дала ҳам аллазамондан буён худди қалам билан чизилгандек тўғри ётган эди. Сендан бунақа галати ҳазил чиқиши ақлга тўғри келмайди ва далалар ўртасида қандайдир найранг ишлатиш ярашмайди, албатта. Одамларга кулги бўлганимиз қолади, холос! Қандай қилиб бўлмасин, бу хатони тўғрилаб қўймаса бўлмайди. Марти кулиб қўйди-да, деди:

— Бирданига одамларнинг гап-сўзидан кўрқиб кетганинг нимаси? Шу ҳам иш бўлибдими, бу қийтиқ менинг парвойимга ҳам келмайди, борди-ю шундан жаҳлинг чиқаётган бўлса, марҳамат, текислаб олавер, фақат мен томонимдан эмас. Бошим кетса ҳам мен бунга йўл қўймайман.

— Ҳазилингни қўйсанг-чи, — деди Манц, — ерни тўғрилашга тўғрилайман, лекин, албатта, сен томондан тўғрилайман, нима десанг деявер.

— Қани, кўрамиз, — деди Марти ва бир-бирига қарамасдан иккаласи ажрашди; энди уларнинг нигоҳи бошқа-бошқа томонга тикилганди. Узоқларга қадалган нигоҳлар жон уймонини қурбон қилиб бўлса-да, қўлга киритиши керак бўлган гўзал эртани кўрмоқда эди.

Эртасигаёқ Манц қаролни, битта мардикорни ва ўғли Салини далага юбориб, бегона ўт ва буталарни юлишни, ташиб чиқариш қулай бўлсин учун тошларни бир жойга тўплашни буюрди.

Онасининг қаршилигига қарамай, ҳали ҳеч жойда ишламаган ўғлини — у эндигина ўн бир ёшга қадам қўйганди — бошқаларга қўшиб далага жўнатиши Манцда қандайдир ўзгариш бўлаётганидан дарак берарди. Боз устига, у айтган аччиқ-қуруқ ва насиҳат сўзларини эшитар экан, ўз пуштикамаридан бўлган зурриётга кўрсатаётган қаттиққўллик билан меваси энди-энди етилиб келаётган ҳақсизлик туйғусини бўғишга интилаяпти, деб ўйлаш мумкин эди. Бу орада далага юборилган ёшлар беғам ва қувноқ ҳолда бу ерда неча йиллардан буён барқ уриб ўсган турфа бугаю ўтларни илдиз-пилдизи билан кўпориб ташламоқда эдилар. Чунки бу гайриоддий, айтиш мумкинки, ҳеч қандай малака, ҳеч қандай синчковлик талаб этмайдиган эркин иш бўлиб, шунчаки эрмакдай бўлиб кўринаётганди. Куёшда қовжираган сершоҳ буталар бир жойга тўпланиб, ёқиб юборилди, барчалари завқдан чуввос солиб қичқиришарди, гулхандан кўтарилган тутун узоқ-узоқларга тараларди, ёшлар тутун орасида телбаларча ирғишларшарди. Бу лаънати даладаги сўнги қувончли байрам эди. Мартининг кизи жажжи Френхен ҳам бу ерга келиб, қўшниларга зўр бериб ёрдам қилмоқда эди. Бу воқеанинг гайриоддийлиги ва қувноқ шовқин-сурон болаликдаги дўстлар билан учрашиш учун қулай баҳона эди, чунончи, болалар гулхан ёнида шодон ва беғам ўйин билан овора эдилар. Бу ерга бошқа болалар ҳам келиб, қий-чув роса авжига чиқди. Бироқ дўстлар тарқаша билан Сали яна Френхен томон интилар, қиз ҳам нуқул у билан юзма-юз бўлиш учун пайт пойлар эди. Иккаласининг ҳам чеҳрасидан кулги аримас ва бу ажойиб куннинг охири йўқ

ва бўлиши мумкин эмасдай туюлмоқда эди уларга. Уларнинг қанча иш қилганини кўргани кечқурун кекса Манц келди. Гарчи ҳамма иш қилиб бўлинган эса-да, ёшларнинг ўйин-кулгини авж олдириб юборишганини кўриб, ҳаммасини ҳайдаб юборди. Шу топ ўзининг ерида Марти кўринди ва қизига кўзи тушиб, бармоқларини оғзига тикқанча, шунақанги қаттиқ хуштак чалдики, қизгинанинг эхсонаси чиқиб, отаси томон чопди, ота эса негалигини ўзи ҳам билмаган ҳолда қизига шапалоқ тортиб, хуллас, қиз ҳам, бола ҳам чуқур қайғуга ботганча, уйга йиғлаб қайтишди, биров олдин нега бу қадар шодон эдилар-у, ҳозир нега бунчалик ғамгин бўлиб қолишганини иккови ҳам англаёлмаётганди. Бу беғубор хилқатлар оталарининг одатдан ташқари қаттиққўлликларини тушунмас ва уларни у қадар қаттиқ ташвишга солмас эди.

Сўнгги кунларда Манц даладан тошларни чиқариб ташлашни буюрганида иш жудаям оғирлашиб кетди, энди эркак кучи талаб этиларди. Худди бутун дунёдан келтириб ташлангандек, тошларнинг охири кўриная демасди. Бироқ Манц уларни даладан ташиб чиқармай, Марти аллақачон ҳафсала билан ҳайдаб кўйган ҳалиги мижароли учбурчак қийтиқ ерга олиб бориб ташлашни буюрди. Манц олдиндан даладан ўртасидан узун марза тортиб кўйганди, улар иккаласи узоқ вақтлардан буён бўш ерга отавериб, гарам қилиб ташлаган ва Манцнинг ўйлашича, рақиб чиқариб ташламайдиган тошларни энди шу бўлтак ерга олиб келиб тўкди. Марти бундай бўлишини кутмаганди. У қўшним аввалгидек омов билан иш кўради деб ўйлаганди, шу боис унинг ер ҳайдагани далага чиқиб келишини сабр билан кутмоқда эди. Манц тиклаган ажойиб ёдгорлик ҳақида у иш деярли қилиб бўлингандан кейин эшитди, газаб ичида далага отилди, унга тайёрлаб кўйилган совғани кўрди, орқага чопди ва ерига тўкилган тош гарамига қарши норозилик билдириш ва мана шу бўлтак ерга киришни суд орқали ман этиб кўйишдан олдин ўзи билан жамоа оқсоқолини бошлаб келди. Ўша кундан иккала деҳқоннинг судлашувдан боши чиқмай қолди ва бутунлай хонавайрон бўлишмагунча олишувдан тўхташмади.

Одатда ақлли-хушли юрган одамлар энди ёғоч қипигидай майда фикрлар тутқуни бўлиб қолишганди: улардан ҳар бири ўзининг ҳукуқи ҳақида энг туманли тасаввурлар билан тўлиб-тошган бўлиб, қандай қилиб бегона одам бахтли бир парча ерни қонунсиз ўзлаштириб олишга бу қадар очиқ-ойдин интилаётганини тушунмас ва тушунишга қодир ҳам эмас эди. Манцни, бундан ташқари, миясидан товонигача ўлик туйғуси қамраб олган эдики, бу жирканч, аҳмоқона ҳийлани амалга оширишдаги Мартининг ақл бовар қилмас қайсарлигидан ўзини қаттиқ таҳқирлангандек ҳис этмоқда эди. Лекин иккаласи ҳам бир нарсага амин эди: модомики, бири рақибига шунчалик сурбетларча фириб бераётган экан, демак, у буни бир чақага қиммат одам деб ўйлапти, чунки қатъий, ақлли, зарбага зарба билан жавоб берадиган одам билан эмас, аллақандай заиф, ночор кас билан шундай муомала қилинади; шуниси ажабланарлики, улардан ҳар бири менинг иззат-нафсимни ерга ураяпти деб ўйларди, аслида юзага келган мижарога қасдма-қасд йўл тутган сайин улар муқаррар ҳалокат жари томон яқинлашиб борар эдилар.

Уларнинг ҳаёти шу дамдан бошлаб икки шўрлик учун дўзах азобига айланганди, улар бамисоли тошқин дарёда оқиб бораётган икки тахтада ўтирганча бир-бирига ташланар, бироқ мўлжалдан адашиб, ўзларини ўзлари уриб, абгор бўлмоқда эди. Ишлари ноҳақ бўлгани вадидан улар учар муттаҳамларнинг қурбонига айланишганди, муттаҳамлар эса уларни тинмай гиж-гижлар, тобора жаҳолат ботқоғига ботирар эдилар. Айниқса, бу мижаро Зелдвила шахрининг чайқовчиларига жуда қўл келмоқда эди. Кўп ўтмай, ҳар иккала даъвогарнинг атрофини бир тўда даллолар, чақимчилар, маслаҳатчилар қуршаб олиб, минг хил найранглар билан чўнтақларидан охириг чақони ҳам шилиб олмоқда эдилар. Ўртасида яна қичитқи ва қушқўнмас каби ёввойи буталар говлаб кетган тош гарамли бир парча ер икки мўйсафид деҳқоннинг ҳаётини остин-устун қилиб юборган чигал воқеанинг илк сабабчиси ёки уруғи эди, холос. Бинобарин, уларнинг иккисида ҳам илгари етти ухлаб тушига кирмаган янги одат ва расм-русмлар, янги қоида ва умидлар пайдо бўлганди. Улар пулни совурганлари сайин муттаҳамларнинг нафси баттар ҳақалак отар, қашшоқлашгани сайин бойиб кетиш ҳақида бир-биридан кўпроқ кўкнори хаёлларга бериларди. Уларни

ҳар қанақанги муттаҳамлик усули билан лақиллатса бўларди: улар, масалан, ҳар йили Зелдвилани патталарга қўмиб юборган барча чет эл лоторея ўйинларида иштирок этар эдилар, бироқ жилла бўлса-да, ютуқ деган нарсани кўзлари билан кўришмаган, фақат мудом ўзгаларнинг ютганлари тўғрисида эшитар, ўзларининг эса ютишларига бир бахягина қолган бўларди. Бу ёқда эса азбаройи иштиёқнинг зўрлигидан бисотларидаги пулларини елга совурганлари-совурган эди. Гоҳида зедвудаликлар иккала деҳқонни кўра-била туриб, битта паттанинг улушини сотиб олишга даъват этиб, эрмак қилишарди, натижада ҳар иккови ҳам рақибининг оёғини осмондан келтириш ниятида ўша ягона паттага пул тикар эди. Вақтларининг тенг ярмини улар ҳар бирининг қайсидир қовоққонасида қароргоҳи бўлган шаҳарда ўтказар эдилар, унисини ҳам, бунисини ҳам осонгина газаб отига мингазар эдилар-да, бемаъни чиқимларга тушириб, ўзлари кунларини айш-ишратда ўтказар эдилар, лекин ҳар икковининг ҳам юраги зимдан қонга тўлиб борарди, охирида аҳмоқ бўлиб қолмаслик учун иккови ҳам боши билан олишувга шўнғиб кетарди; аслида эса уччига чиққан аҳмоқ эканликлари ошкор бўлиб, бунинг учун бошлаб таъзирини ер эдилар. Қолган вақтларда улар саланглаб юрар ёки жазава ичида ва турткилар остида айбларини ювишга ҳаракат қилиб, аламларини ишдан олар эдилар, бу билан ҳалол ва меҳнаткаш қаролларнинг юрагига гулгула солмоқда эдилар. Хуллас, иккаласи қулогидан қарзга ботиб, бамисоли лайлакдек, ўз ерлари лабида битта оёқда қимир этмай туриб қолдилар, қилт этган шабададан ағдарилиб тушишлари ҳеч гап эмасди. Бироқ нима бўлганда ҳам улар ўртасидаги адоват тобора авж олиб бормоқда эди, ҳар бири ўзининг бундай аянчли ҳолга тушиб қолганига иккинчисини айблар, унинг тимсолида ўзининг қон душманини кўриб турар, бу дунёга менинг жонимни олгани келган азроил шу бўлади, деб кўзи тушди демагунча, бир-бирига қараб қўлай бошларди, оила аъзоларидан биронтаси аёвсиз калтак остида қолишидан кўрқиб, рақибининг хотини, боласи ёки қаролига бир оғиз гап қотмас эдилар.

Бу хонавайронлик ва қашшоқлашув уларнинг хотинларига бошқача таъсир қилмоқда эди. Табиатан ювош бўлган Мартининг хотини бу кўргуликка чидолмади, касалга чалиниб, ётиб қолди ва қизи ўн тўрт ёшга ҳам кирмасдан гам-ҳасратда бандаликни бажо келтирди. Маншнинг хотини эса, аксинча, бошга тушган савдоларга тез кўникди ва ёмон хотин бўлиш учун ўзидаги аёлларга хос айрим камчиликларга эрк бериши кифоя қилди, чунончи, ундаги баднафслик ваҳшиёна балоҳўрликка, маҳмадоналик эса ғирт сохта сўзамоллигу риёкорликка айланди, у ўйлаганларининг нуқул тескарисини тўхтовсиз вайсар, ҳаммани бир-бирига қарши қайрар ва бу билан ўз эрининг ҳам кўзига чўп суққани-суққан эди. Ундаги аввалги очиқ-сочиқлик, унча-мунча бегараз вайсақиликка бўлган мойиллик уччига чиққан беҳаёлик тусини олди, у ҳеч бир тап тортмай ёлғонни қалаштириб ташлар, шу тариқа эрига бўйсуниб ўрнига унинг бурнидан ип ўтказиб, истаган қўйга соладиган бўлиб қолганди. Борди-ю, эри сал овозини кўтаргудек бўлса, у ҳечам аяб ўтирмасди, уят-пуятни йиғиштириб қўйиб, шаллақилик билан хонавайрон бўлган рўзгорни баттар етти қат ер тагига қўмиб ташларди.

Шўрлик болаларнинг ҳам ҳолига маймунлар йиғламоқда эди. Уларда на келажакка умид, на дилларида беғам ёшликнинг қувончидан асар бор. Чор-атрофдан уларни гам-ташвиш-у, уруш-жанжаллар қуршаб олганди. Қийин бўлгандан, айниқса, Френхенга қийин эди, чунки онаси ўлиб кетиб, боёқиш қиз хувиллаган уйда ёлғиз яшарди, қутурган отасининг зуғумларига чидашдан бошқа иложи йўқ эди. Ўн олти ёшда у сарвқомат, дилбар қизга айланганди, жингалак қўнғир сочлари чаросдек қоп-қора кўзлари устига тушиб турарди, буғдойранг юзидан бамисоли қон томади, лаъли лаблари ёқутдек товланиб, бошқа қизлар орасида тўлинойдек дарҳол кўзга ташланарди. Юрагидаги ёшлик ҳислари жүш урган дамларда гул-гул яшнаб, хандон ташлаб кулар, ҳар қандай гам-ташвишни ҳам унутиб, қалдирғочдек чарх урар, дугоналари билан қазил-мутойибалар қилар эди. Лекин унинг шодон кунлари камроқ, андуҳли кунлари кўпроқ бўларди: у нафақат отасининг ғамига ва кундан-кун авж олаётган муҳтожликка шерик бўлишга, балки ўзи ҳақида ҳам ўйлашга мажбур эди-да. У тузукроқ кийингиси, ясан-тусан қилгиси келарди-ю, бироқ отасининг пули йўқ. Қириб-қиртишлаб, Френхен ўзига одмигина байрамбоп кўйлагу деярли

ҳеч нарсага арзимайдиган бир нечта дуррача сотиб олганди. Гулдек очилган соҳибжамол қиз ўзини гоят ҳақир ва мумсик ҳис этаркан, табиийки, такаббурлик деган гаплар унга мутлақо ёт эди. Бундан ташқари, балоғатга етган чоғида онаси ўлиб, изтиробга дуч келди, бу нарса унинг юрагидаги бор жўшқинликни ҳам йўққа чиқариб, ғамгин қилиб қўйганди; шунинг учун бу масъум, гунчадек қизнинг қуёшнинг илк нурларини кўрганда ҳеч нарсани писанд этмай хандон ташлаб кулганини кўриш ўзи бир мўъжиза, ўзи бир гўзаллик эди.

Сали, бундоқ қараганда, ёмон яшамаётгандек кўринарди, у хушрўй ва азамат йигит бўлганди, ўзини босиқ-вазмин тутар, ундаги бу сиполик эса ҳар қандай кишини унга хушмуомалалик билан мурожаат этишга мажбур қиларди. У ота-онасининг рўзгори қандай хонавайронликка юз тутаётганини кўриб-билиб турарди, ҳар доим ҳам шундай бўлиб келмаганини маъюслик билан эсларди; боз устига, отасининг олдинги, соғлом, ақлли, вазмин деҳқонлик қиёфаси хотирасида яхши сақланиб қолганди, ўшандай ота энди аҳмоқ, жанжалкаш ва танбал бир одамга айланиб, урушдан боши чиқмас, бўлар-бўлмасга мақтанар, қилдан қийик ахтариб сўкинар ва қисқичбақадек, тобора орқага қараб кетгани-кетган эди. Бу нарсалар Салининг нафратини кўзитар, уят ва номусдан ерга кириб кетгудек бўларди, гарчи гўрлиги туфайли у бу савдоларнинг тагига етолмаса-да, онасининг зўр бериб қилган хушомадларидан кўнгли бироз таскин топгандек бўларди. Узининг бемаъни қилиқларига кўниктириш ва ўглини ўзи томонга олдириб олиш учун, бир чети мақтанчоқлик важдан, она унинг ҳар бир истагини бажо келтирарди, башанг кийинтириб қўяр, кўнглинг хоҳлагандай юр, хоҳлагандай тур деб пишанг солар эди. Йигит ортиқча миннатдорчилик ҳам билдириб ўтирмай, ҳаммасига хўп деб қўя қоларди, чунки онаси ҳаддан ташқари кўп гапирар ва алдар эди, севишиш ўрнига Сали ўз билганидан қолмасда, лекин унга ҳеч қандай ёмонлик қилмасди, чунки қарияларнинг хулқи уни бузиб улгурмаганди; чинакам ёшларга хос оддий, тинч ва ботартиб ҳаёт кечиришга бўлган эҳтиёж унда кучли эди. У деярли отасининг ёшлик чоғидагидек эди, шу боис дили нопок ва ўтмиши аламнок бу одам ўз ёшлигини унда кўриб, беихтиёр ўглига нисбатан меҳри қандайдир жўш уриб кетарди. Унга берилган эркинликка қарамай, Сали ўзини бахтли ҳис этолмасди, олдинда уни хайрли ишлар кутмаётганини англаб турарди, хайрли ишлар бўлишига кўзи етмасди ҳам, чунки Манцнинг хонадоида аллақачондан бери дурустроқ ва бамаънироқ иш тўғрисида ҳеч ким лом-мим демай қўйганди. Шунинг учун ўзининг эркинлигию ҳозирда ҳубор қўнмаган эътибори билан гурурланишдан ўзга чораси йўқ эди унинг. Юраги фахр ҳиссига тўла-ю, аммо келажакка заррача умидсиз ҳолда умр отини елдириб борарди.

Унинг миясига фақат бир нарсани қуйишгани-қуйишгани эди — у ҳам бўлса, Марти исми билан боғлиқ бўлган ҳамма нарсага отасининг адовати билан қараш. Лекин у фақат Мартининг отасига қандайдир зарар етказгани ва Мартининг хонадони ҳам уларга нисбатан адоватда эканини биларди, холос. Шунинг учун у Марти ва қизи билан кўришиш, гарчи ғараздан холи бўлса-да, ўзини уларнинг ганими бўлиб кўрсатиш унга қийин туюлмасди. Салидан кўра кўпроқ азобларни чекаётган Френхен эса дилида адоватдан кўра кўпроқ дилгирликни ҳис этарди, лекин хиёл димоғдор ва бахтли Сали жўрттага ўзини ёмон кўргандек қилиб кўрсатаепти, деб ўйларди, шунинг учун кўпда унга кўриниш беравермас, борди-ю, Сали ногаҳон яқинида пайдо бўлиб қолса, дарров қочиб қоларди, йигитча бўлса, унга лоақал қайрилиб қараб ҳам қўймасди. Буни қарангки, Салининг қизни яқиндан кўрмаганига бир неча йил бўлибди ва балоғат ёшида унинг қанақа кўринишини ҳам тасаввур этолмасди. Вақт-вақти билан у қизни қаттиқ ўйлаб қолар, Марти хонадони ҳақида гап очилгудек бўлса, эндигина элас-элас хотирасида қолган Френхеннинг чехрасини беихтиёр дўстона тарзда кўз олдига келтиришга ҳаракат қиларди.

Манц биринчи бўлиб бутунлай қашшоқлашиб, бошпанасиз қолди. Унинг хонавайрон бўлишига энг аввало хотини кўмаклашиб юборганди. Марти эса ўз салтанатидаги ягона исрофгар эди, қизи уй ҳайвонидек ишлашдан бошқа нарсани билмаса-да, ўзи учун сарф-харажат қилишнинг уддасидан чиқолмасди. Зелдвилалик ошналарининг маслаҳати билан Манц шартта шаҳарга кўчиб ўтди-

да, у ерда қовоқхона очиб олди. Суяги далада қотган собиқ деҳқоннинг қандайдир қовоқхона очгани, қолган-қутган қақир-қуқури билан шаҳарга кўчиб ўтганини кўришнинг ўзи бир даҳшат эди. Бир вақтлар ҳамма билан апоқ-чапоқ ва куйди-пишди бўлиб юрадиган ажабтовур хўжайиннинг энди доим дили хуфтон, ичига чироқ ёқса ёримасди. Манцнинг оиласи ҳовлидан кўчага чиққандагина одамлар унинг нечоғлик қашшоқлашиб қолганини ўз кўзлари билан кўришди: аравага фақат парти кетиб, шарти қолган ашқолдашқолларгина ортилган бўлиб, улар рўзгорда узоқ йиллардан бери ҳеч нарса янгиланмагани ва олинмаганидан гувоҳлик бериб турарди, холос. Шундай бўлса-да, хотини ўзининг энг яхши кийимларини кийиб олган бўлиб, ҳалиги ашқолдашқоллар устида кибор билан гердаиб ўтирарди, шу туришда у кўпда яхшиликдан дарак бермайдиган бу кўчишни четан ортидан ачинганича кузатиб турган ҳамқишлоқларига назар солаётган шаҳарлик хонимга ўхшаб кетмоқдайди. У ўзининг удлабуронлиги ва фаросати билан бутун шаҳарнинг оғзини очириб ва эри эплолмаган нарсани бу дўндириб кўядиган каттакон қовоқхона бекасидай тасаввур қила бошлаганди.

Аслида эса, қандайдир тангу тор жинкўчада жойлашган бу емакхона деганлари аллақачон синган бир кекса ижарадорнинг қовоқхонаси эди ва зелдвилаликлар уни арзон-гаров, атиги бир неча юз галерга бериб юборишганди. Бундан ташқари икки бочка аралаш вино ва қовоқхонанинг бор бисоти — ўн-ўн бешта оддий оқ графин, шунча стакан, бир вақтлар қип-қизил қилиб бўялган, эндиликда бўёқлари кўчиб туша бошлаган бир қанча арча стол ва стулларни ҳам унга пуллашганди. Дераза олдидаги илмоқда темир тегарчик чарақлаб турарди, тегарчикнинг ичида эса тунукадан қилинган ҳўл бочкалардан стаканларга вино куйиларди, эшикнинг тепасидан қуриб қолган нинабаргли бута шохчаси осилиб турарди; булар барчасини Манц бирваракай ижарага олганди. У хотинидек ўзини мағрур тутмаётганди, ҳовлисининг янги эгаси унга қарзга берган ўзгин қирчангини ниқтар экан, кўнглида ғаразли ўйлар ва сирли адоват ҳисси жўш урарди. Кўл остида қолган сўнгги қарол ҳам бир неча ҳафта бурун уникадан жуфтакни ростлаб қолганди. Шу тариқа ҳовлидан чиқиб келар экан, йўлдан сал нарида кинояли ва ғазабнок қиёфасида у ёқдан-бу ёққа юриб турган Мартига кўзи тушди. Бахтсизлигининг ягона айбдори шу деб билган Манц уни болаҳонадор қилиб сўка кетди. Сали эса арава кўзғалиши билан қадамларини жадаллатди-да, отлардан ўзиб, айланма йўл билан шаҳарга ёлғиз ўзи йўл олди.

— Мана, етиб келдик! — деди Манц арава қовоқхона эшиги тагига келиб тўхтагач. Хотинининг кайфи учиб, қичқириб юборди: ошхона қани, хароб бир қовоқхона экан-ку! Одамлар янги қишлоқ қовоқхона соҳибини кўргани дераза ва кўчага отилишди ва зелдовилаликларга хос виқор билан, ҳам ачинганнамо, ҳам масхараомуз томоша қила бошлашди. Азбаройи ғазабдан кўзларига ёш олганича Манцпошша аравадан сирғалиб тушди-да, югуриб уйга кириб кетди, гарчи тили қичиб турса-да, орият зўридан бугун кўчада кўринмасликка қарор қилди, шалоғи чиққан каравотлардан иборат кўч-кўронидан у ерга кириб кетгудай бўлмоқда эди. Сали ҳам зўрга турарди, лекин у отасига қарашмаса бўлмасди. Ҳаял ўтмай гала-гала бўлиб болалар етиб келишди ва қашшоқ одамнинг ҳолини томоша қилмоқчидек, хонавайрон бўлган олдинги соҳибнинг дўконини қуршаб олишди. Ундаги манзара бундан ҳам хароб эди, уй эмас, қароқчилар яширинадиган гор дейсиз. Чала-чулпа оқланган девор зах тортиб кетганди. Қип-қизил столлари бўлган қоронғи, гариб хонадан ташқари яна кўрар кўз учун иккита тангина хонача ҳам бор эди, олдинги хўжайин эса барча бурчакларда ғарам-ғарам ахлатларни қолдирганди.

Уларнинг ҳаёти шу тариқа бошланди ва шу алпозда давом этаверди. Дастлабки бир-икки ҳафтада, хусусан, кечки пайтларда унча-мунча мижозлар ягона столни тўлдиришиб турди — ҳеч бўлмаса унинг ҳисобига қишлоқ хўжайинларни томоша қилишади-ку. Қовоқхонанинг ўзида ҳеч қанақанги қизиқ нарса йўқ эди. Манц кўпол, бесўнақай, тунд ва ғамгин эди, умуман, у ўзини қандай тутишини билмасди. Кружкаларни секин ва тўкиб-сочиб тўлдирад, уларни меҳмонлар олдига қовоғини уйиб келтириб кўяр, бир оғиз жўяли сўз айтишга чиранарди-ю, бироқ бунинг уддасидан чиқолмасди. Хотини ҳам очилиб гаплашгани эридан кам ҳаракат қилмасди, дарҳақиқат, у аввалига бир неча

кун мижозларини тутиб турди, бироқ у ўзи ўйлагандай эмас, бутунлай бошқа сабаб билан. Ҳомиладор хотин ўзини жозибатор қилиб кўрсатиш учун уй либосига бурқаниб олганди. У рангсиз бўздан эгнига юбка, эски яшил шойи нимча кийган, чит пешбанд таққан ва бошига арзон оқ рўмол ўраб олганди. Оқ оралаган сочини дам-бадам чаккаларига гажак қилиб ўрар, боши орқасига ташлаб олган сочига эса баланд тароқ тўғнаб кўярди. Шу тариқа у меҳмонлар атрофида гирдикапалак бўлар, хушқомат кўриниш учун лабларини ноз билан бурар, чиройли кўринишга ҳаракат қилар, стакан ё ликобчада тузли пишлоқ улашиш учун ҳали у, ҳали бу столга югурар, бўлар-бўлмас сўзларни алжир эди. — Ана шунақа! Ҳа, ҳа! Зўр, ажойиб, жаноблар, — дер эди у, лекин гарчанд тили бурро бўлмаса-да, ўзини ақлли қилиб кўрсатиш учун ўлиб-тирилди, чунки у бу ерда бегона бўлиб, маҳаллий одамларни билмасди. Қовоқхонада ивирсиб юрган зеддвилалик саёқлар қўллари билан оғизларини бекитганча қотиб-қотиб кулишар, стол остидан бир-бирининг оёғига туртиб, шундай дерди:

— Туф-е, дўзахи! Сен ҳам одам бўлдинг-у!

— Қойил! — дерди бошқаси. — Жоним курбон бўлсин-а! Бўлганига яраша киройи шунақаси бўлсин-да! Бунақасини энди кўриб турибмиз!

Хотинини маъюс кузатиб турган эр буни сезиб қоларди-да, унинг биқинига туртиб шивирларди:

— Нима қиялсан, ҳой қари сигир?

— Халақит берма менга, — жаҳл билан жавоб қайтарарди хотини. — Кўрмайсанми, тўнка, одамларни тортиш учун жонимни жабборга берайпман, ахир, уддасидан чиқаяпман ҳам. Лекин бу ювиндихўрлар бари сенинг дастингдан, шошмай тур, ҳали замон бу ерга зодагонлар ҳам танда кўйиб қолади.

Бутун бир қовоқхонани бор-йўғи бир ё иккита ингичка шам ёритиб турарди, холос, ўғиллари Сали эса ошхонанинг қоронғи бурчагига кириб олар, орқаси билан деворга суянганча ота-онасининг ҳолига ачиниб, йиғлар эди.

Бироқ меҳрибон фрау Манцнинг ноз-карашмалари кўп ўтмай мижозларнинг меъдасига телди ва яна ўзлари яхши жойга тўплана бошладилар, у ерда галати қовоқхона устидан мириқиб кула олар эдилар. Фақат аҳён-аҳёнда бу ерга биргина мижоз ташриф буюрарди, бир стаканни симирарди-да, эснаб, деворларга кўз югуртира бошларди. Гоҳо тўсатдан бир гала безорилар бостириб кириб қоларди ва шовқин-сурон билан камбағал одамлар дилида алдоқчи умид уйготар эди. Куёш нури базўр тушадиган бу хилват гўшада ўзларини эркин сеза олмасдилар. Илгарилари шаҳарда саланглаб юрадиган Манцнинг ўзига ҳам энди бу тўрт девор ичида яшаш ўлимдан оғир туюлиб кетаётганди. Кенг далаларни эслаб, у гоҳ маъюс нигоҳини шифтга ё ерга қадаб олар, гоҳ тор эшикдан кўчага отилиб чиқиб кетар ва яна қайтиб ичкарига кирарди, чунки қўшнилари бу “қўрс ошхоначи”га еб кўйгудек қарашларига у тоқат қилолмасди.

Кўп ўтмай Манцнинг оиласи бутунлай қашшоқлашиб қолди. Уларнинг бисотида ҳеч вақо қолмаганди: у-бу тамадди қилиб олишлари учун биронта мижознинг кириб келишини, қолган винодан бирор стакан ичиб, тўрт-беш чақа ташлаб кетишини кутишга мажбур бўлишарди. Борди-ю, мижоз колбаса ёки бирон егулик сўраб қолса, кўринг тўполонни, сўралган нарсани топиш учун ҳаммалари зир югуриб қолишарди. Ҳадемай катта графиндаги винодан бошқа уларда ҳеч нарса қолмади, киши билмас бегона қовоқхонадан тўлдириб келган графинни улар маҳкам беркитиб қўйишарди; хуллас, нонсиз, виносиз мижозлар шўрлик хўжайинларни эрмак қилар эдилар, холос. Қайтанга ҳеч ким кирмаса, энди суюнадиган бўлиб қолишганда ва ўз қовоқхоналарида ўлик бўлиб ўликмас, тирик бўлиб тирикмас, титраб-қақшаб ўтиравериларди.

Ниҳоят, бека бошқа ҳеч қандай чора қолмаганини англаб етгач, эгнидаги яшил нимчани ечиб ташлади ва бутунлай бошқа аёл бўлди-қўйди: илгари кўнгли нимани хоҳласа шуни қилишга одатлангани каби энди у ўзидаги бор аёллик қобилятини ишга сола кетди, шундай қилмаса бўлмасди ҳам, чунки рўзгор бутунлай чўкиб қолганди-да. У сабр-тоқат билан чолининг қўлтигига кириб, кўнглини кўтаришга, ўғлига панд-насиҳатлар беришга ҳаракат қила

бошлади. У жонини аямай, юрак амри билан рўзгорни тўзиб кетишдан сақлаб қолган пайтлари кўп бўлган, гарчи рўзгорлари бутунлай оёққа туриб, аҳволлари аъло даражада яхшиланиб кетмаган бўлса-да, ҳарқалай, унча-мунча фойдаси сезиларди. Акс ҳолда қолган-қутганидан ҳам жудо бўлиш ҳеч гап эмасди. У баҳолиқудрат, қийин дамларда ақлли маслаҳатлар беришни ўрганди, борди-ю, бу маслаҳатлардан ҳеч иш чиқмаса ё бирон жўяли натижа бермаса, шартга ғазабини ўғли билан эрига соча бошларди, қисқасини айтганда, у ҳечдан кўра кеч қабилда иш тутмоқда эди — фойдаси бўладиган йилларда қилмаган нарсани у энди бир оёғи гўрга етганда қила бошлаганди.

Бир четда ризқ топиш, бир четда вақт ўтказиш ниятида ота-бола балиқчилик билан шуғуллана бошлади, яъни дарёга ташлаш барча учун баробар бўлган қармоқлар сотиб олишди. Хонавайрон бўлган зелдвилаликларнинг асосий машғулотларидан бири ҳам шу эди. Балиқлар яхши илинадиган ҳаво тинч кунларда зелдвилаликларнинг гурас-гурас бўлиб, қўлларида қармоқ ва челақ билан шаҳардан чиқиб кетаётганини кўриш мумкин эди, зеро қирғоқда сайр қилиб юрганларига ҳар қадамда балиқ овловчи дуч келарди, жигарранг сюртук кийган бири оёғини сувга солганча чўнқайиб ўтирган, қуйруқли кўк фрак кийган бошқаси эса эзилган шляпасини қия қўндирганча кекса мажнунтол илдизи устида тик турган бўларди, ундан сал наридаги балиқчи бошқа кийими йўқлигидан олачалоқ гулли серямоқ халатда бўлиб, бир қўлида қармоқ, бир қўлида трубка ушлаб олган; дарё муюлиши ортида эса тепакал бақалоқ чол кўзга ташланарди, у қип-яланғоч бўлиб олиб балиқ тутар, сув яқин бўлишига қарамай, оёқлари шунақанги кирлаб кетган эдики, этигини ечмайди деб ўйлаш мумкин эди. Ҳаммасининг олдида олдиндан тайёрлаб қўйилган чувалчангли тувакча ё банка бўларди. Осмонни булут қоплаб, ёмғир ёғишдан дарак бера бошласа, балиқчилар қирғоққа ёпирилиб келар, худди сувратлар саройидаги авлиё ва пайгамбарларнинг тасвирлари каби дарё оқими бўйлаб саф тортар эдилар. Деҳқонлар араваларида, ҳўкизларида улар ёнидан бепарво ўтиб кетаверардилар, қайиқчилар эса қайрилиб қарамасдилар ҳам, фақат балиқчилар аста мингирлаб қўйишарди, чунки қайиқлар уларга ҳалақит беради-да.

Борди-ю, кимдир Мангга ўн икки йил бурун, қирғоқ бўйидаги тепаликда, ажойиб ҳўкиз билан омоч тортиб, ер ҳайдаётганда, бир кун келиб сен ҳам мана шу авлиёлар сафидан жой оласан-да, балиқ овлайсан деганда борми, роса жаҳли чиққан бўларди. Мана, у энди шулар орасига беркиниб олган, гўё мунгли дарёда абадият жазосини ўташ учун қулайроқ ва хилватроқ жой қидираётган арвоҳ каби оқимдан юқори томонга шошиларди. Шу билан бирга қўлида қармоқ билан соатлаб кутишга на унинг, на ўғлининг тоқати чидайди, улар қишлоқдаги деҳқонлар балиқни бошқача усулда тутишларини эслай бошлар эдилар. Ирмоқда ўйнаб юрган балиқларни улар шундоқ қўлда тутиб олаверардилар, шу боис улар номигагина қармоқ кўтариб келишарди-да, ўзлари эса ирмоқлар томон йўл олишарди, у ерларда ноёб ва хушхўр гулмоҳи балиқлари мўллигини яхши билишарди.

Бу ёқда қишлоқда қолган Мартининг ҳаёти ҳам кундан-кунга ёмонлашиб борарди; зерикканидан ўзини қаерга қўйишни билмасди. Ўзининг бийдай даласида ишлаш ўрнига у ҳам балиқ овига ружу қўйганди ва уззу-кун сув шалоплатгани-шалоплатган эди. Френхен уйда қололмасди, энг зарур ишини ҳам ташлаб, очиқ кунда ҳам, ёмғирли кунда ҳам нам майсазор бўйлаб челақ ва қармоқ кўтарганча ботқоғу ҳалқобларда отасининг ортидан эргашиб юришга мажбур эди. Уйда ундан бошқа ҳеч ким бўлмасди, унга қаролнинг ҳам кераги йўқ эди, чунки Марти ернинг катта қисмидан маҳрум бўлганди, қолган бир парчагина ерни қизининг ёрдамида бир амаллаб ҳайдаб олар ёки бутунлай ҳайдовсиз ташлаб қўйверар эди.

Бир куни кечқурун хийла чуқур, тезоқар дарё ёқалаб кетиб бораркан, тўсатдан нариги қирғоқдан келаётган эски душмани Манцни кўриб қолди. Осмонни қалин булут қоплаганидан дарёда гулмоҳи балиқлар гўжгон ўйнардди. Марти уни кўриши ҳамон юрагида ғазаб ва нафрат аланга олди, сўкиш ман этилган судлардаги кунларни ҳисобга олмаганда кўп йиллардан бери улар бир-бирини бу қадар яқиндан сира кўрмаганди. Марти тутақиб, деди:

— Кўпак, нима қилиб юрибсан бу ерда? Зелдвиланинг гадои! Кулбангда писиб ётавермайсанми?!

— Ҳализамон ўзинг ҳам келиб қоларсан, ҳаромхўр! — жавобан деди Манц.

— Маъна, сен ҳам балиқ овлаб қолибсан-ку, шошмасе ҳам бўлаверади!

— Ўчир, қонхўр! — деди қичқириб Марти, чунки дарё тўлқинлари шовқини бу ерда хийла кучли эди. — Менинг бошимга етган сен бўлдин!

Кўтарилган қаттиқ шамолдан, қирғоқ бўйидаги толлар шовуллашидан Манц янада қаттиқроқ қичқираришга мажбур бўлди:

— Ўшанда жонингни олиб қўя қолганимда хурсанд бўлардим, галварс!

— Кўпак! — бўқирди нариги қирғоқдан Марти.

— Миясини еган тентак, эшак! — жавоб қайтарди Манц бу ёқдан.

Дарёдан ўтолмай Марти шер каби қирғоқда у ёқдан-бу ёққа бориб келар эди. Манцнинг ўз қовоқхонасида қорни тўйиб еб-ичаётгани ва дориламон яшаётганини, ўзининг эса ҳеч бир гуноҳи бўлмаса ҳам хонавайрон бўлган рўзғорида ит кунини кўраётганини ўйлаб, баттар тутақиб ёнмоқда эди. Ундан кам газабланган Манц ҳам нариги қирғоқдан юриб келарди. У билан изма-из келаётган ўғли чолларнинг сўкинишлариға кулоқ солмай, отаси ортидан Френхенга ҳайрат ва қизиқиш билан қараб турарди, қизгина уятдан кўзини ердан ололмас, тим қора жингалак сочлари юзига тушиб турарди. У бир қўлида балиқлар учун ёғоч челақ, иккинчи қўлида бошмоғи билан пайпоғини кўтариб, хўл бўлмасин деб юбкасини липпасига қистириб олганди. Нариги қирғоқда Салини кўргач, Френхен хижолат ичида юбкасини тушириб қўйди, у жудаям ноқулай аҳволда қолганди: ҳам балиқ ови буюмларини кўтариб олган, ҳам юбкасини эплолмай овора, ҳам чолларнинг мана бунақа пештахам сўзлари. Борди-ю, кўзларини кўтариб Салига қараганида, йигитнинг хиёл такаббуруна ва мағрур қиёфасидан асар ҳам қолмаганини, ҳозирги гаплардан у ҳам ўзини қасқоқ уришини билмаётганини кўрган бўларди. Азбаройи уят ва шармандалиқдан ўзини йўқотган Френхен бошини қуйи солиб олганди, Сали эса хижолат ичида мунгайиб отасининг изидан бораётган қиздан кўзини олмаётганди, кийимининг гариблиги ва ғамга қарамай у ғоятда хушқомат, гўзал эди. Бу орада чолларнинг тўсатдан жимиб қолишганини улар сезмай ҳам қолишди. Бироқ сал нарида дарёга ташланган кўприкка кўзлари тушиши ҳамон иккала чол ҳам ўша ёққа қараб югурди. Чақмоқ чақиб, дарёнинг кимсасиз мунгли қирғоқлари ёришиб кетди, қора-кулранг булутлар орасида момақалдиорқининг бўғиқ гумбури эшитилиб, ерга йирик-йирик томчилар келиб туша бошлагач, қутурган деҳқонлар баравариға энсиз, огир қадамлардан лопиллаб турган кўприк устида пайдо бўлишди ва бир-бириға ёпишиб, газабдан титраб-қақшаганча, бир-бирининг юз-кўзлари аралаш мушт тушира кетишди. Кап-катта одамларнинг тўсатдан бир-бириға дуч келиб, гаразданми, газабданми, ўзаро муштлашувини кўриш огир ва аламли, албатта. Бироқ у бошқа-ю, бир вақтлар қилўтмас дўст бўлган икки кекса одам намоёиш этаётган мана бу мудҳиш манзара бошқа. Юрагида чуқур адоват ва интиқом билан улар ҳеч аямасдан бир-бирини дўппослар эди. Сўнгги марта улар олис болалик пайтларида бир гал мана шундай муштлашиб қолишганди, ўшанга нари-бериси билан эллик йилча бўлгандир, шундан кейин улар бир-бириға қўлининг учини ҳам теккизмаганди, аксинча, феъллари огирлиги ва босиқ-вазминлиги туфайли кам-кам бўлса-да, доим бир-бири билан қўл бериб кўришар, ҳол-аҳвол сўрашар эди. Улар бир-бириға мушт туширишдан тўхташди ва жимгина, газабдан титраб, олиша кетишди, гоҳ-гоҳ тишларини гижирлатганча, хириллаб қўяр, бири иккинчисини лиқиллаб турган шалоқ панжарадан сувға итқитишга ҳаракат қиларди. Бир вақт болалар ҳам югуриб келишди ва мудҳиш манзаранинг гувоҳи бўлишди. Отасини ушлаб қолиш ва манфур душманини бир ёқлик қилишга ёрдам бериш учун Сали бир сакраб, олишарётганлар олдиға келди, назарида отаси анча заиф бўлиб, мағлуб бўлиш арафасида тургандек эди. Бироқ Френхен ҳам қўлидаги нарсаларни ташлади-да, қичқирганича, улар томон отилди, ҳимоя қилиш ниятида отасини маҳкам кучоқлаб олди, бу билан у отасини ҳаракат қилгани қўймай, унга халал бераётган эди, холос. Унинг кўзларидан ёш тирқирарди, қиз отаси томон ташланиб, уни ерларчин қилишга чоғланаётган Салиға ёлворганнамо қаради. Сали ҳам беихтиёр қўлини ўзининг отаси елкасига қўйди ва уни тинчлан-

тиришга, бақувват қўллари билан рақибидан четлатишга ҳаракат қила бошлади. Олишув бир лаҳза тинди ёки, тўғрироғи, барчалари тарқаб кетмасдан, ҳамон нотинч ҳолда у ёқдан-бу ёққа тайсаллар эди. Шу сабаб бўлди-ю, икки ёш ниҳол чолларнинг орасига суқилиб киришга ҳаракат қилганча, ёнма-ён туриб қолди. Шу топ булутлар орасидан қуёш чарақлаб, қизнинг юзини ёритди ва Салининг кўз ўнгида яхши таниш, шу билан бирга янги, дуркун чехра намоён бўлди. Худди шу лаҳзада Френхеннинг ҳам кўзи йигитнинг ҳайрат тўла нигоҳига тушди, кўрқув ва кўзёшига қарамай унга жилмайиб қўйди. Отаси ўзидан четлатишга ҳаракат қилаётган Сали ҳушини тўплади ва чолни маҳкам ушлаб, “бўлди қилинг-бўлди қилинг” дея ялиниб-ёлворганича, ниҳоят, ганимидан ажратиб олди. Чоллар бир зум нафасларини ростлаб олишди-да, яна қичқириб, бўралаб сўкина кетишди. Болалар эса, аксинча, нафасларини ичига ютиб, миқ этмай туришарди, бироқ тарқалишаётганда оталарига билдирмай бир-бирининг сув ва балчиқдан ҳўл бўлган муздай қўлларини сиқиб қўйишди.

Чоллар, ниҳоят, газабдан бўғилганча, уйларига йўл олишар экан, яна осмонни қоп-қора будут қоплади, қоронгилик яна ҳам қуюқлашди ва ёмғир челақлаб қуя кетди. Ёмғирдан гужанак бўлиб, қўлларини чўнтакка тиқиб олган Манц қоп-қора лой йўлдан олдинда борарди. Унинг юзлари пир-пир қилар, тишлари тақирларди ва сир бой бермаслик учун атайлаб артмаётган кўзёшлари юз ва соқоли узра оқиб тушмоқда эди. Бироқ гўзал хаёлотга берилган ўгли ҳеч нарсани кўрмаётганди, у на ёмғир, на шамол, на зулмат, на қайғу — ҳеч нарсани пайқамай кетиб борарди, юрагидаги ва ташқаридаги ҳамма нарса унга енгил, ёруғ ва илиқ туюлмоқда, ўзини бамисоли шахзодалардай бахтли ва бадавлат ҳис қилмоқда эди. Унга томон юзланган гулдай чехрада тўсатдан ярқ этган табассум сира кўз олдидан кетмаётганди, фақат эндигина, орадан роса ярим соат ўтгач, қоп-қора тун ва ёмғир орасидан кўриниб турган қизнинг маъсум чехрасига тикилганча унга муҳаббатли табассум ила жавоб қайтарди, Френхен ҳам, шубҳасиз, унинг табассумини, албатта, кўради ва маъносини тушунади.

Эртасига Салининг отаси ўзини буткул ёмон ҳис қилиб, уйдан чиқмади. Мана бу можаролар ва узоқ йиллик муҳтожлик бугун бирданига янгича қиёфада, янада яққолроқ қайта гавдаланиб, диққинафас қовоққонани зулматга тўлдирганди. Эр ва хотин, иккаласи ҳам даҳшат ва изтироб ичида қаршиларида пайдо бўлган ўтмиш арвоҳларидан гангиган ҳолда уй ичида ивирсир ва яна биронта ҳам хўранда бўлмаган хонага қайтиб келар эди. Пировардида униси ҳам, буниси ҳам ўзининг бурчагига йўл оларди-да, уззу-кун зерикарли адибади айтишлар ва бир-бирига мағзава ағдаришлар тинмасди; гоҳо улар ухлаб қолишарди ва нопок виждонлари тубидан кўтарилган кундузги ваҳимали тушларидан чўчиб уйғониб кетишарди. Биргина Сали ҳеч нарсани кўрмас ва эшитмасди — у Френхен ҳақида ўйларди. У ҳамон ўзини шундай ҳис қилардики, гўё у нафақат ҳаддан ташқари бой эди, балки қандайдир жуда ҳам муҳим ва чексиз гўзал нарсани англаб етгандай эди. У кеча кўрган нарсанинг ростлигига ҳамон ишонмаётганди. Рўёдек туюлган бу ҳақиқат унга осмондан тушгандек бўлди ва у ўзини ҳайратомуз бахт қўйнида ҳис қилмоқда эди ва шу билан бирга ҳозир унинг вужудини қамраб олган гайриоддий ширин туйғу унга узоқ вақтдан буён танишдек туюлаётганди. Зеро, ҳеч нарсани инсонга чўқинтирилаётган вақтда оламдаги барча исмлардан кўра жаранглироқ исми олган хилқатнинг аниқ ва ёрқин қиёфасида ташриф буюрувчи бахт ва бойлик билан таққослаб бўлмайди.

Шу куни Сали ўзини бахтли ҳам, бахтсиз ҳам ҳис қилмаётганди, ўзига ўзи қашшоқ ё ночор ҳам бўлиб кўринмаётганди, аксинча, у узлуксиз, дам сайин Френхеннинг чехраси ва қадди-қоматини тасаввур этишга уриниш билан банд эди, бироқ қанча ўйлагани сайин қизнинг қиёфаси хотирасида деярли бутунлай эриб, чаплашиб кетаётганди. Пировардида, Салига шундай туюла бошлади, аслида Френхеннинг кўриниши қанақалигини у билмас экан. Гарчи хотирасида қизнинг қиёфаси ҳеч бўлмаганда умумий тарзда сақланиб қолган бўлса-да, агар уни тасвирлаб бер деганларида ҳам у бунинг уддасидан чиқолмас экан. Шу сиймо Салининг сира кўз олдидан кетмас, бутун вужуди билан унинг латофатини ҳис этиб турарди, бироқ бу гал кўз ўнгида жилва қилган ва

шуурини тугёнга солган, аммо ҳамон ноганишлигича қолиб келаётган хилқатдан бошқа нарса эмасди. У кеча кўргани эмас, балки илгариги жажжи қизалоқ чехрасининг энг майда белгиларигача битта кўймай сурур билан эсга олмоқда эди. Борди-ю, Френхенни яна кўриш насиб қилмаганида ҳам у қандай қилиб бўлмасин, ҳофиза кучи билан унинг чехрасини қандай бўлса, шундайлигича хотирасида қайта жонлантирган бўларди. Бироқ энди хотираси унга фириб бермоқда эди, кўзлари эса ўз ҳуқуқини рўқач қилиб, қизни кўришга муштоқу интизор бўла бошлади, тушки куёш чарақлаб, борлиқни илиқ нурга тўлдирган палласида Сали ҳеч кимга билдирмай шаҳар дарвозасидан чиқди-да, эндиликда унга жаннат эшигидай табаррук гўшага айланган қадрдон қишлоқ томонга йўл олди; у қишлоққа яқинлашганда юраги дукиллаб кетди.

Йўлда у Френхеннинг отасини учратди, афтидан, у шаҳарга кетмоқда эди, чолнинг авзойи ниҳоятда бузуқ эди, оқ оралаган соқолига неча ҳафтадан бери устара тегмаганди, шу туришда у ўз еридан ажраб, аламига биров учун гўр қазишга қасд қилган даргазаб деҳқоннинг ўзи бўлган-қўйганди. Улар бир-бирига дуч келганда Сали чолга нафрат билан эмас, балки қандайдир хижолат ва ҳадик билан қараб кўйди, гўё унинг ҳаёти Мартининг қўлида-ю, чол билан олишиш ўрнига ҳаётимни қайтиб бер деб ёлвораётгандек. Марти эса газабли нигоҳи билан унга бошидан-оёқ кўз югуртириб чиқди-да, йўлига қараб кетаверди. Бу, ҳар қалай, Салига қўл келди, шундагина у чолнинг қишлоқдан чиқиб кетаётганини кўргач, бу ерга нима учун келганини англади. Сали охири Марти кўргони қаршисида пайдо бўлгунга қадар ўша азалдан таниш эски сўқмоқлар ва қишлоқнинг кимсасиз жинкўчалари бўйлаб санқиб юрди. Бу ерларни яқиндан кўрмаганига ҳам кўп йиллар бўлганди, ҳатто улар бу ерда яшаб турганларида ҳам адоватли кўшнилар бир-бирининг кўзига тушмасликка ҳаракат қилар эдилар. Қадрдон уйидаги парокандаликлан руҳи қаттиқ синган Сали кўз ўнгида намоён бўлган хароба манзарага ҳайрат билан қараб қолди. Мартининг ери бўлак-бўлакларга ажратилиб, қарзга бериб юборилганди. Унинг бисотида уйча, унинг олдидаги қафтдек ер, жажжи боғ ва дарё бўйидаги тепалик шудгордан бошқа ҳеч вақо қолмаганди, ана шу шудгорни қўлдан чиқармаслик учун у жон-жаҳди билан тармашиб олганди.

Ернинг тўғри ишланиши тўғрисида ўйламаса ҳам бўларди, бир вақтлар бошоқлар бошоқларга урилиб, кўзни яшнатувчи пайкалларга энди дуч келган экинлар экиб ташланганди, йиртиқ қоғларда чириб ётган карам, картошка ва турпларнинг уруғидан ўсиб чиққан новдалар говлаб, чалкашиб ётар, шу боис дала ташландиқ полиз кўринишига эга бўлганди. Далада эринмаган банда борки, экинларни пайҳон қилиб айланиб юрар, бунинг натижаси ўлароқ, бир вақтлар сабил қолган ер ҳисобланган дала бориб турган балойи азимга айланганди.

Уй олдида деҳқон хўжалигининг изи ҳам сезилмасди. Оғил бўм-бўш эди, эшикнинг бир табақаси қолган бўлиб, у ҳам битта ошиқ-мошиқда осилиб турарди, оғилга кираверишда эса ёз бўйи ўргимчаклар тўқиган тўрлар куёшда йилтирарди. Илгари бўлиқ далалардан олинган ҳосил сақлаб қўйиладиган омбор эшиги ланг очик бўлиб, у ерга энди балиқ ови жиҳозлари пала-партиш осиб ташланган, бу эса уй эгасининг балиқ ови касбига нечоғлик нўноқлигини намоёйиш этиб турарди. Ҳовлида на товуқ, на ит, на каптар, на мушукдан асар бор, фақат қудуққина бу ерда ҳаёт ҳали бутунлай тугамаганидан дарак бериб турарди, бироқ сув ундан қувур орқали шариллаб эмас, ундаги тирқишдан сизиб оқарди. Тушган сув ерда ҳалқоб бўлиб тўпланиб қолмоқда эди. Бинобарин, қудуқ бепарволикнинг энг ёрқин тимсолига айланганди. Агар қизнинг отаси озгина меҳнат сарф қилиб, қувур тирқишини бекитиб қўйганида, сув яна ажабтовур оқавериши мумкин эди. Шўрлик Френхен бузуқ қудуқдан ичгани озгина тоза сув олиш учун озмунча овора бўлмаса керак. Кир ювиш учун эса ердаги майда ҳалқобчалардан фойдаланиши турган гап, чунки тоғора ҳам тешилиб, бутунлай яроқсиз ҳолга келганди.

Уйнинг ўзи ҳам ҳайратланарли даражада хароб аҳволда эди: дераза кўзларининг кўп жойи синиб тушган ва қоғоз ёпиштириб ташланганди. Лекин ойналари тоза қилиб артилган, улар бамисоли Френхеннинг кўзларидай жозибадор чарақлаб, боёқш қизнинг барча тақинчоқлари ўрнини босгандай эди. Жингалак сочлар ва сариқ-қизил чит рўмол Френхеннинг кўзларига ярашиб

тургани каби дераза атрофидан чирмалиб ўсган чирмовуқгул ва ловия поялари ҳам ўзгача тароват, ўзига хос ҳусн бағишлаб турарди. Ловия пояси дуч келган нарсага чирмашиб кетаверган: хаскаш ёки ерга тескари суқиб кўйилган супурги дастаси ҳам, занг еган алебарда ёки экспонтон ҳам чирмовуқ орасида қолиб кетган. Ўша пайтларда шундай номлар билан аталган бу қуролни Френхеннинг бўлажак вахмистр бобоси тақар эди. Худди шу ерда ловия поялари қачонлардан бери уйга суяниб турган чирик нарвонга ҳам ўрлаб чиқиб, худди Френхеннинг кўзларига тушган сочларидай тепадан чарақлаган ойна узра осилиб ётарди. Тартибдан кўра ўзининг ажойиблиги билан ажралиб турган бу ҳовли бошқаларидан хийла нарида жойлашганди. Аини пайтда бу ерда жон асари сезилмасди, шу боис Сали ҳеч бир ҳадиксиз ўттиз одимча наридаги эски саройга бориб суянди ва сукунат ҳукм суриб турган бўм-бўш ҳовлини томоша қила бошлади. То Френхен уйдан чиқиб, фикрини бир жойга жамламоқчи бўлгандай чексиз бўшлиқ томон тикилиб қолмагунча Сали ўша алпозда узоқ туриб қолди. Сали жойидан қилт этмас ва қиздан кўзини узмасди. Тасодифан шу томонга қараб, ниҳоят, қиз уни кўриб қолди. Бирмунча вақтгача улар худди туш кўраётгандек бир-бирига қараб туришди. Охири Сали қаддини ростлади ва битта-битта одимлаб, йўлдан ўтди-да, ҳовлига, Френхеннинг олдига қараб кетди. У қизга яқин келгач, қиз унга иккала кўлини узатиб:

— Сали! — деди.

Йигит унинг кўлларидан тутди ва унга тикилиб қарай бошлади. Қизнинг кўзларида ёш томчилари қалқди, йигитнинг қарашлари бардош беролмай қипқизариб кетди.

— Нега келдинг бу ерга? — сўради Френхен.

— Сени кўргани, холос, — жавоб берди Сали. — Биз яна дўст бўлиб қоламиз, шундай эмасми?

— Ота-оналаримиз-чи? — сўради қиз ёш думалаб тушаётган юзини бир четга бурганча, чунки кўллари банд бўлгани учун у юзини беркитолмаётган эди.

— Уларнинг бунақа бўлиб қолганига биз айбдорми? — деди Сали. — Агар биз аҳил бўлсак ва бир-биримизни севсак, биз улардаги ёмон одатларни йўқотишга ёрдам берган бўлардик.

— Уларнинг яхши бўлиб кетишларига кўзим етмайди, — чуқур хўрсиниб деди Френхен, — худо ҳаққи, йўлингдан қолма, Сали!

— Бир ўзингмисан? — сўради йигит. — Уйларинга кирсам майлими?

— Отам сенинг отангни тузлагани шаҳарга кетди, у шундай деди, лекин уйга киришинг мумкин эмас, чунки кейин чиқиб кетаётганингни кимдир сезиб қолади. Ҳозир ҳаммаёқ жимлигида, йўлда ҳеч ким йўқлигида, илтимос, кета қол!

— Йўқ, кетмайман, кечадан бери фақат сени ўйлаганим-ўйлаган ва ҳайдаганинг билан кетмайман, бизлар лоақал бир соат бўлса ҳам, ярим соат бўлса ҳам гаплашиб олишимиз керак, ана шунда бизга яхши бўлади.

Френхен бир зум ўйланди-да, деди:

— Кечкурун даламизга чиқаман, биласан-ку, бисотимизда фақат ўша парча ер қолган, бироз сабзавот олиб келишим керак. У ерда ҳеч ким бўлмайди, ҳамма бошқа жойда яшайди. Агар хоҳласанг, ўша ерга кел, ҳозир эса, кет, эҳтиёт бўл, битта-яримта кўриб қолмасин. Ҳеч кимнинг бу ерда биз билан иши бўлмаса ҳам, барибир, гап-сўз кўпаяди ва отам ҳаммасидан хабар топади.

Улар бир-бирларидан ажралишди, бироқ ўша заҳоти яна кўлларидан ушлашиб, бараварига сўрашди:

— Аҳволларинг қалай?

Бироқ жавоб бериш ўрнига улар яна ўз саволларини такрорлашди, жавобни эса уларнинг кўзларидан уқиш мумкин эди. Барча севишганлар каби улар гапириш қобилиятларини йўқотишганди ва ортиқ ҳеч нарса демай, бироз бахтли, бироз ғамгин ҳолда, ниҳоят, бир-бирларидан узоқлашдилар.

— Мен тезда етиб бораман, тўғри ўша ерга боравер! — қичқириб қолди орқадан Френхен.

Сали ўша заҳотиёқ икки шудгор ястаниб ётган мўъжизий сокин тепаликка кўтарилди ва кўп йиллар сўнгида биринчи марта ажойиб тинч июл куёши,

пишган жавдар тўлқинлари узра сузаётган оппоқ булутлар, пастдан ялтираб кўриниб турган мовий дарё энди қалбини мунгга эмас, бахт ва осудалик туйғусига тўлдирди, Мартининг ташландиқ даласига тақалиб борган жавдар пояларининг шаффоф соясида қаддини азот тутиб, шукроналик билан осмонга боқди.

Гарчи қизнинг келишигача энди чорак соатча ўтган бўлса-да, у бу вақт ичида фақат бахти ҳақида ва бу бахт қандай ном билан аталиши ҳақида ўй сурди. Кулиб турган Френхен унинг қаршисида тўсатдан пайдо бўлди ва йигит енгил сесканиб тушди.

— Фрели! — хитоб қилди Сали. Қиз унга иккала кўлини узатди ва улар бир-бирининг кўлидан ушлаганча деярли сўзлашмай юриб кетишди. Улар шовуллаган жавдарпоя ёқалаб ҳув пастга, дарёгача боришди ва орқага қайтишди, шу тариқа уч карра бориб келишди. Иккаласи ҳам сукутда, хотиржам, бахтиёр эди. Шу туришда бу ёш жуфт тепаликнинг қуёшли гумбазида чарақлаган икки юлдузга ўхшарди, бир вақтлар омов ортидан бир зайлда одим ташлаган оталари каби гоҳ тепалик устида пайдо бўлиб, гоҳ тепалик ортига ўтиб, кўздан яширинар эди.

Бироқ улар нигоҳлари қадалган кўм-кўк бўтақўздан ногаҳон кўзларини узган ҳам эдиларки, қаршиларида хўмрайган башарани кўрдилар, ердан чиқдим, осмондан тушдим, рўпараларида занжига ўхшаган бир йигит турарди. Афтидан, у жавдарпояга аввалроқ келиб ётиб олганди. Френхен қалтираб кетди, Сали эса кўрқиб, деди:

— Қора гижжакчи!

Дарҳақиқат, олдинда кетаётган йигитнинг кўлтигида гижжак ва камонча бор эди. Нафақат бошидаги юнг қалпоғи ва қурум доғларига ботган куртқаси, балки сочлари, олинмаган соқоли ҳам мумдай қоп-қора эди: ҳатто юз ва кўллари ҳам қурумдай қорайиб кетганди, чунки у турли ҳунарлар билан шуғулланарди — кўпроқ тунука идишларга қалайи суркаб оқартирар ва ўрмонларда кўмирчи ва шира йиғувчиларга кўмаклашарди, гижжакни эса деҳқонларнинг базми жамшидларида ёки биронта байрамни нишонлашганидагина чаларди. Унинг даладан кетишига ва орқасига қарамай кўздан йўқолишига умид қилганча Сали билан Френхен индамай гижжакчининг изидан кета бошлашди, шундай бўлиши муқаррардек эди, чунки у йигит билан қизни кўрмаганга олмоқда эди ўзини. Худди сеҳрланган каби икковлон тор сўқмоқдан чиқишга журъат этолмай, зимдан даҳшатга солиб турган гижжакчи ортидан кетаверишди. Шу алпозда улар ҳануз шудгорнинг можароли қозигини бағрида яшириб ётган лаънати тош уюмигача, даланинг энг охиригача боришди. Мўъжазгина дўнгча устида бир туп ёввойи лолақизғалдоқ ўсиб ётарди, гуллари бамисоли оловдек ёнарди. Бирдан қора гижжакчи бир сакраб, қип-қизил гулга бурканган тош уюми устига чиқди-да, орқасига ўгирилиб, атрофга разм сола бошлади. Сали билан Френхен тўхтади ва хижолат ичида қора гижжакчига қаради: унинг рўпарасидан ўтиб кета олишмасди, чунки йўл қишлоққа қараб кетарди, унинг кўзи олдида орқага қайтиш ҳам нуқулай эди. Гижжакчи уларга тешиб юборгудек қараркан, деди:

— Мен сенларни биламан: сенлар мана шу ерни мендан тортиб олган одамларнинг болалари бўласанлар! Қойил, шу даражага етибсизлар-а! Худо ажалимга сабр берса, сенларнинг у дунёга жўнашларингни ҳам кўраман ҳали. Башарамга бир қаранглар-чи, зумрашалар! Бурним сизларга ёқадими, а? — Унинг бурни ростакамига кўрқинчи эди: каттакон илмоққа ўхшаб, озгин қора юзидан олдинга ирғиб чиққанди. Бурнининг тагида галати қимтинган оғзи тинимсиз вишилллар, чийиллар ва хуштак чаларди. Айлана бўлиб айлана эмас, бурчакли бўлиб бурчакли эмас — бошидаги юнг қалпоқ кишида нохуш таассурот уйғотарди, гарчи у эгасининг бошида қимирламай турса-да, худди ҳаммавақт шаклини ўзгартираётгандек бўлаверарди. Бу йигитнинг кўзидан ҳам фақат оқи кўриниб турарди, чунки қорачиғи тутқич бермай қочаётган қуёндек тинимсиз у ёқдан-бу ёққа бориб келарди.

— Менга қаранглар, — давом этди у, — оталарингиз мени яхши билишади, қишлоқда менинг кимлигимни билмайдиган одамнинг ўзи йўқ. Кўп йиллар аввал бу дала меросхўри учун қанчадир ҳам пул сақланиб келаётгани эълон

қилинганди. Мен йигирма марта ўз ҳуқуқимни англадим, бироқ менинг туғилганлик ҳақидаги ва яшаш жойим ҳақидаги гувоҳномам йўқ эди, лекин туғилганимни кўрган дайди-санқи дўстларимнинг гувоҳликлари эса ҳисобга олинмади. Мана, энди қонуний муддат аллақачон ўтиб кетди, мен жигаримдан оқиб чиққан пулларимдан айрилдим, ҳолбуки, ўша пул билан бирон бошқа ҳовли-жой сотиб олармидим. Мени виждонан ўзларининг қонуний меросхўри қилиб олишларини сўраб оталарингизга роса ялиниб-ёлвордим, лекин улар мени орқамга тепиб, еримдан ҳайдаб чиқаришди, энди бўлса, ўзлари ҳам бир йўла гумдон бўлишди! Мана! Ҳаёт шунақа! Менга нима? Борди-ю, рақс тушишни хоҳласанглар, гижжак чалиб беришим мумкин.

Шу сўзларни айтиб, у тош уюми устидан нариги томонга сакраб тушди-да, қишлоқ томон равона бўлди. У гойиб бўлгач, ўзларини йўқотган ва қайгуга ботган икки ёш тош устига ўлтирди, улар қўлларини ажратиб, хомуш бошларини солинтиришди. Гижжакчининг пайдо бўлиши ёшларнинг гўзал бахт ва туйғусини чилпарчин қилиб ташлади, ҳамма балоларнинг сабабчиси бўлган тош уюми устида ўлтиришаркан, ўзларини ҳаёт чироғи ўчгандек ҳис эта бошладилар, юраклари тошдек зил тортиб кетмоқда эди.

Гижжакчининг бесўнақай гавдаси ва катта бурнини эслаб, бирдан Френхен шарақлаб қулиб юборди:

— Бу шўрликнинг афт-ангори шунақаям кулгилики! Бурнини айтмайсанми, бурнини!

Қизнинг чехраси қуёшдай ёришиб кетди, у гижжакчининг бурни ҳақидаги ўйдиладаги губорни тарқатиб юборишини кутиб тургандек эди гўё. Сали қизнинг қувноқ юзига қаради. Бироқ қиз бу қувноқлик сабабини аллақачон унутган бўлиб, ҳеч бир баҳонасиз Салига қараб қулишда давом этарди. Йигит эса мунг ва ҳайраг ичида кулимсираб, унинг кўзларига тикилиб қараркан, хуштаъм бугдой нонини кўриб қолган оч одамдай нидо солди:

— Худо ҳаққи, Фрели, шунақаям чиройлисанки!

Френхен яна қаҳ-қаҳ уриб кулди, унинг жарангдор кулгиси бечора Салига булбул сайроғидай туюлиб кетди.

— Оббо жодугар-ей! Қаердан ўргана қолдинг буни? Бу қанақа сеҳр-жоду бўлди ўзи?

— Эҳ, худойим-ей, — эркалаб деди Френхен ва Салининг қўлидан тутди. — Бу ҳечам сеҳр-жоду эмас. Қанчадан бери юракдан қулишга интиқ эдим! Илгари бир ўзим қолганимда беихтиёр нимадандир кулар эдим, лекин буниси бутунлай бошқа; ҳозир эса сенга қараб туриб ҳар доим, абадий қулишга тайёрман. Сенга эса умрбод шундай қараб туришга ҳам тайёрман. Оз бўлса ҳам мени севасанми?

— Эҳ, Фрели! — деди йигит унинг қўлларига меҳр ва ихлос билан боққанча. — Мен ҳеч қачон илгари биронта ҳам қизга тикилиб қараган эмасман. Мен ҳар доим қачон бўлмасин сени севиб қоладигандай бўлаверардим. Юрагимга қандай кириб қолганингни ўзим ҳам билмайман.

— Мендан кўра, — деди Френхен, — сен менинг юрагимга чуқурроқ кириб қолгансан. Ахир, сен ҳеч менга қарамасдинг-ку, менинг қандай бўлганимни ҳам билмас эдинг. Мен бўлсам сени узокдан кўрардим, ҳатто гоҳида билдирмай яқиндан туриб ҳам сенга яхшилаб қараб олардим ва сенинг қанақалигингни ҳар доим билиб турардим. Болалигимизда бу ерларга тез-тез келиб турганимиз эсингдами? Аравача эсингдами? У пайтларда жудаям кичкина эдик ва бунга жуда кўп вақтлар бўлди! Биз энди бутунлай қартайиб қолганмиз деса ҳам бўлаверади!

— Ҳозир неча ёшдасан? — сўради мамнун ва хушнуд Сали, —янглишмасам, ўн еттидасан-а?

— Ўн етти ярим, — жавоб берди Френхен. — Сен-чи? Айтганча, мен биламан — яқинда йигирмага тўласан.

— Қаердан биласан? — сўради Сали.

— Айтдим-қўйдим-да. Балки унақа эмасдир!

— Айтмайсанми?

— Йўқ.

— Ҳеч қанақасигами?

— Йўқ, йўқ!

- Айтасан!
- Нима, мажбур қиласанми мени?
- Кўрамиз.

Кўлларига эрк бериш учун Сали яна шундай жўн суҳбат олиб борди ва жазо тариқасида хушрўй қизга тегажоқлик қила бошлади. Қиз ҳам ўзини ҳимоя қилганча, сабр билан суҳбат охиригача чидаб турди. Савол-жавоблар мутлақо мазмунсиз бўлганига қарамай, иккала ёшга ҳам оқилона ва ширин туюлмоқда эди. Ниҳоят, Сали қизишиб кетди-да, Френхеннинг кўлларида ушлаб, уни лолақизғалдоқ устига ағдарди. Қиз қуёшдан қошларини чимирганча, гуллар устида ётарди, унинг юзи ял-ял ёнар, ярим очиқ оғзидан садафдай тишлари ярқираб кўриниб турарди. Унинг тим қора камондек қошлари керилди, дуркун сийнаси бир кўтарилиб-бир туша бошлади, икки жуфт кўл эса сийнаси узра бир-бирини эркалаб, силкинар эди. Шундоқ олдида у ўзиники деб билиши мумкин бўлган бу сарвқомат, гўзал зотни кўриб, севинчдан нима қилишини билмаётганди: Сали бутун бир салтанат соҳибидек ҳис этмоқда эди ўзини.

— Оппоқ тишларингнинг ҳаммаси ҳали ҳам турибдими? — сўради у кулиб.
— Эсингдами, биз кўпинча тишларимизни санардик? Энди санашни ўрганиб олгандирсан?

— Бу бутунлай бошқа тишлар-ку, нодон, — жавоб берди Френхен, — улар аллақачон тушиб кетган.

Соддадил Сали яна олдинги ўйинни бошлашни ва ярқироқ дурдай тишларини санашни истарди, бироқ Френхен бирдан оғзини ёпиб олди-да, туриб, лолақизғалдоқдан чиройли гулчамбар ясай бошлади, кейин эса бошига кийиб олди. Гулчамбар башанг чиққан эди, у бугдойранг деҳқон қизини эртақдаги маликалардек қилиб юборганди. Агар лоқал уйлари деворидаги суратдан завқланиш имкониятига эга бўлгудек бўлса, эвазига боёнлар катта пул тўлайдиган нарсани камбағал Сали кучоғида олиб ўтирарди шу топда. Тўсатдан Френхен сакраб турди-да, қичқириб юборди:

— Ё худойим, бу ер шунақанги жазирамаки! Биз бўлсак бу ерда жинниларга ўхшаб офтобнинг тағида ўтирибмиз! Юр, жонгинам, жавдарпоёга қирамиз!

Улар тезгина ва шовқинсиз ўзларидан деярли ҳеч қандай нишона қолдирмай жавдар ичига шўнғишди, бамисоли тор уйчадагидек бошлари узра кўтарилиб турган бошоқлар орасига бориб жойлашишди, тепада шишдай тиниқ мовий осмондан ўзга ҳеч нарса кўринмасди. Улар кучоқлашишди-да, фурсатни кўлдан бермай ўпишавердилар, ўпишавердилар, то чарчаб, ҳолдан тойгунча ўпишдилар. Буни ҳолдан тойиш деб ҳам бўлмасди, аслида айни гулга кирган ҳаёт завқидан дунёнинг ўткинчилигини илк бор ҳис этиб, енгил ҳаяжонга берилиш деса тўғрироқ бўлар эди. Улар баланд осмонда тўрғайнинг сирли кўшигини тинглаганча тийрак кўзлари билан уни қидира бошлашди. Ниҳоят, тўрғайни топгандек ҳам бўлишди, қушчанинг қуёшда йилт этган шарпасини илғаган ҳамон бунинг мукофоти сифатида яна ўпиша кетишди ва кучлари борича бўсаларни санаб, бир-бирини чалгитишга ҳаракат қила бошлашди.

— Қара, ҳов анави ерда тўрғай кўринди, — шивирлади Сали, Френхен бўлса ўшандай паст овозда жавоб қайтарди:

— Эшитгандай бўлаяпман-у, аммо ўзини кўрмайпман.

— Сен яхшилаб қара, кўрдингми, ҳов ана, оқ булутнинг устида, сал ўнгроқда.

Кейин иккови ҳам зўр бериб ўша ёққа тикилишди, шу туришда улар уясида оғзини очиб турган бир жуфт полапонга ўхшарди, тўрғайни кўришлари ҳамон яна бир-бирининг пинжига суқилишга тайёр туришарди.

Бирдан Френхен тўхтаб, деди:

— Демак, масала ҳал, шундайми? Сенинг маъшуқанг бор, менинг эса севган йигитим бор, тўғрими?

— Ҳа, — деди Сали, — менга ҳам шундай туюлаяпти.

— Маъшуқанг сенга ёқадими? — сўради Френхен. — У қанақа ўзи? У ҳақда менга нима деёласан?

— У ҳаддан ташқари кетворган қиз, — деди Сали, — унинг бир жуфт шаҳло кўзи, чўғдай қизил лаблари бор, иккала оёғида юради. Лекин Рим

папасидан кўра мен у ҳақда камроқ нарса биламан. Хўш, севган йигитинг тўғрисида сен менга нима дея оласан?

— Унинг бир жуфт мовий кўзи, ҳеч нарсага ярамайдиган оғзи ва иккита кучли бесўнақай қўли бор, бироқ турк султонининг кўнглига ўхшаб, унинг ҳам кўнглида нима гап борлигини билиб бўлмади.

— Ҳа, худди шунақа, — деди Сали, — биз ҳеч қачон кўришмагандек бир-биримизни жуда оз биламиз: то вояга етгунча бизлар узоқ йиллар давомида шунақа бегона бўлиб қолганмиз. Сенинг бу бошингга яна қанақа ўйлар келмайди, қоқвош қизалоқ?

— Э, ҳеч қанақа! Унда минг хил бемаъни ўйлар айланишгани-айланишган, лекин шунақанги қийналиб яшадимки, у ўйлардан ҳеч нарса чиққани йўқ.

— Эҳ, бечора қизалоқ! Барибир ҳам, менимча, сен ҳаддан ташқари фаросатлисан, шундай эмасми?

— Агар ростдан ҳам мени севсанг, буни мендан сўрамасдан ўзинг билиб олаверасан.

— Қачон сен менинг хотиним бўласан?

Бу сўзлардан Френхен енгил титраб кетди. Салига маҳкамроқ ёпишиб олди ва яна оҳиста ўпа бошлади; унинг кўзларига ёш қалқди ва ўзларининг умидсиз келажаклари ҳамда ота-оналари ўртасидаги адоватни эслаб, иккаласи ҳам мунгайиб қолди.

Френхен сесканиб кетди ва деди:

— Кетдик, энди мен уйга борай.

Улар ўринларидан туришди ва бир-бирининг қўлидан тутганча, жавдарпоя ичидан чиқишди. Шу топ қаршиларида уларни қидириб юрган Френхеннинг отаси кўринди. Сали билан учрашгандан кейин бу бекорчи хўжанинг астойдил кетига тушганди, унинг ёлғиз йўл олиши нега керак бўлиб қолди экан, деб ўйлади-ю, то унинг аниқ изини топмагунча тинчимади. Куни-кеча бўлиб ўтган воқеадан у ҳалигача ҳовуридан тушмаганди. Шубҳаси тўғрилигига имони комил бўлгач, Зелдвила кўчасининг ярмидан фирра изига қайтди ва қишлоқ томон йўл олди. Қизини уйдан, ҳовлидан, буталар орасидан обдон қидирди. Ҳап сеними, деди-да, далага қараб югурди, одагга, Френхен сабзавот терадиган саватни кўрди-ю, қизнинг ўзини ҳеч қаерда учратмагач, уни жавдарпоя ичидан, қўшнининг даласидан қидирди ва тўсатдан қаршисида капалаги учган иккала ёшга дуч келди.

Болалар тахта бўлиб қолишди, аввалига Марти бир тўхтади, ранги бўздек оқарганча уларга газабнок тикилди. Кейин чапараста газабга келди, оғзидан боди кириб, шоди чиқиб, қўлларини ўйнатиб, йигитга шердек ташланди ва уни бўга бошлади. Бироқ Сали чап бериб қолди ва Мартининг ваҳшиёна важоҳатидан кўрқиб кетиб, бир неча қадам ортга тисарилди. Бироқ Мартининг дағ-дағ титраётган қизга ташланганини кўриб, яна унга томон югурди. Чол қизга шапалоқ тортган эди, бошидаги қизил гулчамбар ерга учиб тушди. Сўнг қизнинг сочидан буриб, бошлаб савалаш учун сургаб кетди.

Френхенни бир бало қилиб қўйишидан кўрққан ва газабдан ўзини йўқотган Сали қўлига тош олди ва чолнинг бошига туширди. Марти хиёл чайқалиб кетди ва аянчли қичқираётган Френхенни судраганча тош уюми устига ҳушсиз ағдарилди. Сали қизнинг сочларини отасининг қўлидан бўшатди-да, уни ердан кўтарди; кейин мияси ҳам ўйлашдан тўхтаб, чорасиз бир алпозда ҳайкалдай тек туриб қолди. Қиз отасининг ўликдай чўзилиб ётганини кўриб титраб кетди ва унинг оқариб кетган юзини силаб, деди:

— Уни ўлдириб қўйдингми?

Сали унсиз бош ирғади ва Френхен қичқариб юборди:

— Эй худойим-ей! Ахир бу менинг отам-ку! Шўрлик отажоним! — шундай дея телбаларча отасига ташланди ва унинг бошини кўтарди, лекин бошда қон изи кўринмасди. Қиз яна отасининг бошини қўйиб юборди. Сали чолнинг нариги томонида чўк тушиб ўтириб олди ва иккаласи қўлларини осилтирганча чолнинг ҳаёт асари қолмаган юзига тикилиб қолишди.

Сукунатни бузиш ниятида, ниҳоят, Сали сўз қотиб, деди:

— Салга ўлиб қолавермас керак, ахир! Буни аниқлаш керак ҳали.

Френхен лолақизғалдоқ гулидан бир япроқни юлиб олди-да, уни чолнинг озгига қўйди, япроқ билинар-билимас титради.

— У нафас олаяпти! — қичқирди қиз. — Ёрдамга тез қишлоққа югур!

Чопишга ҳозирланиб, Сали дик этиб турган эди, қиз унга қўлини узатиб, тўхта ишорасини қилди.

— Бу ерга қайтиб келма, нима бўлганини ҳам айтиб ўтирма, мен ҳам ҳеч нарсa демайман, мендан ҳеч нарсани билиб ололмайдилар, — деди у ва саросимада қолган йигитга ўтирилди, юзи ёшдан жиққа ҳўл эди. — Бу ёққа кел, мени яна бир марта ўп! Йўқ, бор, кет! Ҳаммаси тамом бўлди, биз энди бирга яшолмаймиз.

Қиз йигитни итариб юборди ва Сали қишлоқ томон югуриб кетди. У бир нотаниш болани учратиб қолди, у болага, яқин орада яшайдиган одамларни ёрдамга чақир, деб тайинлади ва ёрдам керак бўлган жойни яхшилаб тушунтирди. Кейин тушкун ҳолда узоқлашди ва тун бўйи қишлоқ атрофидаги ўрмонда санқиб юрди. Эрталаб Мартининг ҳолидан хабар олгани далага писиб келди. Каллаи саҳарлаб дала ишларига чиққан одамлардан суриштириб билдики, Марти тирик экан, лекин ҳалигача ўзига келмабди. Шуниси қизиқки, унга нима бўлганини ҳеч ким билмасди. Шундан кейингина йигит шаҳарга қайтиб кетди ва гўристондай зим-зиё уйига кўмилиб олди.

Френхен сўзининг устидан чиқди: у отасини беҳуш ҳолда топиб олган — одамларнинг билгани шу эди, холос. Эртасига Марти қимирлай ва росмана нафос ола бошлаган бўлса-да, лекин ҳамон ўзига келмаётган эди. Ҳеч ким бировни айблагани йўқ, фақат маст ҳолда тошга йиқилиб тушган деган қарорга келиб, бу ишни ортиқ суриштириб ўтиришмади. Френхен отасининг қошидан бир қадам жилмай, уни парвариш қилмоқда эди; Фақат доктордан дори олиб келгани кетган ёки суюққина обиёвгон қилиб бергани ўчоққа уннаган пайтларигина уни ёлғиз қолдиришга тўғри келарди. Гарчи туну кун оёқда бўлиб, ҳеч ким унга қарашмаса ҳам, боёқиш қиз деярли туз тотмасди.

Олти ҳафта ўтгандан кейингина бемор аста-секин ҳушига қайта бошлади, дарвоқе, у аллақачоноқ овқат ея бошлаган бўлиб, тўшақда ўзини анча тетик ҳис қиларди. Бироқ ҳушига келгани билан аввалгидек эмасди, у тилга кира бошлаган сари шу нарсa яққолроқ сезила бошлагандики, унинг ақли заифлашиб қолган ва бунинг устига бу заифлик сал бошқачароқ хусусиятга эга эди. У бўлган воқеани элас-элас эсларди. Бу унга завқлидек ва унга ҳечам дахли йўқдек бўлиб кўринарди; у тўхтовсиз жиннилардек қиқирлаб қулар ва кайфияти доим аъло бўларди. Тўшақда ётганча турли қилиқлар билан ҳаммани ҳайрон қолдирар, бўлар-бўлмас сўзларни қалаштириб ташлар, афтини бужмайтирар ва қора юнг қалпоғини кўз ва бурни устига тушириб оларди, шунда у қора чойшабли тобутда ётган ўликка ўхшаб қоларди. Оқариб, толиққан Френхен отасининг сўзларига тоқат билан қулоқ солар, унинг телба бўлиб қолганидан юм-юм йиғлар, олдинги газабидан кўра ҳозирги қилиқларидан шўрлик қиз кўпроқ кўрқар эди, бироқ гоҳида чол жудаям бир қулгили гапни айтиб қолса, қийналиб турганига қарамай у қаҳ-қаҳ отиб қулар эди, чунки унинг ғам эзиб ташлаган вужуди тортилган камондек таранглашишга, ҳушчақчақ бўлишга зор-интиқ бўларди, ҳолбуки, бирпасдан кейин уни бундан кўра оғирроқ дилгирик кутиб турарди. Бироқ чол оёққа тура бошлагач, уни сира эплаб бўлмай қолди: у нуқул бемаъни ҳаракатлар қилар, уй ичини айланиб, хахолаб қулар, офтобшувоқда ўлтирар, тилини чиқарар ёки бўшлиққа тикилганча узундан-узоқ нутқ ирод қилар эди.

Бу орада у олдинги мулкининг қолган-қутганларидан ҳам маҳрум бўлди, иш шу даражага бориб етдики, уйи ва қачонлардир гаровга қўйилган сўнгги парча ери ҳам сувтекин сотилиб кетди. Ерни сотиб олган деҳқон Мартининг касали ва тўла хонавайронлигидан фойдаланиб қолди: тош тўкилган можаролар ер ҳақидаги эски ишни тез ва узил-кесил ўз фойдасига ҳал қилди. Мағлубият Мартининг бугунлай оёғини осмондан келтирди, ҳолбуки, сирасини айтганда, телбалиги туфайли у бу нарсаларнинг тагига етгани ҳам йўқ эди. Шу билан ер олди-сотдиси ҳам ниҳоясига етди-ю, чолни унга ўхшаган бошқа шўрпешона одамлар сақланадиган пошшолик меҳр-мурувват муассасасига жойлаб қўйишди. Муассаса ўша музофотнинг шаҳар марказида жойлашганди. Соғлом ва мечкай жиннини жўнаш олдидан яна бир тўйдириб овқатлантиришди, ҳўкиз қўшилган

аравага ўтқазилди. Арава бир-икки қоп картошкани бир йўла пуллаб келгани шаҳарга бораётган бир камбағал деҳқонники эди. Тириклай ерга кўмиб, сўнгги йўлга кузатиб кўйиш учун ҳамроҳлик қилишни истаган Френхен ҳам аравага чиқиб, отасининг ёнидан жой олди. Бу қайғули ва оғир сафар эди, бироқ Френхен отасини диққат билан кузатиб турарди, уни ўнгайроқ ўтқазиб қўяр, орқага қайрилиб қарамас ва улар ўтган жойларда одамларнинг орқаларидан чопиб, телбанинг қилиқларига, кула-кула луқма ташлашларига сабр-тоқат билан чидар эди. Ниҳоят, улар шаҳардаги кенг-ковул бир бинога етиб келишди, унинг узун-узун йўлаклари, ҳовлилари ва шинамгина богида шундай афтодаҳол кимсалар ивирсиб юрар эди. Уларнинг барчаси оқлибосда бўлиб, телба бошларига кўпол чарм қалпоқни бостириб кийиб олишганди. Кекса Мартига Френхеннинг кўз ўнгидаёқ шундай кийим кийдиришди, у эса боладай бундан суюнганча ирғишлаб, кўшиқ айта бошлади.

— Барчамизни худонинг ўзи ёрлақасин, муҳтарам жаноблар! — қичқирарди у ўзининг янги шерикларига. — Жуда зўр жойда экансизлар-ку! Бор уйга, Френхен, ойингга айт, мен энди қайтмайман, менга бу ер ёқиб қолди, ўлай агар! Ура! Ура! Биласизларми, биздаги типратикон қанақа: у дарвоза олдида ҳуради! Чолларни бошингга урасанми, ҳой қиз, бу лаблар йигитлар учун! Барча дарёлар Рейнга қуйилади, шундай бўлган ва шундай бўлиб қолади. Кўзлари чарос қиз бор-ку, ўша менинг қайлигим бўлади! Сен кетаяпсанми, Фрели? Сен бамисоли сопол тувакдаги ажалнинг ўзисан, мен эса шунақанги хурсандманки! Тулки далада қичқиради: халло, халло! Унинг юраги ачишади: хохо, хохо!

Назоратчи унга жим бўл деб қичқирди ва бирон енгилроқ иш билан банд қилгани олиб кетди, Френхен эса қайтиб аравага ўтирди-да, бир бурда нондан узиб, оғзига солди, шуни чайнай-чайнай, ухлаб қолди. Деҳқон қайтиб келгач, улар яна қишлоққа равона бўлишди. Қишлоққа тун чўкканда етиб келишди. Френхен ўзи туғилган ва бор-йўғи икки кунгина яшашга рухсат беришган уйга кирди, умрида биринчи марта у бу ерда мутлақо ёлғиз қолди, у сўнгги қолдиқларидан қаҳва дамлаш учун олов ёқди ва чорпояга чўкди. У ўзини зилдай ҳис этмоқда эди. Фусса ва изтиробга тўлган ҳолда у қандай қилиб Салини ҳеч бўлмаганда яна бирров кўриш ҳақида бош қотира бошлади, унинг бутун фикр-ёди йигитда эди, бироқ ташвиш унинг ғуссасини янада заққумроқ, ғуссаси эса ташвишини ўн чандон душворроқ қилиб юбормоқда эди... Бошини қўллари орасига олиб, шу алпозда ўлтирар экан, бирдан ланг очиқ эшикдан кимдир кириб келди.

— Сали! — кириб келган одамга қичқириб юборди Френхен, сўнг иккаласи бир-бирига ҳадиксираб қараб турди-да, бараварига гапирди:

— Бунча озиб, чўп бўлиб қолмасанг!

Сали Френхендан кам оқармаган ва эзилмаган эди. Ҳамма нарсени унутиб, қиз уни ўзи томон чорпояга тортиди.

— Тобинг қочиб қолдимиз? — сўради у, — ёки тирикчилигинг шунақа оғир қечаяптими?

— Йўқ, тобим қочгани йўқ, лекин сени ўлгудек соғиндим, — жавоб қилди Сали. — Ҳозир уйимиз — очил дастурхон. Отамнинг карвонсаройи ва ҳар турли қаланғи-қасанғилар учун кўноқхонаси бор, назаримда, ўғирланган молларни босиб ётганга ўхшайди. Ҳозир қовоқхонамиз гуркираган пайт, албатта, вақт-соати билан ҳаммаси даҳшатли тугайди. Ойим очкўзлигидан отамга қарашиб турибди, нима бўлса ҳам рўзғорга бўлсин, дейди-да. У ҳам қарашиб турсам, уйда тартиб бўлса, айбимиз бекилади деб ўйласа керак-да. Мен ҳисобда йўқман, бундан ортиқча қайғурмайман ҳам, кечасию кундузи фақат сени ўйлайман. Чунки уйимизга турли-туман саёқлар кириб-чиқиб туради, сизларникида бўлаётган гапларни ҳар куни эшитиб тураман, отам эса бундан болалардай суюнади. Отангни касалхонага олиб кетишларини ҳам билдик. Сен бир ўзинг бўлсанг керак, деб ўйладим-да, бу ёққа чопдим.

Ўз навбатида Френхен ҳам дилидаги борини тўкиб солди, нимадан қийналганларини гапириб берди, у гўё улғу бахтни таъриф тавсиф қилаётгандай, бурро-бурро сўзлар билан очилиб-сочилиб ҳикоя қилади. Ҳа,

дарҳақиқат, Сали у билан бирга бўлганидан қиз бахтиёр эди. Бу орада у кострюлда қаҳва қайнатди-да, Салини ичишга ундади.

— Демак, индинга бу ердан кетишинга тўғри келаркан-да? — деди Сали. — Ҳолинг нима кечаркин-а, эй худойим!

— Билмадим, — ҳазин оҳангда деди Френхен. — Кишилар эшигида ишлай бошлайман, бу ердан кетаман. Сендан айрилиб яшаш менга оғир, аммо сенга хотин ҳам бўлолмайман — ахир, сен менинг отамни урдинг, сенинг айбинг билан у жинни бўлиб қолди. Никоҳимиз учун бу яхши аломат эмас, турмуш қуриб ҳам ёлчимасак керак!

Сали хўрсинди.

— Мен ҳам аскарликка кетишга ёки мусофир юртларда қароллик қилишга юз марта аҳд қилдим, лекин то сен шу ерда экансан, ҳеч ёққа кетолмайман, фироқ ўтида куйиб адойи тамом бўлсам керак. Қайгу сенга бўлган муҳаббатимни баттар алангалатиб, оғирроқ қилиб юборгандек туюлади, бу муҳаббат мени ҳаётга эмас, ўлимга олиб боради. Шундай севиш мумкинлигини билмас эканман!

Френхен жилмайганча ишқ тўла кўзларини унга тикди, иккаласи ҳам деворга суюнганча, жим бўлиб қолди, ғам устидан ғалаба қилган бахт туйғуси вужудларини қамраб олганди: буюк мусибатда улар аҳил эдилар, бир-бирларини қаттиқ севар эдилар. Кейин иккови ноўнғай чорпоёда, кўрпа-ёстиқсиз ухлаб қолишди, шу ётишда улар бешикда осуда ва ширин уйқуда ётган эгизакларга ўхшарди.

Биринчи бўлиб Сали уйғонди. Тонг бўзара бошлаган эди. У иложи борича мулоийм ҳаракатлар билан Френхенни уйғотишга тутинди, бироқ қизнинг уйқуси очилмай, ҳар гал бошини солинтириб, ўзини “тўшак”ка ташлар ва яна уйқуга кетар эди. Охири йигит унинг лабларидан қаттиқ ўпди ва Френхен гавдасини кўтарди, кўзини очиб, Салини кўрди ва тилга кирди:

— Эй худойим-ей! Ҳозиргина сени туш кўраётгудим. Тушимда тўйимиз бўлаётган эмиш ва иккаламиз роса ўйинга тушаётган эмишмиз. Шунақанги бахтиёр эканмизки, шоҳона либосларга бурканиб олган эмишмиз, уйда еганимиз олдимизда, емаганимиз кетимизда эмиш. Охири бўса олмоқчи бўлиб, бир-биримизга талпина бошлабмиз, бироқ нимадир бизларни ўпишгани кўймаётганмиш, охири сен ўзинг уйғотиб юбориб, ишнинг пачавасини чиқардинг! Лекин шу ердалигинг қандай яхши! — Қиз шартта унинг бўйнидан кучоқлаб олди ва тўхтовсиз ўпа кетди. — Сен-чи, қанақа туш кўрдинг? — сўради қиз йигитнинг бўйни ва иягини силаб.

— Тушимда мен ўронда узун бир йўлдан кетаётганмишман, олдинда хув олисда, сен кетаётганмишсан, дам-бадам бурилиб, менга қараб-қараб кўярмишсан ва бошингни ирғаб, қулармишсан. Шунда ўзимни осмони фалакда юргандек ҳис қилармишман. Бор тушим — шу!

Кейин улар ҳар доим очиқ турадиган ошхона эшигидан тўғри ҳовлига, тоза ҳавога чиқишди ва бир-бирига қараб, хохолаб қулиб юборишди: Френхеннинг ўнг юзи ва Салининг чап юзи уйқудалик чоғларида бир-бирига қаттиқ ёпишиб тургандан қип-қизариб кетганди, икковининг ҳам иккинчи юзлари эса тунги салқин ҳаводан баттар қони қочиб, оқариб турарди. Улар бир-бирининг оқарган юзини оҳиста ишқалаб қизартиришга ҳаракат қила бошлашди. Шудрингли салқин тонг ҳавоси, бутун қишлоқда ҳукм сурган жимжит сокинлик, энди оқаришиб келаётган субҳидам улар қалбини сурур ва бахтга тўлдирмоқда, айниқса, бу қизга ўзгача ҳаловат, ўзгача ҳаяжон бағишламоқда эди.

— Шундай қилиб, эртага кечкурун мен бу уйни тарк этишимга тўғри келади, — деди Френхен, — ўзимга бошқа бошпана топишим керак. Лекин ундан олдин мен бир марта, ҳа, фақат бир марта сен билан чин дилдан яйрашим лозим, биз қаердадир узоқ ва беташвиш рақс тушишимиз зарур. Тушимда қанақанги мириқиб рақс тушганимни сира миямдан чиқариб ташлолмайман.

— Лекин нима бўлганда ҳам то сен ўзинга бошпана топгунингча мен сенинг ёнингда бўлишим керак, — деди Сали, — жонгинам, мен ҳам сен билан рақс тушишни жуда-жуда хоҳлайман. Аммо қаерда?

— Эртага шу яқин атрофдаги икки қишлоқда эҳром байрами бўлади, — деди Френхен. — У ерда бизни яхши билишмайди, бизга кўпда эътибор ҳам қилишмайди. Мен сени дарё бўйида кутиб тураман, кейин бир марта, фақат

бир марта яйраб олишимиз учун хоҳлаган ёққа кетамиз! Шошма-шошма, ахир, пулимиз йўқ-ку? — маъюс қўшимча қилди қиз. — Демак, бундан ҳеч нарса чиқмайди!

— Ўйланма! — деди Сали, — мен биров пул олиб келаман.

— Лекин отангдан олмайсан-а? Ўғирланган... пулдан?

— Бу ёғини қўйвер, менинг яна иккита яхши кумуш соатим бор, ўшаларни сотаман.

— Сени йўлдан қайтармоқчи эмасман, — деди қизариб Френхен, — назаримда, агар эртага сен билан рақс тушмасам, ўлиб қоладиганга ўхшайман.

— Иккаламиз бирга ўлсак, жуда аъло иш бўлар эди, — деди Сали.

Хайрлашув маъносида улар ғам ва изтироб ичида бир-бирини кучоқлади. Бир-бирининг бағридан чиқар экан, эртага учрашишга қаттиқ умид қилган ҳолда мамнун жилмайишди.

— Қай пайтда келасан? — қичқирди яна Френхен.

— Эрталаб, ўн бирга қолмай, — жавоб қайтарди йигит, — икковимиз яхшилаб овқатланиб ҳам оламиз!

— Қандай яхши! Ўн яримда келсанг, ундан ҳам яхши бўларди!

Сали анча нарига кетган эди, қиз уни яна чақириб олди, унинг чехраси бирдан ўзгариб кетганди, юзига ташвиш соя солиб турарди.

— Бундан ҳеч нарса чиқмайди, — алам билан деди у, — менинг байрамлик бошмоғим йўқ! Шаҳарга борганимда, мана бу рўдапони кийиб олишимга тўғри келганди. Бошқасини қаердан олишимни билмайман.

Сали яна хомуш тортиб, тарвузи қўлтигидан тушди.

— Бошмоғинг йўқми? — такрорлади у. — Шунда келаверсан-да, энди, нима қилибди?

— Йўқ, йўқ, бунда рақс тушиб бўлмайди.

— Начора, янгисини сотиб олишга тўғри келади унда.

— Қаердан? Қайси пулга?

— Эҳ, Зелдвилада пойафзал дўкони дегани худо уриб ётибди. Пулни эса мен топаман, икки соатга қолмай олиб келаман уни.

— Лекин Зелдвилада мен сен билан юролмайман-ку, бунинг устига, ҳойнаҳой, бошмоққа ҳам пул етмаса керак.

— Етади! Бошмоқни ўзим сотиб оламан ва эртага сенга келтириб бераман!

— Эй нодон, у менинг оёғимга лойиқ келмайди-ку!

— Менга эски бошмоғингни бер-чи... ёки шошма, мен оёғингни ўлчаб оламан, энг яхши йўл шу, бу нарса худойимнинг ҳам хаёлига келмаса керак.

— Ўлчаб оламан дейсанми? Рост-а! Шу миямга келмабди. Шошмай тур, ип топай.

Қиз яна чорпоёга ўтирди, юбқасини хиёл кўтариб, кечаги сафардан бери оқ пайпоғи ечилмаган оёғидан бошмоғини олди. Сали чўккалади-да, ипни жажжи оёқчанинг эни ва бўйига қўйиб, қўлидан келганча ўлчаб бошлади ва ипга синчковлик билан тугунлар солди.

— Оббо бошмоқчи-ей, — деди Френхен қизаринқираб ва шўх кулиб қўйди.

Оёқчани керагидан ортиқроқ вақт қўлларида маҳкам тутганча Сали ҳам қизариб кетди, бундан Френхеннинг юзи баттар ловуллаб, оёғини тортиб олди, бироқ хижолатдан нима қилишини билмай турган йигитни маҳкам кучоқлади-да, чўлпиллатиб ўпди, кейин эса кетишини айтди.

Шаҳарга келиб, Сали соатларни соатсозга олиб борди, соатсоз унга олтимми, етти гульден берди; кумуш занжир учун яна бир неча гульден олди-да, Сали ўзини бойлардек ҳис этди; эсини таниб, вояга етганидан бери ҳеч қачон шунча пул қўлига тушмаганди. “Тезроқ кун кеч бўла қолсайди, тезроқ якшанба кела қолсайди, мана бу гульденлар эвазига ўшал кун бизга бахшида этадиган бахтга тезроқ етиша қолсайдим”, — ўйларди Сали ва зим-зиё мавҳум индин қанчалик даҳшат ила яқинлашиб келгани сайин қувноқ ва завқёб, эрта шунчалик мўъжизакор, шунчалик ёрқинроқ жилва қиларди кўз ўнгида. “Ҳозирча эса Френхенга бошмоқ қидираман”, — деб у вақтдан ютишга ҳаракат қилди, бу иш шу пайтгача қилиб келган ҳар қандай ишидан кўра ёқимли туюлиб кетди. У бир қосибдан бошқаси олдига борар, бисотидаги барча аёллар пойабзалини чиқариб, олдига қўйишни буюрар эди. Ниҳоят, бир жуфт енгил, нафис бошмоқ

харид қилди, бунақа бежирим бошмоқни Френхен ҳали ҳеч қачон кўрмаган. Сали бошмоқни нимчаси остига яширди-да, кун билан олиб юрди, тунда эса тўшакка ётганида уни ёстиги тагига қўйиб қўйди. Бугун эрталабдан қизни кўргани ва эртага яна кўриши кераклиги учун у донг қотиб, тинч ухлади, лекин жуда эрта уйғонди ва ўзининг кўримсизгина костюмини қўлидан келганча тозалаб, тартибга сола бошлади. Бу онасининг эътиборини тортмай қолмади, ҳайрон бўлиб ундан нима қилмоқчи эканини сўради, чунки ўгли анчадан бери бунақа ҳафсала билан кийинмаганди-да. Уйда ўтиравериш жонимга тегди, бир шаҳар айланиб келмоқчиман, деб жавоб берди Сали.

— Кейинги пайтларда сал бошқача туриб-юрадиган бўлиб қолдимиз, — гудранди отаси, — нуқул аллақерларда санқигани-санқиган...

— Борса бора қолсин, — деди онаси, — балки сал кўнгли ёзилар, ўзиям рангини кўриб, раҳмим келиб кетади.

— Уйнагани ёнингда пулинг борми? Қаердан олдинг пулни? — сўради қария.

— Менга пул керак эмас! — деди Сали.

— Ма, ол, бир гульден! — Отаси унга тангани итқитди. — Қишлоққа борганинда қовоқхонада овқат олиб ерсан, тагин булар жуда қийналиб қолишибди-ку, деб ўйлашмасин.

— Мен қишлоққа бормаيمان, пул ҳам керак эмас менга, олиб қўйинг тангангизни.

— Пул берса олмайди-я! Қайсарликка бало борми, яхшиликни билмаган ноқўр! — қичқирди Манц ва пулни қайта чўнтагига солиб қўйди.

Ўғлига қараб туриб, нима учун юраги бу тахлит суест тортиб, бир тутам бўлиб кетаётганини ўзи ҳам тушунмай, онаси унга қизил ҳошияли катта қора миланча бўйинбоғни келтириб берди, — бунининг ўзи ҳам аҳён-аҳёнда тутар, Сали эса уни жудаям ёқтирарди. У узун шалвираган учларини осилтириб, бўйинбоғни бўйнига ўради. Олифталиги тутиб кетиб, биринчи марта у қўйлагининг ёқасини эркакларга хос тарзда қишлоқча усулда қўлоғигача кўтариб олди, одатда, доим ёқасини тушириб кияр эди. Соат еттига занг урганида бошмоқни куртқасининг ички чўнтагига жойлади-да, йўлга тушди. У хонадан чиққанда тўсатдан негадир отаси билан онасининг қўлини сиқиб қўйгиси келди, кўчага чиққач эса, уйга яна бир қарра кўз солди.

— Менимча, — деди Манц, — болақай, ҳойнаҳой, биронта жононча олдига шошяпти. Шуниси етмай турувди бизга.

Хотини жавобан деди:

— Илоё, бахтини топгани рост бўлсин-да! Боёқиш болажонимнинг йўлини берсин!

— Бўлмаса-чи! — кесатди эри. — Унга аввал шу керак! Биронта офатига йўлиқадилар-да, “жаннат”да яшагандай яшайди. Ўшанда кўрасан боёқиш болангнинг йўли қандай очилганини! Гапирганинг билан кошқи фойдаси бўлса.

Аввалига Сали Френхенни кутиб турмоқчи бўлган дарё томонга қараб кетди, бироқ йўлда фикри ўзгарди-да, тўғри қишлоққа, қизнинг олдига йўл олди — соат ўн яримгача кутиш унга ҳаддан ташқари узоқдек туюлиб кетди.

“Одамлар билан нима ишимиз бор? — ўйлади у. — Ҳеч ким бизга ёрдам бермаса, мен тўғри иш қилаяпман ва ҳеч кимдан кўрқмайман!”

Сали кутилмаганда Френхеннинг хонасида пайдо бўлди ва ўшандай кутилмаганда уни тўқис кийинган, шай ҳолда кўрди, фақат бошмоқ етишмасди, холос. Қизни кўриб, Сали оғзини очганча, хона ўртасида сўзсиз туриб қолди. Френхен бир қултум сув билан ютиб юборгудек эди шу топда. Унинг мовий бўздан тикилган оддийгина, аммо яп-янги тоза қўйлаги тик қоматига ёпишиб турарди. Кўйлак устидан оппоқ ҳарир рўмол ташлаб олган — бор-йўқ либоси шу, холос. Қоп-қора жингалак сочларига обдон оро берган, одатда, тартибсиз осилиб турувчи кокилларини боши теварагидан чиройли қилиб ўраб олганди. Кўп ҳафталардан бери деярли уйдан чиқмагани ва оғир ташвишлар туфайли унинг чеҳраси заҳиллашиб, тиниқ тортиб кетганди; бироқ муҳаббат ва бахт оловининг қизғиш нурлари бу заҳилликка ўзгача бир тароват бахш этиб турарди. Кўксиде эса розмарин, атиргул ва саллагуллардан қилинган чиройли гулчамбар. У очиқ дераза олдида жим ўтирганча куёшли тонг ҳавосидан тўйиб-тўйиб симирарди. Бироқ Салини кўрди-ю, тирсагига очиқ иккала чиройли қўлини узатиб, хитоб қилди:

— Тўғри бу ерга барвақт келиб, жуда яхши қилибсан! Хўш, бошмоқ олиб келдингми? Ростданми? То уни киймагунча ўрнимдан турмайман!

Сали чўнтагидан эзгу бошмоқни сугурди ва шунга зору интиқ бўлиб ўтирган гўзалга тутди, у эски бошмоқни суриб ташлаб, янгисини кийган эди, оёғига лопша-лойиқ келди. Шундагина у стулдан кўтарилди-да, бир жойда турганча янги бошмоқда тап-тап юрди ва бир неча бор тез-тез у ёқдан-бу ёққа бориб келди. У узун мовий кўйлагини хиёл кўтарди-да, бошмоқларни безаб турган қизил бандчаларга завқланиб қаради. Сали эса қаршисида хона бўйлаб хурсанд бориб келаётган меҳрибон, мафтункор қиздан кўзини узмай қараб турарди.

— Сен менинг гулчамбаримни томоша қиляяпсанми? — сўради Френхен. — Ростданам жуда чиройли-а? Биласанми, булар даламиздан қидириб топган сўнгги гуллар. Атиргул ҳам, саллагул ҳам унда-мундагина қолган экан, энди буларни гулчамбар ҳолида кўрган одам ўшандай ташландиқ жойдан зўрга топганимни хаёлига ҳам келтирмаса керак. Хуллас, мен бу ердан кетишим керак: боғда гулдан асар ҳам йўқ, уйда эса ҳаммаёқ шип-шийдам.

Сали атрофга разм солди ва уйда қолган ҳамма ашқол-дашқоллар ҳам олиб чиқиб кетилганини шундагина пайқади.

— Бечора Фрели! — деди у. — Ҳамма нарсангни олиб кетишдимми?

— Кеча, — жавоб берди қиз, — жойидан жилдирса бўладиган ҳамма нарсани битта қўймай олиб кетишди, менга каравотдан бошқа ҳеч нарса қолмади. Лекин мен уни сотиб юбордим, энди менинг ҳам пулим бор. Мана, кўр!

У чўнтагидан бир неча яп-янги ярқироқ талерни¹ олиб, унга кўрсатди.

— Шу пул билан, — давом этди қиз, — ҳалиги етимпарвар бой отанинг айтишича, — у ҳам шу ерда эди, — жой қидириб шаҳарга жўнашим ва бу ерни бугуноқ бўшатиб қўйишим керак экан.

— Бу ерда ҳам ҳеч нарса қолмабди! — деди Сали ошхонага мўралаб. — На тараша, на това, на пичоқ! Сен эрталабдан бери ҳеч нарса емадингми?

— Ҳеч нарса, — жавоб берди Френхен. — Мен ўзимга бирор нарса сотиб олсам бўларди, бироқ кейин сен билан бирга тўйиб овқатланиб олармиз деб сабр қилишга аҳд қилдим. Ахир, бундан мен росаям хурсанд бўламан-ку, ишонасанми, росаям хурсанд бўламан!

— Агар сенга тегишга журъат қилганимда эди, юрагимда нима борлигини тушунар эдинг, гўзалим!

— Тўғри, мумкин эмас, кийимимни гижим қиласан, гулларни ҳам авайлашимиз керак, шўрлик бошимга ҳам шуниси маъқул келади, ахир, сен ҳар доим сочларимни тутамлаб ўйнайсан-ку.

— Кетдик энди, йўлга тушайлик.

— Йўқ, каравотни олиб кетгунларича кутиб турмасам бўлмайди. Кейин мен бўм-бўш уйга қулф соламан-да, бу ерга бошқа изимни босмайман! Тугунимни каравотни сотиб олган хотинга бериб қўяман.

Шу тариқа улар бир-бирларига рўпарама-рўпара ўтириб олишди-да, кута бошлашди. Кўп ўтмай хотин келди; бу гавдали сергап аёл экан, у каравотни кўтариб кетгани бир йигитни ҳам бошлаб келганди. Хотин Френхеннинг хушторини ва қизнинг дид билан кийиниб олганини кўриб, ҳайратдан оғзи очилиб қолди, қўлларини белига тиради-да:

— Гап бу ёқда де, Фрели! — деди. — Ўйлашимча, фурсатни қўлдан бермабсан: меҳмон кутиб, маликалардай ясениб олибсан.

— Бўлмаса-чи, — деди Френхен самимий жилмайиб, — бу кимлигини биласизми, ўзи?

— Эҳ, бу Сали Манц бўлса керак. Тоғ тоғ билан учрашмайди, одам одам билан учрашади, дейдилар-ку! Лекин эҳтиёт бўл, қизалоқ, ота-оналаринг қанақа бўлишганини эсдан чиқарма.

— Э, энди ҳаммаси бошқача бўлиб кетган, ҳаммаси яна бип-бинойидек, — жилмайганча одоб билан эътироз билдирди Френхен. — Мана, кўраяпсизми, Сали менинг қаллигим!

— Қаллиқ? Нималар деяпсан?

¹Т а л е р – танга пул.

— Ҳа, бунинг устига бой, у лотереяда юз минг гульден ютиб олди. Ана шунақа, қўшнижон!

— Хотин жойида сапчиб тушди, ҳадик ичида қўлларини чайқаб, хитоб қилди:

— Юз? Юз минг-а?

— Ҳа, юз минг, — жиддий деди Френхен.

— Худо ўзи кечирсин, бу тўғри эмас, сен мени алдаяпсан, болажоним!

— Ишонмасангиз ишонманг, ўзингиз биласиз!

— Лекин бу тўғри бўлса, сен унга турмушга чиқсанг, шунча пулни нима қиласанлар? Сен бойвуччага айланасанми?

— Албатта, биз уч ҳафтадан кейин тўйимизни ўтказамиз!

— Йўқол кўзимдан, алдоқчи, шумтака!

— У аллақачон Зелдвилада дангиллама ҳовли сотиб олди, каттакон боғи ва узумзори билан, биз ўрнашиб олганимиздан кейин сиз бизникига, албатта, борасиз, йўқ демасангиз керак?

— Албатта, бораман, шумтака қиз, албатта!

— Қанақа зўрлигини ўшанда кўрасиз! Мен сизга ажойиб қаҳва дамлаб бераман, сарийғ ва асал сурилган нон билан меҳмон қиламан!

— Вой доғули-ей! Билиб қўй, бораман! — деди хотин кўзлари ола-кула бўлиб, оғзидан эса сўлаги оқиб.

— Агар бозордан чиқиб, ҳориб-чарчаб тушлик пайти кириб келсангиз, сиз учун сарийғ гўштли шўрва билан бир стакан шароб тайёр-да.

— Ана бунисига қойилман!

— Болаларингиз учун ширинликлар ва оппоқ кулчалар ҳам топилади.

— Жуда иштахамни очиб юбординг-ку!

— Бежирим рўмол ёки бир парча шойи ёки юбкангиз учун чиройли эски жияк совға қиламан ёки сандиқни кавлаб, ҳаш-паш дегунча янги пешбанд учун бир энлик мато ҳам топиб бераман.

Хотин товонида бурилди-да, хузур қилиб, юбкасига шапатилаб қўйди.

— Борди-ю, эрингиз фойдали бир иш қилса, айтайлик, ерми, молми сотиб оладиган бўлса-ю, пули етмаса, қаерга ва кимга мурожаат қилишни ҳам билиб олаверасиз. Менинг азиз Салигинам ҳар доим ўз мулкининг бир қисмини фойдали ишга сарф қилишга ҳозир у нозир. Яқин дугонамга ёрдам бериш учун менинг ўзимда ҳам жамғариб қўйган у-бу нарсам йўқ эмас.

Бутунлай ҳанг-манг бўлиб қолган хотин ҳовлиқиб, деди:

— Ҳар доим айтардим-а, сен ўзинг ажойиб, оққўнгил, чиройли қизсан деб. Ишқилиб, худо сенга шу дақиқадан тўкис ҳаётни раво қилгани рост бўлсин, сенинг менга қилган яхшиликларинг учун умрбод худо ўзи сени ярлақасин.

— Лекин ўз навбатида мен ҳам сиздан бир нарсани талаб қиламан: сиз ҳам менга яхши муомала қиласиз!

— Бу ёғидан қўнглинг хотиржам бўлсин!

— Кейин менга ҳар доим ўз молларингиз — меваларми, картошка ё сабзавотми — олиб келиб туришингиз учун, уларни бозорга олиб чиқишингиздан олдин мен бир нарсага, яъни мен ишонадиган бир ҳалол деҳқон хотин борлигига амин бўлишим керак. Сизга бошқалар берадиган нархни мен бажонидил тўлайман, ахир, мени ўзингиз яхши биласиз-ку! Тўрт девор ичида ночор ўтирган шаҳарлик бойвучча билан барча турмуш ишларида тажрибакор, ҳалол, тўғри деҳқон хотин ўртасида ҳақиқий, мустаҳкам дўстликдан ҳам ортиқ нима бор? Юзлаб ҳолларда бунинг фойдаси бўлади — гамда ҳам, шодликда ҳам, тўйда ҳам, азада ҳам, болалар мактабда ўқий бошлаганда ҳам ёки бирон устага ёллаганда ҳам, ёки ўзга юртларга сафарга кетганда ҳам — ҳамма нарсада! Худо кўрсатмасин, тошқин пайтда ҳам ё кўз ёриганда ҳам, ёнгин ёки дўл ёққанда ҳам — бунинг фарқи йўқ!

— Бундай балолардан худонинг ўзи асрасин-а! — деди соддадил хотин пиқ-пиқ йиғлаб, кўзёшини артганча. — Сен шунақаям ақлли, фаросатли қизсанки, нима ҳам дердим. Сен яхши яшаб кетасан, айланай, бўлмаса бу дунёда ҳақиқат қолармиди. Сенга хусндан ҳам, ақлдан ҳам худо берган, қўл-оёғинг чаққон, ҳар ишнинг уддасидан чиқасан. Қишлоқда ҳам, бутун теварак-атрофда ҳам сенга етадигани йўқ. Сени олган эр оёғингни ўпса арзийди, сен билан жаннатда

яшагандай яшайди. Борди-ю, у бир ярамас бўлса, мен ўзим унга кўрсатиб қўяман. Сали, кулоқ сол! Менинг Фрелимни хафа қила кўрма, бўлмаса, нақ адабингни бераман-а. Омадинг бор экан, гулнинг энг аълосига йўлиққансан!

— Энди ваъда қилганим тугунимни олиб қўйинг, ўзим келиб олиб кетаман. Соябонли аравада келиб қолсам, тагин хафа бўлиб юрмайсиз-да, опажон, хўпми? Бир пиёла сут берсангиз менга шу кифоя, сутга қўшиб ейиладиган бодомли тортни эса ўзим олиб келаман.

— Олтин қизим менинг! Қани, ол бу ёққа тугунни!

Френхен хотин бошида кўтариб турган партўшак устидан латта-путта ва турли майда-чуйдаларга тўла қопчиқни қўйган эди, бечора хотиннинг бошида бутун бир минора пайдо бўлди.

— Ҳаммасини бирдан олиб кетолмасам керак-ов, — деди хотин. — Яна бир келсам бўлмайдими?

— Йўқ, йўқ! Биз ҳозир кетаяпмиз, йўлимиз узоқ, бойиганимизда бирдан пайдо бўлиб қолган бой қариндошларимизни бориб кўришимиз керак. Бунинг қанақа бўлишини биласиз-ку!

— Бўлмасам-чи! Сени худо ўз паноҳида асрасин, яхши кунларга етганимда мени эсдан чиқарма, болам.

Бошида бир дунё юк билан чайқала-чайқала хотин кетди, бир вақтлар турли ёзувлар ёзиб ташланган каравотни кўтарганча йигитча унинг ортидан эргашди, у сўнаётган юлдузли осмон тасвири туширилган чойшабнинг қоқ ўртасига бошини тираб олганди. Салининг қўлига суянган ҳолда кетаётганлар ортидан тикилганча Френхен деди:

— Агар бу каравотни боққа ўрнатиб, ёнига столми, скамейками қўйиб қўйилса, атрофидан чирмовуқ экилса, ажабтовур айвонча бўларди-да. Айвончада мен билан бирга ўтирармидинг, Сали?

— Ҳа, Фрели! Айниқса, ҳаммаёғи чирмовуқ билан қопланган бўлса.

— Нега турибмиз энди? — деди Френхен. — Бизни энди бу ерда ҳеч нима тутиб тургани йўқ.

— Кетдик, уйни қулфла. Калитини кимга берасан?

Френхен ҳовлига кўз югуртирди.

— Уни мана бу ерга, ойболтага илиб қўямиз, отамнинг айтишича, у бу ерда юз йилдан бери турганмиш. Энди у бу ерда охири қоровул бўлиб қолади.

Улар занглаган калитни ловия поялари чирмалиб ётган занглаган қуролнинг илмоғига илиб қўйиб йўлга тушишди. Френхеннинг ранги қув оқарди ва бир неча сония кўзларини юмиб турди, Сали йигирма қадамча уни етаклаб борди. Лекин қиз ортига бурилиб қарамади.

— Энди қаёққа борамиз? — сўради у.

— Биз шу атрофларда бекорчи одамлардай шошмасдан айланиб юрамиз, — жавоб берди Сали, — кечкурун эса рақс тушишимиз учун бирон жой топилиб қолар.

— Зўр! — деди Френхен. — Бугун кунни бирга ўтказамиз ва қаерда хоҳласанг, ўша ерда айланамиз. Лекин ҳозир сал ўзимни галати сезаяпман, яқинроқдаги бир қишлоқда қаҳва ичиб олайлик!

— Яхши, — деди Сали, — фақат бу ердан тезроқ гумдон бўлсак, бас!

Кўп ўтмай улар кенг далада, пайкаллар ёнидан кетиб борар эдилар. Ажойиб сентябр тонги бўлиб, осмон булутсиз эди. Тепалик ва ўрмонларни ҳарир губор қоплаган, бу уларга қандайдир ўзгача синоат ва тантанаворлик бағишларди. Ҳар томондан кўнгироқларнинг жаранлаган овози кулоққа чалинарди — бойлар қишлоғидан ҳам, камбағаллар қишлоғидан ҳам янграётган турли кўнгироқларнинг тартибсиз овозлари бир зум тинмасди. Бу куннинг охирида уларни не савдолар кутаётганини иккала ёш ҳам билмасди. Улар ўзларини унсиз севинч ихтиёрига топшириб, шундан кўнгиллари тоғдек эди. Бу — далалар бўйлаб байрам либосида бемалол яйраб юриш, бир-бирига тобе бўлиш ҳуқуқига эга бўлган бахтиёр жуфтлик каби қутлуг яқшанба кунига пешвоз чиқиш севинчи эди. Яқшанба арафасида таралаётган ҳар бир товуш ёки алоҳида бир ҳайқириқ улар қалбида дунёни ларзага солиб, акс-садо берарди, зеро, муҳаббат — бу энг олисдаги ва энг бефарқ нарсаларни ҳушёрликка чорловчи ва ҳамма нарсани ажойиб мусиқага айлантирувчи кўнгироқдир.

Гарчи улар қаттиқ очиққан бўлсалар-да, энг яқиндаги қишлоққача бўлган ярим соатлик йўлни кўз очиб-юмгунча босиб ўтишди. Тортиниброқ қишлоқ чеккасидаги қовоқхонага киришди; Сали мўл-кўл нонушта буюрди; нонуштани тайёр қилгунларича улар баобрў ва шинам қовоқхонада нималар бўлаётганини кузатганча меҳмонлар учун ажратилган топ-тоза кенгбар хонада жимгина ўлтиришди. Хўжайин новвойлик ҳам қилар экан. Янги пиширилган нон бутун уйни хушбўй ҳидга тўлдирди ва хонага турли навдаги нонларга лиммо-лим тўлдирилган саватларни олиб кира бошлашди, чунки одамлар тушликдан кейин оқ нон сотиб олиш ва бир кружкадан эрталабки пиводан уриб олиш учун бу ерга келар эдилар. Бека ораста, жиддий бир аёл бўлиб, болаларини эркалаганча шошилмай кийинтириб қўйди. Онаси қўлидан халос бўлган болалардан бири Френхеннинг олдига югуриб келди-да, ўзининг бутун бисотини кўз-кўз қила бошлади.

Хушбўй ҳид таралиб турган аччиқ қаҳва олиб келинганча, икки ёш гўё меҳмондорчиликка келгандек ийманибгина столга келиб ўтирди, бироқ салдан кейин жонлашиб, паст овозда ва қувноқ ҳолда бир-бири билан шивирлашиб гаплаша бошлади. Эҳ, кулинг ўргилсин қаҳва бахтидан ўзида йўқ қизчага шунақанги лаззатли туюлмоқда эдики! Сарийғ қаймоқ, ҳозиргина узилган бўрсилдоқ булочкалар, қайноқ сут, асал, тухум — яна қанақанги нарсалар йўқ эди бунда! Ҳаммаси қизга бирдек ёқмоқда эди, чунки столда у билан бирга Сали ўтирибди, у бир йилдан бери рўза тутгандек, таомларни иштаҳа билан тушира кетди. Чиройли идишлар, кумуш қаҳва қошиқчалар қизнинг завқига завқ қўшмоқда эди — бека, афтидан, уларни янги келин-куёв деб ўйлаган ва шунга яраша хизмат кўрсатишга аҳд қилган бўлса керак; у ҳатто бир-икки оғиз гап сотгани улар ёнига келиб ўлтирди ҳам, иккала ёш қайтарган оқилона жавоблар эса унга жуда маъқул бўлди. Сархуш Френхен ўзини шу қадар аъло ҳис этмоқда эдики, энди нима қилишини ҳам билмай қолди: севган йигити билан яна ўтлоқзор ва ўрмонзорларда айланиб юргани кетишсинми ёки гарчи бир неча соатча бўлса-да, бу шинам уйни ўзлариникидек ҳис этиб, меҳмондўст хонадонда қолишсинми? Бироқ гўё олдиндан мўлжаллаб қўйилган муҳим саёҳат кутиб тургандек, кетиш кераклигини босиқлик ва жиддий тарзда эслатиб, Сали унинг мушқулини осон қилди. Хўжайин ва бека уларни остонагача кузатиб қўйди ва меҳмонларнинг ошкора гариблигига ҳам қарамай, уларнинг одобларидан мамнун бўлиб, ҳаддан ташқари қуюқ хайрлашишди. Иккала ёш ҳам барча одоб-ахлоқ қоидаларини бекаму кўст адо этган ҳолда иззату икром ила улар билан хайр-хўш қилиб узоқлашди. Кейин ҳам улар яна кенгликка чиқиб, чексиз эманзорга кириб келишгач, Сали билан Френхен гўё хонавайрон бўлган, қашшоқлик бошига етган оилалардан чиққан эмас, балки ширин орзуларга тўла ва беғам-беташвиш умргузаронлик қилаётган бадавлат ота-оналарнинг болаларидек, ўша алпозда мағрур кетиб борар эдилар. Френхен чуқур ўйга чўмиб, бошини гуллар безаган кўкси узра эгганча, юмшоқ нам ердан одимлар экан, қўйлагидан авайлаб ушлаб олганди. Сали эса, аксинча, қадини роз тутиб, қайси дарахтни кесиш маъқулроқ эканини тусмол қилган тажрибали хўжайиндек, ўйчан нигоҳини айл эманлардан узмасди. Охири, улар ушалмас орзуларидан ўзларига келиб, бир-бирига қарашди ҳамда қовоқхонадан чиққандан бери бир зайлда келаётганларини англаб, қизариб кетишди ва бошларини ғамгин эгиб олишди.

Ҳаммаёқда навқиронлик ҳукмрон: ўрмон ўзининг яшил либосига бурканган, осмон кўм-кўк. Улар ўзларини оламда танҳо ҳис этганча кўп ўтмай яна ёшликнинг жўшқин ҳисларига тўлдилар. Лекин улардаги бу танҳолик узоққа бормади — кўркем ўрмон йўлида гурас-гурас ёш йигит-қизлар учрай бошлади, улар тушликдан кейин шўхлик қилиб қўшиқлар қўйлаганча бу ерда сайр қилиб юрар эдилар, чунки шаҳарликлар каби қишлоқ ёшларининг ҳам сайр қилиши учун ўз сеvimли жойлари бор, фақат фарқи шундаки, бу жойларга қараб туриш учун пул сарфламайдилар ва булар шаҳардагидан кўра кўримлироқ, деҳқонлар нафақат ўзларининг гуркираган ва ҳосили етилган эгатлари бўйлаб байрамона кайфиятда кезинадилар, балки синчковлик билан йўлни танлаб, ўрмон ва ям-яшил қирларда сайр қиладилар, гоҳ манзарадор тепалик устида, гоҳ ўрмондаги ялангликда ҳордиқ чиқарадилар, улугвор табиатдан олган

таассуротларини шодон юракларига жо қиладилар, улар гуноҳларини ювиш учун эмас, балки шахсий лаззат олиш учун шундай қилганлари боис, шу нарсани тан олиш лозим бўладики, табиатдан қанчалик нафланишларидан қатъи назар, уни ортиқ севишнинг ҳам уддасидан чиқадилар. Уларнинг барчаси — ёш йигитчалардан тортиб, ёшликда сайр қилган сўқмоқларини қўмсаган қарияларгача, албатта, бирон-бир ўсимликдан синдириб олишади, ҳатто шундай ёшдаги қаттиққўл деҳқонлар ҳам фикру ўйлари ишда бўлишига қарамай ўрмондан ўтиб кетар чоғларида мўрт шохчадан кесиб олишади-да, учидаги бир тутамгина барра япроқларни қолдириб бошқаларини юлиб ташлайдилар. Новдани тантанавор кўтариб, борадиган жойларида ёки идорада авайлаб бир бурчакка қўйиб қўйишади, ҳар қанча зарур ишлари бўлишига қарамай, қайтишда яна у ердан олиб, зиён-заҳматсиз уйга олиб келишади, шундан кейингина ирим қилиб, синдириш учун энг кенжа ўғилга тақдим қилишади.

Сали билан Френхен сайр қилиб юрганларини кўриб, ўзларича қулиб қўйишди, ўзларининг ҳам жуфт бўлиб келаётганидан суюниб кетишди, бироқ бошқа томонга, туринга ўрмон сўқмоғига бурилиши-да, кўп ўтмай яна танҳо қолишди. Улар кўнгилларига ёққан жойда тўхтар, йўлларида давом этар, яна дам олар эдилар, шундай пайтларда дилларидаги дард бутунлай ариб, ўзларини қушдай енгил ҳис этар эдилар, қаёқдан келиб, қаёққа кетаяпти, бутунлай унутиб, ўзларини шу қадар самимий ва одобли тутмоқда эдиларки, ҳатто қувончли ҳаяжон ва ҳаракатларга қарамай, Френхеннинг эғнидаги одмигина кийимлари эрталаб қандай бўлса, ҳамон шундай силлиқ ва покиза ҳолатда эди. Сали ушбу сайрда ўзини хонавайрон бўлган қовоқхона соҳибининг ўғли ёки йигирма яшарлик қишлоқ йигитидек эмас, балки ундан кўра анча ёш ва тарбияси олий бойваччадек тутаётганди. У гўзал ва қувноқ Френхенга дам сайин шундай хурмат, ибо ва меҳр билан қараб кўяр эдики, буни кўрган кишининг ҳаваси келмай қолмасди. Ёш йигит-қиз ўзларига тақдим этилган ушбу ягона кунни муҳаббатнинг барча икир-чикиригача битта қўймай, ҳаётларини қурбон қилган чексиз иштиёқнинг интиҳоси сари муддатдан илгари интилган ва гулга кирган илк дамларида бой берилган кунлари ўрнини тўлдирган ҳолда бошдан кечиришга тўғри келмоқда эди.

Сайрдан кейин яна уларнинг қорни очқади ва соядор тоғ чўққисидан қуёшда ярқираб турган қишлоққа кўзлари тушиб, суюниб кетишди ва шу ерда овқатланиб олишга қарор қилишди. Улар тезгина паства тушишди ва олдинги қишлоқни қандай тарк этишган бўлса, ўшандай одоб ила бу қишлоққа кириб боришди. Йўлда уларни танийдиган биронта жон учрамади, Френхен, айниқса, кейинги кунларда одамлар орасида деярли бўлмаганди, қишлоқлар тўғрисида эса гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. Шундай қилиб, Сали билан Френхен иш билан аллақаёққа йўл олган жуфтлик каби кишиларда хурматга лойиқ таассурот уйғотди. Улар дуч келган дастлабки қовоқхонага киришди ва Сали яхши тушлик буюрди. Улар учун байрамона дастурхон тузашди ва икковлон жимгина стол ёнига ўлтириб, ёнғоқ дарахтидан оро берилган деворларга, турфа таомлар тўла буфетга, гарчи қишлоқча қўл билан тикилган бўлса-да, деразалардаги оппоқ пардаларга кўз югуртира бошлашди. Бека ёқимли жилмайганча уларнинг олдига гул солинган гулдонни келтириб қўйди.

— Шўрва беришгунча гуллардан баҳра олиб туришингиз мумкин, агар хоҳласангиз. Сўраганнинг айби йўқ, хойнаҳой, сизлар эртага шаҳарда никоҳдан ўтишга кетаётган ёш келин-куёв бўлсангиз керак, шундайми?

Френхен кўзини кўтаролмай қип-қизариб кетди, Сали ҳам жавоб бермагач, бека давом этди:

— Бўлмасам-чи, икковингиз ҳам ёшсиз, аммо ёш турмуш қурганлар узоқ яшайди, дейишади. Сизлар эса шундоқ чиройли ва ёқимлисизларки, яширишининг ҳожати йўқ. Агар ёшликда топишишса, бунинг устига, меҳнатсевар ва вафодор бўлишса, камтар одамлар ҳаётда кўп нарсага эришадилар. Вафо эса жуда керак, вақт жуда тез ўтиб кетади ва шу билан бирга узоқ чўзилади, олдингизда кўпдан-кўп кунлар кутиб турибди. Бир-бирингизга узукка кўз қўйгандек ярашиб турибсизлар, бахтиёрсизлар, фақат бу бойликни қўлдан берманглар! Тўғриси айтаяпман, сизларга қараб одамнинг ҳаваси келади, бир-бирингизга жудаям моссизлар!

Хизматчи қиз шўрва келтирди, беканинг баъзи сўзлари унинг ҳам қулоғига чалинган эди, ўзи ҳам бўй етиб қолганидан омади чопган Френхенга ёвқараш қилиб кўйди. Кўшни хонада у андиша-пандишани йиғиштириб, тилига баралла эрк бериб юборди ва ўша ерда қозон-товоққа уннаб юрган бекага қараб, меҳмонлар ҳам эшитсин учун баланд овозда шангиллаб кетди:

— Қаёқдаги қашшоқ қиз! Инига сизмаган сичқон думига ғалвир боғлабди дегандай никоҳдан ўтгани шаҳарга чопгани-чи! Бисотида на сариқ чақаси, на ёр-дўсти, на сепи бор, нимасига ишонади булар? Бор-йўғидан ажралиб, эртага гадоӣ бўлгани қолади. Кўйлагини кийиш ё бир қошиқ шўрва пиширишни эплолмаган бундай мишиқилар турмуш қуришнинг уддасидан чиқармиди? Бу шарманда қизнинг тузоғига илинган гулдай йигитга ачинасан, холос.

— Жим, ўчирасанми, йўқми, шаллақи! — уни қайтарди бека. — Мен уларнинг кўнглини оғритмайман. Эҳтимол, булар фабрикалари бор, тоғдан келган ажабтовур одамларнинг болаларидир. Кийимлари башанг бўлмаса ҳам орастагина, модомики, улар бир-бирини севишиб, меҳнатдан қочмас экан, сен анови заҳар тилинг билан эришгандан кўра кўпроқ нарсага эришадилар улар. Бўлмасам-чи, бу тилинг билан ҳали кўп кутишингга тўғри келади, токи тилингни ширин қилмас экансан, биров сени сўрамайди ҳам, яқинингга йўламайди ҳам.

Тўйга йўл олган келинликнинг барча севинчларини Френхен ана шу тариқа тотмоқда эди: оқила хотиннинг кўнглини кўтарувчи сўзлари-ю, эрга тегишни армон қилиб юрган қариқизнинг ҳасади. Қизнинг юзи лоладай лов-лов ёнар, юраги қинидан чиққудай бўлмоқда эди, бироқ шундай бўлса-да, у овқатни иштаҳа билан туширди, гарчи хизматкор қизнинг гаплари дилига наштардек санчилаётган бўлса-да, Салининг бошидан силаб, бир нималарни шивирлар эди, унинг ҳам ханг-манг бўлиб қолганини кўриб, севгилисига тасалли беришга тиришарди. Бироқ ширин рўедан уйғониб қолишдан кўрққандек, улар узоқ ва хотиржам ўтириб қолишди. Ширинликка бека печенье келтирди ва Сали у билан кўшиб ичгани ўткир вино буюрди. Бир қултум югиши билан Френхеннинг томирларида олов югура кетди, лекин у эҳтиёткор эди, фақат аҳён-аҳёнда қадаҳга лабини теккизиб кўяр ва ҳақиқий келиндай ийманиб, одоб сақлаб ўтирарди. Бир жаҳатдан у келинлар қанақа бўлишини ўзида синаб кўриш учун шундай ролни адо этаётган бўлса, иккинчи жиҳатдан шундай, тўйгулар чиндан-да унинг вужудини қамраб олганди. Ҳаяжон ва қайноқ муҳаббатдан юраги тарс ёрилиш даражасига етган эди. Афтидан, севишганларнинг ёлғиз, одамлардан бир четда қолиши хатарли эди, бинобарин, улар сўзлашмай, на бу унга, на у бунга қарамай, сершовқин ва гавжум катта йўлдан юриб кетишди. Бироқ бу қишлоқдан ўтиб, шоҳона байрам бўлаётган бошқасига етганда, Френхен йигитнинг кўлида осилиб қолди ва шивирлаган овозда деди:

— Сали, нега биз бир-биримизники ва бахтиёр бўлолмаймиз?

— Негалигини ўзим ҳам билмайман, — жавоб берди Сали ва ўтлоқзор узра жилваланаётган куз қуёшининг майин нурларига кўзларини тикди. У ўзини кўлга олишга тиришар экан, башараси ғалати бужмайди. Ўпишиш учун тўхташган эди, бироқ одамлар кўриниб, улар йўлда давом этишди.

Шоҳона байрам бўлаётган катта қишлоқда ўйин-кулги авжида эди. Ҳашаматли меҳмонхонадан рақс мусиқаси янграрди, у ерда тушдан бери ёшлар рақс тушишга киришиб кетганди, қовоқхона қаршисидagi майдонда эса унча катта бўлмаган бозор чўзилган, ширинликлар ва печеньеелар кўйилган бир нечта стол ва арзон безак буюмлари териб кўйилган икки-учта пештахта; уйнинг ёнида болалар ва катта ёшдаги одамлар гужғон ўйнайди, улар, асосан, молларни томоша қилишдан баҳра олишарди. Сали билан Френхен ҳам шу буюмлар олдига келишди ва уларга маҳлиё бўлиб қолишди. Иккаласи ҳам бараварига чўнтагига кўл солди ва ҳар қайсиси ўзича унисига совга сотиб олишга аҳд қилди, чунки улар бунақа бозорда биринчи ва сўнгги мартагина бирга бўлишлари эди. Сали Френхенга яшил томли, шакар билан оқланган каттакон ширинлик уй сотиб олди, уйнинг томида бир жуфт каптар ўлтирарди, мўридан эса мўри тозаловчи қиёфасидagi севги илоҳаси мўралаб турарди. Очиқ дераза олдидаги кучоқлашиб, чўгдек митти лабларини бир-бирига босиб, дўмбоқ ва қип-қизил юзли икки ёш турибди, зеро, тажрибали мусаввир бўёқни шундоқ чаплаб, икки оғизчани

бир-бирига улаб қўя қолганди. Майда нуқталар қувноқ кўзларни ифодаларди. Пуштиранг эшикда қуйидаги шеърни ўқиш мумкин эди.

— Кел, севгилим, кира қол,
Уйим тўри сеники.
Фақат бир шарт: сўнг абад
Бўлиб қолгин меники.
— Ёр бўлишдан қўрқмайман, —
Жавоб берар гўзал қиз. —
Ахир, мен ҳам дунёда
Бахтимни топай тўкис.
— Ундоқ бўлса, кира қол,
Менинг ёрим бўла қол.

Эшикнинг ўнг ва сўл томонидаги деворларга чизилган мовий фракдаги жаноб ва сийнаси жуда баланд хоним бир-бирини уйга киришга таклиф этиб, ўзаро шундай дил изҳори қилмоқда эдилар.

Френхен эса Салига юрак совға қилди, унинг бир томонига қуйидаги сўзлар битилган қоғоз ёпиштириб қўйилганди:

Юрагимда туриб қолди битта бодом донаси,
Лекин ундан тотлироқдир муҳаббатнинг бодаси.

Иккинчи томонидаги ёзув бундай эди:

Ола кетгин бу юракни, аммо унутма зинҳор,
Сендан айро тушгандан ўлганим афзал, эй ёр.

Улар бу шеърларни ҳафсала билан қироат қилишди, ҳали бирон-бир шеър ёки босма ҳарфда битилган сўзлар ҳеч кимда бу ширинликдаги шеърларчалик гўзал ва чуқур таассурот қолдирмаганди. Улар қироат қилган ҳамма сатрлар гўё атайлаб икковлари учун тўқилгандай — нима бўлганда ҳам уларнинг ҳозирги ҳолатига жуда-жуда мос тушиб турарди.

— Оҳ, — хўрсинди Френхен, — сен менга уй инъом этдинг, мен ҳам сенга уй инъом этдим — бу ҳақиқий уйлардир, чунки юракларимиз энди биз яшаб турган ростмана уй ҳисобланади, биз уни ўзимиз билан олиб кетамиз. Бизнинг бошқа уйимиз йўқ.

— Унда сенинг уйингни мен, менинг уйимни сен ола кетасан, — деди Сали. Френхен эса қўшиб қўйди:

— Шунинг учун биз ҳеч қачон айрилмаймиз, биз абадий бир-биримизнинг уйимизда қолишимиз керак.

Улар ўз гапларида турли шаклдаги ширинликларга битилган сўзлардан нуқс олишаётганини пайқаб қолишди ва катта-кичик ҳарфлар билан юракларга ёпиштириб қўйилган ёзувлар кўринишида пештахталарга териб қўйилган ушбу тотли ишқий сатрлар мағзини қақишда давом этишди. Ҳаммаси уларга гўзал кўринаётганди, ҳаммаси уларнинг туйғуларига гоят мос келмоқда эди. Френхен худди торлари таранг тортилган созга ўхшаш зарҳал юракдаги ушбу:

Юрагимдир сознинг қўш тори,
Ундан янграб муҳаббат зори.

сатрларини ўқиган эди, худди ўзининг юраги садо бергандек, қулоғи остида мусиқа овози янграб кетди. Шу ерда Наполеоннинг ҳам суврати бор эди, унга ҳам ишқий сатрлар битилганди; суврат тагида қуйидаги сўзлар ёзиб қўйилганди: “Буюк жангчи Наполеоннинг қиличи пўлатдан бўлса ҳам, юрагини худо лойдан яратганди. Севгилисининг кўксини фақат гул безатиб турарди, лекин унинг юраги метиндан ҳам қаттиқ эди. Мен хотиржамман”.

Бироқ Сали билан Френхен шеър ўқишга ҳар қанча берилиб кетишмасин, бири иккинчисига билдирмасдан совға сотиб олиш учун пайт пойларди. Сали Френхен учун яшил шиша кўзли зарҳал узук танлади, Френхен эса тилларанг бўтакўз тасвири туширилган, қора буғу шохидан ясалган узукни. Афтидан,

иккаласининг ҳам дилига бир хил, ажралишдан олдин бирга ушбу ғарибона муҳаббат рамзини совға этиш фикри келганди.

Ўз уйлари билан банд бўлиб, улар аста-секин атрофларида уларни диққат билан ва қизиқиб қузатаётган одамлар ҳалқаси пайдо бўлганини сезмай қолишди. Ёшлар орасида уларнинг қишлоғидан келган йигит ва қизлар ҳам бор эди, улар бу икковини таниб қолиб, бир четда туришар, дид билан кийинган ва бир-бирига суйқалиб, оламдаги ҳамма нарсани унутган бу жуфтликка ҳайрат билан боқар эдилар.

— Қаранглар, қаранглар, — дерди одамлар, — ахир, бу Френхен Марти билан шаҳардан келган Сали-ку! Улар бир-бири билан топишиб, қовушиб кўйганга ўхшайди. Ана буни муҳаббат, ана буни ишқ деса бўлади! Кўрамиз, охири нима билан тугаркин, ҳали!

Бу томошабинлар ҳайратида толесизликка нисбатан ачиниш, ота-оналарнинг тубан кетишлари ва қашшоқликка бўлган нафрат, ўз дилларидаги ҳаяжонни яширмаётган икки ёшнинг бахти ва муҳаббатига ҳасад омухта бўлиб кетганди. Бу қадар ғайриоддий нозик шаклда намоён бўлган комил муҳаббат, чексиз садоқат туйғулари худди ёлғизлик ва қашшоқликдагидек бу кўпол одамлардан минг чақирим нарида эди. Ниҳоят, йигит билан қиз ўзларига келиб, атрофга разм солишганда, уларга фақат қизиқиш билан қараб турган одамларни кўришди, ҳеч ким улар билан саломлашмаётганди, гарчи, бу билиб туриб қилингандан кўра ийманиш туфайли юзага келган ётсираш ва жини суймаслик бўлса-да, улар билан саломлашиш керакми, йўқлигини бу иккови ҳам билмасди. Френхен кўрқиб кетди, иситмаси чиқди, у гоҳ оқарар, гоҳ қизарарди, бироқ Сали унинг қўлидан тутди-да, бечора қизни етаклаб кетди, гарчи қовоқхонада шўх мусиқа янграб, унинг жуда ҳам рақс тушгиси келиб турганига қарамай, уйчани қўлида ушлаганча, йигитга эргашди.

— Бу ерда бизнинг рақс тушишимиз мумкин эмас, — деди Сали, сал нарига боришгач, — бу ерда охири бахайр бўлмайдиган кўринади.

— Ҳа, — гамгин деди Френхен, — ундан кўра рақсни бутунлай эсдан чиқариб, бошпана гамини еганимиз яхшироқ бўлармиди.

— Йўқ! — қатъий деди Сали. — Сен ўйнайсан! Сенга бошмоқни нега олиб бердим бўлмаса? Юр, камбағал одамлар кўнгилихушлик қилаётган жойга кетдик, ахир, биз ўзимиз ҳам энди камбағалмиз-ку. У ерда биздан ҳазар қилишмайди. Бу ерда эҳром байрами бўлса, “Боғи эрам” да ҳам ҳар доим ўйин-кулги авжида. У ҳам яхши ерда жойлашган, кетдик, жуда бўлмаса, сен ўша ердаёқ тунай қоласан.

Умрида биринчи марта бегона уйда тунашга тўғри келишини ўйлаб, Френхен титраб кетди, лекин у беихтиёр ўз йўлбошловчиси ордидан эргашди, энди у ёруғ оламдаги ўзининг ҳамма бор-йўғини шу йигитга ишониб топширганди.

“Боғи эрам” қовоқхонаси кимсасиз тоғ ёнбағридаги ажойиб жойда жойлашган бўлиб, баландликда чор атрофдан яққол кўриниб турарди, шундай бўлса-да, бу ерда байрам кунлари фақат майда одамлар, қашшоқ деҳқонларнинг болалари, мардикорлар ва ҳатто саёқ қароллар ташриф буюрарди. Бу юз йилча бурун бир бадавлат кимса қурган шаҳар ташқарисидаги уйча бўлиб, ундан кейин ҳеч ким бу ерда яшашни хоҳламаганди, ҳовли бошқа ҳеч нарсага ярамаслигидан ғалати, кўрғон харобага айлана бошлади ва охири бир қовоқхоначининг қўлига тушиб, у шу ерда касби корини юргиза кетди. Бироқ уй ўз номини сақлаб қолди, унинг меъморчилиги ҳам шунга мос келарди. Бу бир қават уй бўлиб, устига атрофи очиқ айвон қурилган. Айвон томини тўрттала бурчагидан қумтошдан ясалган тўртта қанотли фаришта ҳайкали кўтариб турарди. Ҳайкаллар эскириб, шамолдан емирилиб кетганди. Айвон гардида, томнинг бўғоти бўйлаб юзлари ва қоринлари дум-думалоқ, гижжак, най, чанг ва сетор чалиб турган, улар ҳам қумтошдан қилинган ва бир вақтлар ҳалга бўялган фаришталар ўтирарди. Шифт, айвон панжаралари ва уйнинг деворлари қувноқ фаришталар, рақс тушаётган ва қўшиқ айтаётган авлиёларни тасвирловчи ранги унниққан сувратлар билан қопланган эди. Лекин булар бари рўё каби хира ва ноаниқ кўринарди, бундан ташқари ҳаммаёқни ғовланган узум занглари босиб кетганди, ям-яшил барглари орасида эса ғўра узум бошлари кўкариб турарди. Уй атрофида ёввойи каштанлар, сертомир атиргул буталари тиккайган, бошқа жойлардагидек, бу

ерларда ҳам маржон буталари ҳаммаёқни босиб кетганди. Айвон рақс майдонига айлантирилганди. Сали билан Френхен етиб келгач, узоқданоқ очиқ айвонда йигит-қизлар жуфт-жуфт бўлиб рақс тушаётганини кўришди, уй атрофида эса қувноқ меҳмонлар шовқин-сурон билан хушчақчақлик қилишарди. Қўлида уйчаси — севишганларнинг бошпанасини эъозлаб кўтариб олган маъюс Френхен кўҳна сувратларда тасвирланмиш черков мулозимасини эса соларди, бироқ Френхеннинг ўз уйига эга бўлишдек эзгу орзусининг амалга ошишига насиб этмаганди. Дарвоқе, айвондан келаётган шовқинли мусиқани эшитгач, қиз барча изтиробларини эсдан чиқариб юборди, у фақат Сали билан рақс тушишни истарди, холос. Уй олдида ва ичкарида ўтирган меҳмонлар тўдасини базўр ёриб ўтишди, кейин улар зинадан кўтарилишди-да, ўша заҳотиёқ бир-биридан кўз узмай рақсга тушиб кетишди. Мусиқа тингандан кейингина атрофга кўз югуртира бошлашди. Френхен уйчани гижимлаб, мажақлаб юборганди, бироқ ачинишга ҳам улгурмай ёнида пайдо бўлиб қолган қора гижжакчига кўзи тушди-ю, капалаги учиб кетди. Гижжакчи қоп-қора тусда бўлиб, стол ёнидаги сўрида ўтирарди. Бугун у қалпоғига бир нечта арча бутоғини қестириб олган эди, оёқлари остида эса бир шиша қизил вино ва стакан турарди. Гарчи ўйнаб, мудом оёқлари билан қандайдир рақсни ижро этаётган бўлса-да, ҳали бирон марта ҳам винодан сипқормаганди. Унинг ёнида келишгангина, аммо гамгин бир вальторнали йигит ўлтирарди, унинг ортида эса контрабаси билан букри машшоқ тик турарди. Гижжакчини кўриб, Сали ҳам кўрқиб кетди, бироқ гижжакчи мутлақо дўстона саломлашаркан, деди:

— Қачон бўлса ҳам сизлар учун куй чалиб беришимни билардим. Шундоқ экан, бемалол ўйнаб-кулаверинглар, қароқларим, қани, битта уриштирайлик-чи.

У Салига лиммо-лим тўлдирилган стакани тутди ва Сали у билан уриштириб, винони охиригача сипқорди. Френхеннинг кўрқиб кетганини кўриб, гижжакчи мулойимлик билан уни тинчлантира бошлади ва бир нечта кулгили ҳазиллар айтиб, кулдирди. Френхен қайтадан қувнай бошлади ва иккаласи ҳам бу ерда таниш одам учраб қолганидан ва гижжакчининг махсус паноҳида бўлганлигидан энди хурсанд эди. Уйда ва унинг атрофида янграётган, тоғдан аста-секин куз оқшомининг кулранг туманига чулганган водийга таралаётган қўшиқ ва куйдан, рақсдан сархуш бўлиб, ўзини ҳам, борлиқни ҳам унутганча рақс тушмоқда эдилар. То қоронғилик чўкиб, меҳмонларнинг каттагина қисми чайқалиб, гандираклаб, ҳар томонга тарқалишмагунча, йигит ва қиз рақсдан бир зум тўхтамади. Қувноқ кунга кўшимча равиноқ қувноқ тун ҳам бўлишига умид боғлаб, фақат уйсиз-жойсиз қашшоқларгина қолганди. Улардан айримлари, афтидан, гижжакчини яхши танир эди ва ўзларининг турфа жулдур кийимларида жудаям ғалати кўринадилар. Айниқса, яшил манчестердан тикилган куртка ва гижимланган похол шляпа кийган йигит диққатни тортар эди. Шляпасига у четан бутоғининг шохларидан чамбар илиб, кийдириб қўйганди. Унинг ёнида оқ хол-хол олчаранг-қизил чит юбка кийган, бошига ток зангларидан чамбар кўндириб олган хушчақчақ қиз бор эди, унинг иккала чеккасида кўм-кўк мева гўралари осилиб турарди. Тиниб-тинчимаган бу жуфтлик рақс тушиб ва кўшиқ айтиб, даврада чарх урарди. У ерда яна эскирган қора шойи кўйлак кийган ва бошига учлари орқасига тушириб қўйилган оқ рўмол ўраган хушқомат ёш қиз ҳам бор эди. Қизил чизиқлар тикилган бу рўмол аслида рўмол ҳам эмасди, шунчаки бўз сочиқ ё салфетка эди, холос, лекин унинг тагида бинафшадек жуфт мовий кўз чақнарди. Бўйни ва кўксида ипга тизилган ва энг чиройли маржондан қолишмайдиган, четан мевасидан қилинган олти шода мунчоқ осилиб турарди. Қиз йигитлардан биронтаси билан айланишни қаттиқ инкор этганча, нуқул бир ўзи рақс тушарди. У таманно билан энгил ҳаракат қилар ва гамгин вальторначига ишва билан кулиб кўяр эди, ҳар гал машшоқнинг ёнидан ўтганда, у қизга, албатта, бурилиб қарарди. Ўз эрлари билан у ерда бошқа хотинлар ҳам бор эди, уларнинг барчасидан камбағаллик мана мен деб турса-да, хушчақчақ ва ўзаро аҳил эдилар.

Бутунлай қоронғилик чўккандан кейин эса хўжайин шамларни ёқиб қўйишга рухсат бермади, чунки барибир шамол учириб юборади, деди у. Бундан ташқари, ҳадемай ой чиқади, меҳмонларидан оладиган пул эса ой ёруғидаги жойлари учун аранг етади. Бу гап ҳаммага маъқул тушди. Бутун жамоа уфқни бўзартириб

чиқиб келаётган ойни пойлаганча айвон тўсини ёнида тўпланиб турди. Ой кўриниб, ўзининг кумуш нурларини “Боғи эрам”га соча бошлаши билан, гўё минг шамли чироқ ёритиб тургандек, ҳамма яна шовқинсиз, одоб ила кувноқ рақс туша кетди. Одатдан ташқари бу ойдинда ҳамма ўзини бир-бирига яқин сезмоқда эди. Сали билан Френхен умумий ўйин-қулгида иштирок этишдан бўйин товлаёлмас эдилар ва ҳар иккови ҳам бошқалар билан рақс тушишга мажбур бўлди. Бироқ ҳар гал бирпасгина ажралишиб қолганларида яна бир-бирига қараб учар ва гўё йиллар бир-бирини қидириб, энди топишгандай, учрашганларидан қаттиқ севиниб кетар эдилар. Сали бошқа қиз билан рақс тушганда, унинг қовоғи осилиб, хомуш тортиб қолар ва дам-бадам Френхенга бурилиб қарайверарди, қиз эса унга қарамасдан ёнидан ўтиб кетар экан, лоладай қизариб, юзлари ял-ял ёнар, ким билан рақс тушмасин, ўзини бениҳоят бахтли ҳис этар эди.

— Сен рашк қилаяпсанми, Сали? — сўради у мусиқа тиниб, рақслар тўхтагач.

— Худо асрасин, — деди Сали, — мен рашк деган нарсани билмайман.

— Бўлмаса, бошқа билан рақс тушганимда нега жаҳлинг чиқади?

— Мен бундан жаҳл қилганим йўқ. Лекин мен бошқа қиз билан рақс тушсам, худди қўлимда тараша ушлаб тургандай бўламан. Сен-чи, ўзингни қандай ҳис этасан?

— Оҳ-оҳ, рақс тушаётганимда, агар сенинг ёнимда эканингни билсам, ўзимни арши аълода тургандай ҳис қиламан. Лекин борди-ю, сен мени бу ерда ёлғиз ташлаб кетгудек бўлсанг, ўлиб қолсам керак.

Улар пастга тушишди ва уй олдига келиб туришди; Френхен иккала қўли билан Салини ушлаб олганча дағ-дағ титраётган сарвдек гавдаси билан унга ёпишиб олди, қайноқ ёш ювган оловли юзини унинг юзига қўйди-да, пиқиллаб йиллаганча деди:

— Биз бирга яшай олмаймиз, лекин мен сендан бир лаҳза ҳам ажрай олмайман.

Сали уни кучоқлаб, маҳкам бағрига босганча, юзларидан ўпа кетди. Изтироб ичида у чора қидирар, лекин уни тополмасди. Борди-ю, қашшоқлик ва оилавий шароитлардан юзага келган ўтиб бўлмас тўсиқни баргараф этиш имкони бўлган тақдирда ҳам барибир унинг ёшлиги ва интилишидаги тажрибасизлик узоқ иккиланиш юкига бардош бера олмасди: бу ёқда яна Френхеннинг отаси турибди — ахир, у отани бир умр бенавою бедаво қилиб қўйган! Жамиятда фақат ҳалол, нопок виждон гуноҳи билан булганмаган никоҳгина бахт ато эта олади, деган ақида худди Френхен каби Салининг ҳам дилидан чуқур жой олган. Ҳар иккаласи ҳам рад этган бу ақида шундай бир номус туйғусининг инъикоси эдики, у илгари вақтларда уларнинг оиласида ёлқинланиб ёнган ва оталари ўзларининг ҳақликларига ишонган ҳолда арзимаган хатолик ила ўчириб, йўқ қилган алангага ўхшарди. Шу номус йўлида улар ҳеч нарсдан тап тортмай, бедарак кетган бир одамнинг мулкани бу қадар енгилтаклик билан ўзлаштириб олиб, ўз мулкларини кенгайтириб олмоқчи бўлган эдилар. Тўғри, бундай воқеалар ҳар куни учраб туради, бироқ вақт-вақти билан тақдир, ўзгаларга ибрат бўлсин, деб, ўз хонадони номусининг бундай ашаддий фидойиларини ёки кейинчалик, албатта, йўқ қилиб юборадиган ўз бойликлари эгаларини бир-бирига шундай рўпара қилиб қўйдики, улар бамисоли икки йиртқич ҳайвон каби бир-бирининг гўштини ейди. Ахир, ўз бойлигини кўпайтирадиганлар на-фақат тахту тожларда, балки энг гарибона кулбаларда ҳам хатога йўл қўядилар ва улар интилган мақсад ўрнига буниси мутлақо аксига эга бўладилар, номус қалқони эса кўз очиб-юмгунча шармандалик яловига айланади. Бироқ Сали билан Френхен ўз болалик йилларини, хонадонларининг гард юқмаган номусини, уларни, яъни болаларни қанчалик оқ ювиб-оқ тараганлари ва эркалаб суйганларини эслар эди, уларнинг ўзига тўқ, эл ичида обрўйи баланд оталари эса бошқалардан асло кам эмасди. Кейин болалар узоқ йил бир-бирини кўрмади ва улар қайта учрашганида, ўтмишдаги бахтли онлар шуурларида қайта жонланди, бу эса улар ўртасидаги ўзаро мойилликни янада кучайтириб, мустаҳкамлади. Улар шодликни, бахтни истар эдилар, аммо мустаҳкам пойдеворга қурилган шодлик ва бахтни истар эдилар, лекин бу иложи йўқ нарса экан. Қайноқ қон эса жўш урарди, уларни тезроқ қовушишга чорларди.

— Мана, тун ҳам бўлди, — деди Френхен, — энди хайрлашишимиз керак!

— Сени ёлғиз ташлаб, уйга кетайми? Йўқ, бу қўлимдан келмайди! — деди Сали.

— Нима қилибди? Бир тун ўтади-кетади, бундан яхшисига умид қилмаса ҳам бўлади.

— Мен сизларга бир маслаҳат бермоқчиман, нодон болалар, — бирдан кескин овози янгради ва уларнинг олдида гижжакчи пайдо бўлди. — Мана, сизлар турибсизлар, нима қилишни билмайсизлар, ҳолбуки, бир-бирингизники бўлишни хоҳлайсизлар. Сизларга маслаҳатим: фурсатни қўлдан бермай, бир-бирингизни қандай бўлса, шундайча олинг. Мен ва дўстларим билан тоққа юринглар, у ерда сизга на нон, на пул, на қоғоз-ҳужжатлар, на номус, на тўшак керак бўлади — фақат чин дилдан хоҳласангиз бўлди! Бизнинг бу ерлар ёмон эмас: тоза ҳаво ва агар ишласа, егулик-ичгуликлар муҳайё; кўм-кўк ўрмон — уйимиз, у ерда юрагимиз қандай амр қилса, шундай севамик, қишда эса иссиққина ин кавлаб оламиз ёки исингани деҳқонларнинг пичан гарамлари ичига кириб кетамиз. Ҳадеб ўйлаб, фол очишни бас қилинг, дарҳол тўйни қилинг-да, биз билан бирга юринг; шунда барча ташвишлардан баравар халос топасиз, абадул-абад ёки ўзингиз қанча истасангиз, шунча бирга бўласиз, бизнинг эркин ҳаётимизда эса, ишонаверинг, қариб-чиригунча яшайсиз! Чол оталарингиз менга қилган ёмонликлари учун ўч олади деб ўйламанг, тагин. Сизларнинг бу аҳволда пайдо бўлганингизни кўриб хурсанд бўлсам-да, менга шунинг ўзи етарли, агар орқамдан юрсангиз, мен сизларга ёрдам беришга тайёрман.

У ҳақиқатан ҳам самимий ва дўстона оҳангда гапирмоқда эди.

— Хўп, бироз ўйлаб олинг-да, агар маслаҳатим сизларга тўғри келса, орқамдан юринг. Бугун дунёдан этак силкинг-да, бир-бирингизни қўлга олинг ва ҳеч кимдан нарса сўраманг! Қалин ўрмон ичидами ёки пичан гарами устидами қувноқ никоҳ тўшаги ҳақида ўйланг, агар очиқ ҳавода сизга жуда совуқлик қилса!

Шу сўзларни айтиб у уйига кириб кетди. Френхен Салининг кучоғида дагдаг қалтирарди.

— Сен бунга нима дейсан? — сўради йигит. — Менимча, бутун дунёдан этак силкиб, бир-биримизни бемалол севиб юрганимиз яхшироқ бўлармиди. — Тўғри, бу гапини у жиддий эмас, газабланганидан, ҳазил тариқасида айтди. Бироқ Френхен уни ўпди-да, соддадиллик билан жавоб қайтарди:

— Йўқ, мен у ёққа бормайман, бу ҳаёт менга тўғри келмайди. Валторналик йигит билан шойи юбкали қиз ҳам аслида дўстлар; айтишларича, улар бир-бирини қаттиқ севган эканлар. Лекин ўтган ҳафтада мана шу қиз биринчи марта унга хиёнат қилибди, йигит сира бунга чидаёлмаётган эмиш, унинг доим қовоғини уйиб, ҳаммадан, ҳатто қиздан ҳам юзини ўгириб олаётгани сабаби шунда экан, ўзи эса ҳаммага масҳара бўлибди. Қиз ўзига қувноқ бир жазо ўйлаб топибди; бир ўзи рақс тушаркан, ҳеч ким билан гаплашмас экан ва шу билан йигитнинг устидан қулган бўларкан. Кўриниб турибдики, шўрлик йигит шу бугуноқ қиз билан ярашишга тайёр. Мен бўлганимда сенга хиёнат қилмасдим, бундай савдолар бўлиб турадиган жойда бўлишни ҳам истамайман, мен ҳар қандай қийинчиликка чидашга тайёрман, фақат сеники бўлсам, бас.

Бечора қиз Салининг кучоғида кучлироқ қалтирай бошлади; қовоқхонадаги бека уни келин деб билган тушки пайтдан ва у норозилик билдирмай ўзини шундай тутганидан бери Френхен келин каби иштиёқ ўтида ёнар эди, аҳволлари оғирлашган сайин унинг қонигаги олов шунчалик кучлироқ ва чидаб бўлмас даражада авж олмоқда эди. Сали ҳам қаттиқ ҳаяжонда эди: унга гижжакчининг сўзлари қанчалик кам таъсир қилмасин, барибир, бу сўзлар унинг қалбини ларзага солмоқда эди ва у ночор тутила-тутила деди:

— Ичкарига кириб, яна бирор нарса еб-ичиб олайлик.

Улар қовоқхонага киришди, у ерда ғарибона дастурхон устида ўтирган бир нечта дайдилар жамоасидан бошқа ҳеч ким қолмаганди.

— Ана, бизнинг келин билан куёвимиз! — қичқирди гижжакчи. — Ўйланглар, кулинглар, айтмоқчи, келинлар, биз уларни никоҳлаб қўямиз.

Уларни зўрлаб стол атрофига ўтказишди, ўзларидан ўзлари халос топиш ниятида улар бунга итоат этишди. Озгина вақтга бўлса-да, одамлар куршовида бўлишдан иккови ҳам хурсанд эди. Сали вино ва мўл-кўл овқат буюрди. Умум хушчақчақлик бошланди. Қайғули машшоқ ўзининг бевафо ёри билан ярашиб олган бўлиб, иккаласи очкўзлик ила бир-бирини ялаб-юлқашмоқда эди. Иккинчи жўшқин жуфтлик ҳам еб-ичар, қўшиқ айтар ва муҳаббатларини ошкора намоён этар эди. Ғижжакчи билан букри контрабасчи бўлса жон-жаҳдлари билан дунёни бошига кўтариб шовқин соларди. Сали билан Френхен жимгина кучоқлашиб ўтиришди. Бирдан ғижжакчи жим бўлинглар, деб ҳаммани ўзига қаратди ва никоҳ расм-русмлари ифода этувчи ҳазиломуз маросимни бошқаришга киришди. Сали билан Френхен бир-бирларининг қўлидан ушлашга мажбур бўлишди ва ҳамма навбати билан уларнинг никоҳларини қутлаш учун ёнларига кела бошлади. Гарчи улар бир оғиз ҳам сўз айтиб, қаршилиқ кўрсатмаган ва бунга ҳазил деб қарашаётган бўлсалар-да, вужудларини гоҳ аланга олар, гоҳ устларидан муздек сув қуйгандек бўлмоқда эди.

Ўткир винодан жунбушга келган чоққина жамоа тобора шовқин солиб, ҳаддидан ошиб борар эди, бироқ тўсатдан ғижжакчи эслатиб қолди:

— Биз узоққа боришимиз керак, — деди у, — бу ёғи эса ярими тун бўлиб қолди. Жўнаш керак. Келин билан куёвни кузатиб қўяйлик, мен эса олдинда бораман ва ҳаммаси расамадагидай бўлиши учун ҳаракат қиламан.

Ночор ва ёлғизликдан, бунинг устига бошқа иложи йўқлигидан Сали билан Френхен бутунлай саросимага тушиб, бу гал ҳам бўйсунишга мажбур бўлишди. Уларни олдинги сафга қўйишди, қолган иккала жуфт эса уларнинг ортидан маросимни ташкил этишди, энг охирида контрабасини елкасига олиб олган букри келарди. То улар тоғдан тушгунча, биринчи бўлиб бошлаган қора машшоқ йўл бўйи телбаларча соз чалди, қолганлар эса унинг ортидан эргашиб кулар, қўшиқ айтар ва рақс тушарди. Шу тариқа бу тунги маросим тинч далалар бўйлаб кетаверди ва одамлари аллақачон ухлаб қолган Сали билан Френхеннинг кадрдон қишлоғи ичидан юриб ўтди.

Улар учун энди йўқ бўлган кадрдон уйлари кўчасидан жимгина юриб боришаркан, тўсатдан вужудларида ошкора хуррамлик туйғуси жўш уриб кетди, улар аралаш-қуралаш бўлиб рақс туша, бир-бирини ўпа кетишди, бир қулиб бир йиғлар эдилар. Шу рақс тушганча улар ғижжакчи бошлаб борган ва ҳалиги уч дала ястаниб ётган тепалик устига кўтарилишди ва ўша ерда — тепалик чўққисидан — қора йигит яна торларини жаранглата кетди ва арвоҳдай чир айлана бошлади, унинг ҳамроҳлари эса чаққонликда ундан қолишмасди, хуллас, сокин тепалик дев-ажиналар базм қурадиган овлоқ масканга айланди-қўйди. Ҳатто букри машшоқ ҳам ҳарсиллаганча елкасидаги юки билан ирғишламоқда эди, афтидан, энди ҳеч ким бир-бирига эътибор қилмай қўйганди.

Сали Френхенни маҳкам кучоқлаб олди ва уни тўхташга ундади: у биринчи бўлиб ўзига келганди. Жим бўлиши учун у қизнинг лабидан қаттиқ ўпди, чунки Френхен бутунлай ўзини йўқотиб, овози борича бақириб қўшиқ айтарди. Ниҳоят, у йигитнинг мақсадини англади ва жимгина қулоқ солганча то тўй маросими шовқини уларнинг йўқлигини пайқамай, даладан ўтиб, дарё соҳили ортидан кўздан гойиб бўлгунга қадар қимир этмай туришди. Бироқ ҳамма шовқин ўрнини чуқур сукунат эгаллаб олгунча ғижжак, қизлар кулгуси ва йигитларнинг қичқирӣқ овозлари узоқ вақтгача тун қўйнида жаранглаб турди.

— Улардан қутулдик-а, — деди Сали, — лекин ўзимиздан ўзимиз қандай қутуламиз? Бир-биримиздан қандай кетамиз?

Френхен бирон-бир нарса деб жавоб қайтаришдан ожиз эди, оғир нафас олганча, йигитнинг бўйнидан қучди.

— Сенга бошпана беришлари учун қайтиб сени қишлоққа кузатиб қўйиб, одамларни уйғотайми? Эртага сен ўз йўлингга кетасан ва ҳаммаси жой-жойига тушади, сен ҳаммасининг уддасидан чиқасан.

— Сенсиз ниманинг уддасидан чиқардим?

— Мени унут энди!

— Ҳеч қачон! Сен-чи? Сен мени унута оласанми?

— Гап бунда эмас, жонгинам! — жавоб берди Сали, қизнинг кўкрагига босиб турган ёниқ юзини эркалаб силаганча, — энди фақат сен тўғрингда гапирамиз, сен ҳам жуда ёшсан, олдинда барча йўллар очӣқ.

— Сенинг олдингда йўл йўқми, қария?

— Кетдик, — деди Сали ва унинг қўлидан тутди.

Бироқ улар бир неча одим ташлашди-да, бир-бирини бағрига босиш ва эркалаш учун яна тўхташди. Дунёни чуллаган сукунат уларнинг қалбида кўшиқ айтар ва садо берарди. Фақат пастда секин оқаётган дарё мавжларининг босиқ эркалагансимон чапиллашлари қулоққа чалинди.

— Атроф қанчалик мўъжизакор-а? Эшитаяпсанми, галати кўшиқ ёки кўнгироқ жарангига ўхшаган бир товуш келаяпти.

— Бу дарёнинг шовқини. Теварак-атроф сув кўйгандек жимжит.

— Йўқ, яна нимадир жаранглаяпти — бу ерда, у ерда, узоқларда. Ҳаммаёқда...

— Менимча, бу томирларимизда оқаётган ўз қонимиз шовқини бўлса керак.

Улар яна бир неча лаҳза буюк сукунатдан пайдо бўлаётган ва уларнинг назарида бир-бирига қоришиб кетаётган тасаввурдаги ёки ҳақиқий товушларга қулоқ солиб туришди. Товушлар яқин ва узоқларда, водий узра ер бағирлаб ястланаётган оппоқ куз тумани бўйлаб ойнинг сеҳрли ҳаракати билан омухта бўлиб кетмоқда эди.

Бирдан Френхен ниманидир эслаб қолди: у сийнабандини кавлай бошлади ва деди:

— Мен сенга эсдалик учун бир нима олиб кўйган эдим.

У оддий бир узукни йигитга тутди ва ўзи Салининг бармоғига тақиб кўйди.

Сали ҳам ўзининг узугини суғурди-да, уни Френхеннинг бармоғига тақиб, деди:

— Демак, иккимиз ҳам битта нарсани ўйлаб турган эканмиз-да.

Френхен қўлини кўтарди-да, ойнинг оппоқ нурида узукни томоша қила бошлади.

— Оҳ, қандай чиройли узук экан, — деди у кулиб. — Демак, энди биз никоҳдан ўтдик ва бир-биримизники бўлдик. Сен менинг эримсан, мен эса сенинг хотининг. Ой ёнидаги ҳов анави булут тарқагунча ёки биз ўн иккигача санагунимизча ҳеч бўлмаганда шундай тасаввур қилайлик. Мени ўн икки марта ўп.

Сали ҳам, эҳтимол, Френхен уни қанчалик кучли севса, шунчалик севарди, бироқ никоҳ ҳақидаги масала никоҳдаги қандайдир “ё ўлиш, ё қолиш”ни кўргувчи Френхен учун ўткир бўлиб туюлганидек, Сали учун ортиқча муаммо бўлиб кўринмаётганди. Фақат қизгина ҳаёт ёки ўлим билан ниҳояланишини у ёки бу тарзда ўта қатъият ила муқояса қилиш ва ҳис этиш қобилиятига эга эди. Бироқ энди, ниҳоят, унинг кўз олдидаги парда очилди, қизда аланга олган аёллик туйғуси Салида жиловлаб бўлмас хоҳиш қийноғини уйғотиб юборди ва алангали ёрқинлик унинг идрокини ёғдуга чулғади. Гарчи у илгари ҳам Френхенни бағрига босиб эркалаган бўлса-да, энди бу мутлақо бошқача, янада жўшқинроқ тус олиб, қизни бўсаларга кўмиб ташлади. Ўзи ҳам иштиёқ ўтида ёниб турган бўлишига қарамай, Френхен шу заҳотиёқ бу ўзгаришни сезиб қолди, унинг аъзойи бадани титраб кетди ва ой олдидаги ҳалиги парча булут тарқалишига улгурмасдан бу туйғу унга ўтиб бўлганди. Улар бир-бирини эҳтирос билан эркалар ва кучар эдилар, уларнинг узук безаган қўллари учрашди-да, гўё ўзидан-ўзи бахтиёр равишда никоҳ адо этган каби маҳкам чатишиб кетди. Салининг юраги гоҳ гурс-гурс тепар, гоҳ жим бўлиб қоларди, у эшитилар-эшитилмас, оғир ҳансираганча шивирлаб, деди:

— Энди битта ишимиз қолди, Френхен. Ҳозироқ тўйимизни нишонлаймиз-да, ҳаётдан кетамиз — анави ерда чуқур дарё бор, у ерда бизни ҳеч ким бир-биримиздан жудо қилолмайди, озгами, кўпгами, бизлар қовушганимиздан кейин бунинг ҳеч қандай аҳамияти қолмайди.

Френхен ҳам дангал жавоб қайтарди:

— Сали! Сен айтаётган нарсани мен аллақачон ўйлаб кўйганман ва ўзимча бир қарорга келганман: биз аллақачон ўлишимиз керак эди ва шунда барча мусибатлар биздан нари бўларди. Сен билан шу йўлдан боришга тайёрман деб онт ич!

— Худди шундай бўлади ҳам! — ўзини йўқотиб хитоб қилди Сали. — Ўлимдан бошқа нарса Фрелимдан жудо қилолмагай!

Френхен енгил нафас олди, кўзларидан севинч ёшлари тирқиради; у сапчиб ўрнидан турди-да, дала бўйлаб қуш каби дарё томон учиб кетди. Мендан қочиб кетаяпти деган хаёлда Сали унинг орқасидан югурди; Френхен ҳам мени бу йўлдан қайтармоқчи бўлиб, чопиб келаяпти деган хаёлга борди; шу тариқа улар бир-бирини қувлашга тушиб кетишди; Френхен тутқич бермай қочаётган бола каби нуқул куларди.

— Сен ўз аҳдингдан пушаймон қиляяпсанми? — сўради улар бараварига, дарё бўйига етиб келиб, бир-бирини тутиб олгач.

— Йўқ, бундан фақат хурсанд бўлаяпман, холос, — бараварига жавоб берди иккаласи ҳам.

Барча ташвишлардан қўл силкиб, улар сув оқимидан ўзганча, қиргоқдан юриб кетишди — улар бошпана учун ярайдиган жойни топишга шошмоқда эдилар; энди эса эҳтирос ичида улар қаршиларида висол бағишловчи фароғат манбаини кўриб турар эдилар, қолган умрнинг барча маъно ва мазмуни шунга жам бўлган эди; ундан кейин нима бўлмасин — ўлимми, ҳалокатми, — шамол эпкинидай арзимас, ҳеч нарсадир, беғам исрофгар охириги бисотини тугиб қўйиб, эртанги кунги тирикчилик ҳақида ўйлаганидан кўра ҳам улар бу ҳақда ўйлар эдилар.

— Гулларим мендан илгарироқ отни қамчилаб қолибди! — деди Френхен. — Қара, улар бутунлай сўлиб, тугаб бўлибди.

У кўксигадаги гулчамбарни олди-да, уни сувга ташлади ва баланд овозда куйлай бошлади:

— Сенга бўлган ишқим бодомдан тотли!

— Тўхта! — деди Сали. — Шу ерда сенинг никоҳ тўшагинг бор.

Улар қишлоқдан дарёга олиб борадиган катта йўлга боришди, у ерда тепасига пичан ортилган катта сол боғлаб қўйилган сув кўналгаси жойлашганди. Кескин шиддат билан у бақувват арқонларни еча бошлади. Френхен кулиб, уни кучоқлаб олди:

— Нималар қиляяпсан? Наҳотки, сўнгги дамда деҳқоннинг пичанли солини ўғирламоқчи бўлсак?

— Бу уларнинг бизга берадиган сепи бўлади — сузувчи гўшанга ва тўшак, бунақаси ҳали биронта келинга насиб қилган эмас. Деҳқонлар эса ўзларининг бисотларини дарёдан, барибир сув оқизиб борадиган ҳув қуйироқдан топиб олишади, улар ҳатто бунинг қандай содир бўлганини тушунолмай ҳам қоладилар. Қара, сол аллақачон чайқалиб, сузиб кетишга чоғланаяпти.

Сол қиргоқдан бир неча қадам нарида, хийла чуқур жойида турарди. Сали Френхенни баланд кўтариб олди-да, сувда одимлай кетди. Бироқ қиз унинг қўлида балиқ каби типирчилаб, йигитни жон-жаҳди билан эркалай бошлади ва Сали тез оқаётган сувда мувозанатини йўқотиб қўйди. Қиз юз ва қўлларини сувга тиқишга ҳаракат қилар экан, шундай деди:

— Мен ҳам муздай сувда сузгим келаяпти, эсингдами, биз биринчи марта бир-биримизга сув берганимизда ҳам қўлларимиз шундоқ ҳўл бўлиб, музлаб қолганди? Биз ўшанда балиқ тутган эдик, энди эса ўзимиз балиқ бўлаяпмиз, катта-катта, чиройли-чиройли балиқлармиз!

— Тинчлан, жажжигина шумтака қиз, — илтимос қилди Сали, у тўлқинлар ва маҳбубаси билан олишганча оёқда зўрға турарди, — бўлмаса, оқим мени суриб кетади!

У қизни солга чиқариб қўйди ва ўзи ҳам Френхеннинг ортидан ўша ерга кўтарилди; кейин у қизни баланд қилиб босилган хушбўй, юмшоқ пичан устига ётқизиб қўйди-да, ўзи ҳам тирмашиб у ерга чиқди. Иккаласи тепага ўлтириб олгач, сол аста-секин дарё ўртасига сурилиб борди ва аста бурилиб, оқим бўйлаб сузиб кетди.

Дарё гоҳ уни сояси остига олган қоп-қора ўрмонлар орасидан, гоҳ очиқ майдон бўйлаб, ухлаб ётган қишлоқлару ёлғиз кулбалар ёнидан оқиб ўтар, гоҳ сокин кўл каби тинч кўринар эди. Шунда сол қарийб бир жойда туриб қолганга ўхшарди, гоҳо эса гафлатдаги қиргоқларни тезда ортда қолдириб, куч билан бориб, қояга урилар эди.

Тонг бўзара бошлаганда, кумушранг дарё уфқидан шаҳар миноралари кўзга ташлана бошлади. Ботаётган заррин ой оқим бўйлаб узун ёрқин из ташлаб

турарди, ана шу нурли чизикни кўндалангига кесганча сол кўринди. Совуқ куз тонгида, у шаҳарга яқинлашай деб қолганда, икки оппоқ тана бир-бирини маҳкам кучоқлаганча солнинг қоп-қора бағридан муздек тўлқинлар орасига сирғалиб тушди.

Бирмунча муддатдан кейин сол эсон-омон кўприккача етиб келди-да, тўхтаб қолди. Кейин дарёда, шаҳардан куйироқда жасадлар топилиб, кимлиги аниқлангач, газеталар муттассил бир-бирига тиш қайраб келган, ҳаддан ташқари камбағал, хонавайрон бўлган оилалардан чиққан икки гулдек ёшнинг сувдан ўликлари топилгани ҳақида хабар эълон қилишди, бунгача улар пошшолик байрами бўлиб ўтган қишлоқда қарийб кун бўйи рақс тушиб, хушчақчақлик қилишган экан. Бу ҳодиса эгасининг рухсатисиз шаҳаргача сузиб келган пичанли сол билан боғлиқлиги эътиборни тортди. Ошиқ-маъшуклар солда ўзларининг мудҳиш, нопок никоҳ маросимларини нишонлаш мақсадида уни ўғирлаб қочганлар — бу ёшлардаги ахлоқсизлик ва бебошликлар қай даражада авж олганлигини яна бир карра исботлайди.

Тамом.

Умрлардан узунроқдир СЕВГИМИЗ

Озарбайжон адиблари меҳмонимиз

АСАД ЖАҲОНГИР

1966 йилда Озарбайжоннинг қадимий шаҳри Бойлаганда туғилган. Боку Давлат дорилфунунининг филология факультетини битирган. “Қадимги турк адабиётининг лингвистик шеърляти” (2001) монографияси ва адабиётининг турли даврлари ва муаммолари (“Сўз”, “Товуш”, “Ким уйқуда, ким уйғоқ...”, “Янги аср боиланиши: постмодерн”, “Бобом Собирнинг китоби”) ҳақида кўплаб мақолалар ва эсселар муаллифидир.

ЯНГИ ШЕЪРИЯТ УҒҚЛАРИ

Хозирги замон озарбайжон шеърляти қарийб бир ярим минг йиллик туркий халқлар адабиёти асосида шаклланиб келди. Айни чоғда у Европа, айниқса, турк ва рус шеърляти илгор анъаналарининг таъсири остида ривожланмоқда. Бугунги кунда озарбайжон шеърлятида бир неча етакчи йўналишлар мавжуд.

1. Реалистик шеърлят.
2. Романтик-рамзий шеърлят.
3. Модерн шеърлят.
4. Постмодерн шеърлят.

Реалистик шеърлят миллий назм анъаналарининг давоми сифатида майдонга келди. Бу анъаналар ҳозирги шоирлар орасида кўпроқ “Кентавр”, “Тер ва қон ичида”, “Ўзанидан чиққан дарёлар” (2005) шеърлий китоблари муаллифи Алисамид Кур, “Умрим китобига тузатиш” (2001), “Ва ҳоказо” (2004) тўпламлари муаллифи Гадам Нажафзода, “Эртанги кунини йўқотмаган одамлар” (2003) асари муаллифи Адолат Аскарўгли, “Гулим ялпизга айланди” (1998), “Йиғлама, оққуш ” (2003) муаллифи Илҳом Қаҳрамон, “Ёпиқ эшик”, “Чиройли сўз учун”, “Мустабидлар — яратганнинг сояси эмас” (2004) китоблари ижодкори Мубориз Масимўгли сингари адиблар кўтарган ижтимоий муаммолари тилининг табиийлиги, мазмун жозибadorлиги ва жонли кишилар характери билан ажралиб турадилар. Миллий озодлик кураши, Қорабоғ уруши, она ерни йўқотиш, она юртга муҳаббат, шаҳидлар ва қочоқлар фожеаси, ижтимоий адолатсизликка қарши норозилик, умуммиллий сиёсий бирликка ва миллий онгликка даъват, бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш билан вужудга келган турмуш қийинчиликлари мазкур шеърлятнинг асосий мавзусини ташкил этади.

* * *

Рамзий-романтик шеърлят анъаналарини ташувчилар сафига қўшилганлар орасида Ализода Нуру: “Ёлғиз шамнинг сояси”, Восиф Сулаймон: “Муҳаббат бўл, сенга тавоф қиламан” (2003), Қулу Оғсас: “Ҳар бир жой сенсан” (2002), Саҳар: “Қалб ҳарорати” (2003) ва бошқа муаллифларнинг номларини санаб ўтиш мумкин. Тил, оҳанг, вазн ва образлар олами нуқтаи назаридан шаклланган бу шоирларнинг ижодида В.Самадўгли, Р.Равшан, В.Одерларнинг таъсири алоҳида ўрин тутади. Айниқса, Р.Равшан назми таъсирида қалам тебратган шоирлар ижодига инсонинг ички дунёсини, жамияти томонидан унутилган одамнинг ёлғизлик изтиробларини акс эттиришга интилиш хосдир. 90-йилларнинг ижтимоий-сиёсий,

ҳарбий воқеалари улар шеърятининг мавзуси эмас. Ҳатто ўзларининг модернчилик тажрибаларида (масалан, Қулу Оғаснинг “Тиниш белгилари” туркуми) бу ижодкорлар мажозий-рамзий тафаккур услубига содиқ қоладилар.

* * *

Ўтган асрнинг 20-30- йилларида бошланган новаторлик тамойиллари ҳозирги замон шеърятида модернистик оқим шаклида давом этмоқда. Совет ҳокимияти йилларида маълум сабабларга кўра вульгар — социологик таъйиққа учраган модерн шеърятининг ривожланиши учун ҳозирги пайтда қулай замин вужудга келди. Бундай тушунча талабларига мос келадиган бадиий-эстетик кўрсаткичларига замонавий шоирлар орасида фақат айримларининг шеърларигина жавоб беради.

“Жанг битиклари” (2003) китоби муаллифи Э. Қорахонлининг шеърларини икки тоифага — “қадимий” ва “замонавий”га ажратиш мумкин. Шоир биринчи тоифадаги шеърларида М. Кошғарийнинг “Девон”ида ва умуман, қадимги турк шеърятида тўпланган бадиий образлар лексиконини қайта тиклаш бўйича иш олиб боради. Ана шу шеърлар мисолида замонавий бадиий фикр С. Вурғун, М. П. Воқиф, М. Фузулий, бахшилар ижоди шеърятни сарҳадларини босиб ўтиб, бадиий тафаккурнинг энг чуқур қатламларига кириб боради. Элхон Қорахонлининг бундай шеърлари шаклига кўра, қадимги туркий назмнинг икки асосий (қисқа ва узун) вазнида ёзилган ва кўпроқ жанговар ёки марш оҳангида битилган. Номидан ҳам кўришиб турибдики, “Жанг битиклари” қаҳрамонлик руҳидаги қадимги туркий шеърятининг чинакам адолат учун муқаддас жиҳодга чорловчи ислом идеаллари билан қўшилиб, озарбайжон-турк назмидаги икки асосий йўналишнинг янги синтезини ҳосил қилади. Умуман, бу шеърлар — сиёсий мустақилликка эришилгач, миллий уйғониш жараёнининг шеърятдаги ифодасидир. Шоир ўзининг урбанистик мавзуда ёзилган “замонавий” шеърларида бармоқ вазнидаги назм билан бир қаторда, сарбаст шеърга ҳам мурожаат қилади. Замонавий шаҳар ҳаётидаги тез ўзгараётган унсурлар мазкур шеърларнинг бадиий беъзаги, ўз ҳаёти билан яшашни истовчи, ҳар қандай миллий ватанпарварлик туйғуларидан узоқ шаҳар фуқароси эса — атроф-муҳитга қоришиқ оддий нарсалар бўлиб гавдаланади.

“Ҳамма ва ҳеч ким” (2003) китоби муаллифи О. Яшарнинг шеърлари бир-биридан ғоят фарқ қилувчи назмий образлар — баёти¹лардан ва постмодернлардан ташкил топишига қарамай, барибир, модернистик фикрлар устуности билан ажралиб туради. Унинг рубоийлари мумтоз девон (сарой) адабиёти намунасида; баёт ва тажнислари эса фольклор руҳида ёзилган. Модернистик шеърятнинг шаклий талабларига жавоб берувчи шеърлар муаллифи Озод Яшарда постмодерн матнлари ҳам мавжуд бўлиб, улар турли услубларда битилган. Ўз китобига ёзган кириш сўзида у “постмодернизм SOS реализмдан гангиб қолган адабиётимиз учун чинакам қутулиш йўлидир” деб таъкидлайди.

Бадиий ижодини 90-йиллардан бошлаган Салим Бабуллаўгли асосан рус адабиёти анъаналари билан боғланган шоирдир. Унинг Бродский шеърларини таржима қилиши бежиз эмас. Бироқ, шоирнинг сўнги шеърларидан бўлган “Тўққизинчи қисм”ни диққат билан ўқиб чиқилса, шу нарсани сезиш мумкинки, унинг шеърлари, агар ташқи оҳанг ва вазни ҳисобга олмаганда ҳам, чуқур ички мазмун жиҳатдан кўп асрлик миллий шеърят ва ҳатто фольклор анъаналарига уйғундир. Социал бурч амрига бегона бўлган маънавий яккаш одам, урбанизациянинг шавқатсиз қонунларидан қоча туриб, табиатга мурожаат қилади. Зеро, у айнан ўша жойда ўзи излаётган руҳий хотиржамликни топиши мумкин эмаслигига ишонади, орқага йўл йўқлигини идрок этади ва ниҳоят худо ғоясига юз тутди. “Тўққизинчи қисм”нинг мана шу энг умумий мантиғи мумтоз шеърятнинг асосини ташкил этувчи “дарвишлик” фалсафаси билан уйғунлашиб кетишини исботлашнинг зарурати бўлмаса керак. Салимнинг кўпгина шеърларида товуш омили умуман четлатилади, назм мазмуни мароқли кузатишлар олиб бориш қобилиятига эга, атроф-муҳитидаги жонсиз буюмлар билан товушсиз мулоқот қилишга қодир инсон онги ривожланиши жараёни асосига қурилади.

¹. Еттилик туркумидаги халқ тўртликлари.

* * *

Ўтган асрнинг сўнги ўн йиллигида майдонга чиққан постмодернистик эстетика вакиллари (Салом, Мурод Кўҳнақала ва бошқалар) гарчи камчилик бўлса-да, ҳозирги замон шеъриятида алоҳида ўрин тутади ва аста-секин кучайиб бораётган тамойил ташувчилар сифатида муҳим роль ўйнайдилар. Уларнинг сафларига юқорида қайд қилинган ҳар тўртала йўналиш вакили бўлган шоирлар бор. “Сенга айтилган сўзлар, сенга қаратилганмас” (1996), “Ер маркази ҳам — ёлғизлар учун гўшадир” (1999), “Йўлнинг кутгани бор” (2002) шеърый китобларининг муаллифи Салом постмодернизмга рамзий-романтик фикрлаш, хусусан, Р.Равшан шеърый анъаналари орқали келди. Саломнинг тилнинг фразеологик захираларидан фойдаланиш эвазига яратилган, аруз ва силлабика оҳанглари туташувидан пайдо бўлган шеърлари деконструктивизм, пародия ва ҳатто автопародия, кескин истеҳзо сингари пастмодерн белгилари билан характерланади. Унинг шеърлари мисолида кўп асрлик назмнинг тафаккур тарзи сифат ўзгаришига учрайди. Бироқ Саломнинг мумтоз матнга интертекстуал муносабати очиқ ва ошқора бўлиш ўрнига, “яширин” бўлади. Анъанавий шеърят тўсиғига алоқаси бўлмаган Салом терма ва гарайли¹ сингари бахши адабиёти жанрларида ёзилган ўз шеърларида постмодерн деконструкция интеръерида иш қўради. Халқ ижодиёти учун ҳам, мумтоз девон адабиёти учун ҳам хос бўлган ғам-андух, ўлим, севги, висол, айрилиқ сингари мавзулар; шам, гул, мазор, тош, кўзгу, кема, дарахт, сув, шамол, олов, фарзанд сингари мавзудаги шеърлар унинг ижодида янги талқинларга учраб пародияга хос хусусият касб этади.

“Олма ҳақида афсона” (2002) китобига жамланган Мурод Кўҳнақала шеърлари, шунингдек, унинг даврий матбуотда эълон қилинган назмий асарлари ҳозирги замон рус поэзиясининг А.Вишневский, Д.Пригов сингари таниқли адиблари билан оҳангдош жаранглайди, постмодернистик фикрлаш назарий-эстетик нуқтаи назардан янги даражага кўтарилади, “яширин” қатламдан ошқора қатламга ўтади, мазмун жиҳатдан ҳам, шакл жиҳатдан ҳам ошқора яшай бошлайди. Унинг термалари ва гарайлиларида қаҳрамонлик архаизми ва эстетика қайта тикланган, шоирнинг “огир шеърлар” деб аталган назм намуналари бахшилар ижоди ва романтик шеърятга мувофиқ равишда постмодерн реконструкцияси сифатида таърифланиши мумкин. Шоирнинг ўзи томонидан “Сарбаст ғазаллар” деб номланган назмлари биринчи навбатда XX аср одамнинг мумтоз шеърятнинг асосини ташкил қилувчи “илоҳий муҳаббат” тушунчасига истеҳзоли муносабатни ифодаловчи намуналар бўлиб, шакл жиҳатдан ҳам, мазмун жиҳатдан ҳам мумтоз девон шеърятининг деконструкциясидир. Унинг шеърлари совет даврида яратилган (С.Вургун, М.Мушфиқ, Р.Ризо, Қобил ва бошқалар) асарларга пародия тарзида ёзилган бўлиб, шакл ва мазмунига кўра совет даври поэзиясининг, хусусан, “фуқаролик”, “миллатчилик”, “бахт”, “озодлик”, “меҳнатсеварлик” сингари тимсолларини деконструкциялашдан иборатдир.

Бугунги кунда постмодерн тамойиллари, хусусан, М.Кўҳнақала шеърлари таъсирида Й.Мафтун, З.Азамат, Э.Масим каби шоирлар постмодерн шеърлари намуналарини яратмоқдалар.

* * *

Шундай қилиб, озарбайжон шеъряти ва умуман, бадий тафаккур босиб ўтган тараққиёт йўли ҳақида қуйидагича хулоса чиқариш мумкин:

— қадимги давр. Бу даврда умумтурк контекстида вужудга келган шеърят узоқ шарқ (хитой-мўғул-турк) йўналишидаги маданиятнинг таркибий қисми сифатида майдонга чиқади;

— мумтоз давр. Бу даврда умумтурк контексти билан бир қаторда, аввал яқин ва ўрта шарқ йўналишидаги умуммуслмон (араб-форс-турк) маданияти шаклланади, кейин аста-секин миллий маданиятлар вужудга келади;

— янги давр. Бу даврда озарбайжон бадий тафаккури ҳозирги замон Европасининг маданий контекстига кира бошлайди.

Русчадан
Файзи ШОҲИСМОЙЛ
таржимаси.

¹. Саккизлик туркумидаги халқ қўшиқлари.

АЛИСАМИД КУР

1951 йилда туғилган. Ҳозирги замон Озарбайжон адабиётининг истеъдодли намояндаларидан бири. “Рангин кўлжалар”, “Қирқ таниш чехра” (1991), “Кентавр” (1997), “Тер ва қон ичида” (2000) китобларининг муаллифи.

* * *

Кулчанинг бир юзи бор –
Орти турар тандирда.

Тупроқнинг бир юзи бор –
Уни қанча кавлама,
Ич-ичини кўрмассан.
Тупроқнинг бир юзи бор
Елкасини кўрмассан!

Ёлгоннинг нонини емассан,
Ёлгоннинг минг юзи бор.
Мен бир тўғри сўз айтдим
Сўзимнинг бор бир юзи –
Бир юзи бор Алисамиднинг.

ШУ САБАБ...

Ҳар миллатнинг қора куни бор, –
Қора байроғи бор шу сабаб.
Қўримоққа гар тупроғи бор, –
Қурол-яроғи бор шу сабаб.

Қора кунинг бўлса оқ уни,
Қора байроқда бор қора ел, –
Гумонинг ҳам қора шу сабаб.
Зулм пайти дард билинар
Мард қолса номард қўлида,

Юрт қолса душман қўлида, –
Қолганинг ҳам шу эрур,
Ўлганинг ҳам шу эрур.

МАРСИЯ

Саркаш сойларнинг оқиши
Сувларнинг боғлиқ сасига.
Мен кечдим.
Сен кечолмадинг
Тупроғим-ей!

Сир бордир қудуқ тубинда,
Ич-ичига чўқар дарди.
Жинниси оқил каби,
Ақллиси жинни каби
Миллатим-ей!

Оташ чўғи қолган ўчоқ,
Кулга боғлиқ.
Қочиб қолар бари кўрқоқ
Мардларин ўлимига боғлиқ –
Мамлакатим-ей!

Юрти талон бўлган юрт,
Ғам, ҳасратга кўяр чек.
Увляпман бўридек –
Миллатим-ей,
Мамлакатим-ей!

ОДИЛ МИРСАЙИД

1956 йилда туғилган. Шоир ва rassom, Озарбайжон модерн шеърятининг таниқли намояндаларидан бири. “Кўзгудаги одам”, “Булут одам”, “Қўшиқ одам” шеърый китобларининг муаллифидир.

* * *

Бир кеча уйғондим тун, ёмғир чак-чак,
Билмадим қайдаман, кимман, нимаман?
Эҳтимол, фалақдан қувилган малак –
Ва ёки сархуш бир майхоначиман.

Қандай ишонтирай – бахтим юлдузи –
Ногаҳон уйғотди кучли сўз сеҳр.
Кечалар тушимга кирарди тангри,
Тангрига сир бериб, сақлар эдим сир.

Деворга на милтиқ осилар, на ун,
Ёки ўз умримни тўқидим ногоҳ.

Нега уйғонмадим юз йилча олдин,
Нега уйғонмадим юз йил кейинроқ.

Кўкка учмоқликка етмас нафасим,
Жимдир девордаги соат қўрқувдан.
Юз йил аввал ёққан ёмғирнинг саси,
Бу кеча уйготди мени уйқудан.

*Озарбайжончадан
Хосият РУСТАМОВА
таржималари.*

АДОЛАТ АСКАРҮҒЛИ

1958 йилда туғилган. Ҳозирги замон озарбайжон шеърятининг истеъдодли вакилларида бири. Олти китоби чоп этилган. “Эртасини йўқотмаган одамлар” (2003) китоби адабий танқидчилик эътиборини тортди ва мукофотга сазовор бўлди.

* * *

Биз кексайиб қолдик, илоҳим,
жуда кексайдик!..
Сочларимиз, ўмровларимиз
оқариб бўлди.
Дардларимиз ўзимиздан ҳам кексадир.
Жон берамиз —
боболаримиздан мерос қолмиш
дардларимизга бош эгиб.
Кўра олмас кўрлар каби кўзларимиз
боболаримизни сўнгги дамда.
Омонат кезинар дардларимиз.
Кексардик, илоҳим, кексардик!
Умидимиз йўқдир эртага.
Тилимизда барча кексаларнинг
узук-юлуқ айтган бир қўшиғи,
Сўник кўзларимизга чўкмиш
балоларимизнинг қони.
Елкаларимизда
оғир, муқаддас тупроқ ҳаққи.
Улажакмиз, илоҳим, жуда кексардик!
Тош каби лолу жим!
Ўлтирдик чорпоялар устида,
чубук чекиб сабр этдик.
Ўқ ўз бадбахт соҳибини
ахтариб топган каби
Бунча тез топди бизни кексалик?
Оёқларимизга тафт бермаса-да
оёқ босганимиз тупроқлар,
Эй ўтга рўбарў бутларимиз!
Эй ғамангиз толеимиз!
Боқинг, кўринг,
Тупроқ ҳасратли,
Қўзиқорин каби
ажин босмиш
юзимиз бор.
Бу дард, бу кадар ила
олма бизни ўз бағрингга,
олмагин, она тупроқ!

*Русчадан
Усмон ҚУЧҚОР
таржимаси.*

РАСИМ ГАРАЖА

1960 йили туғилган. Боку Давлат дорилфунунининг журналистика факультетини тамомлаган. Янги адабий ҳаракат намояндаси. Унинг “Ўлимга бахшида қуёш” номли шеърий тўплами эълон қилинган.

БУЮМЛАР

Бош чаноқ

Юк машинасин чироқлари нурида
Кўзга ташланади қабр тошлари.
Гулхандан кўтарилувчи тутунга
Чулғанади маҳзун саси бойқушнинг
Тез орада
У ерга ҳам тушади шуъла.

Кўлмак

Қарагин-а,
Энг кир кўлмаклар ҳам
Акс эттиради қуёшни.

Сўқмоқ

Катта йўллар
Қишлоқлар, шаҳарлар
Сўқмоқлар сўнгги
Чексизлик.

Гилям

Учар гилямни дорга осиб
Ҳовли ўртасида қоқади уй бекаси.
Калтак билан урар аямай уни
Ортиқ ҳаволанма, ҳаприқма дея.

Балиқ

Тун ўтар
Уйқу билмайди
Аквариумдаги балиқ.

Тўзғитиб юбормаслик учун
Фикрини
Шуъла қошида
Тек қотган.

Денгизга етаман дер,
Ишонар шунга
Тентак борми ундан ортиқроқ.

*Русчадан
Мирнўлат МИРЗО
таржумалари.*

ҲАМИД ХЕРИСЧИ

1961 йилда туғилган. Боку Давлат дорилфунунининг филология факультетини тамомлаган. “Некролог” постмодерн романи ва туркум шеърлари билан танилган. SPACE TV муҳаррири бўлиб ишлайди. Янги адабий оқим етакчиларидан бири.

**1995 ЙИЛ. ЗИНДОН. ТУН.
ТЕРГОВЧИ МЕНИ СҮРОҚ ҚИЛАДИ.
УМИДИМ ЗАНЖИРБАНД.**

Харфларда жозоба ниҳон...
эҳтимол, улар фақат газал учундир,
эҳтимолки, имлога тушган
шеърдан бўлак барча имлолар —
алифбога ҳақоратдир.
Тўзғиган чориқни ямаган каби,
аёндири бари.
Истасанг тўйгача ёки сал кечроқ
ноғора қоқ.
Ўргоқ терговчи,
менинг афсус-надоматимни
ҳижжалаб туширманг дафтارينгизга.
Яхшиси, ҳаёт қозонидан менинг умримни
тарқатинг, тарқатинг зор-муҳтожларга,
қисматим уйига кирар бўлсангиз,
ботинкангиз ечинг марҳамат қилиб...

Қичқирманг!
 Қичқирманг...
 Тушунинг,
 дарахлар —
 кексайган чечаклар асли,
 тўхтанг...

Энди бу оламда йўллар қолмади,
 кўчалар бор холос, кўчалар...
 қайга оборарди айбловларингиз
 тутоқиб, ютоқиб ўшқиринингиз.
 Мабодо қўрғошин кўйлак бўлмоғи
 қисматда бор бўлса, қўрқош йўқ.
 Ҳар ким эртами-кеч тушар зиндонга.
 Ҳамма ҳам (Момо Ҳаво ва Одам),
 Ҳар бир месъе, ҳар бир мадам
 қаришга қурби келмаса дунёдан кўз юмади.
 Эҳтимол, кексаликни ўлдирад ўлим,
 эҳтимолки, ҳеч ким ўлмайди,
 шунчаки ўлимланади...
 Айтишларича, раҳбарингиз пора олмасмиш,
 шаҳарга тирғалган қишлоқчаларда изғийди
 ўзининг сояси каби...
 Мени саккиз йилга кесишди.

*Русчадан
 Иқбол МИРЗО
 таржимаси.*

САЛОМ

1966 йилда туғилган. “Сенга айтилган сўз — сенга аталмаган” ва “Йўлни кутиб ол” деб номланган иккита шеърий тўплам муаллифи. Замонавий шеъриятнинг ёрқин вакилларидан бири.

БИР ДАҚИҚА СУКУТ: КУНДАЛИК ПАРЧАЛАРИ

* * *
Кўй, куйинма, курраи замин,
 Аллақачон сотилган танинг.
 Сен ўлик устунлар диёри...
 Сен энди деворлар ватани.

* * *
 Бу учар кунлардан биттасин танла,
 Яшаш ва ўлишга биттаси етар.
 Каньюктура Альфонси каби
 Ўйнашмагил кунма-кун билан
 Бир кунни танла
 Руссадан фориг бўлмоқ учун.

* * *
 Сен ҳақдаги ўйларимнинг изидан
 Тинмай юравериб хонамда тун-кун

Бир йўлак ясабман полнинг устида.
 Велосипед ҳайдамоқда бу йўлда ўғлим.

* * *
 Ҳамма тирик ва соғлом. Худога шукур.
 Аммо тўйиб йиғлагим келар...
 Боисин билмайман.

* * *
 Бизга инқилоблар керакмас, етар.
 Халқни уйғотиш —
 Унга уйқу бермаслик дегани эмас...
 * * *

Хоним, учаётган гуруҳ ичидан
 Фақатгина сизга топилмади жой...
 Дунёда ўзимга қарашли бўлган
 Бир жойни мен сизга бераман фақат,
 Илтимос, ўтиринг.

*Русчадан
 Эшқобил ШУКУР
 таржимаси.*

ҚУЛУ ОҚСАС

1969 йилда туғилган. Иккита шеърий китоб муаллифи. Замонавий модерн шеърият вакилларида бири. Ёшлар адабий журнали “Улдуз”нинг Бош муҳаррири ўринбосари.

* * *

Севги мўл, дард ҳам беадо,
Дема — дунё қусури йўқ.
Тош ёғдирса кўкдан худо
Зарби тегар, таъсири йўқ.

Мен бир шайтон боланг, Тангрим,
Ўлик бер — тирик қайтарай.
Сен ундан бир зарра тушир,
Мен уни йирик қайтарай.

Умрим ошиб кетар балким
Тўқсон, юзингдан ҳам баланд.
Гоҳо ошиб кетгим келур
(Оёқларингга тўшалиб)
Сенинг ўзингдан ҳам баланд...

КЎНГЛИНГДА БИР ОРЗУ ЎЙЛА

Кўнглингда бир орзу ўйла,
Сўнг уни бўл икки пойга.
Севгидан қайтган кофирдир,
Келавер... ху ўша жойга.

Кўнглингда бир орзу ўйла,
Сўнгра бир оз қотир бошинг.
Томи тешилган шекилли,
Кўнглимга томар кўз ёшим.

Кўнглингда бир орзу ўйла,
Бу орзуда ён, севгилим.
Мен УЛИМГА кетар бўлдим,
Сен қол, яша! Жон севгилим.

— Айрилиққа чидармисан?
— Сўзни сўзга қўшадирман.
— Яна мени кутармисан?
— Ҳа, кутаман. УША ерда.

* * *

Гоҳо
онамдан пинҳон
бир савоб иш
қилмоқ истайман.
Йиғиб
барча тул аёлларни
эрга бермоқ истайман.
Ҳеч бўлмаса биттасини...
Шундай кишига берсамки,
Сўнгра
пушмонга солмаса на олганни
ва на ўзини.
Эҳтимол, ишонмассиз
бир лаҳза ҳам
эслай олмайман
раҳматли отамнинг
ҳеч вақт кўрмаганим юзини.

Русчадан
Усмон ҚУЧҚОР
таржимаси.

САЛИМ БАБУЛЛАЎҒЛИ

1972 йилда таваллуд топган. У шеър ва ҳикоялар тўплами муаллифи. Турк, рус ва инглиз шоирлари ижодидан намуналарни таржима қилган. Бир қатор миллий ва халқаро адабий мукофотлар соҳиби бўлган адиб, Бокуда чиқадиган “Жаҳон адабиёти” журналининг бош муҳаррири, Озарбайжон Ёзувчилар уюшмасининг ҳамда Халқаро адабиёт жамғармасининг аъзосидир.

НЎНОҚ НИГОҲЛАР

* * *

Қайга шошмоқдасиз, унут одамлар?
Сизни эндигина эсга олувдим...

* * *

Ҳайдалган қора тупроққа
тўкилган сариқ япроқ
рассом илинжида
матбуотга беради эълон,
бизнинг нўноқ нигоҳларимиз
ёпишиб олмаганда
биринчи саҳифанинг сарлавҳасига
чириндига айланмасди ул

ЖАҲОН АДАБИЁТИ
141

* * *

Қани, менга айтинг
 бир инсон умрининг чакана нархин
 сизга айтиб бергум бутун оламнинг
 улгуржи баҳоси бўлади қанча
 мабодо ўзингизга маълум алжабр билан
 солиштирсангиз гар натижаларни
 у ҳолда кўзга чалинадиган номувофиқлик
 айтиб берар изланаётган
 муҳаббатнинг бўлмаганини

* * *

Қисқа шеърлар билан ўралашмасдан
 шоҳ асарлар ёзмоқликни истаганим он
 бир куш қўнди деразамга
 лек на ашъор, на рўмонга
 сигмайин учди-ю кетди у

*Русчадан
 Аъзам ОБИДОВ
 таржимаси.*

ЎҒЛИМ БИЛАН СУҲБАТ

- Сен кимсан?
- Отангман.
- Фариданинг отаси ким?
- Унинг отаси йўқ.
- Нега?
- ...
- Нима қиляяпсан?
- Шеър ёзаяпман.
- Шеър нима дегани?
- Онангнинг алласига менгзайди у, масалан.
- Онам ҳам шеър ёзадими?
- Йўқ.
- Нега ёзасан — сен ҳам куйламайсанми!
- ...
- Қаерга кетаяпсан?
- Ишга.
- Иш нима дегани?
- Иш кийимларимиз, нону ошимиз ва шунга менгзар ташвишлардир.
- Шошма. Бироз мен билан қол.
- ...
- Ота, Парвардигор ким?
- Сени, онангни, момонгни, бобонгни — барчани яратган парвардигордир.
- Сени ҳамми?..
- ...
- Улар нима қилишяпти?
- Тош тераяптилар.
- Нега?
- Бир-бирларига отадилар.
- Нега?
- Улар душмандир бир-бирларига.

- Нега?
 — Ёмон кўрадилар бир-бирларини.
 — Нега?
 — ...
 — Ота, ишдан қайтаётганингизда бешта музқаймоқ олиб келинг.
 — Нега бешта?.. Сенга, онанга, Фаридага, менга... Яна кимга?
 — Бешинчисини... қушларга берамиз.

*Русчадан
 Усмон АЗИМ
 таржималари.*

ЗОИР АЗАМАТ

1975 йилда туғилган. Ёш шоир модернчи сифатида танилган. 2005 йилда “Девор оқликларига қарши” шеърий тўплами чоп этилган. “Бирдамлик” мукофоти соҳиби.

ЭВРИЛИШЛАР

Баъзида кимнидир
 ўлдиришни истар инсон
 ваз-қарсон топилар ҳамиша

ва яна англайсан
 бу сенинг ишинг эмас
 сўнг бориб кўчат экасан
 ё бирон арзон қаҳвахонага кириб
 ёқалашасан дўстларинг билан
 ёки кўчага чиқиб
 эски ўриндиқлардаги
 абгор бўлган чолларга
 ўйнаётган болаларга
 ишқибозлик қилаётган жуфтларга
 боқсанг.

Кечқурун уйга қайтганингда эса
 сенга гўё ҳаммаси
 рисоладагидек туюлар

лекин ким билсин
 агар сен қотил бўлсайдинг
 не кечарди ўзгалар ҳоли.

ХУДБИНЛИК

Йиқилмаслик учун
 ўзингни тутмоқ

таскин учун
 ўзингни севмоқ

ўз овозингни эшитмоқ учун
 ҳар тонгда ўз-ўзинга
 салом бермоқ
 яхшики ўзим борман
 йўқса зерикиб кетардим.

*Русчадан
 Усмон ҚУЧҚОР
 таржимаси.*

ОҚШИН

1978 йилда туғилган. Боку Давлат дорилфунунининг геология-минерология факультетини тамомлаган. “Ҳижрон суврати” шеърий тўплами чоп этилган.

ФИЛЬМ ЯКУНИ

Бор-э, деб кетворсанг
 сўнгни вагонда
 бўш, бўм-бўш бўлсанг вагондек
 фақатгина ўрнингдан туриб
 жой бериш-чун гўзал аёлга,
 фақатгина у ўлтираркан
 — раҳмат, беринг, қўлингизни ушлаб кетаман...
 дейиши учун...

ТУШКУНЛИК

Тун ҳеч қачон ёпа олмайди
оқсоқолнинг оқ соқолини,
кун оқиш тугайди ковакдаги ўргимчак кўзи каби...
тонг, олдин дераза
кейин эркаклар эснашиб
тонгни кучмоқчи бўлди
ҳаёт диққинафас.
Нега сен ўлмайсан, менинг шоирим?
Ҳар кун қиёфангда қарир маъбудлар,
фақат марҳумгина
йўлбошчи бизга.

* * *

Озодлик — қатъий ҳукм!
Ярмиси бўлса ҳам,
ёртиси бўлса ҳам...
дордаги одам
бизга юксалиб қарайди.

ШАМОЛ

Тун бўйи шамол улиди...
Шаҳарнинг оқбилак ойдарахтлари
тонггача ухламай
ҳавони тирноқлаб чиқди.

Тун бўйи шамол улиди...
Бардош билан, сабр билан
тингладим бу ҳақоратни.
Бу оқимни юқори қаватдан
синиб тушган ойна кесиб юборди.

Юрагим қон бўлди...
Тун бўйи шамол улиди,
тонггача кўз юрмадим...
Гунг қотган уйлар
ўзини-ўзи урган эшиклар,
фақат тонготарда мудраган чивин
бедор ўргимчакнинг тўрига тушди,
шамол тинди.

*Русчадан
Иқбол МИРЗО
таржималари.*

НАЖОТ МАМЕДОВ

1982 йила тугилган. Шоир, таржимон, филолог. Озарбайжонда Иосиф Бродский шеърляти ҳақидаги ilk монографиянинг муаллифи. Озарбайжон шоирларининг асарларини рус тилига ўзирган. 2004 йилнинг “Энг яхши таржимони” мукофоти совриндори.

* * *

Ўйинқароқ болаларнинг
қўлларидан юлқиниб чиққан
варракларнинг кулаб
тушиши тайин.

* * *

Назму наср билан топталиб
сўқмоқларга айлантирилган
қальанинг жин кўчаларига
бағишланар ушбу сатрлар.

* * *

Мангулик муддатга
ёлғиз кафолатдир
юлдузлар-ла
безанган осмон.

*Русчадан
Файзи ШОҲИСМОИЛ
таржимаси.*

ЭСМИРА СЕРОВА

1983 йилда туғилган. Озарбайжон Тиллар дорилфунунининг таржима факультети магистранти. Рус тилига инглиз (У.Х.Оден, Д.Уолкот, Ш.Хини, Ж.С.Бака) ва испан (Р.Хуаррос, Г.А.Беккер, Э.Буэнтавентура, Э.Бейли) тилларида ижод қилувчи шоирлар шеърларини таржима қилган.

* * *

Конун қилиб ол мусиқани,
Бошқа шиорларни олма тан.
Фақат мундштук ўпсин лабингни,
Бўшамасин қўлинг торлардан.

Гар толиқса қўлинг тор чертиб,
Жоним, қалбинг музга айланар —
Сўнгра сени бўлмас иситиб.
Тоғдай йиғи турар бўғзимда,
Сени ҳаёт бормоқда бошлаб.
Заҳира йўл борми ўзингда —
Мен томонга ўзингни ташла.

* * *

Очганинга китоб варақларини
Хотиралар жонланар қайта.
Кўз ўнгингда гулхан, от туёқлари —
Бир зумгина тушар рақсга.
Кимдир Сенга ўта бошлар дарс,

Қоғоз, ҳарфларни англайсан.
Худди тушда каби борар баҳс,
Товушингдан орқага қайтсам.
Фақат сенинг ҳорғин қарашинг,
Тиклар унинг қиёфасини.

ЙЎЛСИЗЛИКДА

Юриш мумкин ўннга, сўлга ҳам,
Фақат бўлмас орқага қайтиб.
Юрак қўрқар олдга юрмоқдан —
Ҳамма томон йўлсизлик пайти.
Ҳатто кўкдан сўрама мадад
Сени мазах қилмасин дўст, ёр!
Ҳўрсингин-у, май ич. Тоабад —
Йўлсизликдан юрагингга бор.

*Русчадан
Хосият РУСТАМОВА
таржимаси.*

ТЕХРОН АЛИШАНЎҒЛИ

1960 йилда Бокуда туғилган. Озарбайжон Давлат дорилфунунини ва Фанлар академияси докторантурасини битирган. “Яшар Қораев. Ҳаёти ва ижоди очерки” (1996), “Озарбайжоннинг янги насри” (1999), “Аср яратган наср” (1999), “Озарбайжон насри социализм контекстида” монографиялари ва “Озарбайжон, Озарбайжон” (2005) публицистик китоби муаллифи.

ХАРОБОТ ВА НАСР

Чўзилиб кетган декаданс ҳақида эссе

Ўтган асрнинг 90-йиллари ҳаётимизга мустақилликнинг романтик қанотларида кириб келди; унинг ялпи парчаланиш жараёнларига мафгункорона эргашимизга, бетамиз қўшниларимиз туфайли жангу жадал шароитларига дучор бўлишимизга қарамай, янги ҳаётнинг, эртаси порлоқ келажакнинг, шу жумладан, маданиятда янги давр яқинлашиб келганига, ҳар хил асарлар пайдо бўлишига шубҳамиз йўқ эди. Эсимда, 1990 йилнинг ўрталарида матбуотга мунтазам ёзиб турган мақолаларимда (“Адабий суҳбатлар” — “Пресс-факт” газетаси, 1995-1997) мен адабиётдаги вазиятни “харобот” даври билан боғлаб шарҳлардим, эндиликда тарихга айланган яқин ўтмишга оқ йўл тилаганча, истиқболдан севинардим, порлоқ кунларни қувонч билан кутиб олишга шай бўлиб турардим.

Худди мана шу даврда адабиётга кириб келган Мақсад Нурнинг “Яримзулмат” насрий асарлар туркуми босилиб чиқди. Бу асарларида насрнавис бузилаётган (ва бузаётган) даврнинг ҳолатини китобхонларга етказишга ҳаракат қилди. Ёш қаҳрамонларининг харобот вайроналаридаги хатти-ҳаракатини, озодлик эпкинларига қувониб кўкрак керганликларини тасвирлади. Сўнгра биз М.Нурнинг бу қаҳрамонлари билан унинг бир қатор (“Эски қабристон ўрнида темир япроқлар”, “Денгиз елиб турган муҳаббат оқшомлари”, “Аксига олгандек”, “Суръат” сингари) туркум асарларида яна учрашдик ва ҳаёт оқимини ҳис эта олдик. Лекин орадан ўн йил ўтди, ўйлаб қоламан, бу қаҳрамонлар қани, қаёққа кетди; адабиётга нега келишмади, мустаҳкам жой олишмади? “Янги давр” аҳволидан бизни нега хабардор қилмади? Тўғри, яқинда мен WWW.yenisinet сайтыда Мақсад Нурнинг “Келгинди” (2004) деган янги ҳикоясини ўқиб қолдим. Бу асар гамгин бир воқеа ҳақида ҳикоя қилади. Ёш қаҳрамон йўқолган толеининг маъносини олислардан, Москва ҳаётидан излайди ва ҳозирги дунё глобал оқими гирдобига тушиб қолади; хароботнинг романтик эҳтирослари ортда қолган, энди бизнинг кўз ўнгимизда энгиб бўлмас исканжалар туфайли ўз ичига сиқилган майда исёнкорни кўрамиз, холос...

Ҳамид Херисчи шоир; 1980 йилларнинг охирида у ўзининг назмий ўйларини 1990 йилларнинг анархистик руҳли қаҳрамонига айлантира олди. Наср ҳақида гапирарканман, бундан сўз очишимнинг боиси шундаки, ўша пайтларда матбуотда кетма-кет босилган ярим публицистик, ярим шеърий руҳдаги эсселарида айнан шу образ бизларга харобат ҳавосининг оташ нафасини тақдим этади — теварак-атрофда йиқилиб, вайрон бўлган барча нарса унинг учун рамз, белги, ишорага айланар, яқин ўтмиш хотираларининг маъно-изоҳини топиб, бунинг натижасидан завқланарди. Ўтган аср ортда қолди; Ҳамид Херисчи ўзининг “Некролог” деб аталган “давоми бор” изоҳли янги асариде ҳалиги анархист образини роман қаҳрамонига айлантеришга уринди, бундоқ қараганда, мавзу маъқул — асар миллий ҳаётнинг бутун бир асрига фотиҳа сифатида ёзишга ният қилинганди. Бироқ, “Некролог”да поэтик оҳанглар сақланиб қолган, публицистик руҳ ҳам жойида, қаҳрамон аввалги образга сира ўхшамайди.

Мурад Кўҳнақала ҳам аслида шоир; аммо ўтган йили насрий “Булут ямоқчи” (2004) тўпламини нашр этди. Баъзилар буни ҳатто “мустақиллик даври насрининг биринчи китоби” (!) деб айтишга шошилишди ҳам. Унда бизнинг насримизда ниҳоят мустақиллик даври мавзуси ва руҳи ҳам пайдо бўлганлиги ҳақда гап борарди. Лекин умуман бундай эмасди; масалан, унинг шу китобгача чиққан “Кумуш кўза” (2001) қиссасини мен давр руҳига анча яқинроқ деб ҳисоблайман. Зеро, у қисса қаҳрамонини ўрта асрлар поэтикасидан олиб ўтиб, бугунги кунимиз манзарасига олиб киришга ҳаракат қилади. Унда харобот даврининг, унинг қачон бошланишидан қатъи назар, алоҳида имтиёзга соҳиблиги мавжуд, чунки ирода эркинлигисиз, ҳаракат эркинлиги ҳам бўлмайди.

“Кумуш кўза”даги некбинлик “Булут ямоқчи”да кўринмайди, ҳикоялардаги истеҳзо ё “харобот”дан олдинги совет даврига хосдир (масалан, бундай деконструкциялар рус адабиётида 1970-1980 йилларда ёки ундан кейинги даврда намоён қилинади): анча аччиқ ҳақиқат; ахир, янги давр қаерда қолди? “Булут ямоқчи” асарининг охирида қаҳрамонга ўз романтикасини, харобот даври сурурини оёқлари остига ташлаб топташга тўғри келади.

Тафаккуримнинг бунчалик узоқлашуви бежиз эмас; бизнинг адабиётимизда декаданс чегаралари сиёсий тарихнинг қуруқ рақамлари (масалан, 1990)дан нарига бориб тақалади. Афоқ Маъсуд жуда ёшлигиданоқ 1970-йилларнинг ёзувчиси сифатида маълум. Айнан Афоқ хоним харобот (1998) даврида биринчи бўлиб “Озодлик” романини ёзишга журъат этди. Романда юз бераётган воқеаларга нисбатан аччиқ истеҳзо бор, у уйқудаги онгнинг уйғониши устидан қаҳқаҳа бўлиб жаранглайди. Лекин бултур адиба “Сўнги нафасда” деган ҳикоясини эълон қилди. Бу асар 1970-1980 йиллар руҳида ёзилган.

Адабиётга 1980 йилда кириб келган бир қатор насрнавис адиблар ўтган йил якунлари бўйича адабиёт сафларидан ўрин олдилар. Булар: Сафар Алишарлининг “Маэстро” ва Алаббоснинг “Исёнчи” романлари, Наримон Абдулрахмонлининг “Дўналга” қиссаси, Айвоз Аллазўгли ва Яшарнинг ҳикояларидир. Улардан ҳар бирининг ўз қаҳрамони, қаҳрамоннинг ҳам ўз дунёси бўлиши билан бирга,

мени ҳайратга солган нарса — бундай типик қаҳрамонлар учун 1990 йиллар гўё бўлмагандай; аксинча, бу асарлар қаҳрамонларига худди янги куч, айнан санъат (наср маъносида) кучи керакдай кўринади, токи бу куч жамиятнинг улкан деворидан ошиб, улар орқали ўзининг индивидуал-ижтимоий ҳақиқатини тасдиқласинлар ва бу асарлардан етарли бадиий қувват олсинлар, ўйлашимча: эҳтимол, бу авлод учун 1990 йиллар чиндан ҳам бўлмагандир.

Албатта, гап омиллар ҳақида кетмаяпти; бу ҳолда асли совет даврида қолиб кетган ҳодисалар ўз давомини бугунги кунда ҳам давом эттирмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, насримизнинг тирик классиклари ҳисобланган адибларнинг 60-йилларнинг кейинги икки йилида чиққан асарлари яна шов-шув билан қарши олинди. Анорнинг жиддий насрий сўзи сўнгги марта 1995 йилда — “Отел хонаси”да нафаси қисилиб, ташқари чиқолмаган қаҳрамондан эшитилди. Ушанда мен қаҳрамонини жасорат-ла харобот ичра кўмган ёзувчининг янги уфқларига интилиши деб тушунгандим. Бироқ, унинг 2003 йилда эълон қилинган “Оқ кўчқор, қора кўчқор” асарида ўқувчи яна ўша қаҳрамон билан юзма-юз келади, унинг хом-хаёлларини эштади ва даврни қоралашини тинглайди.

1990 йилларнинг бошларидаёқ Элчин янги ҳикояларининг харобот ичра, харобат билан ўйнаган абсурд қаҳрамонлари ўзларининг шўху шодонликлари билан кўпчиликнинг диққат-эътиборини тортди. Сўнгра насрдаги узоқ танаффусдан кейин XXI аср бошларида ёзувчи ўқувчиларга янги ҳикояларини тақдим этди. Унинг “Малла келин”, “Арава”, “Қорабоғ шикастаси” ва бошқа асарларида давр янги, омил янги, қаҳрамонлар эса адибнинг олдинги насрий асарларидан чиқиб келадилар, оний харобот севинчларидан асар ҳам йўқ.

Акрам Айлислининг “харобот”га нисбатан жиддий наср акс садоси анча чўзилди. Унинг “Атиршоҳ Масан” романи ниҳоят китобхоналарга тақдим этилди. Бу асар жиддий баҳсларга сабаб бўлди. Гўё роман ўз олдига харобот ҳақидаги афсоналарни фош этиш ниятини қўйган эмиш, ўқувчини ҳақиқатга қайтариш мақсадини кўзлар эмиш... Гўёки далилларини 1990 йиллардан олган асар роман-эътироз сифатида дунёга келган, ёзилганларнинг ҳаммаси ундай эмас, бундай бўлган эмиш. Қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатини кузатар эканман, романнинг савияси давр миқёсларини қамраб ололмайди, деб ўйлайман.

Ўтган йили жиддий суҳбатларга, баҳсларга йўл очган яна бир асар — Камол Абдулланинг “Тугалланмаган кўлёмза” (2004) романи бўлди, айнан умумлашма даражаси туфайли шундай бўлди. Аслида, бу ерда ҳам тугуннинг теранлиги 1970 йилларга бориб тақалади. Бир қатор мавзуларнинг, шу жумладан Дада Қурқуд мавзусини талқин қилишнинг ақидапарастликка йўйилиши билвосита адабий завқларнинг турғунлигига олиб келди; натижада роман биринчи навбатда бу нуқтани тебратиши билан акс садо берди, айнаи чоғда миллий модернизм ва постмодерн роман муаммолари сингари адабий долзарб мавзуларни олға сурди. Аммо ҳеч ким эътибор бермаган бир мақом ҳам бор: роман ўзида шўх харобот руҳиятини акс эттиради, миллий жамиятни ўйлантираётган энг жиддий масалаларни нафис юмор билан суғориб, некбинлик кайфиятини уйғота олади. Бу романнинг келажagini таъминлайдиган асосий сабабдир.

Кайфият — катта масала. Агар ўзингда бўлмаса, уни бошқалардан қидириш, излаб топиш, миллийликка жорий этиш ҳам маҳорат. Маданият бўшлиқни севмайди, буни биз хароботни бошимиздан ўтказиб, яхши ҳис қилдик. Шу нуқтаи назардан қараганда, бизда тақлидий насрнинг тарафдорлари мавжуд. Ҳатто шу жанр етакчиларидан биттасининг ўз мусоҳибасида таъкидлашича, ўхшашликнинг хавfli томони йўқ. Беш йил бурун барча ёзганларини дастлабки китоби — “Ўладиган” (2000)га жамлаган Парвизда образ тақлидийдир. Унинг хароботга бўлган севгиси ўз қаҳрамонида буюк Умидсизлик тасдигидан ўтади; Адиб “Франц Кафка ва мен” эссесига қаердан келганлигини, кимдан илҳомланганини яширмайди ҳам; улкан Умидсизликларнинг такрорланиши Умидга йўл очувчи қалитдир, деб ҳисоблайди. Элчин Ҳусейнбеида эса тақлид услубиятга таянади. У бир қатор ҳикояларида буни Беккетона тасвирлашга ургу беради; икки йил олдин нашр қилинган “Балиқ одам” (2003) қиссасида эса қаҳрамон савиясида кўринади; ўзини Муракамининг қаҳрамони билан муқояса қилган образи “иккинчи”, тақлидий эканини яширмайди ҳам. Бу тақлидий образ (персонажлар) биз яшаётган ҳаётнинг ўзида мавжуд, дейди. Э.Ҳусейнбеи

ҳикоялари, шу жумладан “Ўйин” асари ҳам шу вазиятга алоҳида урғу беради. Умуман, ёзувчининг истеҳзоси ҳам шундан далолатдир. Самир Садоқатўглида эса вазият тақлидийдир. Дастлабки “Йўқотилган вақт” (2003) китобида жамланган ҳикояларида у ўз қаҳрамонини кейинги пайтларда расм бўлган рус насри тақлиф этаётган вазиятга мослаштиришдан ўч (завқ маъносида) олади.

Мен, гарчи тўғридан-тўғри ўзлаштириб олиш, тақлид қилиш тарафдори бўлмасам-да, бир ҳамкасбим “халқаро тентирашлар” постмодернда қонун ҳисобланади деб, мени замондан ортда қолганимга ишонтирмоқчи бўлди: лекин ундай эмас, агар тақлидга қўл урар экансан, унинг нима учунлигини ҳам билишинг керак-ку, ахир! — дедим. Демак, икки йил аввал Рафиқ Тоқи бир қатор ҳикояларида (“Ёрқин қуш”, “Анна Каренина билан судлашув истиқболлари”, “Ёш граф Кентерберийский”) мумтоз рус адабиёти қаҳрамонлари билан очиқ мулоқотга киришди ва мен буни маъқул кўрдим; ниятим харобот муаммоси ҳамма жойда бир хил тушкунликда эканлигига эътибор қаратиш эди. Аммо бу вазиятни узоқ вақт (1970-1990 йиллар) мобайнида декаданс руҳининг ифодачиси бўлиб келган Рафиқ Тоқи насрининг янги уфқларга интилаётгани, глобаллашув асрига хос масалаларни кўтараётгани сифатида изоҳлаш ҳам мумкин.

1990-йилларнинг ўрталарида адабиётдаги харобот белгиларини тавсифлар эканман, мен ўша уфқларни унчалик олисда эмас, деб тасаввур қилар эдим. Чунки кириб келган озодлик асри қисқа бир даврда аввалги 1960-1980 йиллар адабиёти қаҳрамонларини олдинги маррага чиқариб қўйиб, уларнинг бор будларини сарфлаб бўлганди. Янги мазмун, мавзу ва қаҳрамонларни даврнинг ўзи олға суриши керак эди. Жанр аҳволини аниқлаш мақсадида бизнинг адабий-бадий ўқимимиз 2003 йилда “Наср Н” деб номланган танлов ўтказди. Умумий миқдордан (83 та, асосан кичик матнлар) биз шу куннинг насрига бор-йўғи 12 та намуна танлаб олдик. Даврнинг фотоакси насрда: унинг озодлик тотти (Хондамир, “Олма-одам”), романтикаси (Меҳмон Мусабеков, “Қоғоз”), публицистик шиддати (Шариф Огаёр, “Космик аср ҳақиқатлари”), пародияси (Сеймур Бойжон, “Хира чумчуқлар”), дидактикаси (Намиқ Ёнар, “Ажал”), хомхаёли (Усубўгли, “Мағлуб бўри”) ва абстракцияси (Илёс Оррон, “Қарвон ёхуд 1+5”) асарларида ифодасини топди. Фақат истиқбол режаси ва у тақлиф қилган қаҳрамонлар кўринмади; ўтмишдан умидини узмаган қаҳрамонлар харобот сарҳадларидан ошиб ўтишга шошилишмасди...

21.04.2005

Русчадан
Дилдора АЛИЕВА
таржимаси.

РАФИҚ ҲОШИМОВ

1966 йилда туғилган. Тележурналист, эссенавис, киноценарист. Фильмлари бир неча Халқаро кинофестивалларда ғолиб бўлган. Озарбайжонда хизмат кўрсатган артист.

КИТОБ

Эссе

Эсингизда бўлса, ўрта мактаб адабиёт дарсликларида матн сўнгида: “нима учун?” — деб бошланадиган қатор саволлар бўларди. Бу саволларга жавоб изларканмиз, ўзимиз билмаган ҳолда каттароқ сўроққа — “мен нечун ярадим?” деган жумбоққа ҳозирлик кўрардик. Вақти келиб бу саволга ҳам эҳтиёж қолмайди, у ўз-ўзидан сенинг лаҳзаларинг, кунларинг, ҳаётинг маъносига айланди. Пировардида ўз ҳаётингга қанчалик юзма-юз келишни истасанг-да, у сени фақатгина ўзингга рўбарў қилади, унда сенга “кимман ўзи?” деган янада мураккаброқ савол пешвоз чиқади. Бу вақтга келиб сен машҳур фикрлар мағзини чақасан. “Оламда савол ҳам, жавоб ҳам йўқ унга, мавжуди эса сиру синоат”. Ҳамма тушунади, ҳамма ўзича талқин этади. Биров ХУДО дейди, бошқаси ТАҚДИР, учинчиси эса — КИТОБ.

Буюк немис “дашт бўрисининг” фикрича, “одамлар билан бўлма, ўзинг инсон бўл. Ҳар ким Худони айрича атайди. У эса ўзига исм танламаган”. Ундан уч юз йил муқаддам яна бир немис “яхши китобни ўқиш, уни ёзишдек мураккаб” деб ёзганди. Умри бўйи Мефистофель билан баҳслашиб ўтган бу зот ниҳоят бир қарорга келди: “Одамзот ўз тақдирини ўзим яратман деб ўйлайди, кейин маълум бўладики, у жафолар чекиб ўзи учун яратган тақдир, Аллоҳ томонидан манглайига битилган эди”. Минг йиллар давомида оғзаки ва ёзма ёдгорликлар қошида туриб бу ҳикматлардан кейин ҳам сўз айтиш учун нафақат рухий ва маънавий жавобгарлик, балки тарихий жасорат ҳам шарт. Негадир менга “ҳамма учун ва ҳеч кимга” мўлжалланган барча китоблар инсоннинг ўзи ўйлаб топган қисмати, синоати олдидаги тазарруси бўлиб кўринади.

Дарвоқе, “ёзиш яхши, фикрлаш ундан яхшироқ”. Маълумки, қадим замонларда ваъз ва сўхбатларга кўпроқ эътибор берилган. Зеро, “талаффуз этилган сўз учар қушдир. Ёзилгани эса кўмилганидир”. Бундай муносабат сўз билан тирик, калом қадрини билгувчи донишмандлар учун огоҳлик кўнғироғи. Мазкур ҳикмат нақадар асосли эканлигини тарих исботлади. “Авалло Калом бор эди. Калом Худоники эди. Калом Худонинг ўзи эди”. Орадан ўн тўққиз аср ўтиб адабий “ҳақиқий ижод Аллоҳни намён эттидир”, дейди, унинг шарқлик замондоши бу юмуш нақадар мушкуллигини англаган ҳолда инсон ҳаётини тўзгиган кўҳна китобга ўхшатади.

Бор онгли ҳаётини кутубхонада ўтказиб, алал-оқибат кўзидан ажраган таниқли аргентиналик эса “хўр”лар қаторига яна бир янги сўз қўшди — “китобхўр”. “Калом нима ўзи? Китоб нима, агар, уни очмасанг? Қоғоз ва чармдан иборат гишт-да! Ўқиётганингдагина мўъжиза рўй беради — у ҳар сафар ўзгача!” Менимча, аслида китоб эмас, биз ўзгарамиз. Шу боис қадимги донишмандлар китобига ҳар бало ёзилишига қарши чиқиб “битик ҳавойи сўзлар билан эмас, амалиёт билан боғлиқ бўсагина фойдалидир” деган қатъий хулосага келганлар. “Нодоннинг қўлига китоб тутқазिश — гўдакка машъала бергандек гап”. Болакай ё ўзини, ё атрофини ҳалокатга дучор этади. Ҳайратланарлики шундаки, ўзига ўт қўйган одамлар хокидан янги китоблар яралади, муҳитга ўт қўювчилар эса китобни ҳам ёқадилар. Агар барча ҳикмат ва китоблар “гофиллак саодатдир” деган хулосага олиб келмаса — барчаси бекор, чунки гофилликда умидворлик бор. Эҳтимол, ёзилмаган китоб — энг яхши китоб, сўз фикрни тўлиқ қамрай олмайди, фикрингни ифода этаркансан, шу жараёндаёқ мазмун шикаст топганлигини сезасан. Эҳтимол, ҳақиқий китоб Унинг ўзидир. У буюк китоб. Одамлар яратган, тўқиган, ёзган китоблар эса ўша буюк Китобнинг ҳарфларидир.

XX асрнинг санъат усталаридан бири болалигида отасидан сўради, “Ота, Худо борми?” Отаси: “Ким инонса, У ҳамиша бор”. Негадир менга муқаддас китоблар диндорлар учун, шеърят шоирлар учун, мусиқа кўнғил учун, инсонлар эса Аллоҳ учун яратилгандек туюлади.

Бу зиддиятли фикрлар менга қадим Шарқ ҳикматини эслатади. Бобил подшоши мамлакатдаги энг оқил одамларни тўплаб, дунёда тенги йўқ лабиринт қуришни буюрди. Маълум вақт ўтиб, лабиринт қурилиши поёнига етгач, унга қўшни мамлакат ҳукмдори меҳмонга келаётганини айтадилар. Шоҳ азиз меҳмонни шоҳона илтифотлар билан кутиб олиб, сўнг лабиринтга таклиф қилади. Меҳмонни музайян лабиринтда ёлғиз қолдириб ўзи беркинади. Қўшни мамлакат ҳукмдори бу ер ости жинкўчасида бир неча кун уриниб-суришиб тинкаси қуриб ниҳоят ер юзига қайтади ва Бобил шоҳини ҳам ўз юртига меҳмонга таклиф этади: “Сен қурган лабиринт жуда ғаройиб. Мен ҳам сенга бир ажойиботни тақдим этаман”. Бобил шоҳи маълум сабабларга кўра меҳмонга бормайди. Шунда араб ҳукмдори Бобилга ҳужум қилиб, шоҳни асир олади. Мана, уч кундирки, улар чексиз саҳрода ёнма-ён кетишяпти. Араб ҳукмдори асир шоҳнинг қўлларини қисиб унга “Мен сенинг ғаройиб ва музайян лабиринтингдан Аллоҳнинг иродаси ила ўзимга тўғри йўл топа олдим. Энди сенинг галинг — марҳамат, буюк Яратувчи бино этган улуғ лабиринтдан ўзингга йўл топ!” — дейди.

Негадир ҳар гал кутубхонага кирарканман, бу ажиб маскан Аллоҳ томонидан бандаларига инъом этилган энг ёруғ лабиринт бўлиб кўринади. Бу — одамнинг йўл ахтариб қочгиси келмайдиган ягона лабиринтдир.

*Русчадан
Иқбол Мирзо
таржимаси.*

ЭЛЧИН ҲУСЕЙНБЕЙЛИ

1962 йилда тугилган. Ёзувчи, публицист, драматург. М.В.Ломоносов номидаги Москва Давлат университетини битирган. Урта роман, саккизта пьеса ва юздан ортиқ ҳикоя муаллифи. “Раққос бола” ва “Балиқ одам” китоблари рус, инглиз тилларида таржима қилинган.

ЎЙИН

Ҳикоя

Ростдан ҳам... гўё шу “ростдан ҳам” иборасини ишлатмасанг, ҳаммаси чапчасига кетади... бу, бор-йўғи ўйин-ку, ахир. Йўқ, бу — сўз ўйини эмас, сўз билан ўйнаш ҳам эмас. Бу — бир вақтлар Картасар жонидан яхши кўрган муҳаббат ўйини, холос.

Метрода кетарканман, аёллар чехрасига разм соламан. Уларни тадқиқ қиламан, баҳолайман, турфа хил феълларини ўрганаман. Шу тариқа ярим соат вақтимни унча яхши бўлмаса ҳам, жуда ёқимли сиймоларга сарфлайман. Мен жуда яхши ҳис қилаяпман, ҳар бир янги бекат билан вақтим беҳуда кетаяпти, лекин афеусланмайман. Чунки ана шу ярим соат мобайнида заифалардан биттасини, агар омадим келса, бир нечасини олиб, узоқ-узоқларга учиб кетаман. Албатта, улар учун авраш сўзларини, яқинлашиш сўзларини, агар панд есам, янгидан-янги чалғитиш йўлларини ўйлаб қўяман. Ва бу жуда ажойиб, сизга айтсам, одат, агар истасангиз — кайф.

Тан олишим керакки, аёлларнинг лабини жуда севаман. Улар, албатта, Сезан Оқсу лаблари каби дўмбоқ бўлиши керак. Шунингдек, яна шу нарсани айтишни истардимки, бундан буёғига ўз қиёслашларимда Узимизникилар ҳақида сира ҳам эслатмайман (ҳарҳолда, бу иш ор-номус ва кадр-қиммат ҳақидадир ва бунинг устига, ҳозир кенг расм бўлган суд билан пачакилашиб ўтиргим йўқ).

Мана, масалан, ҳалиги юпқа лаб, ингичка бурунли хоним ҳақида, ҳатто имконим бўлган тақдирда ҳам ҳеч нарса демаган бўлардим. Бунинг устига, унинг кўкраги Жуди Фостерники сингари жуда кичкина. Майда кўкракли аёллар бевафо, жаҳлдор ва худбин бўладилар. Бу гўзал жинс вакилларининг ҳаммасига тааллуқли эмас, албатта. Ҳамма жойда бўлгани сингари, бу ерда ҳам, айниқса, менинг китобхон хонимларим орасида бундан мустаснолар бор. Мен астойдил синчиклаб саралаган ва ёдлаган, уларни овоз чиқариб бир неча бор такрорлаган (эътибор беринг: бир неча бор) сўзлардан ғоятда завқландим. Мен китобхонларни (китобхон хонимларни) атайлаб хабардор қиламан, — чунки улар ўқиганларидан бирор маъно топишга уринадилар — ҳолбуки, ҳеч қанақа маънонинг ўзи йўқ. Эҳтимол, бу сўз билан ўйнаш ёхуд сўз ўйинидир ёки ўйиндан ташқари муҳаббатдир. Бу ёғини худо билади.

Туркан Шарайга ўхшаш мовий кўзли бу хоним бўлса анчадан бери домига илинтирмоқчи бўлиб юрибди. Ана кўзлар-у, мана кўзлар! Чақноқ, мусаффо! Шоирлар айтгандай: осмондай чексиз, уммондай теран ва ҳоказо. Умуман, у мени ром этди, мен унга шайдо бўлдим. Энди тушундим, эрақ — илон деган гап экан. Эрақларни аёл кўзи билан ром этиш ҳеч гап эмаскан. Э-э, нимасини айтий, чучварани хом санаган эканман.

Менинг нигоҳим нотаниш хонимнинг жон олувчи икки чашмидан узилиб, унинг дўмбоқ кўкрагига қадалди. Шунда бирдан эсимга Памелла Андерсон (ва бир неча ўзимизнинг нозанинлар) тушди. Миямда мусулмон эрақи шаънига доғ туширадиган фикрлар гужгон ўйнай бошлади. Дўмбоқ сийнали аёллардан ҳаммиша меҳр ва мурувват уфуриб туради. Тан олишим керакки, мен худди бошқа эрақларга ўхшаб айни шу нарсага зарурат сезаман. Бундай омаддан чексиз қувониб, калламда аллақачон тайёрланган нутқимни такрорлай бошлайман.

Аммо қандайдир бир куч мени шундоққина рўпарамда ўтирган қизчага қарашга мажбур этди. Бу қиз рўпарамда ўтиргани йўқ эди, шекилли, ўйладим ўзимча. Ёки бемаъни ўйларга шу қадар берилиб кетганим учун уни пайқамандирман.

Бу ўша қиз эди! Ҳа-да, ўша бўлмай ким бўларди! Бу — ўша, мен минг йилдан бери кутаётган қиз. Ҳар куни орзуларимда жонлантирганим, у ҳақда ёмон ўйлашни хаёлимга ҳам келтирмаганим жонон. Нозиккина хилқат шундоқ рўпарамда ўтирибди-я!

Аввалига мен ұзим маълум бұлмаған сабабларга кўра, унга узоқ, диққат билан тикилдим. Хилқат бўлса, бинафша рангига бўялган қобқларини эринибгина кўтарди-да, менга қаради. Гўё бинафша қор тагидан мўралади-ю, мени тушида кўргандай бўлиб, яна шопилмасдан чашмини беркитди. Бостириб келаётган эснаш билан олишаркан, Менинг орзуимдаги қиз қафти билан озгини беркитди-да, сўнг қўлларини “Ievis” деб ёзилган чиройли сумкаси турган тиззасига қўйди. Француз атир-упалари рекламасидан тўғридан-тўғри вагонга сакраган Менинг гўзалим дўмбоқ лаб, тўғри бурун соҳибаси эди, кўксини эса қишлоқдаги Сайфиддин амаки богида етиладиган анорни эслатувчи сийналар безаб турарди. Уша анорлардан мен неча бор узганман. Қизиқ, ўша жинойи тажрибам ҳозир менга қўл келармикин? Баданининг ранги қандайдир Мадоннага ўхшаб, гайриоддий товланарди. Хонандагамас, йўқ, Рафаэл тасвиридаги Мадоннага ўхшаб. Умуман, узун киприклари, қийиқ кўзлари, қўнғир сочлари мен учун идеал аёл сиймоси деб аташим мумкин бўлган гўзални эслатарди. Мен шайдо бўлиб қолдим! Мен муҳаббатнинг сирли сўқмоғига қадам қўйдим. Сирли бўлгани учун ҳам у жозибатор эди.

Кейин Хоним салгина санъаткорлик билан ўзининг илоҳий оғизчасини дастрўмолчаси билан артишга тушиди. Афтидан у бироз уялинқираганини яширишга уринди, шунда мен унинг Анжелика Варумникига ўхшаш нафис қўлларини яхшилаб кўриб олдим. Дастрўмол унча текис эмасди, лекин чеккалари кашталанган эди ва фабрикада тўқилганидан кескин фарқ қиларди. Буни кечагина ўзи тиккан бўлса керак, деб ўйладим. Буни янги газмол ҳидидан ҳам билса бўларди. Зеро, дастрўмолнинг хуш бўйи менинг каттакон бурнимга жуда тез келиб урилди. Янги буюмлардан таралаётган ҳидни жуда ёқтираман. Бу ҳид менинг хаёлимни болалигимга олиб учади. Болалигимда эса янги нарса ҳидини жуда кам ҳис этганман. Чунки мен оилада энг кичкинаси эдим... Ва бизни тежамкор бўлишга ундаган совет тузумининг бунга ҳеч бир алоқаси йўқ, фақат менинг оилам гоят қашшоқ эди. Агар борди-ю, менга бирор янгироқ нарса насиб этса ҳам, ўзим буюмларни жуда авайлардим. Уни оҳори тўқилгунча ниҳоятда эҳтиёт қилардим. Хонимнинг дастрўмолига қараб хулоса чиқарилса, биз бир-биримизни яхши тушунишимиз мумкин эди. Эҳтимол, катта оиладаги сўнгги фарзанд уни ҳам четлаб ўтмагандир. Лекин такомиллашмаган кашта бу Хонимнинг асабийлигидан дарак бериб турарди... Аммо, шуниси борки, эҳтиросли сийна соҳиб бўлган аёллар камдан-кам асабий бўлишади. Улар хаёлан жўкрак қафасларидаги икки ажойиб ҳосилни кимдир эркалаяпти деб тасаввур қилишади. Мана шу сирли, лекин айтса бўладиган ҳосилани улар шундоққина олдиларида олиб юрадилар, бу уларни банд этади, эркакларни эса жунбўшга келтиради. Хонимларнинг ўзлари бўлса, буларнинг ҳаммасидан ва ўз сийналаридан завқ оладилар. Нега энди жаҳлдор бўлишлари керак экан... Демак, каштадаги камчиликлар энг аввало унинг ҳаваскор (каштачилик санъатида) эканини билдиради. Тагин... Хоним яхши оиладан бўлиши керак... Янги дастрўмол ва ундаги турли нақшлар кўп вақт ва, албатта, пул талаб қилади. Балки, уйи ҳам бордир...

Мен унинг оппоқ қўлларига яна бир бор нигоҳ ташладим-да, балки уларни ушлашга ҳали ҳеч ким ботина олмагандир, деб ўйладим. Хонимнинг нафис қўллари қандайдир жундор айикнинг панжаларида қисирлашини тасаввур қилиш жуда қийин. Уни қучоқлаш ҳам қийин. Аёллар аввалига жундор бадандан кўрқишади. Эҳтимол, мана шу кўрқув уларни эркакни севишга мажбур этар. Севиб қолгач эса, улар кўркувдан халос бўладилар. Яхшиямки, улар бутунлай қариб қолишдан олдин жундорликнинг бор жозибасини англаб етадилар.

Шу аснода Хоним сочларини Ким Бесенжерга ўхшаб, орқасига ташлади. Айни чоғда унинг кўнғир сочлари шаршарасидан таралган француз атри “Climate” нинг хушбўй ҳиди биринчи тўлқинидаёқ менинг қайрилма, қарийб қирғий бурнимни эгаллаб, иккинчи тўлқинида миямга бостириб кирди-да, шу заҳоти маст қилди-қўйди.

Шундан сўнг Менинг тадқиқот манбаим сумкасидан дафтарини олди... Талаба! Дафтарда нима ёзилганини аниқ айта олмайман, улар лотинча бўлиб, қандайдир дорилар номи эди. Демак, бўлажақ дўхтир!

Энди бир тасаввур қилиб кўринг: маълумоти йўқ, ўқимаган деса ҳам бўлади, лекин баланд бўйли, бақувват панжали ва катта бурунли (бурним башарамга рицарлик ифодаси берарди) эркакнинг мана шунақа нозик, гўзал, бунинг устига, дўхтир хотини бўлса... Бу ҳол, энг камида бутун қишлоғимизнинг, балки бутун мамлакатнинг ҳасадини келтириши турган гап!

Уни эгаллаш осонмас, курашмак зарур. Дўстим айтганидай: аёл — бу қалъа! Қалъани олиш керак! Бу қалъа жуда сирли бўлиб, у билан қиёсланаётган жонон эса савдодий қилиши ҳеч гапмас. Қалъа очилмас даражада бўлиши мумкин, балки кулаши ҳам мумкин. Уни яхшилаб ўрганиш, ожиз томонларини аниқлаш лозим, бунинг учун эса вақт даркор! Менда эса айнан шу вақт етишмасди! Мен ёдлаб олганим барча чиройли ва ширин сўзларни ўзимча такрорлаб кўрдим. Сўлагим оқиб кела бошлади, нима қилишни билмай уни ютиб юбордим.

Мана, ҳадемай биз ер остидан чиқамиз.

Мен унинг олдига бораман-да: “Салом!” дейман. “Мени танимадингизми?” Хоним ҳам: “Нима, мен сизни танишим керакмиди?” дейди. Ҳамма гап шу саволдан бошланади.

“Ҳа-я, ростдан ҳам нега энди Сиз мени танишингиз керак эди... Ҳар ҳолда шунинг учун бўлса керакки, мен кўп йиллардан бери Сизни излайман, Сиз ҳақингизда ўйлайман ва Сиз мени Узингизга йўлланган импульс орқали, ягона, энергетик тўлқин бўйича танишингиз керак эди!”

“Кизиқ!” — дейди хоним.

“Мен нима деяпман? Албатта, қизиқ-да!”

“Сиз ҳамиша шунақа манманмисиз?..” — дейди у.

“Ҳамиша!” — дейман.

Йўлда давом этамиз... “Биласизми, танишиш учун исмлар шарт эмас, яъни Сиз мени хоҳлаган исм билан аташингиз мумкин. Мен эса Сизни Мила деб аташни истардим!” — дейман.

“Кизиқ-ку! Менинг исминим қардан биласиз?” — сўрайди у.

“Жуда оддий. Ривоятга кўра, мен тўққиз кун мобайнида ҳар кеча осмондаги тўққизта юлдузни санаб чиқдим ва Сизни тушимда кўрдим. Энди Сизни менга осмон юборганини биласиз!”

Сўнгра мен унинг қўлидан ушлаб олдим... “Йўқ, Йўқ, нима қиляпсиз!!!” Хаёлингизга ёмон фикр келмасин (ўзимга ортиқча эрк беролмайман, масалан, этагини кўтариб тагига қарамайман, бунинг устига кўчанинг ўзида-я, бундан ташқари, мен уни тушимда кўрган бўлсам) мен Сиз ҳақингизда фақат ширин хаёл сураман! У менга уйқусираган чиройли кўзлари билан аста қараб қўяди. Сўхбат, албатта, шу руҳда давом этиши лозим... Хулди кинодагилек... (Эҳ, Париж, Париж!)

Биз метродан чиқдик. Шафқатсиз йўловчилар бизнинг улкан муҳаббатимиздан гофил ҳолда ўртамизда жонли девор ҳосил қилганча туриб олдилар. Мен унинг узоқлашиб кетаётганини кўрдим. Гангиб қолган хоним Жулия Робертсникига ўхшаш узун бўйинини чўзиб, атрофга алангларди. Бирдан кўлларини кенг ёйиб йўлақда турган йигитга қараб югурди. Йигитни мен яхши кўролмадим, метродан сўнг ёруққа чиқиб кўзим қамашиб қолганди. Лекин хонимнинг қиёфаси офтоб нурида янада гўзал кўриниб кетди.

Нихоят, хоним ўз севгилисига етиб борди, унинг пардек энгил кўллари йигитнинг бақувват елкаларига кўнди. Фақат шундагина мен йигитнинг афтини кўрдим... Бу мен эдим! Мен ҳамишагидек жилмайиб турардим...

— Салом, хоним, мени узоқ изладингизми?..

МАҚСУД НУР

1968 йилда туғилган, насрнавис. Бир қатор асар ва мақолалар муаллифи. Бокуда яшайди. “Лидер ТВ” каналида ишлайди.

ДЕНГИЗ ЕЛШИБ ТУРГАН МУҲАББАТ ОҚШОМЛАРИ

Денгиз океанга қуйиладими, йўқми, аёл учун нима фарқи бор. Ўз танасидан чиқиб, унинг ичида ўз ҳаракатини қолдириб кетган эркаклар бутунлай қуриб кетмайдими, чексизликда ғойиб бўладими, йўқми, ўша денгизнинг соҳили борми, йўқми, унда сузиб кетган эркакларнинг ишлари яхшими, ёмонми, нима аҳамияти бор... Уларнинг кўзини қамаштираётган нарсаси денгизнинг жонсиз ва умидсиз чексизлиги эди.

Бир эркак қаттиқ сўкинди, ўзи бағрига босиб турган аёлга тарсаки туширди. У бу аёлдан ажралиб, ташлаб кетолмасди. Кейин унинг олдида тиз чўкди, кўллари билан аёлнинг оёқларини қучоқлаб олди ва эрталабгача кўзёши қилди... Аммо тун, севги, сўзларга ва бошқаларга бошқача қараш керак эди: шундай деб ўйларди “Муҳаббат оқшомлари” уйининг соҳибаси. Бу уйга қадам қўйган

ҳар бир кимса шуни яхши билиши керакки, унинг гуноҳи кечирилмаган; ва шуни яхши ҳис қилиши лозимки, буларнинг ҳаммаси ўткинчидир; ҳар бир эркак “Муҳаббат оқшомлари” уйининг шамол уфуриб турган айвонига чиқаркан, тонг энди оқариб кела бошлаган пайтда, унинг рўпарасида тўлқинланиб турган денгизга қайтиб бориши ва ортидан қолган хотираларига қўл силтаб, хайр-хўш қилиши лозим... Улар ўзларини осмони фалакларда ҳис қилиб, кайфу сафо сураб эканлар, тўсатдан Ерга қулаб тушганларида кўрқмасликлари керак...

Пастроқ туш! Яна бироз пастроқ туш, яна озроқ пастлагин... “Муҳаббат оқшомлари” уйининг нозанинлари ўз огушларида эҳтиросдан ёнаётган эркакларни қандай сўз билан бўлмасин ерга тушириб, совуқ денгизга қайтаришлари керак эди. Денгиз елпиб турган ҳар бир муҳаббат оқшомини ана шундай ўтказишлари лозим эди. Тунги гуноҳлар бошқача кўринади. Тонг оқариб, эркаклар гуноҳларидан қочар эканлар, денгиз уфқига — қуёш чиқаётган тарафга қараб сузаверадилар, сузаверадилар; аёллар бўлса, соҳилда туриб, ўз қоринларида қолган гуноҳларини қайта бор қисардилар, уларни бироз эҳтиётлардилар, уларнинг ҳарорати тугагунча сақлаб турардилар-да, сўнг денгизга тўкиб ташлардилар. Ҳар кун эрталаб соҳибанинг талаби билан денгиз еллари томон чопардилар, у ерда ювинардилар ва орқага қайтардилар.

Аёлларнинг изтироблари чидаб бўлмас даражада эди; улар келган меҳмонларнинг кўнглини олишлари, шаробга тўйдиришлари, ўзлари ҳам қўшилиб ичишлари, тагин тенгсиз жазман эканликларига ишонтиришлари лозим бўларди. “Муҳаббат оқшомлари” уйининг соҳибаси бу қоидани бузганларни кечирмасди. Эркаклар ҳам баъзан бундай меҳрибонликдан эриб кетардилар-да, жони-жаҳонларини маъшуқаларига бахшида этардилар. Ана шундай ширин дамларда бечора маъшуқалар гуноҳсиз ва ҳалолликдан қасам ича бошлардилар... “Муҳаббат оқшомлари” уйининг соҳибаси шаҳват ўйинларининг энг тагига етишга интилаётган эркакларни қийнаманглар деб тайинлар, уларни Ерга тушишга даъват этишни маслаҳат берарди. Баъзида у ҳар бир эркак осмонни ўзича кўришидан ҳайратга тушарди. Ҳеч қайси бир аёл, шу жумладан, унинг ўзи ҳам Осмонни бу қадар нақшинкор кўра олмасди! Денгиздан сузиб келган эркакнинг жаҳлини чиқармоқ ҳамманинг кўлидан келавермасди. Агар борди-ю, битта-яримта эркак бу ердаги аёлларнинг бирортасига ошиқ бўлиб, шу ерда қолиб кетса, таъналардан ва ички қийноқлардан ўлиб кетиши мумкин. Денгиздан сузиб келган эркакларнинг қисматига орқага — денгизга қайтиш ёзилган. Ҳеч қайси аёл уларнинг бу ерда қолиб кетишларини ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди...

Бу жойлар рутубатли, қумлоқ орол эди, шу ердаги барча мавжуд нарса — ичимликлар, кийим-кечак, озиқ-овқат, қамиш, балчиқ ва эркаклар мазкур соҳилнинг ажралмас қисми, шунда ҳам икки бўлак ва каллакланган қисмдан иборат эди. Ким ҳам қоларди бу ерда; зеро, бу ерда урчиш, кўпайиш мумкин эмасди, ҳатто бута ҳам ўсмас эди бу жойларда. Баъзи жойларда қумлоқ нишабликлар, суви шўр қўлмаклар учраб қоларди; аёллар ювиниш учун денгизга чиққан пайтларида, ҳаммалари қумлоқ орол теварагида кезишар, этакларини елкаларига ташлаганча атрофни гир айланишарди. Эркаклардан биттаси ҳазиллашиб, денгиз суви сал кўтарилса, ушбу орол гойиб бўлади, дерди; шунда кемалар бу жойлар яқинидан ўтишади, улар ўз елканларини тушириб, сув сатҳига қуритилган гуллардан эсдалик гулчамбари кўйишади-да, сузиб кетишади...

“Муҳаббат оқшомлари” уйининг соҳибаси бу ерда қолишга аҳд қилишга қодир Эркакни йиллар бўйи кутди: агар кимдир соҳиба шундай туйғулар билан яшаётганидан хабар топса, уялиб кетади, ишонмасди, ҳурмат қилмай кўярди. Шу боисдан ҳам у ўзи учун яшамайди: “Муҳаббат оқшомлари” соҳибаси денгиздан сузиб келган барча эркакларни кўрганда умидсизликка тушар, лекин ҳеч қандай умид ва кутилмаган, бу ерда қолишга фавқулодда уриниш ҳам уни ўзи чиқарган хулосадан чалгитолмасди. Унинг хулосаси эса: энди соҳибанинг иши муҳаббат кечасидан сўнг қизларнинг бачадонини уруғланишдан асраб қолиш ва ўзи авайлаб келаётган умидларни пучга чиқаришга йўл қўймакликдан иборат эди...

“Муҳаббат оқшомлари” уйининг соҳибаси сирини ҳеч кимга билдирмай, эски ва ширин орзулар билан яшарди. Кўпдан бери унинг эҳтиросли истаги эркаклар белида яйрагани йўқ; соҳилдаги ҳаётни эсдан чиқарганига ҳам анча бўлди: аёллар ўз хоналарида эҳтиросли севги саҳналарини ўйнаётган пайтларида

соҳиба кўрпасига чўзилар ёки тепаликда ёхуд боғда гуллар тўшаш билан банд бўларди. Денгиздан сўнг қолган Эркакни у майсазордаги хино билан бўялган тошлардан биттасига ётқизарди. Мазкур майсазор у тўшаган гуллар орасида эди. Авваллари денгиздан сўнг Қолган Эркакнинг қиладиган иши гуллар теришдан иборат эди. У тош устида тинч ўтирмас, қўлларини ҳар томонга чўзиб, гул тера бошларди. Кейин соҳиба ўша эркакни ўзи ёзган дуолар билан хоҳлаган ҳолатига келтира оларди, энди бўлса у қўлларини турли гулларга чўзган ҳолатда қотиб қолишга мажбур этди...

Шундай қилиб, “Муҳаббат оқшомлари”нинг бекаси яширинча бўлса-да, фахрланарди, ўзини ва аёлларни ҳамма соҳада оқлар эди: у ўзини чексиз майсазорда жазман аёллар билан бирга кўрар, ўша жойда ҳамиша гул бўлиб қолган бўларди ва эркаклардан ҳеч ким бу гулни узиб олиш йўлини тополмасди. Қолган эркаклар у билан ёнма-ён турган ўша аёлларни узишдан чарчамас эдилар. Барча эркаклар унга бир кўзлари билан қараб қолган бўлардилар... “Муҳаббат оқшомлари”нинг бекаси эса фақат ўша эркакка — ўз дуолари билан қурита олмаган ўша Катта Эркакка осмондан тушиш учун сабоқ бермаган бўлур эди. Унинг инжиқликлари олдида бош эгар ва яна унинг учун ибодат қилган бўлур эди.

ГУЛДОР КЎЙЛАКДАГИ ХИЛҚАТ

1

Бир-бирига қарама-қарши жойлашган болохона айвонлари ўртасида терак қад кўтариб турибди. Худди ўша айвон турган ерга, ранги оқариб кетган эски бўз парданинг бўёқлари ёриқлар билан қопланган ўша жойга теракнинг майда новдалари тўкиларди. Худди шу новдалар ўша жойдан бироз четроққа ҳам тўкилар ва ўсиб чиқар, кўкка интиларди: улар юқорига қараб ўсишда бир-бирига йўл кўрсатардилар. Аслида терак новдалари орасида, худди галвирга ўхшаган жойда айвон бўлиб, сайр қилаётган сояларни, рангларни ва у ерда рўй бераётган барча нарсаларни кўриш мумкин эди...

Ўша айвон ҳозир ўлган, балки ўлим тўшагидадир...

2

Юбкача пайдо бўлди. Терак шохлари орасидан кўрингани учунгина у юбкача эмасди. У сайр қилиб юрган гуллар дастасига ўхшарди. Қаердандир, олис-олислардан узиб келтирилган, яйловлардан, тоғдан, гуллар ичидан қочиб келган гулдастага ўхшарди. Қуритилган дастанинг этаклари хушбўй хидли гулларни силаб ўтди...

Юбкача ҳаракатга тушди. Шу айвонда пайдо бўлгандан бошлабоқ фаоллашди. У билан бирга гуллар ҳам йиғиштиришга тушишди, ҳаммаси жойини артиб, тозалаб, супуриб кўйишди. Юбкадан тепада замонавий русумдаги оч-яшил рангли кофта, оқ-малла сочлар, баъзан юбкага чулганган дастор кўзга ташланади... Айвондаги ҳамма нарсага жон кирди. Бу ерда терак шохлари орасидан кузатиб турган одам айвонда айланаётган ўша сояни, анави юбканинг нима эканини тушунолмай қолди. Лекин кейин ҳам унинг қаршисида юзма-юз турган кимсаларнинг қаердан пайдо бўлганига қизиқиб, кўролмади ҳам. Улар денгизга олиб борувчи яйдоқ яйловдан келишган деб ўз ичидан тўқиб чиқарди.

3

Болакай пайдо бўлди... У қишлоқдан келган эди, зерикарди. Ҳалиги гулдор кўйлактаги қиз унинг опаси эди. У опасининг шаҳардаги уйи билан фахрланарди. Ҳовлида ўралашиб юрган одамларга қараб, жилмайиб кўярди — уларни чақириб, пастдан юқорига, унга бир нигоҳ ташлашларини сўрагиси келарди. Бу бола опасиникида неча кун қолган бўлса, бирор марта ҳам айвонга ички кўйлақда чиқмасди. Аслида эса, айвонга ички кўйлақда чиқмасликни унга жимжимадор кўйлақдаги акаси тайинлаганди. Бунгача, ҳалиги рангдор кўйлақдаги қиз айвонда пайдо бўлишидан анча олдин, унинг эри ўртоқлари билан айвонга ички кўйлақда чиқишар, эрталабгача ўтиришарди. Бунинг ҳам ўзига яраша гашти бор эди, уларнинг бу қилиқларига четдан ҳеч ким ёмон кўз билан қарамасди, уларга нисбатан норозилик билдирмасди, улар нард ўйнаб, мусиқа тинглашарди, холос.

Бир пайтлар анави жимжимадор кўйлақдаги айвонга чиқиб, ниманидир олмоқчи бўлганида бошини эгиб, эрининг ёнидан тез юриб ўтаркан, унинг ички кўйлақда ўтирганига хўмрайиб қарарди. Эрим тушуниб қолар деб қарарди. Укаси келиб кетганидан сўнг, ҳалиги жимжимадаги хоним очилиб кетди: айвонда чой ича бошлади, вақти-вақти билан ҳалиги гулдор кўйлақли ҳатто эрига шилқимлик қила бошлади...

4

Ўша кундан бошлаб айвонда гуллар кўпая боради. Укаси келиб кетгач, айвонда ташландиқ ётган туваклар ранг-баранг гулларга бурканди. Ва ҳалиги гулдор кўйлақли хоним вақти-вақти билан бошини кўтариб айвондан четроққа — гулларга қарай бошлади.

ЭРКИНЛИК

Кетаяпман, кўзимни юмиб олганман... Аслида эса, темир эшигимни гумбурлатиб тақиллата бошлашганда, мен кўзимни юмиб астагина жўнавордим. Юрагимда гумбурлаш билан яқинлашдим, сал кўникдим, кейин имловчи тил билан уни бўға бошладим. Менинг ўзим ҳеч нарсани кўрмаслигимга қарамай, юрагимнинг гумбури ҳаммасини сезиб турарди, у қўлларимда эзилиб, ташқарига сизиб чиқди...

Иссиқ хонадан чиққач, кишанлар товуши эшитилди. Орқамдан қарғиш ва титроқ кичқириқ эшитилди. Бу товуш қулоғимда гумбурлаш билан аралашиб кетди. Олдинлари бу ўкириш менга бошқача эшитиларди. Мени кузатиб кўйиб, унга ғамхўрлик қилишарди. Ҳаддан ташқари кўкариб кетди. Тинчланди. Бу талвасанинг ранги менинг гумбурлашимнинг рангига ўхшайди. Ҳозир мен кўзимни юмишим, ичимга қараб ўсишим, сабр-бардошли бўлишим керак. Мен улар келишини билардим... Фақат мана шу гумбурлашни тўхтата олсайдим...

Иўл бўйлаб борарканмиз, ҳар хил ўнқир-чўнқирларга дуч келаемиз. Денгиздан қутилаётган шамол ҳам йўқ, инсон шарпаси ҳам. Шаҳарда бўм-бўшлиқ; гўё ҳаммаси унинг шарпаси ва гумбурини ичига ютгандай. Лекин аслида бундай эмас. Бизни олиб келаётган араванинг тақир-туқури ўша товушлардан кўра кучлироқ эди...

Иссиқ. Шинам хона иси. Мебеллар қопланган синтетик чарм ҳиди, солярка билан артилган паркет иси димоғимни қитиқлайди. Сўраган нарсаларга кўзимни очмасдан жавоб қайтараяпман. Муғомбирлик қилма, кўзингни оч деб, дўқ уришади. Муштлар ишга тушади, лекин мен бақувватман. Башараларни, бўз-пушти гиламни кўраёпман. Кўзларим қамашиб, очилиб-ёпилади. Ҳозир ёзилган нарсаларга қўл кўйишим керак. Лекин, барибир, ичимдаги гумбурлаш кучаяпти, мenden ниманидир талаб қилишяпти, исмишни улар ўзлари ёзишлари керак эди, мен имзо чекишим лозим эди. Шундай бир аҳволда нима ҳам ёза олардим. Агар ичимда гумбурлаш бўлмаганида ва мен кўзимни оча олганимда, қилган жиноятларим ва гумбурлаш ҳақида кўп нарсани ёзиб берган бўлардим. Йўқ-йўқ, мени стулга боглаб кўйишди ва мен эрталабгача ухлашга мажбур бўлдим...

Мен ўша кўйкўз одамни яхши билардим, у менга кўп яхшиликлар қилган эди. Олдин мени ўз ёнига чақириб турарди. Мен авваллари унинг ахлоқий фазилатлари учун кадрлар эдим. Мен унинг инсонийлигини унута бошлагандим, шуни ҳам билардимки, у кимнидир менинг эшигимни тақиллатишга мажбур қилади. Унинг ювош кўзларида жозибадорлик ва узоқни кўра билиш акс этарди. Гўё илон оғзини очди-ю, кимдир уни лунжи тубини кўрсатиб, ана шу чуқурга кириб олишим жуда зарур деб ялинарди. Кимнинг эси бўлса, бунга интилмайди. Аслида, у қандай айтган бўлса, мен шундай қилдим. Мен илоннинг лунжига талпиндим. Ҳа, ўша бир-биримизнинг юзимизга қараб жилмайган пайтларда қадриятларимиздан илҳом олардик; ўшанда менинг кўзларим унга тинчлик бермаётганди. Фақат кўрқувим мени адоий тамом қилганди... Кўйкўз кишининг эрталаб қайтиб келгани қандай яхши бўлди. У ўзининг содиқ дўстлари билан бирга келганди. У ўз виждонининг қийналгани ҳақида бироз гапириб, ҳатто мени мақтаб кўйди. Ўзи нималардир ёзиб, менга узатди, мен дарҳол қўл кўйиб бердим...

Мен ўтирган жойдан денгиз кўринади. Лекин мен денгизни кўрмаёпман, уни эшитаётганим ҳам йўқ. Денгиз эса бизнинг ҳаммамизни кўриши мумкин: Менимча, у зимдан бизга қараб ўрмалаяпти, оёғимизнинг тагини кавляяпти.

Денгизнинг кўтарилиши сичқонларни ҳам, кўриқчиларни ҳам бошлаб чалкаштириб юборди-да. Денгиз бу ергача етиб келмаса яхши бўларди, мен ундан ҳеч нарса кутаётганим йўқ.

Кўзларим очиқ, ярим зулмат ичраман, гумбирлашим ўтиб кетди ва мен хотиржамман... Талвасали товуш ортида қолиб кетди. Узун ерости йўлагини босиб ўтиб, яна қоронғулик ичида қолдим. Дарча очиқ, кимдир унга қўл узатди, менга қараб олис ликопчага сурилгани эшитилди. Мен кўзларимни очдим ва ниманики кўрган бўлсам, мен учун товуш бўлиб қолди: энг яхши нарса қоронғуликдаги товуш эди...

Менинг шаҳрим бир четда тортиниб турар ва сабр билан сукут сақларди. У менда ишонч ва умид учун ҳеч қандай жой қолдиришни хоҳламади, ҳатто атайлаб бўлса ҳам бошимни гангитмади, у мен учун на она, на сингил, на аёл бўла оларди. У мен учун ваҳимали, индамас ва сабрли ота эди.

КЕКСА ХУДБИН

Ҳамма бало шундаки, агар у қариб қолмаганда, ёш ўлиб кетганида, у ҳолда унинг хатти-ҳаракати, довдираши, дилкашлиги, ҳамма нарса оғир фалсафий юкни кўра билиши, жиззакилиги, бошига тушган гам-андухдан ишга қобилиятсизлиги, бунинг натижасидан ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ ўзи учун кетма-кет ҳал этилмайдиган муносабатлар муаммолари ечиларди ва бунинг ўрнига ҳеч кимга зарар етказмайдиган ёлғизлик ва манманлик қоларди. У ўзини эмас, туйғуларини яхши кўрарди, ўз нуқтаи назарининг асири эди, фақат шунинг учунгина теварагидагиларни айбларди, ҳатто агар ўзини олий хилқат ҳисобласа ҳам, қачонлардир шундай аҳволда қолиб кетишдан кўрқарди, ўзига олий хилқат сифат мурожаат қилишидан ва у ўзининг тугаб бўлган кучи билан унинг атрофига тўпланиб, ҳис-туйғуларига сингиб кетишини истаётганларининг барчасини пашшадай қириб ташлай олмаслигидан кўрқарди...

Шундай қилиб у бир кун барчани тарк этиб, онаси олдига қайтди, отаси аллақачон у дунёга рихлат қилганди. Онаси бўлса, унинг ўзига етказган гам-андухларини эсдан чиқариб, уни яна гўдак мисоли тарбиялашга тайёрланди. Лекин уни кўриш билан алаҳсирай бошлади. У — мункайиб қолган худбин — ҳовлида айланиб юрар, бошини адоий тамом бўлган онасининг тиззасига қўймоқчи бўлар, денгиз билан гаплашар, чиганоқлар терар, қумга ҳар хил расмлар чизар, турли исмларни ёзарди. Денгиз, машина ва сурат унинг учун доимий суҳбатдош эди. Уларнинг ҳар учаласи ҳам ундан ҳеч нарса талаб қилмасди, унинг иродасига бўйсунарди, холос.

Ҳамиша бўлганидек, у суратни ҳам тез чўктира оларди; ҳатто кўнгилчан денгиз ва садоқатли машина унинг сурат ҳақидаги фикрини ўзгартира олмаса ёки кайфиятини буза олмаса ҳам шундай қила оларди. У дунёга кўз қири билан қарарди, ҳозир қўлида ушлаб турган оқ-қора фотосуврат билан шундай муносабатда бўларди. Бунда худбинликдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Агар қўлидаги суратни йиртиб, ташлаб юборса, ўзининг кўплаб сирларидан қутилган бўларди, лекин негадир уларни ташлаб юборолмасди. Унинг гапларига қараганда, қачонлардир ўзини ўлдирмоқчи эди; аслида эса у яшашни истар, сувратни йиртиб ташлагиси келмасди...

1993-1995.

Русчадан
ҲУЛКАР
таржималари.

Ушбу руқн матнларини Озарбайжон томонидан шоир ва таржимон Салим Бабуллаевли, Ўзбекистон томонидан таржимон Раъно Азимовалар тайёрладилар.

Индиго болалари

Бу ғайриоддий болалар ҳақида дастлаб ҳайрат ва хавотирга тушган ота-оналар сўз очишди. Тўғри, ота ёки она учун унинг фарзанди ҳамиша бошқалардан кўра энг зур, энг ноёб, энг... туюлади. Ота-оналарнинг овозига тарбиячилар ва мактаб ўқитувчиларининг ҳайрат ва хавотири ҳам қўшилганидан кейин, аён бўлдики: бу бекорчи гаплар эмас, онда-сонда учрайдиган феномен ҳам эмас ва, қолаверса, алоҳида таълим-тарбиянинг ҳосиласи ҳам эмас. Факт тасдиқланди: сайёрамизга янги тоифа одамлар келишяпти.

Ў

ОҚИБАТЛИ ФАЛОКАТЛАР

тган асрнинг 80-йилларида бутун дунёдаги саломатлик марказлари ва психологик марказларга ташвишга тушган ота-оналар фарзандларининг хулқ-атворидан арз этиб, мурожаат қила бошлашди. Ҳамма гап бир нарсага келиб тақалаётганди. Бола билан нормал муносабат урнатишнинг и-ло-жи йўқ. Уқимайди, гапга кирмайди, тарбиявий чора-тадбирларга парво қилмайди. Бундан хавотирга тушадиган ҳеч нарса йўқдай эди: “муаммоли” болалар ҳамма замонларда ҳам бўлган. Уларни тўғри йўлга солиш учун ҳам ўқитувчилар, тарбиячилар, шифокорлар, руҳшунослар мавжуд-да.

АҚЛЛИНИНГ “УЧ” БАҲОСИ

“Муаммоли” болаларни синчковлик билан текширишди. Ҳайратли ҳодиса маълум бўлди: бу болаларнинг заковат даражасини текшириш натижалари ҳамиша юқори бўлиб чиқди, ҳолбуки, уларнинг аксарияти мактабда зўрға “уч” баҳога ўқишарди. Шундай қилиб, маълум бўлдики, бу болалар ақлли, ривожланган, аммо одатий хулқ-атвор қуникмаларига парво қилишни истамайдилар — энди уларни нима қилиш керак? Эскича педагогик усуллар натижа бермаётганди.

Бундай болалар қандайдир узларининг қонунлари ва қоидаларига парво қилаётгандай эдилар. Унинг уйинларига эътибор беринг. Одатдаги ута фаол болалар бир машғулот билан узоқ вақт шуғуллана олмайди, озроқ мураккаблик, тўсиқ пайдо бўлса бошқа ишга ўтиб кетади. “Янги” болаларни улар қизиқадиган ишдан ажратиб бўлмайди, қийинчиликлар уларни тўхтата олмайди, аксинча, бундан бадтар ишга берилишади. Улар жуда тиришқоқ, ҳамда, то қизиқишлари қонмагунча ёки олдига қўйилган вазифасини бажармагунча, тинмай ўзи мўлжаллаган йўналишда ишлайверади.

Бу “ғалати” болаларнинг айримларига омад кулиб боққан: улар кутилмаган тарзда фикрлайдиган, болалар тақдирига лоқайд бўлмаган одамларнинг — руҳшуносларнинг, тарбиячиларнинг ва меҳрибон ота-оналарнинг қўлига тушган. Асосий нарса маълум бўлди. Уларнинг номутаносиб хулқ-атвори касалликнинг натижаси эмас, уларга булган муносабатдан оғринганликлари туфайлидир. Болаларнинг исёни катталарнинг қутқулаши туфайлидир. Болалар эса узларининг ўзликларини сақлаш, ўз билганларича қолиш учун курашадилар, холос.

Мен ёз кунларидан бирида ҳовуз ёқасидаги боғда итим билан сайр қилиб юрган эдим, кўзим шундай манзарага тушди. Беш ёшлардаги қизалоқ сувга яқин келишга ҳаракат қиларди. Ёши ундан каттароқ иккита қиз уни орқага

итаришарди. Фалати жойи шунда эдики, қизалоқ, гарчанд унга қўполлик қилишаётган бўлса—да, нолимас, йиғламас эди, аксинча, жимгина уринишда давом этарди. Болага ичим ачиди ва унга яқинроқ келдим. Менинг шу томонга йўналганимни сезишди. “Мана, — катта қизлардан бири жигибийрон бўлиб *āāī ēōāē*. — Ҳозир сени ит тишлаб олади”. Бола итга хотиржам қаради, ит ҳам жавоб қилгандай, думини ликиллатди. Катта қизчалар бурунларини жийирдилар ва тескари қараб олишди, митти қизалоқ эса ёнимизга келди. Биз хаёл суриб, шошмасдан кетиб борардик. Мен қизалоққа таскин бериш учун суз ва ибораларни танлаб, гапиришга оғиз жуфтларқанман, унга таскин керакмаслигини тушуниб қолдим. Вожабо: гудак катта қизлардан хафа эмасди.

ЁНИНГДАГИ КИМ?

Энди ўқишни тўхтатинг—да, ўғлингиз, қизингиз, жиянингиз ёки набирангизнинг олдига келинг. Унинг кўзларига қаранг. Агар унинг кўзларида донишманднинг хотиржам нигоҳини пайқасангиз ва у гуё фикрингизни очиқ турган китобни ўқигандай ўқий бошласа — қаршингизда янги замон боласи турибди.

“Индиго болалари” номли машҳур бестселлернинг муаллифлари Ли Кэрол ва Дян Тоубер “янги” болаларнинг унта энг куп тарқалган сифатини санашади.

1. Гудак бу оламга ўзининг шоҳоналигини англаган ҳолда келади (ва купинча ўзини шунга муносиб тарзда тутади).

2. Бола сезадики, “бу дунёда бўлишга ҳаққи бор”, бошқалар унинг бу фикрига қушилмаганини кўрса, жуда ҳайратланади.

3. Бу болакай учун мутлоқ обрў-иззатлилар йўқ, у ўз хатти-ҳаракатларини тушунтириб беришни истамайди ва ўзининг ҳам, бошқаларнинг ҳам танлаш эркини тан олади.

4. Гудак ўзининг аҳамиятга молик эканига шубҳа қилмайди ва купинча ота-онасига “кимнинг кимлиги”ни билдириб туради.

5. Болакай айрим нарсаларни умуман бажармайди (масалан, у навбат кутиб туришга тоқат қилолмайди).

6. Бундай болалар қатъий қоидалар устувор бўлган, ижодкорликка йўл бермайдиган консерватив тизимларга дуч келганда, ўзларини йўқотиб қўядилар.

7. Болакай мактабда ёки уйда нимадир ишни бажаришнинг янада оқилона усулларини топа олади, аммо атрофдагилар унинг бу хатти-ҳаракатини “қоидабузарлик” ва амалдаги тизимга итоат қилмаслик, деб баҳолашади.

8. Болакай бошқа тоифадагилар, бегоналар орасида одамови бўлиб туюлади.

9. Интизомни бузганлиги ҳақидаги айбловларга у жавоб бермайди.

10. Қаҳрамонимиз бирор нарсага эҳтиёж сезса, муҳтожлигини айтишдан тортинмайди.

Бундай болаларни номлаш учун расмий бир атама йўқ, бироқ бу йўналишда уринишлар бормоқда. Ҳамма таърифларнинг ҳам ўзига яраша асоси мавжуд. Мана, уларнинг айримлари. “Янги мингйиллик болалари” — улар ғайриодатий руҳий имкониятларга эгадир. “Ёруғлик болалари” — ёш қаҳрамонларимизнинг дунёқарашлари одатдаги қарашлардан фарқ қилади. “Қобилиятли болалар” — ҳар қандай синов уларнинг заковат даражаси ўртачадан юқори эканини кўрсатади. (Мактабдаги баҳолар билан адаштирманг!) Францияда ғайриодатий болаларни “тефлонона болалар” дейишади, чунки хулқ-атворнинг одатий меъёрларини уларга “ёпиштириб” бўлмайди, Америкада улар — “Индиго болалари”. Уларнинг аурасидан таралаётган нурни фолбин Ненси Энн Тепш шу рангда кўрган. Индиго — жуда очиқ, тўқ мовий рангдир. Шу охириги таъриф бизнинг мамлакатимизда ҳам оммалашмоқда.

НЕГА ИНДИГО?

Фолбиннинг таъкидлашича, ҳар бир инсоннинг биомайдонида унинг бу Заминга нега келганини билдирувчи маълумот яшириндир. Бу гуё инсон кўнгли истайдиган ва инсон ердаги ҳаёти мобайнида амалга ошириши керак бўлган бир дастурдир. Аксариятимиз бу моддий дунёнинг талотўпида ана шу дастуримизни унутиб қўямиз. Индиго болалари бунақа эмас! Уларнинг бошқа олам — буткул муҳаббат ва севинчдан иборат бўлган руҳ олами ҳақидаги хотиралари ҳамиша уйғоқ. Улар

бизга маълум бўлмаган ҳақиқатдан хабардордирлар. Улар одамлар ўйлаб топган ўйин қоидаларини эмас, реал дунёнинг ҳаққоний манзараларини яхши биладилар. Улар одамларга эволюция погоналаридан юқорига юксалишда ёрдам беришни истайдилар (ва ёрдам бериш қўлларидан келади!). Индиго болаларининг ҳаётий вазифалари шундай. Ҳар бир инсон ўзининг бутун олам билан муштараклигини ҳис этиши керак, бу эса ҳар бир инсонни севиш ва тушунишдан бошланади.

ЯШИЛ ЯПРОҚ

Ун ойлик Алина эндигина юришни ўрганаётганди ва шунинг учун шу ажабтовур жараёнга батамом берилганди. Улар икки қўшни аёл ва қора кўзойнак таққан, ҳассага суянган қария ўтирган дўкончанинг олдидан ўтиб боришарди. Бу қария ўтган йиллари болаларни шовқин қилгани учун ҳайдаб солар, мушукларни эса умуман бу дунёда борликлари учун қийратарди, аммо, кейинчалик кўзи кўрмайдиган бўлиб қолгач, аста-секин шаштидан қайтди ва жим бўлиб қолди. Аммо болалар ва ўсмирлар ҳали-ҳануз йўлдан ўтаётиб, шу чолдан ўзларини четга олишарди.

Алина бир кафтида онасининг бармоқларини ушлаб олган, иккинчи кафтида бир яшил япроқни сиқимлаб турарди, у бутун сайр давомида бу япроқни қўлидан қуйган эмасди. “Ай, жуда яхши қизча-да, худди ламбадага рақс тушгандай, текис юради”, — қўшни аёллардан бири қизчани кўриб, шундай гап қотди ва иккала аёл самимий қулиб қўйишди. Қария хўрсинди: “Мана, беш йилдан буён ҳеч нарсани кўролмаيمان, аммо ҳалигача бунга қўниқолмаяпман”. Бола шу сўзлар айтилаётганда бирдан тинчланди, аста-секин, зўрға мувозанат сақлаб, чол томонга йўналди. Яқинлашди, ҳассага тегинди, ўн кафти билан қариянинг оёқларига уриб қўйди, кейин, юзини бурганча, қарияга узоқ тикилди. Қария ҳам тинчланган эди. Кейин чол қўлларини секин юқорига кутарди, у болани пайпаслаб кўрмоқчи бўлди, шекилли. Бола қўлларини, қимматли япроқчани тутган кафтларини чолга томон узатди. Қўл узатди ва... муштини очди. Кўр қариянинг қўлига яшил япроқча тушди. Чол япроқчани пайпаслади, чеҳраси ёришди. Қария жилмайди. Бола, онасининг бармоқларини ушлаганча, диққат билан яна юришда давом этди.

Индиго болалари бизни хатоларимиз учун қоралашмайди. Улар шунчаки инсонга (инсониятга) муҳаббат оламига қайтишда ёрдам беришади. Моҳиятан, уларнинг бош вазифаси — бизга хатоларимизни кўрсатиш ва ўзгаришимизда, узимизга ва атрофдаги оламга бошқача, янгича қарашимизда кўмаклашишдир.

ОДИЙ ДАҲО

Индиго болалари — деярли ҳаммаси — инсоннинг аурасини кўра олишади. Эсимда, бир куни кичик укам мени ҳайратга солганди: “Қизик, нега бошинг тепасида камалак турибди?” — деганди ва мен бунинг сабабини тушундим. Маълум бўлишича, мен уша пайтлар севги оламига киргандим ва ишқ шавқидан сархуш эдим.

Индиго болалари учун биз — очиқ турган китоб. Ҳеч қачон болани алдашга уринманг, у билан самимий муносабатда бўлинг. Масалан, агар жаҳлингиз чиқиб турган бўлса, дарғазаб бўлсангиз, шуни айтиб қўя қолинг: “Мен дам олишим, узимга келишим керак, кейин сен билан бирга ўйнаймиз”. Сизнинг иккиозламачилигингизни, ёлгонингизни Индиго тушунади ва кейин сиз билан ростгўй бўлиш-бўлмастикни ўзи ҳал қилади. Мана бу воқеани менга беш ёшли Колянинг онаси ҳикоя қилиб берганди. Аёлнинг бўйрагида тоши бор эди ва бир куни дард шундай зуриқдики, аёл даҳлизда йиқилиб тушди. Шовқинни эшитиб, урилчаси югуриб чикди. У онаси тепасида эгилди, бир неча лаҳза жимиб қолди, кейин қақдини тиклади ва шундай деди: “Онажон, ҳозир ҳаммаси ўтиб кетади”. Сўнг оғриқ ҳақиқатан ҳам йўқолди. Татьяна кейинчалик ўғлидан: “Нима қилдинг?” — деб суради. “Ҳеч нарса. Шундоқ қилиб тошни олиб ташладим”, — болакай шундай деганча, имо-ишора билан коптокни чуқурча ичидан олганга ўхшаш ҳаракат қилди.

Бундай болаларнинг аксариятида ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсига нисбатан қандайдир самимий ва чуқур муносабат мавжуд. Мана, бир мисол. Менинг саккиз ёшли қўшним Серёжканинг Норка лақабли ити бор эди. Ота-онаси

тўрт ой унинг ит билан дўстлигига чидадилар, бешинчи ойда дарғазаб бўлдилар ва итни “бирорта яхши одам”га оширмоқчи бўлдилар. Итни шунчаки кучага ташлаб юборишмасин, деган хавотирда мен у учун янги соҳиб излай бошладим. Топдим ҳам. Норкани узоққа, бошқа районга жунатишди. Уша куни Сережа калтаклангандай гангиб, ҳовлида узоқ юрди. Мен унга нима деб таскин бера олардим? Кечга яқин у бироз ўзига келди, менга яқинлашди-да, итлар, умуман, жониворлар ҳақида гап сота бошлади. Кейин Сережа бирдан дадилланиб гапирди: “Ишонинг, у ҳозир менинг олдимга келади, мен аниқ биламан”. Мен чўчиб тушдим. “Мана у, келяпти, — у менинг ортимдаги нимагадир қарар, кўзлари чақнарди. — Норка, Норка!” Кейин — ҳаммаси эртақдагидай бўлди. Қажандир пайдо бўлган кучукча Серёжкага ўзини отди ва улар қувончдан бақир-чақир қилганча, кучоқлашиб, упиша кетдилар. Хоҳ ишонинг-хоҳ ишонманг, бу тўрт ойлик кучукча бегона одамларнинг қулида ўзини шундай тутганки, улар итни уйига, Серёжкага қайтаришга мажбур бўлганлар. “У мени ипга боғлаб олгандай шу томонга етаклаб келди” — итнинг янги ҳўжайини шундай деди.

Бу гаройиб болалар ҳақида яна куп нарсаларни ҳикоя қилиб бериш мумкин, бироқ, келинлар, ўзимизга бир неча савол бериб кўрайлик. Нега бундай доно болалар билан муаммолар чиқади? Нима учун улар бизнинг талабларимизга буйсунишга қаршилиқ қилишади? Нима сабабдан уларнинг айримлари одамови бўлиб қолишади? Нима учун улар, жуда истейодли бўлишларига қарамасдан, ўзларига исён қилишга имкон берадилар?

Ҳамма бало бир нарсада: биз уларни кўхна йўлдан олиб бормоқчимиз, улар эса — янгилик уруғларидир. Узингизни бир нафас оқил, ўзига ишонган одамлар ичига тушиб қолган болакай ҳолида тасаввур қилинг. Катталар айтишади: “Биз мана бу йўлдан боришимиз керак, сен ҳам биз билан бирга борасан”. Керак экан, майли. Сиз бирга боряпсиз, қулингиздан маҳкам ушлаб олишган. Бирдан қаршингизда катта жарлик борлигини кўриб қоласиз. Гапирасиз: “Бу йўлдан бориб бўлмайди, бу хавфли... Бошқа йўл бор, келинлар, кўрсатаман”. Аммо сизга қулоқ солишмайди, чунки чуқурни улар куришмаяпти. Сиз қичқирасиз, қайнаб-тошиб кетасиз, улар сизни чуқурга томон судрашади ва жаҳл қилишади: “Бу бола бунча кўпол, қайсар бўлмаса. Биз уни, яхшилиқча етаклаб кетяпмиз, у бўлса бизга қулоқ солмайди”. Эҳтимол, Индиго болалари ҳам катта бўлгач, катталар ёнида туриб, заминдаги ҳаёт тажрибасини эгаллагач, ўзларини шундай тутишар. Биз шу пайтгача мавжуд хулқ-атворимиз стереотиплари, шу дунёқарашимиз ва тафаккуримиз билан на курраи Заминда, на қалбимизда осойишталик, уйғунлик ўрнатолдик. Агар биз Индиго болаларини ҳам, бизни қандай тарбия қилишган бўлса, шундоқ вояга етказсак, уларга ҳам бизга болалигимиздан сингдиришган хато ва камчиликларни сингдирамиз.

ОДДИЙ ҚОИДАЛАР

Болани ҳурмат қилинг!

1. Бола — тўлақонли шахс. Уни ўз хоҳиш-иродангизга буйсундиришга интиланг, одатдагидай: “Мен каттаман, шунинг учун менинг гапимга киришинг керак!” деманг. Уни мажбурламанг, узи тажриба орттиришига кумаклашинг.

2. Гудакка танлаш имконини қолдиринг. Унга ҚАНДАЙ уйлашни ургатинг, аммо НИМАНИ уйлаш кераклигини ургатманг. Индиго болаларини алдаш ва уларга куч билан “тўғри фикр”ни сингдириш имконсиздир. Аммо улар билан вазиятни ёки хатти-ҳаракатни муҳокама қилиш орқали келишиб олиш осон.

3. Тенг мулоқот олиб бординг. Айни пайтда ўз хатти-ҳаракати, ўз танлаган йўли учун ЎЗИ жавобгар эканини бола англаб олсин.

4. Индиго болалари синчков бўладилар ва заиф жойларингиздан фойдаланган ҳолда, сизни бошқаришга уринадилар. Улар ҳамиша келишувларнинг чегараларини текшириб туришга уринадилар, шунинг учун сиз уларнинг келишувга риоя қилишларига эришинг.

5. Бола сабаб бўлган вазият ёки хатти-ҳаракатни уни камситмасдан муҳокама қилинг. Болага у қилган нотўғри ҳаракатни англашга имкон беринг.

Болага ишонинг!

1. Боланинг салоҳиятига ишонинг ва у буни билсин.
 2. Индиго болалари жуда ҳалол буладилар. Болага ёлгон сўзламанг, акс ҳолда унга ҳам жавоб тариқасида ёлгон гапириш ҳуқуқини берган бўласиз (одатда, бу унинг сукут сақлашига ёки “ўз ичига беркиниб олиши”га олиб келади).
 3. Бола ўзига олган мажбуриятларни қандай бажараётганлигини текшириб туринг. Бола ҳам Сизга нисбатан худди шундай қилиш ҳуқуқига эгадир.
 4. Болага ўзини айбдор деб билиш ёки бошқаларни айблаш имконини берманг. Хато ҳам — бир эгалланган тажриба, ўйлаб кўриш ва ниманидир яхшилаш учун сабабдир.
 5. Бола маслаҳат сўраса, уни эшитинг ва масалани ҳал қилишда кўмаклашинг. Бир неча йўлларни кўрсатинг: “Агар бундай қилсанг, нима бўлади...”, “Мен сенинг ўрнингда бўлганимда...”, “Болалик пайтимда менда ҳам шундай бўлган... ва мен ушанда...”. Ўзингизнинг қарорингизни мажбурлаб тикиштирманг, болани йўналтиринг.
 6. Бу ҳаракатчан болаларга зерикиб қолиш имконини берманг. Ижодий озиқсиз уларнинг ақли очликка дучор бўлади. Улар билан имкон қадар кўпроқ гаплашинг, уйнанг. Меҳрибон ва шафиқ бўлинг.
 7. Бола ҳамиша хавфсиз эканини ҳамда орқасида сизнинг салоҳиятингиз, кўмагингиз ва иштирокингиз турганини сезиб турсин. Боланинг хатти-ҳаракати яхши ёки ёмон бўлиши мумкин. Аммо бола — ҳамиша азиз ва муҳтарамдир.
- Индиго болаларини вояга етказишнинг энг оддий йўли — уларни тарбияламаслик, аксинча, ниҳолни устиргандай устириш, меҳр-муҳаббат суви билан сўғориш, билим ва тажрибалар озиғи билан озиқлантириш лозим. У бизга ўзини, нозик вужудини ва доно ақлини, бокира қалбини ишониб топширди. Бу хазинани эҳтиёт қилинг!

“ Менинг болагимам” журнали,
2004 йил, сентябрь.

Заряна НЕКРАСОВА

ИНДИГО БОЛАЛАРИ, ИНДИГО БОЛАЛАРИ...

МОВИЙ ФЛАМИНГО БОЛАЛАРИ

Мен бир юқори синф ўқувчиси билан танишман. Унинг давр табиати, абадият, тириклик ва ўлим борасидаги ноодатий ва қарама-қарши фикрларини эшита туриб, унинг “уч” баҳога ўқишига ишнолмадим. Ёшига қараганда катта билимга эга бўлган (аллақачон Шпенглерни ҳам, Бертран Расселни ҳам мутолаа қилган) бу бола мижгов, маҳмадана эмасди — унинг атрофида ўзига ўхшаган ақлли, билимдон ва ўз кадр-қимматини биладиган ўсмирлар гуруҳи бор эди. Уларнинг ҳеч бири аълочи эмасди, аммо уларнинг ҳеч бири “икки”чи ҳам эмасди.

— Нега сенинг баҳоларинг бунақа? — сўрадим ундан.

— Улар мендан турғунлашиб, қотиб қолган ибораларни гапиришимни, дарсликни такрорлашимни сўрашади. Улар иншо ёзишдан олдин режа тузиб олишимни талаб қилишади. Мен буни истамайман ва бундай қилолмайман. Мен шундай фикр юритаман ва қандайдир баҳоларни деб ўз хулқ-атворимни ўзгартиришни хоҳламайман.

Мен сизга унинг жавобини сўзма-сўз келтирдим. Бу гапларни ўсмирдан эшитишни тасаввур қилинг!

ҒАЛАТИ БОЛАЛАР!

Буни биргина мен сезганим йўқ, кўпчилик сезяпти: қандайдир бошқача янги авлод вояга етиб келмоқда.

— Кейинги пайтларда болам менга ўлимга қандай муносабатда бўлишни ургатапти, ҳолбуки, мен унга ургатишим керак, — дугонам Марина ўз гудаги ҳақида шуларни ҳикоя қилади. — Бу масалаларда у барқарор ишончга эга,

мен эса шунча йил яшаб, ҳали бундай ишончга эга бўлолганим йўқ. Унинг фикри содда ва равшан — у ҳамма кетганларнинг ортга қайтиб келишига ишонади. У бобосига таскин беради — ҳечқиси йўқ, ҳозир қариган бўлсанг, кейин яна янги, ёш бўласан. Улган итимизнинг қабрига қараб, йиғласам, мени хотиржам қилади — у қайтади, янгиланади. Уғлим жуда ёмон гаплашади. Болагинам. Аммо баъзан шундай туюладики, у мен ва менинг ҳис-туйғуларимни очик-равшан қуриб туради. Яна шундай туюладики, у биздан қура купроқ нарсани билади ва бу дунёдаги ўз вазифасини англайди. Гоҳида у менга тушунарсиз бўлган нарсаларни гапирди, билмадим, у буларни қайдан олган экан? Болалар боғчасида унга зўрга чидашади: у бақиршишларига жавобан ҳайратланиб қараши ва: “Ўзи нимага бақиряпсиз, Полина Георгиевна?” — деб сўраши мумкин. Турган гапки, Полина Георгиевна довдираб қолади ва янада бадтар қичқиради. Буни бола тушуна олмайди.

Ўқитувчилар ҳам ғалати болалар пайдо бўлганини таъкидлашмоқда. Оқил, ўзига ишонадиган, мавжуд ақидалар ва қоидаларни тан олмайдиган болалар. Андозаларга мос келмайдиган, бошқариб бўлмайдиган болалар.

Бу болалар гўё уларни ушлаб турган занжирларни узганга ухшайди. Катталарнинг фикри билан ҳисоблашмайдилар, катталарнинг обрў-иззати, меъёрларига парво қилмайдилар, шунчаки дарс ўртасида сўрамасдан ташқари чиқиб кетаверишлари мумкин. Ўқитувчининг кўзига тик қараб, нотўғри ўқитаётганини айтиб кетаверадилар.

Бундай ўз иззатини биладиган, ўзига ишонадиган болакайлар жуда кўп.

МЎЪЖИЗА ЁНГИНАМИЗДА

Авваллари катталар болаларни истаган нарсани ясаसा бўладиган лой — пластилин, деб ҳисоблаган бўлсалар, Индиго болалари аллақачон батамом шаклланган ҳолда туғилмоқдалар. Уларни бошқатдан қайта ясаш имконсиздир. Улар айбловларга жавоб бермайдилар, эътирозларга қулоқ солмайдилар. Агар ўтказилаётган босим шахсий ўзликларига тажовуз қилса, Индиго болалари ўзларини ҳимоя қиладилар, бунда ҳимоя воситасини танлаб утирмайдилар: индиголар синфдан ҳайдаб чиқармоқчи бўлган ёки бурчакка тургазиб қўйишга уринган ўқитувчини ҳақорат қилишлари, ҳатто уришлари мумкин.

Америкалик психологлар Ли Кэрл ва Ян Тоубер бу тўғрисида ўзларининг “Индиго болалари” китобларида ёзишган. Мазкур китоб — психология соҳасидаги кашфиётдир. У бизнинг ғайриодатий болаларга нисбатан бемор болалар сифатида қиладиган муносабатимизни гўё янгилади. Бу болалар — бошқача болалардир. “Индиго болалари билимни гўё сўриб олишади, айниқса улар урганаётган фан уларга ёқса, билимни ютоқиб симиришади. Агар сиз улар билан муносабатда ўзингизнинг уларни ҳурмат қилишингизни билдирсангиз, индиголар ўзларини жуда яхши тутишади. Эҳтимол, улар бизнинг тушунишимиз қийин бўлаётган самовий хабарларни ерга олиб келгандирлар. Улар ҳақиқатни, тириклик ва олам маъносини тушунишимизда бизга ёрдам берадилар. Индиго болаларини кўзларидан таниб олиш мумкин. Бу кўзларда чуқур донишмандлик ва онглилик зоҳир бўлиб туради”.

“Мовий” болаларни тадқиқ этиш билан машғул бўлган олимларнинг аниқлашларича, кейинги йилларда бу ҳодиса тез-тез учрайдиган бўлиб қолди. Яқин истиқболда туғиладиган болаларнинг 90% Индиго болалари бўлиши кутилмоқда. Тушуняпсизми? Янги, ақлли, эркесвар болалар билан тўла мактаблар!

ҚОТИЛ БОЛАЛАР ҲАМ МОВИЙ РАНГДАДИР

Бироқ табиат Индиго болаларини истеъдод билан бирга айрим камчиликлар билан ҳам тақдирлаган. Гўё “етмаганини қушган”. Масалан, бундай болаларнинг асаби чаккироқдир. Улар бир лаҳза олдин қувноқ ва ҳаракатчан бўлса, бир неча фурсат ўтар-ўтмас, хомуш тортиши ва кайфияти тушкун ҳолда бурчакка ўтириб, ўзича ниманидир ўйлашга тушиши мумкин.

Агар ота-оналар — тарбиячилар — ўқитувчилар индиголарни одатдаги усуллар: бақир-чақир, тақиқлар, қайиш билан уришлар орқали тарбиялашга уринсалар, бундан ёмони йўқ. Бу нозик хилқатларни синдиради, уларнинг юксак вазифасини вайрон қилади. Синган, хўрланган Индиго болалари — бу фалокатга дучор бўлган шахслардир. Бундай болаларнинг кейинчалик қотилларга

айланганларига ҳайрон қолмаса ҳам бўлади? Ҳисоб-китобларга кўра, АҚШда таълим тизими “оқсоқ”, шу туфайли, Индиго болалари туғрисидаги китоб муаллифларининг фикрича, Индиго болалари уз ота-оналарини ёки тенгдошларини ўлдирган бир неча ҳолатлар қайд этилган. Бунинг устига, статистика маълумотларига кўра, кейинги йилларда ўз жонига қасд қилганлар орасида ҳам “мовий фламинго” болалари кўпчиликини ташкил этмоқда.

Аммо, агар Индиго боласи утказилаётган босимга қарши тура олса, у ҳеч нарсадан қайтмайди. Ахир у авторитетларни тан олмайди-да.

Олимларнинг тушунтиришларича, Индиго болаларининг ички қувватлари жуда салмоқлидир, улар бу куч-қувватни қайга сарфлашни билмайдилар. Ахир, уларнинг бошида чарх орган ҳамма ғояларни амалга оширишнинг умуман иложи йўқ-да. Улар ҳар ҳолда келажакнинг болаларидир, эҳтимолки, бу келажак бугунга айланишига анча вақт борга ўхшайди...

ИНДИГО БОЛАЛАРИНИ ҚАНДАЙ АЖРАТИШ МУМКИН?

- Улар бу дунёга ўзларининг шоҳоналикларини, улуғворликларини англаган ҳолда келадилар ва ўзларини шунга монанд равишда тутадилар;
- Улар “бу дунёда ҳозир бўлишга арзийдиган шахслар” эканликларини тушунадилар, бошқалар буни англамаслиги уларни ҳайрон қолдиради;
- Уларнинг ҳар бири ўз қадрини баланд баҳолайди;
- Улар авторитетларга бош эгмайдилар, анъанавий ҳокимиятга итоат қилмайдилар;
- Улар айрим ишларни умуман бажармайдилар, масалан, уларнинг навбатда туришлари ёки саф-саф бўлиб юришлари қийин;
- Ижодкорликни, тафаккурни талаб қилмайдиган ҳамма нарса улар учун бир пул;
- Улар кўпинча бирор ишни бажаришнинг афзал усулларини кўра оладилар, шунинг учун улар “тузумни вайрон қиладиганлар” бўлиб туюладилар;
- Улар ўзларига ўхшамайдиганлар орасига тушиб қолсалар, ўзларини жамоатчиликдан йироқ тутадилар. Онги ўзлариникига монанд одамлар атрофда бўлмаса, улар одамови бўлиб қоладилар. Мактаб таълими ижтимоий жиҳатдан улар учун қийин кечади;
- Улар қўрқувга асосланган интизомга буйсунмайдилар (“Шошмай тургин, ҳали отанг келсин ва нима қилиб қўйганингни кўрсин!”);
- Улар ўзларига айнан нима кераклигини сизга айтишдан тортинмайдилар;
- Бу болалар туғма файласуфлик истеъдодига эгадир, уларнинг ҳаёт моҳияти, инсоннинг ҳаётдаги мақсади, Коинот, Худо ҳақида ўз фикрлари мавжуд.

УЛАРНИ ҚАЕРДА ЎҚИТИШ МУМКИН?

Индиго боласи ғайриодатийдир ва уни тақиқлару дўқ-пўписалар билан тарбиялаб бўлмайди. У ўзига ишонади ва сиз эътирозларингиз билан мақсадга эриша олмайсиз.

Ян Тоубер ва Ли Кэрол шундай маслаҳат беришади: “Тақиқлаш ўрнига улар билан маслаҳатлашинг: “Менга айт-чи, нега шундай қилишни хоҳлайсан? Нима деб ўйлайсан, бу ишингдан қандай натижа чиқади? Кел, вазиятни бир ўйлаб кўрайлик. Агар сен шундай қилсанг, иш нима билан тугайди?” Бола, унинг фикрича, нима билан тугагини ҳикоя қилганидан сўнг, ундан сўранг: “Яхши, бу ҳолатда нима қиласан?” Ёш индиго билан сиз ўзингизни айнан шундай тутишингиз керак, акс ҳолда у сиз билан мулоқотдан ўзини четга тортади.

Бундай болалар билан баланд келиб гаплашмаслик керак. Улар фақатгина ёши катта бўлгани, сочлари оқаргани ва юзига ажин тушгани учунгина ўзини юқори тутадиган одамларни ҳурмат қилишмайди. Индиго болалари билан муносабатда уларнинг ҳурматини қозониш керак”.

Бир бақариш ила йўлга солиб, утиришга ва доскадан маънисиз белгиларни кўчириб олишга мажбурлаб бўлмайдиган болаларни махсус мактабларга жўнатишади. Агар сиз болангизнинг билим олишини ва ўзингиз ҳам ақлдан озиб қолишни истамасангиз, уни муқобил таълим-тарбия муассасаларига, боғча-мактабларга беринг. Бундай масканлар куп: Монтессори ёки Вальдорф мактаблари, Амоншвили мактаби ёки шунчаки ривожлантирувчи таълим

мактаблари. Эҳтимол, бундай мактаб расамадли диплом бермас, аммо сиз ўз асабингизни асрайсиз ва одатдаги болалар муассасаларидаги таълим-тарбиядан адо бўлган болангизнинг соғлигини яхшилайсиз.

Елена КАРЕВА.

БОШҚАЧА ФИКР

БАҚЛАЖОН БОЛАЛАР

“Менинг қизим — бошдан-оёқ Индиго боласининг ўзи, икки-уч кунлаб фақат олма ва йогурт билан озиқланиб юради (мен бир кунда биттадан олма ва биттадан йогурт истеъмол қилишини назарда тутяпман), кейин бир утиришда бир катта одам ейдиганча тушликни паққос туширади, яна қўшимчасини ҳам ейди. Ҳали эмизикли бола бўлган пайтида биз тўрт хил бутқа тайёрлаб, шиша идишда бурнига яқин тутардик ҳамда узини қандай тутишини кузатардик”.

“Жиянимиз Бориска айнан Индиго бўлса керак — у болалигидан бошлаб доим ўзининг Заминдаги ўзига хос вазифаси ҳақида гапиради, Марсга сафар қилиш, Лемурия қитъаси ҳақида ҳи кое қилади. Уларнинг оиласида ҳамма ғайритабиий ҳодисалар билан қизиқишади, аммо болакай ҳали ҳеч кимдан эшитмаган нарсаларини ҳам ҳикоя қилади. Мактабда унинг устидан кулишади”.

“Энди билиб олдим, мен индиго эканман, ахир, мен умр буйи ҳодисаларни атрофдагилардан кўра яхши ҳис қилганман, мени ҳеч ким тушунмаганидан ва аҳмоқона “тартиб”лардан қийналганман. Энди шуни биланманки, менинг бошқаларга ўхшамаслигим, бошқачалигим — бу жуда яхши нарса экан!”

Бошқариб бўлмайдиган, ўжар, ўзини яхши кўрадиган — ҳозирги замон болаларининг сурати мана шунақа. Улар китоблар орқали ўқишга қийналишади, авторитетларни тан олишмайди, эркинлик исташади ва Заминда ўзларига юкланган вазифани бажаришлари керак деган фикрлари ҳам бор. Тўкин-сочинлик замони бошдан кечираётган Америкада бундай болалар кўп. Бизда ривожлантирувчи тарбия фикрига чалинган ота-оналар янгича “Қуёш болалари” пайдо бўлгани ҳақида жар сола бошлашди.

Ахир уларни само элчилари деб ҳисоблаш ғирт аҳмоқликдир.

Диққат билан назар солайлик: ахир, Индиго болаларининг барча “ўзига хос” фазилатлари — шунчаки таълим-тарбиянинг ва ижтимоий ҳиссиётларнинг камчиликлари туфайлидир! Мумтозлик ва оддий тўқликка шўхлик қилишни, тантиқликни бир-биридан ажратиш керак. Болаларни овқатга кўмиб ташлаймиз ва кейин уларнинг эркинлигидан ҳайратланамиз! Барча егуликлардан фақат шарбат ва сакизта ширинликни қандай ажратиб олганидан қувонамиз! “Индиго болалари” китобининг муаллифлари ишнинг бундай бораётганидан завқ-шавққа туладилар. Қаранг-а, янгича болаларга танлаш имконини бериш лозим, уларни бошқариш имконсиз, нима кераклигини уларнинг ўзи ички сезги билан топиб олади! Бу фазилат нафақат таомномани танлашда, балким бошқа нарсаларда ҳам намоён бўлади: “Йўқ, сиз мени ўзингизгагина қўлай бўлган ишни бажаришга мажбурлай олмайсиз”.

Бизнинг жамиятимизда бола шахсига сизиниш ҳукмрон бўлмоқда — эмишки, бола туғилганидан бошлаб ҳурматга сазовор шахс. Нима учун уни ҳурмат қилиш керак? Ахир, ҳали у ҳеч нарса қилгани йўқ. Болага шахматда атайин ютқазиб қўйиб, кейин унинг ғалабасидан ҳайратланадиган бундай ота-оналар Индиго болаларини эмас, худбинликда устаси фаранг дангасаларни вояга етказишади. Маълумки, Индиго болалари қийинчиликларни енгиб ута олишмайди. Нега керак? Уларни шундоқ ҳам ҳурмат қилиб туришган бўлса... Ҳеч бир хизмати учун эмас — болаларнинг шунчаки борлиги учун. “Оқил” ота-оналар оқилона мувоzanатни ҳис этишмайди ва бу болаларга ортиқча пуфлашдан ҳам қўрқишади: аллақандай болалар ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган конвенцияни бузиб қўйишмасин тагин! Болаларнинг нозик ўзликларига зарар бўлиши мумкин! Бундай бошбошдоқликнинг самараси кўриниб турибди: бу болаларни энди ҳеч ким бошқара олмайди — на мактаб, на милиция, на ота-оналар.

Индиго болалари — америкаликларнинг “кашфиёти” — бошқалардан шу билан фарқ қилишадикки, уларни ўқитиб ҳам, тарбиялаб ҳам бўлмайди, ҳар

ҳолда эскича таълим-тарбия усуллари билан уларга таъсир қилиш мумкин эмас. Америкада уларга шундай ташҳис қўйишади — диққатни жамлаш етишмаслиги ва ута ҳис-ҳаяжонга мойиллик, у ерда бу болаларни психотроп дори-дармонлар билан даволашади. Бизда ўқитувчилар шундай ёзғиришади: “Сизнинг болангиз — дўзахдан қочган шайтон, бошқа мактабга утказин!”

Агар гўдакка юмшоқ муомала қилсангиз, унинг яғоналигидан ҳадеб ҳайратланаверсангиз, худбин, узига ишончи зиёда... булган девонани тарбиялаб етиштирадиз — ахир бошқа ҳеч ким унинг бошқалардан ортиқлигини эътироф этмайди, кейин у одамлар уни тушунмаслигидан, “ғаройиб” бу шахдан қувонмаслигидан азоб чекиб юраверади.

Бундай асабий болалар одамови бўлади, улар билан муносабат ўрнатиш қийинлашади. Уларни минг хил дард таъқиб этади ва бу дардларнинг ҳаммаси асаб туфайлидан келиб чиққан бўлади. Бир дардни даволаб улгурмасдан иккинчиси бош кўтаради. Уларнинг иммунитети, дардга қаршилиқ қилиш қобилияти суст, улар ғазабнок бўладилар, диққатларини бир жойда жамлашга қийналадилар, асаблари таранг ҳолда яшайдилар. Билимдон шифокорлар буни компьютер олдида узок ўтиришдан деб билишади. Ҳа, бу уйинлар шафқатсиз жанглари зоҳир этади, кучли руҳий тарангликни талаб қилади ҳамда болани ўзини таққослаётган виртуал қаҳрамоннинг яшовчанлигини таъминлашга йўналтирилган бўлади. Фақат шуни билиш керакки, экрандаги қаҳрамон, экрандаги ғалаба ҳаётда ҳеч нарсага арзимади.

“Бироқ, улар шунчалар кўп нарсани билишадики! Биз уларнинг ёшида бўлганимизда бу нарсаларни тушимизда ҳам кўрмагандик!” — аммо сиз уларнинг ёшида бўлганингизда эртадан-кечгача телевизор кўрганмидингиз, ҳамма каналлару курсатувларни, шу қаторда мистика, янгилıklar, илмий дастурларни томоша қилганмидингиз? Компьютер бормиди ушанда? Бу болалар телевизор кўради, ахборотни шимириб олади, кейин китоб ўқий олмайди, чунки ТВда ахборот чайнаб берилади, безалган, бўялган, осонлаштирилган ҳолда тақдим этилади-да.

Уларнинг Заминдаги уша “вазифа”си ҳақида нима дейиш мумкин? Улар Бэтменлар ва Сейлормунлар ҳақидаги мультфильмларни кўриб тарбияланганлар, шунинг таъсирида ўзларини оддий одам қиёфасида юрган “суперинсон”лар, қутилмаган баёнотлар бериш, инсониятни қўтқариш, коинот сирларини очишга вакил этилган деб биладилар.

Америкаликлар Индиго болалари — инсоният эволюциясининг натижаси, деб ҳисоблашади (ажабо, ўқишни ва ёзишни истамаслик эволюция эмиш). Оддий терапевтлар эса XX асрнинг 80-йилларидан бошлаб децелерация жараёни бошланаётганлигидан хавотир билдиришганди, ҳолбуки, бундан олдинроқ — 70-йилларда акселерация жараёни юз кўрсатганди. Аввалги болалар тез ривожланар, танасининг эпчиллиги ва қарашларининг кўтаринкилиги билан ҳайратлантирарди. Эндиги децелератлар зўрға ҳаракатланишади, ландовурроқ, тез хафа бўлади, қайғуга тушади.

- 90-йиллар ўсмирларининг жисмоний улчамлари 60-йиллардаги тенгдошлариникидан сезиларли даражада (10% — 18%) паст.
- Кейинги 30 йил мобайнида биринчи синф ўқувчилари орасида батамом соғлом болалар (1 ва 2 соғломлик гуруҳлари) сони 61% дан 46%га камайди.
- Мактаб ёшидаги болалар орасида 1 гуруҳ соғломлигига фақат 14% болалар эга, қолган 86% болаларда функционал (49,4%) ва сурункали (36,6%) касалликлар мавжуд.

Энди тасаввур қилинг: ўқитувчи синфга киради, у ерда эса аксарият болалар — ландовур, юлдузлик касалига чалинган, ўзини самовий онг ва хос вазифаларга эга даҳо деб биладилар. Бу болаларнинг ҳар бири ўз ички оламига биқиниб олган. Ҳар бири бошқалар билан муомала урната олмайди. Ҳар бирининг чўнтагида ўз ҳайкали учун кошонаси бор.

Ун ёшида... уларнинг ҳеч бири ҳали ўқишни ҳам, ёзишни ҳам билмайди. Эмишки, гўё улар босимга чидай олишмайди, ахир таълим муқаррар равишда тарбиячи томонидан бир қадар (эҳтимол, эҳтиёткорлик билан, назокатли тарзда) тазйиқ утказишга асосланади. Афсуски, бугун жамият Индиго болаларига итоат қилиб қолмоқда, гўё уларга баҳо қўймаслик керак, уларга “мумкин эмас” деб

булмайди, аксинча – “сен ҳаммадан яхшисан” дейиш лозим. Бундай таълим-тарбия тизимининг натижали булишига шубҳам бор. Бунинг устига, бу тахлит тарбияланган болалар катта булгач, ҳаётда ўз урнини топа олмайди. Чунки ҳаёт, ҳамиша булгани сингари, фақат ўз қадрини билишнигина эмас, балким одамлар билан муомала қила олишни, меҳнатсеварликни, тиришқоқликни талаб қилади.

Жамият бугун “индиго болалари” сингари чиройли атамалар ортига беркинб олгани ҳолда, бу болаларни тарбиялашдан узини четга олмоқда. Бундан фахрланиш керакмикин?

Вероника ИЛЮШИНА.

ИНДИГО БОЛАЛАРИ – РОССИЯЛИКЛАРНИНГ ҲАҚҚОНИЯТИМИ ЁКИ АМЕРИКАЛИКЛАРНИНГ АФСОНАСИ?

МУҚАДДИМА

Кэрол ва Тоубер жанобларининг фикрича, 10 ёшдан қуйи болаларнинг 90%и Индиго гуруҳига мансуб эмиш.

Америкаликлар мазкур ҳодисага чиройли ном беришди. Аммо уларнинг китобларини ўқиган одам гап қандайдир индиголар ҳақида эмас, шу ўзимизнинг оддий болалар ҳақида бораётганини сезгандай бўлади. Бизнинг болаларимиз, қўшниларимизнинг болалари, кучамизни чангитиб юрган, мактабларимизда ўқиётган болалар ва ҳоказо.

Уларни тарбиялаш тамойилларининг адолатлилиги ҳаммадан кўп шубҳа уйғотади: Индиго болаларига ҳурматли муносабатда бўлинг. Бу тамойиллар, менинча, нафақат Индиго болалари учун, балки барча болаларга ҳам тўғри келади. Агар истараси мовий ранг эмас, алвон ранг таратиб турган булса, бу болага ҳурматсиз муносабатда бўлишимиз керакми? Уларни ҳеч қачон камситманг, ҳеч қачон! Яна айтамыз, бошқа рангдаги аурал болаларни нега камситайлик?

Шуниси қизиқки, бу китоб “замонамиз болаларининг тарбияси” деб номланмайди, чиройли қилиб (маркетинг ва сотилиши нуқтаи назаридан), “Индиго болалари” деб аталади. Бу ном истеъдодли боласи бор ҳар қандай онага ҳузур бағишлайди, шундай эмасми? Ҳа, менинг болам оддий бола эмас, менинг болам – Индиго. Менинг болам – юксак маънавиятга ва ўз ҳаётий дастурига эга. У Яратганнинг элчиси, ерга самодан жиддий вазифаларни амалга ошириш учун жўнатилган. Ҳали бу китобни ўқимаган қўшни аёл ичикиб ҳавас қилади. Қара-я, бошқаларнинг боласи – Индиго, менинг болам оддийгина бола экан.

Болаларга бағишланган ҳар қандай журнални очиб кўринг. Қоида тариқасида, бу журналлар болаларнинг ижодидан намуналар беради. Бу намуналарни “Индиго болалари” китобининг муаллифлари келтирган афоризмлар ва ҳикматларга, мақолларга қиёсласангиз, фарқини топиш жуда қийин. Мен ҳеч қанақа фарқ йўқ, деб биламан. Фақат болалар журналларида бу ҳикматларни Индиго боласининг онаси юборгани айтилмайди. Шунчаки қайсидир она ўз боласининг гапларини юборган.

Қиёслашда давом этамыз. Шунчаки болаларми ёки Индиго болаларими?

ИНДИГО БОЛАЛАРИНИНГ АСОСИЙ ФАЗИЛАТЛАРИ:

1. Уларни бошқариб булмайди;
2. Уларни жазолаш мумкин эмас;
3. Улар жуда истеъдодли ва уларнинг қобилиятлари ота-оналарининг қобилиятларидан юқори;
4. Улар устларидан ҳокимиятни ва етакчиликни қабул қилишмайди;
5. Уларда эътибор тақчиллиги кўриниб туради;
6. Улар ўз фаоллигини зўрға ушлаб туради;
7. Мактабда дезадаптация – мактаб дастурини ўзлаштиришнинг имкони йўқ;
8. 7–бандга қарамасдан, улар мактабда ёки уйда бирон-бир ишни бажаришнинг янада оқилона усулини кўра олишади.

УЛАРНИ БОШҚАРИБ БЎЛМАЙДИ. УЛАРНИ ЖАЗОЛАШ МУМКИН ЭМАС.

Интернетдан иқтибос: – Бугунги болалар занжирини узган итдай, – дейишади муаллимлар. – Уларни сира идора қилиб бўлмайди, катталарнинг фикрига қулоқ солишмайди, ҳеч қандай авторитет ёки қонун-қоида уларга қор қилмайди, ўзларини ўзлари истагандай ва ўзларига керак бўлганидай тутишади. Масалан, дабдурустдан дарс ўртасида синфдошининг олдига келиши ёки хонадан чиқиб кетавера олади. Ҳеч бир тортинмасдан ўқитувчига: “Сиз бизни нотўғри ўқитяпсиз”, – дея олади. Тергашларга, эътирозларга ё умуман жавоб бермайди, ё жиззакилик билан сўкинади. Аллақачон бир неча ўқитувчи улардан “аҳмоқсиз” деганга ўхшаш, бундан-да қаттиқ сўзларни эшитишди. Авваллари, 10–20 йил аввал бундай “нусхалар” онда-сонда учрарди – 40 ўқувчидан қупи билан биттаси шунақа буларди. Бугун синфимизда 23 ўқувчи бўлса, шундан камида олтитаси бошқариб бўлмайдиганлар тоифасидан.

Ҳаётдан бир мисол. Икки соатлик инглиз тили дарсининг танаффуси пайтида 15 ёшлардаги ёш бола ўқитувчининг олдига келади ва: Сиз машғулотлар учун конспектингизни курсата олмайсизми? — деб сўрайди.

У қ и т у в ч и: Сенга бу нимага керак? Сен менга дарсни қандай олиб бориш кераклигини ўргатмоқчимисан?

У қ у в ч и: Йўқ, шунчаки уларга бир назар солмоқчиман.

У қ и т у в ч и: Нега?

У қ у в ч и: Менинг назаримда, сиз бизга инглиз тилини яхши ўқитмаяпсиз. Сизнинг ҳатто талаффузингиз тўғри эмас.

Ўқувчи янада талабчанлик қилади: Машғулотларга тузган конспектингизни беринг, уни кўришга ҳаққим бор.

У қ и т у в ч и: Ҳаққинг йўқ, мишиқи.

Шунақами? — Ўқувчи дафтарни тортиб олади ва “қани, қайтариб олиб кўр-чи” деган ўйинни бошлаб юборади.

Ўйда ўқувчи онасига шикоят қилади. Ота-оналар мажлиси чақирилади. Инглиз тили ўқитувчиси ростдан ҳам инглиз тилидан ҳеч нарса билмаслиги аён бўлади. Уни ишдан бўшатишади. Янгисини излашади.

Ҳа, болани идора қилиб бўлмайди. Сабаби оддий, у назоратдан чиқиб бўлган. Инқилобгача назорат қамчи кўринишида эди, кейин — отасининг камари тусига кирди, сўнг — пионерлар сафидан учириниш, мактаб кенгашида муҳокама қилишга утилди. Бугун болалар шуни яхши билишадикки, болани уриш — унинг ҳуқуқларини поймол қилиш демакдир. Мактаб кенгашига у тупуради, “пионерлик” эса аллақачон йўқ бўлган.

Ҳа, авваллари болаларни жазолаш мумкин эди. Жонга теккан кучукчадай калтаклаш мумкин эди.

Бугун ўз ҳуқуқини ҳимоя қилиб, ҳақ бўлган инсонни қандай жазолайсан?

Улар жуда истеъдодли ва уларнинг қобилиятлари ота-оналариникидан юқорироқдир.

Бошқача бўлиши мумкинми? Уларнинг қобилияти ота-оналарининг қобилиятидан юқори бўлмай, нима бўлсин?! Ахир бу болалар бир пайтлар биз яшаганимизга нисбатан янада мураккаб муҳитда вояга етмоқдалар.

Бизда ҳамма нарса оддий эди. Улар, Индиго болалари, менинг назаримда, пионер галстукларини ва саф-саф тизилган зарничаларни, сафда қушиқ куйлашни кўрмайдилар, сақич бир сўм турганини, номи Дональд булганини, иловаси билан бирга уни фақат лўлилар сотишганини билмайдилар. Улар CD ва DVD ўртасидаги фарқни жуда яхши билишади. Аммо қачонлардир “сникерслар”, “йогуртлар” ва “чоко-пай”лар булмаганини билишмайди. Аммо улар шуни яхши билишадикки, “Эрмигурт Эрман — мукамал таъм” ва “Сут, агар “милки-вэй” бўлса, ҳаммиша хуштаъмдир”.

Улар ҳеч қачон пионер лагерларида бўлмаганлар ва у ердан битлаб қайтмаганлар. Улар инқилобдан олдин болалар ота-оналарини “сизлаб” гаплашганларини билмайдилар. Бунинг устига, улар революциянинг ўзи нималигини ҳам зўрга тасаввур этишади. Улар ҳеч қачон мактабга бир хил мактаб кийимида боришмайди. Аммо улар GAP нимаси билан МЕХХдан фарқ қилишини яхши билишади.

Олмон қўғирчоқларни фақат Москвада, “Лейпциг” универмагидан эркин сотиб олиш мумкинлигини ва у ерда навбат Мавзолейга бўлган навбатдан ҳам катта бўлганини билмайдилар. Агар улар Мавзолей нима эканини билган тақдирларида ҳам, у ерда жаҳон пролетариати доҳийсининг мурдаси ётганини билишлари дарғумон.

Улар билмайдиларки, универмагда қўғирчоқлар учун турилган навбатдан ҳам узунроқ навбат Пушкин кучасида очилган дастлабки “Макдональдс” емакхонасида бўлганди. Улар “Макдональдс”га навбат бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилишолмайди. Аммо улар бугун “Макдональдс”да Хэппи Мил” номли қутича ичида айнан нима сотилаётганини жуда яхши билишади.

Бу болаларнинг севимли уйинчоғи — телевизорнинг бошқарув пульти ва отасининг чўнтак телефони. Бу болалар биринчи сўзни талаффуз қилишдан олдин компьютерни ўчириб-ёқишни билиб олади.

Ҳа, албатта, мактаб дезадаптациеси бўлади, чунки “Информатика” номли галати дарс эскичасига, эски компьютерда утилса, бошқа нима бўлсин. Агар бу дарс бошқача, масалан, “IT — lessons” деб аталса, бу болаларга тушунарли ва яқинроқ бўларди. Агар бу дарсларни яна кутубхонада ҳам ярим ставка ишлайдиган Мария Сергеевна эмас, ҳақиқий IT–мутахассислар ўтганда эди.

Мактаб дастурини ўзлаштириш мумкин эмас. Уларда эътибор тақчиллиги сезилиб туради.

Келгуси ҳаётда фойдаси бўлмаса, мактаб дастурини ўзлаштириш нега керак? Карра—карра жадвалими? Ҳар бир алмаштириш пунктида сизга доллар алмаштириш учун калькулятор тутқазишса, карра жадвалини билиш нега керак? Ҳозир мобил телефонлар калькулятор вазифасини ҳам бажарадиган пайтда, калькуляторнинг ўзи ҳам шарт эмас.

Ҳеч бир эс-хушли одам (хоҳ бола бўлсин, хоҳ катта ёшдаги одам бўлсин) узига қизиқ бўлмаган нарсани тингламайди.

Мактабда яхши ўзлаштирилмаётган бола ўз тенгдошлари орасида Варкрафт бўйича чемпион бўлиши мумкин. Бунинг учун қуп ва изчил машқ қилиш керак бўлади. Дикқат-эътибор тақчиллиги ҳақида қандай гап бўлиши мумкин?

Бугун грамматика қоидаларини ўзлаштириш ва “ухшайди” деб ёзиш тўғрими ёки “ихшайди” деб ёзиш тўғрими, деб бош қотиришнинг нима кераги бор? Ахир, мобил телефон орқали смска жўнатганда бу сўзни “охшайти” деб ёзишади. Ҳа, тилимизни дабдала қилишаётгани менга ҳам ёқмайди, аммо, агар ўйлаб кўрсак, уларга тўғри ёзишнинг кераги бўлмапти-да?! Балким тўғри ёзиш — тарих саҳифасида қолиб кетадиган, ўлиб бораётган фазилатдир. Ҳаётда керак бўлмаётганидан сўнг тўғри ёзишнинг нима кераги бор? Ҳеч бўлмаганда компьютернинг Word дастурида ёзсанг, дастурнинг ўзи хато ва камчиликларни тузатади, нуқта ва вергулларни жой-жойига қўйиб чиқади. Агар бугунги кунда инсон нутқини рақамли технология орқали ёзиб, матнга тушириб бераётган дастурлар ҳам пайдо бўлганини ҳисобга олсак, яқин келажакда фақат тил ўқитувчиларигина тўғри ёзишадиган камёб одамлар бўлиб қолишса, ажаб эмас.

Ҳа, айтгандай, ўша инглиз тили ўқитувчиси бугунги ёшларнинг қуйидаги диалогини қанча вақтда шарҳлаб оларкин?! “NB 2 U!” “10x 4 U greetz.” Жўрофия ўқитувчиси GPRS дан фойдаланишни ўрганиши учун қанча вақт керак бўлади?

Шундай қилиб, ким ва нимани ўзлаштира олмаслиги — ҳозирча очиқ масаладир.

ИНДИГО БОЛАСИНИ ҚАНДАЙ ТАРБИЯЛАШ МУМКИН:

1. Индиго болалари билан ҳурматини жойига қўйган ҳолда муомала қилинг. Уларнинг оилангизда пайдо бўлишидан хурсанд булинг.

2. Уларнинг интизоми масаласида ўзлари мустақил қарор қабул қилишларида қўмақлашинг.

3. Қайси масалада бўлишидан қатъи назар, уларга ҳамиша танлаш имконини беринг!

4. Уларни ҳеч қачон камситманг, ҳеч қачон!

5. Уларга бирор-бир масалада йўналиш бераётиб, ҳамиша нега шундай қилаётганингизни тушунтиринг. Айни пайтда ўз тушунтиришингизга узингиз ҳам эътибор беринг. У аҳмоқона эшитилмаётганмикин — масалан: “Мен айтяпманми, демак, қилишинг керак”, деб айтмаяпсизми? Агар шундай бўлса,

ўз амрингизга қайтинг ва уни ўзгартиринг. Болалар сизни бунда ҳаракатингиз туфайли ҳурмат қилишади ва шундай ҳурматни кутиб туришади. Агар сиз, зарур сабаб бўлмаса-да, уларга зувонлик оҳангида, ҳукмбардорлик курунишида буйруқ берсангиз, болалар сиздан ўзини олиб қочади. Улар сизга итоат қилишмайди ва бунинг устига, нега бу ишингиз яхши эмаслиги борасида салмоқдор сабаблар рўйхатини қўлингизга тутқазишади! Баъзида сизнинг тушунтиришларингиз жуда оддий бўлиши мумкин – масалан: “Шундай қилсанг, менга ёрдам берган бўласан, мен бугун жуда чарчадим”, – дейишингиз мумкин. Болаларнинг қалбини ростгўйлигингиз билан забт этинг. Улар аввал сизнинг гапларингизни мулоҳаза қилиб куришади, кейин бажаришга ҳам киришишади.

6. Уларни уларнинг ўз таълим-тарбиясида ҳамкор қилиб олинг.

7. Улар ҳали ёш эканликларидаёқ ўз хатти-ҳаракатларингизни тушунтиринг. Улар сизнинг ҳамма гапларингизни тушуниб етмасликлари мумкин, аммо сизнинг фикрлаш тарзингизни ҳамда уларга нисбатан ҳурматингизни ҳамisha сезишади.

8. Сизнинг уларнинг хатти-ҳаракатларини қўлаб-қувватлашингиз энг аввало уларда хавфсизлик туйғуси шаклланишида ифодаланиши лозим. Уларга нисбатан урушиш ва танқид қилишдан холи бўлинг. Уларга ҳамisha уларнинг бошлаган ишларини қўлаб-қувватлашингизни билдиринг. Шунда улар сизнинг сўзларингизга қўлоқ сола бошлашади ва сизни ҳайратга солишади. Уларни нимагадир эришишга мажбурламанг, аммо завқ-шавқ билан ҳаракат қилишларига имкон беринг.

9. Уларга ҳозир ким эканини ва кейинчалик кимга айланишини айтманг. Улар буни сиздан кўра яхшироқ билишади. Уларга нима қизиқроқ эканини ўзлари ҳал этишларига имкон беринг. Уларни сизнинг сулолангиз ишини давом эттиришга мажбурламанг ва оилангизнинг бир неча авлоди фақатгина шу ишни қилганигагина асосланган ҳолда оилавий бизнесингизга тортманг. Бундай болалар бу тахлит “далил”ларга қўлоқ солмайдилар.

10. Индиго болалари учун рухсат этилган хулқ-атвор чегараларини белгилай туриб, уларнинг таълим-тарбиясида ижодий ёндошувни сақлаб қўлинг.

11. Уларнинг чексиз жисмоний қудрати сарфланиши учун йўл беринг.

12. Болага чегараларни узи ўрнатиши учун имкон беринг, бунинг аксини қилманг, шунда уларнинг ўзлари катталар кўмагида ўйин қоидаларини белгилаганлари учун хурсанд бўлишади.

13. Улар билан катта одамларга, тенгдошларингизга муомала қилгандай муомала қилинг, аммо уларга катталарга юкланадиган мажбуриятларни юкламанг.

14. Индиго болаларига батафсил тушунтиришлар беринг, шунингдек, уларга турли масалалар бўйича қарор қабул қилишда ўз фикрларини билдириш имкониятини яратинг. Уларга муомала қилганда юқоридан келманг.

15. Уларга қўлоқ солинг! Улар ростдан ҳам донишманддирлар ва сиз билмаган нарсаларни биладилар.

16. Уларга ўз ота-оналарингизга ёки яқин, сеvimли кишингизга курсатиладиган ҳурматдан кам бўлмаган даражада эҳтиром курсатинг.

17. Агар уларга сеvimшингизни айтсангиз, аммо уларни ҳурмат қилмасангиз, улар сизнинг сўзларингизга ишонишмайди. Ҳақиқий меҳр-муҳаббатнинг ўрнини дунёдаги ҳеч қандай сўзлар боса олмайди.

18. Сизнинг ҳаёт тарзингиз ва оиладаги хулқ-атворингиз Индиго боласига уни сеvimш-сеvimаслигингизни яққол кўрсатади!

19. Индиго боласи билан муомала қилиш – бир вақтнинг ўзида ҳам оғир машаққат, ҳам имтиёздир. Улар ҳар қандай айёрликни сезиб туришади. Уларга айёрлик қилишга уриниб ҳам ўтирманг!

Индиго болалари сайёрамизга, ота-оналарига ва дўстларига хизмат қилиш учун дунёга келганлар, уларга қўлоқ тутсангиз, чуқур донишмандлик салоҳиятидан баҳраманд бўласиз. Улар юксак маънавиятли ва ўз ҳаётий дастурларига эга бўлган шахслардир. Улар Яратганнинг жиддий ниятлар ила Заминга юборган элчиларидир.

*Русчадан
Карим БАҲРИЕВ
таржимаси.*

Валентин ОСИПОВ

Михаил Шолоховнинг сўнгги кунлари

У бу ҳаётининг ичига ҳеч кимни қўймаган эди. Кўнглим фалон нарсани сезаяпти, қабилдаги гапни ҳам ёзмагани. Оқ йўл тилаш учун қаламкаш дўстларини чорламагани. Интервью учун журналистни таклиф қилиши тўғрисида-ку, гап-сўз бўлиши мумкин эмасди.

ХОНАНДАЛАРГА ҚАДАҲ “СУНИЛСИН”

Барибир ҳам Шолоховга унинг тақдири чизмоқчи бўлган шоҳ сувратни яратиш ҳозирча тўхтаб турадиган бўлгани, аниқроғи, у ўзига, ҳаётининг сўнгги йилларига чизадиган суврат. Бор-йўғи аллақандай қурама бўёқлар.

1980 йил... Марказқўм Михаил Шолоховга иккинчи марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони бериб, унинг 75 йиллик тўйини нишонлашга қарор қилди. Икки марта Қаҳрамон ҳайкали ўрнатилаётганда бир вешенликдан сўрашгани: “Пойига қанақа гуллардан эхсак экан?” Муғамбирона мийиғда кулиб, “Шувоқ”, деб жавоб қилишди.

У туғилган кунда меҳмонларни уйида кутажани айтди.

– Нечта одам айтайлик?

– Ошхонамизга нечта ситса, ўшанча, ундан кўп эмас.

24 майда Вёшкага таклиф этилиш менга ҳам насиб этди.

Юбилярнинг ўзи яқинда бошидан ўтказган кучли бетоблик туфайли, айтишларича, инсулт бўлибди – станицанинг Маданият саройига келолмагани. Бироқ уни ёлғизлатиб қўйишмади – унинг барча шахсий меҳмонлари тантаналардан кейин ёзиладиган дастурхонга таклиф қилиб қўйилгани. Дастурхон давраси гоят катта бўлгани: Мария Петровна, барча ўғил ва қизлари оилалари билан ва улфатдош меҳмонлар – ёзувчилар, партия ходимларидан сафдошлари, ўша пайтдаги ҳукумат раиси А.Н.Косигиннинг қизи, яна унга яқин одамлар.

Уша зиёфатдан ён дафтарида икки сатргина ёзув қолгани. Шолоховга бор-йўғи иккитагина сўз тегишли бўлган жойдаги нарса нима экан?

...Табриклаш навбати келган москвалик шоир Егор Исаев юбилярга совга тариқасида ўзининг “Хотира айби” дostonидан бир нималарни ўқий кетди. Тан олиш керак – гоятда усталик билан ўқирди: ҳар бир бўғин, ҳар бир туроқ, ҳар бир сўз тўғри юракка бориб тегмоқда, вужудни қамраб олмоқда эди. Бир вақт қарасам – Шолоховнинг шоирга ҳамдардона тикилиб турган кўзлари ёшлана бошлаяпти. Фаҳм қилишимча, кўпчилик орасида бу ҳолдан у ўзини ноқулай сезди. Тошиб келаётган ёш елини тўхтатишга ҳаракат қилар экан, сигаретага ёпишди. Бироқ, билиб турибманки, ҳар қанча чиранмасин, пора-пора бўлган қалби унга ором бермаётганди.

У билан ёнма-ён ўтирганлар ҳам ёзувчидаги тобора ортиб бораётган руҳий изтиробни илғашди – ҳали бутунлай соғайиб кетмаган кекса одам учун бундай зўриқиш хатардан холи эмасди. Шолоховнинг панасидан туриб Исаевга шеър ўқишни тўхтатиши кераклигини ишора билан англашишга уринишарди.

Шоир, қарасам, дам бериш кераклигини дарҳол англабди ва дастлабки имкониятдаёқ шеър ўқишни тўхтатди. Бунга англаган бир у эмасди. Шу заҳоти Дон ёзувчиси Виталий Александрович Закруткин ўрнидан туради. Иккаласи ҳам апил-тапил шивирлашиб келишиб олди-да, жўрликда эски Дон казаклари

қўшиғини хиргойи қила кетди. Буни биринчи марта қўйлашмаётгани билиниб турарди. Дон ҳақидаги сўзларга етганда қўшиқ авжи айниқса яхши чиқди:

Отажоним деб йиғлайман, қуяман мен,
Қадрдоним деб йиғлайман, қуяман,
Оҳ, қайдасан мени туққан ватаним, қайдасан?...

Мана, неча йиллар сўнгида ҳам Шолохов қўшиқни қай тарзда тинглаганини ҳеч топиб ифода этолмаганимдан алашим келиб кетади – сел бўлиб тинглаганимдими-ей, билмадим... Аммо бир нарса аниқ эди: қўшиқ оҳанги уни олис-олисларга олиб кетганини ҳамма кўриб турарди.

Хонандалар қўшиқни тугатганда, сукунат ичида ниҳоят кескинликни юмшатиб, шолоховчасига, кутилмаганда, айтилган ташаккур сўзи янгради:

– Хонандаларга қадаҳ сунилсин!

Бу гапни у ярим ҳазил тариқасида шундай оҳангда айтдики, гўё ростдан ҳам казак қўшинлари қаршида туриб атаман—командир буйруқ бергандек. Фақат гап эгаси командирчасига эмас, балки шолоховчасига жилмайди.

МАХФИЙ НАРСА ҲАҚИДА ЎҒЛИГА АЙТИБ ТУРДИ

Ёзувчининг кичик ўгли Михаил Михайловичга балли, у энди бутунлай оғир ётган отасининг оғзидан чиққан сўзларни астойдил қоғозга тушириб борди, Бир ўзи ниманидир сўрарди, бир отаси ёнимга ўлтир деб илтимос қиларди, юрагидагини тўкмоқчи бўларди.

Ўгли сўради: “Нима учун Сталин шахсига сиғиниш керак бўлиб қолди?” Агар гап узайиб кетмасин десангиз, ўглининг ёзиб олганларидан қуйидагилар билан жавоб қилса бўлади:

– Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг: революциядан кейин бизда бундан бошқа нима бўлиши ҳам мумкин эди? Мана, дейлик: “Барча ҳокимият Советларга!” Советларга кимлар кирарди? Бунга битта-яримта одам жавоб айтарди деб ўйлайсанми? “Ишчи, деҳқон ва солдат депутатлари советлари” – бор гап шу. Аммо бу нарса, азизим, шиорларда яхши жаранглайди... Шу шиорни олиб хуторга, тирик одамлар олдига бор-чи. Улардан ишчилар етишиб чиқмайди, албатта. Деҳқонлар-чи? Деҳқонлар – марҳамат, истаганингча бор, ҳамма деҳқон. Улардан ким депутат бўлади?... Ҳа, албатта, Шчукар бобо эмас. Разметков билан Макар ҳам эмас, улар ўз оилаларини ҳам эплаб ололмайдилар, одамга ўхшаб тузуккина тамаки тортишнинг ҳам улдасидан чиқолмайдилар... Казаклар уларнинг юзига тўғри шундай дейдилар: оббо оғайнилар-ей, иккита чўчқани тенг бўлишиб ололмайсизлар, чунки пешонангизга биттадан ортиқ чўчқа кўриш ёзилмаган-да, энди келиб-келиб бизга маслаҳат берадиган бўлиб қолдингизми? Яков Лукичлару Титковларни яқин йўлатиб бўлмайди. Советлар уларни синф сифатида тугатиш учун ташкил этилганди... Охирида энг мақбул келгани мана шу “солдатча” Советлар бўлди. Бу ҳокимиятни ким қўлида қурол олиб ёгаллаган бўлса, бошқарсин. Улар-чи, кимлар эди аслида?... Айтиш мумкинки, дурустгина тарғиботчилар эди, холос. Ёки Иван Дзержинский операда қўйлаганидек, “дуруст йигитлар” бўлиши мумкин. Бироқ ҳаётни янгичасига қайта қурмоқ учун дуруст йигитларгина бўлиш камлик қилади. Худди мана шу инқилоб қаҳрамонлари раҳбар ўриндиқларига ўлтириб олишган... Билим деган нарсдан ном-нишон йўқ. Фақат биргина уруш укувини мерос қолдирдилар – буйруқ олиш ва буйруқ бериш, вассалом. Хутор комиссари оёғини қўлига олганча буйруқ кетидан станица бошлиғи хузурига учади. У эса, худди унинг ўзига ўхшаган лашкар, фақат унвони сал баландроқ одам – вилоятга чопади. Вилоятдаги қаёққа чопади? Шунда хоҳлайсанми, хоҳламайсанми, бироқ энг юқорида доҳий пайдо бўлиши керак-да. Айнан доҳий. Олий Бош кўмондон. У узил-кесил олий қарорлар қабул қилишни зиммасига мардонавор олишга қодир инсон... Барча учун. Юқоридан энг қуйигача ва Москвадан мамлакатнинг энг чекка жойларигача...

Бу мақола саҳифаларидаги монолоқ кенг тарқалган. Бироқ 1985 йилдан кейин матбуотда пайдо бўла бошлаган бошқалардаги кўпсаҳифалик баёнларга нисбатан ҳаддан ташқари қисқа эди. Шолоховнинг устунлиги шундаки, у Сталиннинг, айниқса, кейинги шахсий ҳаёти хусусиятлари ҳақида чурқ этиб оғиз очмаган эди.

Отанинг фарзандга қолдирганидан мен шу нарсани англадим. Кейин яна сўз Шолоховга берилди:

– Ўша вақтни ўзингча бир тасаввур қилиб кўргин-а. Унга қуш парвози баландлигидан туриб бир назар сол... Революция. Фуқаролар уруши. Фуқаролар уруши, мен сенга айтсам, оғайни, шундай ифлос нарсаки, унда голиб ҳам, мағлуб ҳам бўлмайди...

Менинг холам, сенинг катта онанг бўлгучи Ольга Михайловнанинг тўрт нафар ўгли бор: Иван, Валентин, Александр ва Владимир. Уч нафари – кўнгиллилар армиясининг жангчилари, Валентин эса – қизил. Қизиллар оқларни хутордан уриб ҳайдайдилар, Валентин уйига чошиб киради, ечиниб ҳам ўтирмай сув ичиб олади: “Кўяверинг, она, куйинманг! Бу қонтрнинг уругини қуритамиз-да, кейин ўз билганимиздай яшай бошлаймиз!” Ўғиллар отга ирғиб минадилар-да, шамолдай елиб кетишади. Она эса кўзда ёши шашқатор – сочини юлиб қолаверади... Бир кун ўтиб худди шу шахд билан Иван уйга ўқдай учиб киради. “Валька ифлос келганмиди? Ҳа, барибир қўлимга тушади-ку! Кўяверинг, она, мана, айтди дерсиз, унинг Дондан нақ қорасини ўчирамиз-да, эскичасига қандимизни уриб яшаймиз!” Она эса энди бошини деворга уриб йиғлайди... Бунақаси кошки бир ё икки марта бўлиб қўя қолса.

Хутор совет ҳокимиятини сайлашди. Хуторликларнинг ўзлари эмас, албатта. Станица ҳокимияти сайлади уни... Ана, янги сайланган ҳокимият атаманлар бошқарув кулбасида ёки биронта “Хутор бойваччаси”нинг мусодара қилинган уйида ўтирибди. Ташқарида аҳвол кўнгилдагидек эмас... Шундай дамлар бўладики, деразадан ўқ узиб қолишади. Қачон ўқ миямга келиб жойлашар экан, деб қараб ўтираверасанми? Ёки санчқи билан нозик жойингни ўйиб-кавлашларини истайсанми? Ўзини билган эркак ҳеч ҳам бундай бўлишини кутиб ўтирмайди. Ҳамма кўриб қўйсин деб наганни ёнига осадиди-да, душманни ўзи қидириб кетади. Ҳар тўртгасидан иккитаси сенга еб қўйгудай қараб тургандан кейин сен душманни қандай билиб олардинг? Бир вақтлар жодулар изидан шунақа тушишганди... Шубҳа соат сайин кучайиб боради – кўрқув ҳамма нарсадан ёмон; кўрқув каттариб кетган, шубҳа эса, қара, энди ишончга айланиб бўлган. Сенга “революцион ҳушёрлигинг” қулоғингга шипшиган бу шубҳали ишончни “иш”га қайд этиб қўйишигина қолган, холос...

Шолохов бошқа томонни ҳам унутгани йўқ:

– Ҳокимиятда қолмаганлар олма пиш, оғзимга туш деб ўтираверган деб ўйлайсанми? Йўқ, оғайни, улар ҳам қўлларидан келганча ириллашган, бўкиришган, маърашган. Энди ўзинг билиб олавер гуноҳкор ким эканини...

У ҳарбийларга хос мардона умумлашувлар юксаклигигача кўтарилишга ўзида куч топа олди:

– Дарсликларингиз бўйича фуқаролар уруши қачон тугаган эди? 20-йилдами? Йўқ, азизим, у ҳозир ҳам давом этаётибди. Фақат воситалар бошқача, холос. Уни ҳали-вери тугайди деб хомтама бўлма. Чунки ҳали-ҳалигача бизда қандай тадбир бўлмасин – буйруққа қараб бўлади, қандай буйруқ бўлмасин, одамларнинг, юмшоқ қилиб айтадиган бўлсак, бошига битган бало...

Яна умумлашмалар:

– Бизлар тарихнинг тутуруқсиз, нўноқ шогирдларимиз – мана шу энг ёмони. Унинг эса бир шундай қувноққина қоидаси бор. Аждодлар учун нимаики тўғри бўлган бўлса, зурёдлар учун у кўпинча ножоиз бўлиб чиқади. Узоққа боришнинг ҳожати йўқ. Ота-боболаримизга нима азиз бўлган бўлса, биз уни милтиқ найзасига санчиб кўтардик. Ҳозир биз ифтихор қилиб турган ҳамма нарсани ва ифтихор қилувчи ҳар бир инсонни энди невараларимиз лаънатласалар ҳам эҳтимол. Бизлар бўлсак, нукул давримиз ўтиб кетди-я, деб аттанг қиламиз, холос.

Энг яқин зурриётларимиз ҳукмидан қутулиб қолмоғимиз учун Гомер бўлмоқ керак. Бизлар-чи, ким бўлибмиз? Бугун бор, эртага йўқмиз. “Ҳар ким насибасига ярашасини кўради”. Ўз “қун тартибимиз”дан бир қадам ортиқча босолмаймиз. На кун тартибидан ва на гуруҳлар “тартибидан”. Бизнинг айна дамдаги ўзлигимиз ҳамма учун абадул-абад мақбул бўладиган нарса деб ўйлаймиз.

СЎНГИ КАСАЛХОНА

1984 йил, 9 январ. Ўша пайтларда машҳур Давлат адабиёти (Гослит)нинг директори сифатида ёзувчи билан менинг янги учрашувим. Афсуслар бўлсинки, яна касалхонада, яна ўша, бир вақтлар Герцен ва Огарёв дўстлик учун аҳд-паймон қилган Москва-рекадан сал наридаги жойда.

Учрашувдан олдин хат юбордим. Унда Шолоховга шундай хабар бердим: “Янги беш йилликда сизнинг навбатдаги асарлар тўпламингизни бошлаш ниятидамиз. Бироқ “Огонёк”нинг бош муҳаррири А.В. Сафронов билан учрашдим, у айтдики, сиз ўз асарлар тўпламингизни журналга илова тарзида кўришни истар экансиз. Шу гап тўғрими?..”

Шу топ телефон жиринглади. Менга, ёзувчи ўз асарлари тақдири ҳақида гаплашмоқчи, деб айтишди.

Палатага кириб келаман — кеч тушиб қолганди. У ёзув столи ёнида гилдиракли ўриндикда ўтирибди: оддийгина пижамасида, яланг очиқ кўкси узра оппоқ ички кўйлагининг учбурчак ўмизи кўриниб турибди. Столда китоб, рўзномалар, дори шишаси ва иккита кулдон. Улардан бири ўзининг галати тузилиши билан узоқ вақтгача эсимдан чиқмай юрди — худди болалар шилдиروهидек қопқоғи айланадиган эди. Бир-бирига улаб чекишини азалдан билардим — наҳотки, бу ерда ҳам шундай бўлса?

Илгариги кўркамлик қани. Қоқ суяк — эт бориб устихонга ёпишган. Баланд манглайидаги сочлар сийраклашган, мўйлови деярли кўзга ташланмайди. Чаккасида, худди ярага ўхшаб, бир парча қора доғ пайдо бўлибди. Кўлини кўтарганда ва енг сирғалиб тушганида билаги очилиб кетар ва англашимча сонсиз игналар туфайли ҳосил бўлган қип-қизил қонгалаш жойлар кўзга ташланарди: иккинчи қўли, эҳтимол, худди шу сабаб билан боғлаб қўйилган эди.

Бироқ мени ҳаммадан қаттиқ ташвишга солгани унинг овози бўлди. Бошда дурут гапирар эди, кейин тез-тез тўхтаб олар, хирқироқ ва чийиллаш аралаш гудранар, узлуксиз йўталар, эди. Уни мудҳиш касаллик қаттиқ қисти-бастига олганди — томоқ саратони! Ўзи эса, ана, ўша-ўша бориб турган томоқ қушандаси аччиқ тамакини “Гаълуз”ни чекарди. Ўзини аямасди — зарурат пайтида суҳбатга киришар ва гарчи куч билан бўлса-да, астойдил жавоб қайтарар, огрикданмас, балки зарурат юзасидан гапдан тўхтар эди.

Аммо қудратли зако таслим бўлмади. Жон бераётган ёзувчи ҳаётининг қолган жуда қисқа ҳафталарини вафотидан кейинги биринчи наشري борасидаги ташвишларга бағишлади. Нукул савобдан иборат ташвишлар! Улим олдидаги бу муборак ташвишларда саросималикдан, қўркув-ҳадикдан ном-нишон йўқ эди.

... Унинг ҳузурда Мария Петровна ва қизлари Светлана ва Мария бор эди. Девор ёнида бутун оқшом ёшгина ҳамшира қиз стулда чурқ этмай ўтирди. Бундай ўтроқ назоратчи қизлар илгари, ҳарҳолда менинг пайтимда, ҳеч қачон бўлмаганди. Ҳамма энг ёмон нарсга шай турганини ҳис қилдим. Мен буни уларнинг хавотирга тўла кўзларидан, оёқ учида овоз чиқармай юриш-туришларидан, безовта қилишдан чўчиб, босиқ шивирлаб гапиришларидан билдим.

Салом-алик қилдим. Менга унинг аравачаси ёнидан жой беришди. Бир-икки дақиқадан сўнг бу ерга таклиф этилган мавзу бўйича суҳбат бошланиб кетди.

Мария Петровна. Биз Гослитда юбилей муносабати билан асарларингизни чоп этишга изн олмақчи эдик...

У. Ҳа, ҳа... (жим бўлиб қолди: йўтал, хириллаш) бу... (сукут) энг... (сукут) яхши наشريёт...

Мен. “Огонёк”ка берилган ваъда нима бўлади?

У. Сизларда... Гослитда... босилса...

Мария Петровна. У яхши одам. Ҳеч нимага йўқ демайди, ёзда шундай ваъда берганди.

Мен. Суҳбатингизни расмий илтимос деб қабул қилсам бўладими?

У. Ҳа... ҳа... (гарчи мана бундай қисқа бўлса-да, у ҳар бор сўзни аввалгидай йўталиб, хирқираб базўр гапирарди).

Яхшиямки мен: Китобга сувратлар қилиш керакми? — деб сўраганим, баҳс бошланиб кетди. Хотини ва қизлари “ҳа” дейишди, у бўлса “истамас” экан. Улар унатмоқчи бўлишса, у нуқул: “Истамайман... Кераги йўқ... Ёқмайди...” дейди.

Бирдан, эҳтимол, эҳтиросни босиш ва баҳсни тўхтатиш учун шундай дейди: “Қани... меҳмонларга.. чой-пой қўйинглр...” Қувончимнинг чеки йўқ эди: кўплар, одатда, “Бадий адабиёт” деб атайдиган айнан Гослитда асарларини чоп этишнинг узил-кесил руҳсатини олдик-ку, тагин казаклар расми бўйича қадаҳ, билан. Унинг ўзи қадаҳ томон интиларкан, “Узатиб юбор” дегандек қизига имо қилади.

Ишчан руҳдаги суҳбат ниҳоясига етди. Одамлар келавериб, беморни уринтириб қўйишмадимикан, деган фикр тинчлик бермайди. У гавдасини

қўтаришга уринади. Кетманлар деб имо қилади. Ўтган галларда бўлганидек, мен бир нарсани англадим: Шолохов ўзини касалхонада ёмон ҳис қилишининг яна бир сабаби шунда эдики, янгиликлардан хабарсиз қолар, эркинликда юрганлар билан мириқиб суҳбатлаша олмас эди.

Қадаҳдан бир қултумгина олганимни кўриб, деди: “Бизда... охиригача... ичадилар... Газак қил... Газак...”

Сўздан сўз чиқиб, суҳбат қизиб кетади, бировнинг кўрсатмаси бўйича эмас, дил тилаганча. Ўзини бемалол тута билганини аниқроқ тасаввур қилиш учун шунга айтишим жоизки, мен ҳатто унинг болалиги ўтган Қозоғистондаги жойларда кўп эшитган қўшиқлардан бирини куйлашга ҳам журъат этдим (қадаҳ ўз ишини қилган эди-да!). Суҳбат асносида Иван Шухов ва унинг бир вақтлар оғизга тушган “Аччиқ чизиқ” романи эсга олиб ўтилгандан кейин шунга жазм этгандим. Мазкур асар аслида менинг ҳам дарём бўлган Ирғиш бўйларида истиқомат қилувчи қозоқлар ҳақида эди.

У Буниннинг қандайдир ҳикояси ҳақида гапириб беришни дилига тугиб қўйган эди. Бироқ хириллаш ва йўтал бирон-бир сўзни илғаб олишимизга имкон бермаётганди. Шолоховнинг Нобел мукофоти бўйича сафдоши ва у ҳам ҳурмат қиладиган, ҳам гина қиладиган ватандоши билан видолашуви англамай қолиб кетгани ҳали-ҳали алам қилади менга.

Тинчланди-да, нимагадир бирдан айтиб қолди — Ростовда йирик муттаҳам устидан суд кетаётибди экан, бироқ тўсатдан кўрилидаги сўзлар лабларидан учиб чиқа бошлади, “Миллат... белгиламайди... туйли миллат... вакиллари... суд қиладилар... руслар... яҳудийлар... арманлар... греклар...”

Лаънати йўтал тутганида гапидан тўхтаб қолар, кўзини туширмас, гаплашиб турган одамга узоқ тикилиб қоларди. Бу нигоҳни тикка қараш, кўзини қадаш десак одобдан бўлмас, балки у мулойим, маъюс, айбдорларча боқиш эди.

Нима хусусидадир гапира бошлайди, “Бизда... икки кундан кейин... байрам... тўй... олтмиш йил... уйланганимга... шунча бўлибди...”

Оғриқни енгиш учун жилмайиб қўйди. Бу тўйни нима деб аташ лозимлиги устида бош қотира бошладик — олтин тўйми, бриллиант тўйми?

— Пўлат тўй! — ҳеч бир бўёқ-бежоқсиз кичик қизи ўзича ном берди ва биргина шу оддий сўз билан “қўш хўкизлик”даги узоқ йиллар давомида оила қанчалик мустаҳкам бўлганини ифода этди — қўйди.

— Зангламайдигани! — ўша заҳоти аниқлик киритди у жуда ҳам паст товушда, аммо унга қўшимча тарзда машҳур табассуми ила жило бериб қўйди.

Дарди бедавонинг унга шафқат қилиши ва ортга чекиниши учун гўё шугина сўз кифодек туюлди — кўзлари чақнарди: гўё бирдан жонланиб, ёшариб кетгандек бўлди. У шу тобда менга эски фильмдаги Суворовни эслатиб юборди — жиккаккина, қотмагина, кенг манглайда бир тутамгина оқ кокилчаси гажакланиб турибди, лабида шўх табассум.

— Биргаликдаги ҳаётингизни қандай бошлаган эдингиз? — сўрадим мен.

У сукут сақлади. Мария Петровна жавоб берди: — Фуқаролар урушидан кейинги оч ва яланғоч қолган даҳшатли Москвани эслади. Сўнг аниқлик киритди.

— Бошида жуда қийналгандик. Гоҳо бутун бир ҳафтада битта селёдкаю чўян печкада пиширилган бир нечта картошка ризқимиз бўларди. Ўша пайтларда унинг қалам ҳақлари ахён-ахёнда ва жуда кичкина бўларди.

Шолохов унинг сўзини бўлмай тиңлар, гўё атрофидагиларни кўрмаётгандай хотинидан кўзини олмасди. Ўша дақиқаларда унинг кўзлари кўрибгина қолмай, гапираётган ҳам эди. Хотинида бир вақтлардаги ишқий лаҳзаларнинг катта жонланишини кўриш унинг учун чинакам бахт эди.

Ишқдаги вафодорликда у янглишмаганди. Ўша кунга узоқ йиллар давом этган узоқ муҳаббат жуфтлиги ҳақида эшитган ҳамма нарсга ҳали-ҳамон яшашда давом этмоқда экан. Бир вақтлардаги бахтдан қанчалик дили чароғон бўлса, бу давоматнинг муқаррар тугажагидан шунчалик қайғуга ботмоқда эди. Бироқ улар бир-бирига омухта бўлиб кетиб, 79 яшар инсоннинг муҳаббати учун миннатдорлик ва хайрихоҳлик туйғулари, бундай туйғулар ноёб бўлиб бораётган гарибона асримизда, одатдан ташқари кўтаринки жўшқинлик сифатида қабул қилинаётди. Мана шунинг ўзи давоматдир...

11 январ. Касалхона палатасининг ўзидан эр-хотин Шолоховлар юбилейини нишонладилар. Ўз-ўзидан маълум, меҳмонлар камчилик эди. Маша-Мария,

кичик қизи, эртасига телеграмма ва телефонда меҳмонлар йўллаган табриклардан қанчалик хурсанд бўлганини, ҳазил плакат билан тасвирланган нашриётимиздан келган табрикномани ажратиб олганини айтиб берди.

18 феврал. У энди Вёшкада, ўзи тинмай талаб қилаверганидан кейин шу ерга қайтариб олиб келишганди. Касалхона наф бермаслигига кўзи этган бўлса керак. Эрталаб уйгонгач, Мария Петровнага шундай мурожаат қилди:

— Биз бир-биримизга шунчалик ўхшаб қолибмизки, ҳатто туш кўрибман, унда иккаламиз учун битта отни эгарлаб қўйишибди... Яшил отни...

21 феврал — унинг сўнги туни. Яна Мария Петровнанинг ҳикояларидан.

— Соат ўн бирда, балки эҳтимол тунги ўн иккида, вафотидан икки соат олдин мени чақирди, қўлларимдан тутди ва тинмай ўзи, фақат ўзи томон тортаверди, тортаверди... Тамом кучдан қолган бўлишига қарамай мен томон интилгани-интилган эди. Упгани интилаётганига ҳадеганда ақлим етмабди...

Юрак-юракка сўнги муждасини ҳавола этган бу дарднок лаҳзалар абадиятдан гувоҳлик бериб турмайдими.

Қаламимни 9 январ воқеаларига бураман. Шолоховга Леонид Леоновнинг самимий салом сўзларини айтаман, у билан касалхонага жўнай-жўнай деб турганимда кўришиб қолгандим.

Жавоб ҳам самимий бўлди:

“У... қандай... экан? Унга... раҳмат... де...”

Ўтган галги кўришувимизда ҳам, гарчи ҳеч қандай дўст бўлмаган бўлсаларда, Леонов ҳақида “қалай, ёзиптими, ижод қиляптими?” деб астойдил сўраб-суриштирганди. Леонов ўзининг ҳар бир қайта нашр этилаётган асарларига талай ўзгаришлар киритаётганини айтганимда, назаримда, ўйчан тинглаб турганди.

Сал жонлангандек бўлди — бу ҳол унинг шолоховча ҳарбий публицистикани қайта ўқиб чиққанини, очеркларидан биттасининг сюжет-фабуласини қайта жойлаб чиққанини сўзлаб берганида рўй берди.

Озгина чекиниш қиламан. 1983 йил ёзида, Шолоховнинг овчибоп ҳикояларини кўп мириқиб тинглагандан кейин ёзувчининг овга ишқибозлиги ҳақидаги Сергей Тимофиевич Конёнковнинг, олдиндан айтиб қўя қолай, унча мақтовга сазовор бўлмаган сўзларини ҳикоя қилиб беришга жазм этган эди. Кекса ҳайкалгарош шундай деганди. “Шолохов — бизнинг Толстой, аммо унинг бу ишқибозлигини маъқулламайман. Нега у ўрдак ва гозларимизни ўлдиради?..”

Кейин, нега яширай, гапимдан ўзим пушаймон едим. Менга Шолохов хафа бўлгандай кўринди. Унинг устаси фаранг овчи эканини қим билмасди дейсиз. Шу боис пайтини топдим-да, шартта айтиб юбордим... Ушанда хафа бўлган эдингиз, шундай эмасми?..

Жавоб уч ибората мужассам эди.

Биринчиси:

— Йиллар ўтиб... Ҳамма нарса... ўзгаради.

Йўтал тутди, азобли онлар анча чўзилади, сўнг заиф товушда дейди.

— Бизнинг... районимизда... шу қишдан... сўнг... она бўрини... ўлдиришди...

Санъат бобидаги машхур сафдошига берилаётган изоҳларга хотима ясагандек гоят қисқа жумлани ирод этди. У тугал бўлмаса-да, мантиқан узоқ давом эттириш мумкинлигига заррача шубҳа йўқ эди:

— Ҳар қандай... ҳайвон... чиройли...

Мария-Маша билан кўз тўқнаштирамиз ва беихтиёр равишда — доноларча содда баён этилган бу пурмаъно иборани товуш чиқариб тақрорлаймиз. Ўз гапини яна бир тасдиқлагандек у бош ирғаб қўйди.

Мария-Маша мени кузатиб қўйгани лифтгача чиқди. Йўл-йўлакай сўзланди: “Акам Саша ҳам шу ерда. У ҳам... саратон. Уни бошқа бўлимга қўйишди. Уларни кўриштириб бўларканми. Билсалар, дадам чидаёлмайдилар”.

СЎНГИ ШАРТНОМА

Эртаси куни тонгдан ёзувчининг асосий илтимоси билан шуғуллана бошладик — нашриётда ва Матбуот Қўмитасида асарлар тўпламини қай тариха тез ва сифатли тайёрлашга киришдик. Кўплар ёрдам берди, зеро кўп нарсани олдиндан кўзда тутиш керак эди: неча жилд бўлади, тиражи қанча бўлади? Қоғоз масаласи ҳаддан ташқари ёмон эди, сўзбоши қанақа бўлиши керак ва яна кўплаб бошқа нарсалар.

Шолоховга вақт жуда кам ажратилганини билиб турардик. Кунларми? Ҳафталарми? Тайёргарлик бошланиб кетганини исботловчи бирон-бир далил олиб бориб кўрсатишни жуда-жуда истардик.

Мен ва Юрий Николаевич Верченкони, Ёзувчилар Уюшмаси котибини М.Қ.га, мафкура ва маданият ишлари юргизувчи котиб ҳузурига чорлашди. У шартнома тайёрлашни тезлаштиришни илтимос қилди — шифокорлар берган хабарлар гоят нохуш дейишди.

19 январ. Верченко билан биргаликда ушбу нашриёт шартномасини имзолаш учун касалхонага олиб келдик.

Уни ўша-ўша аравачада ва ҳатто ўша-ўша стол ёнидаги ҳолатда кўрамиз — эшикка, барча келувчиларга орқа ўгириб олган.

Палатада ёлғиз эмасди. Мария Петровна ва қизи бор.

Синчиклаб қарайман. Лабларининг чеккаларида кўнғир доғлар бор — кейин бизга айтишларича, биз келишимиздан сал олдин томоғидан қон келибди. Столга қўйилган ўнг қўлида маршал Жуковнинг эсдаликлар китоби бор эди.

Шартнома шартларини айтаман-да, унга имзо чекишни сўрайман. У ручкани тутди, шартнома қоғозига кўз югуртириб чиқди ва — аниқ, қатъий тарзда имзо чекди. Ушбу ҳужжатдаги бош муҳаррир имзосини кўриб қолди-да, унга салом деб қўйинглар, деди. Уни ҳурмат қиларди.

Верченко Ёзувчилар уюшмаси котибияти кузда, Ёзувчилар уюшмаси ташкил этилганининг 50 йиллиги муносабати билан пленум ўтказишга қарор қилганини сўзлаб берди. Деярли лоқайд тинглади.

— Шолоховни таклиф қилиб бўларканми? — деб “айтганимда” у бир силкиниб тушди.

Мен атайлаб сукут сақлайман. Усулим иш берди — Шолоховнинг вужуди қулоққа айланганди. Дард забтига олган одамни тутақтирмақ учун қутилмаганда миямга ўрнашиб қолган сценарийни давом эттирдим ва ҳатто гўё Шолоховдан бошқа одамга мурожаат қилгандек дедим:

— У ҳаммадан пўстагини қоқади-ку... Эсингладир, у ўз нутқларида Фурцевани, Эренбургни, Симоновни... қандай танқид қилганди... у пленумга қиличини яланғочлаб келади...

Сценарий муваффақиятли чиқди — у жонланди.

Тўсатдан мен эслатган кишилар ҳақида:

— Уларнинг... бари... ўлиб кетди... — деди.

Бу қоса тагида нимқоса гапнинг маъносини ким ҳам чақа оларди. Хайрлашар эканмиз, унинг кўзлари жиққа ёш эди.

СЎНГИ ТАЛАБ

Февралнинг ўрталарида Вёшенскаядан хат ва таниш имзо келди. Сана ҳам бор: 9 феврал. Айтишларича, бу Шолоховнинг адабиёт ташвишлари билан боғлиқ энг сўнги хати экан. Унда бор-йўғи олти сатр бор эди. Ундаги ҳамма гап бир нарсага қаратилганди: асарлар тўпламини тайёрлаш. У бўлажак нашр тузувчиси исмини айтганди — кичик қизини танлаганди. Зудлик билан жавоб телеграммасини жўнатаман: “СССР Давлат нашриёт қўмитаси асарлар тўпламингизни Сиз таклиф этган ҳажмда чоп этишга қарор қилди. Асарлар тўпловчиси сифатида Марям Михайловна Манохина Шолоховани жалб этиш ҳақидаги Сизнинг илтимосингиз бажарилди. Ишга тушмоқдамиз. Сизга ва Сизнинг яқинларингизга соғлиқ ва бахт, саодат тилаймиз.”

Унинг ижодий васиятига дахл этиш ҳам менга насиб қилган экан. Марям Михайловна гоят муҳим ҳужжатни берди — “Тинч Дон”да кўплаб исм-шарифлар ичида энг аввал Троцкий исмини тиклаш борасидаги отасининг илтимоси.

Шолоховнинг бу кўрсатмаси — унинг ижодий таржимаи ҳолидаги алоҳида сатр ҳисобланади. Казакларни тарқатиб юбориш мавзусидаги тарихий ҳақиқатни ўз имкониятларига кўра тўла ёритиш учун курашишга аҳд қилган эди. Сталин ҳам, кейинги доҳийлар ҳам айнан партия ва ҳокимият казакчиликни тугатишнинг кенг авж олдирганини ҳатто бадиий асарда тасвирлашга ҳеч кимга йўл бермагани ҳақида гап кетмоқда эди. Фуқаролар урушида Троцкий бу ваҳшиёна кампанияни турли йўллар билан авж олдиради — буни эслашнинг нима ҳожати бор, зеро марказ шундай буюрган. Бу яққол кўриниб турган

парадокс: Троцкий ўзи қачондан бери Кремлнинг, шахсан Сталиннинг қон душмани, муҳожирликда аллақачон ўлиб кетган, аммо уни жожеанинг айбдорлари сирасида тилга олишга Шолоховнинг ҳаққи йўқ. Бироқ партия тарғибот-ташвиқот йўриқларининг ўз мантиғи бор. Мана, муаллиф ҳақиқатни тиклашга жазм этаётир. Йиллар давомидаги тақиқларга чек қўйилган. Энди ҳамма нарса ўз ўрнига тушмоқда — ахир Троцкий исмисиз казакларни тарқатиб юбориш айбдорлари фақатгина маҳаллий лўттибозлар бўлиб чиқади.

Мен ҳар эҳтимолга қарши нари-берисини ўйлаб, Шолоховнинг амри ҳақида М.Қ.га ҳам, Главлитдаги цензорларга ҳам ҳеч нима демадим. Шу тариқа ўтиб кетди. Ҳеч ким романда ниманидир таъмир қилиш мумкинлигини тасаввур ҳам қилолмасди. Асарлар тўплами миллионлаб нусхада чоп этилди.

АЁВСИЗ САНАЛГАН КУНЛАР, СОАТЛАР...

Кабиса йили Шолохов йилини ҳам ўз ҳукми остига олган эди.

...Бирданига у Вёшкадаги уйига элтиб қўйишларини талаб қилиб қолди. Мария Петровна ва болалари ҳайрон ва лол — ахир у ерда бундай шифокорлар йўқ-ку.

Бош Кремл шифохонаси шифокорлари тўғриси айтиб қўя қолишди. “Агар ўзи шуни хоҳласа, зўрлаб олиб қолишнинг кераги йўқ.. балки у ёқда мўъжиза рўй бериб...”

Бироқ кетишга ҳеч шошилишмаётганди — об-ҳаво самолёт учиши учун нобоп. Вёшенкаликлар ҳар куни тонгда бетоқат осмонга разм солишади: осмон очикми ё йўқми?..

Кичик-кичик самолётларда учишарди — вилоят партия қўмитаси ташвишга тушиб қолди ва ЯК-40 ни ажратиб беришди.

Уйда унга кўп нарсаларга рухсат этиларди. Аввал ҳамма нарса одатдаги биронта касалликда бўлмаганидек кечар эди: тонгги газеталар, сўнг депутатлик аризаларини “бошлиқларга” тарқатиб, қўлига китоб оларди..

Бироқ даҳшатли оғриқ ўз ишини қила бошларди, бундай касалликни халқ орасида ёқимсиз қисқичи бўлган зараркунанда — “саратон” қиёфасида бекорга тасвирлашмас экан.

Врач ҳайрон: у гиёҳвандликдан бош тортган — оғриқни босувчи биронта ҳам укол қилинмади.

Фақат ёнида Мая Петровна бўлган дамлардагина пинакка кетар ёки узук-юлуқ тунги уйқуни оларди.

Ҳатто иш вақтидан кейин ёнида шифокор ёки ҳамшира ўтирганидан ўзини ноқулай сезарди. Уларни унутишга ҳарақат қиларди — боринглар, уйларингга боринглар, менга ҳеч нарса қилмайди... Ўзи эса энди чойли кружкани қўлига ололмас ва қўйлагини алмаштиришаётганида ҳам қийналарди. Ўзининг тобора кучдан қолаётганидан нафрати қўзир эди.

Тўхтовсиз чекарди.

У касали тузалмаслиги ҳақида билишига ҳаммамиз амин эдик.

Шундай бўлса-да, яшашга жон-жаҳди билан тиришар эди. Бирдан эсига тушиб қолди — қайсидир қишлоқ кутубхонасига дастхатли “Тинч Дон”дан юборишни ваъда қилганди. Тўсатдан котибга райкомга бориб, партия взносини тўлаб келишини айтди. Котиб ўйлаб ҳам ўтирмай, “ҳали вақти бўлгани йўқ”, деди. Ҳозир ойнинг ўртаси, взнослар эса, ойнинг охирида тўланади. Жавобига нигоҳида бир янгича қарашни кўради, бунинг маъносини тушунмайди — наҳотки, ҳаётда ҳар бир сония қадрли эканини билмаса. Бирдан хотирасида менинг нашриётим олдидаги мен юқорида сўзлаб ўтганим ҳолатлар сузиб ўтди.

Михаил Александрович Шолохов 1984 йил 21 февралда ярим тунда ўз уйининг 2-қаватида вафот этди. Котиб соат милларини бирдан қирқ дақиқа ўтганида тўхтатиб қўйди.

Станицада қаҳратон қиш авж палласида эди ва шиддатли чўл шамоли деразаларга тинимсиз зарбалар берарди.

*А. ФАЙЗУЛЛА ва
Г. МУҲАММАДЁРОВА
таржимаси.*

Жорж СИМЕНОН

Мегрэ ва арвоҳ

Роман

Биринчи боб

ИНСПЕКТОР ЛОНЬОННИНГ ҒАРОЙИБ ТУНЛАРИ

Бу гал Мегрэнинг хонасидаги чироқ тунги соат бирдан ўтганда ўчди. Ҳорғинликдан кўзлари қизариб кетган Мегрэ инспекторлар ўтирадиган хонанинг эшигини итарди. Ичкарида Лапуэнт билан Бонфис навбатчилик қилиб ўтирар эдилар.

— Тунингиз хайрли бўлсин, йигитлар, — дея тўнгилади у.

Фаррош аёллар кенг ва узун йўлакни супурмоқда эдилар. Мегрэ уларга қарата енгилгина қўл силтаб қўйди. Ҳозир Мегрэ Жанивье билан бирга тушиб бораётган зинада бунақа ярим тунда ҳамма вақт елвизак ўйнаб турар, зинанинг ўзи эса зах ва нам бўларди.

Ноябрнинг ўрталари эди. Кун бўйи ёмғир қўйди. Мегрэ эрталаб соат саккиздан бери дим кабинетда қимир этмай ўтириб ишлади ва ниҳоят энди ташқарига чиқишдан олдин ёқасини кўтариб олди.

— Сени қаерда қолдирай?

Телефон орқали чақирилган такси Орфевр Соҳили бўйида эшик олдида кутиб турарди.

— Мени метронинг бирор бекатида тушириб қолдирарсиз, шеф.

Ёмғир кучайди — энди у шаррос қуя бошлаган эди. Инспектор Шатис метросининг ёнида тушиб қолди.

— Хайрли тун, шеф.

— Хайрли тун, Жанивье.

Бу аҳвол кўп марталаб такрорланарди ва ҳар гал уларнинг ҳар қайсисида нимадандир қоникмаганидан кўнгиллари жиндай гаш бўлиб қоларди.

Орадан бир неча дақиқа ўтгач, Мегрэ Ришар-Ленуар хиёбонидаги уйининг зинасидан товуш чиқармай кўтарилди-да, чўнтагини кавлаштириб калитини олди ва уни эшикнинг қулфига солиб айлангириши биланоқ Мегрэ хонимнинг овозини эшитди:

— Бу сенмисан?

У ярим кечадан ошганда келган вақтларда Мегрэ хоним бу саволни уйқузираган овоз билан юзлаб марта, эҳтимолки, минглаб марта бергандир, кейин қўли билан пайпаслаб, тунчироқнинг тугмасини босган, сўнг эрига мўлтираб қараб, унинг кайфияти қандай эканини тусмоллаб билишга интилиб, суриштира бошлаган:

— Хўш, бўлдими?

— Ҳа.

— Йигит ўлгур гапира бошладими?

Мегрэ бош ирғаб, жавоб беради.

— Қорнинг оч эмасми? Хоҳласанг, бирор нарса тайёрлаб берай?

У ҳўл пальтосини илиб қўйиб, бўйинбоғини ечади.

– Тахминларинг тўғри чиқдими?

– Совугичда пиво борми?

У ҳали ёпилмаган пивохонода бирон кружка пиво сипқармоқ учун Республика майдонида такси тўхтатишига сал қолди.

– Агар бу “иш” деб айтишга арзиса, жуда ҳам сийқа бир иш. Бир неча одам аралашган, холос. Газеталар ҳовлиқиб, унга ваҳимали сарлавҳалар тўқишди, “Мотоцикл минган бандитлар” эмиш.

Биринчи марта иккита мотоцикл куппа-кундуз куни Рени кўчасидаги заргарлик дўкони ёнида тўхтаган. Бир мотоциклдан икки киши тушган, яна битта нухса иккинчи мотоциклдан тушган. Кейин учовлари оғиз-бурунларини қизил шарфлари билан чирмаб-ўраб олиб, дўконнинг ичига киришган, сўнг бир неча дақиқа ўтмасдан, қўлларидаги тўппончаларини ўқталиб, дўкондан чиқишган. Пештахталар ва витриналардаги қимматбаҳо дуру жавоҳирлар билан соатларни халталарига солиб, олиб чиқиб кетишган.

Одамлар аввалига ҳеч қандай муносабат билдирмай, қимир этмай тураверишди, кейин дастлабки саросима ўтиб кетгач, автомобиллари борлари босқинчиларни орқаларидан қувламоқчи бўлишибди, бироқ бир зумда машиналар шунақа тиқилиб кетибдики, ўғрилар гум бўлиб улгуришган.

– Улар яна келади, – деб ишонтирди Мегрэ.

Олинган ўлжа унча катта эмасди, негаки, дўконнинг эгаси арзон буюмлар билан савдо қиларди.

– Улар учун бу бош репетиция бўлган, холос.

Дарҳақиқат, ўғрилар мотоциклдан биринчи марта фойдаланишлари эди.

Комиссар адашмаган эди, уч кундан кейин худди шу ҳол яна такрорланди, фақат бу гал воқеа Сент-Ороне районидаги ҳашаматли дўконда рўй берди. Натижа ҳам худди шунақа бўлди, фарқи фақат шунда эдики, бу гал талончилар эски пулга бир неча миллион франклик қимматбаҳо жавоҳирларни олиб кетишган эди. Газеталарнинг ёзишича, икки юз миллион франклик, сугурта компаниясининг тасдиғига кўра эса, юз миллион франклик буюм ўғирланган.

Қочиб кетаётган ўғрилардан бирининг шарфи тушиб қолган. Шарф эгасини бир кундан кейин ишлаётган жойидан – Сент-Поль кўчасидаги чилангарлик устахонасида қамоққа олишди.

Ўша куни кечқуруноқ уларнинг учовлари ҳам қамоққа олинди. Уларнинг каттаси йигирма уч ёшда, Жанно лақабли Жан Боше деган кичкинаси ҳам ўн саккизга тўлиб-тўлмаган эди.

У сочлари жуда узун малла йигит бўлиб, онаси шу устахонада фаррош бўлиб ишлайдиган аёл экан.

– Биз Жанивье икковимиз кун бўйи шуларнинг иши билан овора бўлдик, – деди қовоғини уйиб Мегрэ, пиводан ҳўплаб, нон кавшаркан.

– Менга қара, Жанно, сен ўзингни кўпни кўрган йигит деб ҳисоблайсан, шундайми? Сенга шунақа деб ўқтиришган-да... Дўконни уриш фикри сенинг ва ўртоқларингнинг калласига келган эмас. Сизларнинг орқангизда кимдир бор. Буларнинг ҳаммасини ўша уюштирган, ўзи эса қўлини совуқ сувга урмасликнинг тадоригини кўриб, панада қолган. Унинг Френ турмасидан чиққанига икки ой бўлди. Албатта, у ерга қайтиб боришга хоҳиши йўқ. Ростингни айтавер, у ўғирланган машинада ўтириб, сизларни кузатиб турган, тўғрими? Автомобиллар оқимида у машинасини ношуд шофёрдай бошқариб, ўзини уқувсиз қилиб кўрсатмоқчи бўлган-а?

Мегрэ ўқтин-ўқтин бир қултумдан пиво ҳўплаб, ечинди ва хотинига мухтасар қилиб тушунтирди:

– Бунақа йигитлар жуда бағри тош бўлади. Уларнинг миясига номус тўғрисида алоҳида тасаввурларни қуйишади.

Мегрэ учта ашаддий жиноятчини қамади. Уларнинг орасида Гастон Нуво деган одам ҳам бор эди. Албатта, у ўзига ишончли алибини тайёрлаб қўйганди: қамоққа олинганларнинг иккитаси босқин содир бўлаётганда уни Терн кўчасидаги барда кўрганмиз, деб кўрсатма берди.

Соатлаб давом этган юзлаштиришлар ҳеч қанақа натижа бермади. Уларнинг ичида ёши каттароғи бўлган Виктор Седон комиссарга истехзо билан бақрайиб турар, Сотье эса — аини чоғда уни Ракета деб ҳам аташарди — ҳўнг-ҳўнг йиғлаб, ҳеч нарса билмаслигини айтиб қасам ичарди.

Биз Жанивье билан Бошега ишлов беришга киришдик. Унинг онасини чақиртирдик. Онаси ўглига ёлборди:

— Жон болам, айта қол! Ўзинг ҳам кўриб турибсан-ку, гап сенда эмас. Сени мажбурлаб жалб қилишганини улар билиб турибди.

Шу аҳвол роса йигирма соат давом этди. Бола бечора роса эзилиб, унинг тўсатдан тилга кирганини кўриш ҳам унча ёқимли эмас эди.

— Майли. Ҳаммасини айтаман. Бу Нуво Логос ёнида бизнинг йўлимизни тўсиб олиб, шу ишни қилишга кўндирди. Логос дегани Сент-Антуан кўчасидаги бар. Йигит-қизлар шу ерга келиб, радиолоа эшитиб туришади. Энди мен турмадан чиққанимда у дўстларига айтиб, мени ўлдириб юборади. Ҳаммаси сиз туфайли бўлди...

Худога шукур, ниҳоят, кун охирига етди. Мегрэнинг боши зилдай. Шу бош билан уйкуга ётади.

— Ишингга қачон боришинг керак?

— Жиндай ухлаб олсанг бўлмайдами?

— Мени саккизда уйғотиб қўй.

У ҳатто бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтганини пайқамади ҳам. Эрталаб туриб, туни билан бир чимдим ҳам ухлаганим йўқ деб ўйлади. Унинг назарида, у кўзини юмиши биланоқ эшикнинг кўнғироғи жиринглади ва хотини аста оёқ учида эшик очгани кўзғалди.

Эшик олдида пичирлашиб гаплашишди. Мегрэ буларнинг барини тушда кўрапман деб ўйлади ва ёстиққа яхшилаб бошини қўйиб, яна кўзини юмди.

Яна каравотга яқинлашиб келаётган хотинининг қадам товушлари эшитилди. Афтидан, хотини ҳозир ўрнига ётса керак. Йўқ, ётмади. Хотини унинг елкасидан туртаяпти. Деразанинг пардасини тортиб, очиб қўйди. У кўзларини очмаган ҳолда аллақачон тонг отганини ҳис этди. Уйқузираган овозда сўради:

— Соат неча?

— Етти.

— Биров келдими?

— Лапуэнг. Сени ошхонада кутиб ўтирипти.

— Нима иши бор экан?

— Билмадим. Жиндай шошма. Мен сенга қаҳва тайёрлаб бераман.

Нима учун хотини у билан бунақа бузуқ авзода гаплашяпти? Нима бало, бирон ёмон хабар бормикан? Нима учун у жавоб беришдан аввал бироз дудмалланиб қолди? Кун кишини хуноб қилиб юборадиган даражада тунд эди. ҳали ҳам ёмғир тингани йўқ. Дабдурустдан унинг миясига келган нарса шу бўлдики, Жан Боше сўроқда ҳамма гапни айтишга айтиб қўйган-у, кейин ўзи кўриб кетган ва камерада ўзини-ўзи осиб қўйган. Мегрэ қаҳвани кутиб ўтирмай ўрнидан турди, шимини кийди, тароғини олиб, сочларини таради ва ҳали уйқуси бутунлай ўчмаган бўлса-да, эшикни аста қиялатиб, меҳмонхонага қаради.

Лапуэнг дераза ёнида турарди — устида плаш, шляпасини қўлида ушлаб олган, уйқусиз ўтказилган тундан кейин ҳали соқолини олмаган.

Мегрэ хонага кириб, унга саволчан назар ташлади.

— Мени маъзур тутасиз, шеф, эрта тонгдан безовта қиялпман. Сиз яхши кўрадиган одамингиз бахтсизликка учради.

— Жанивьеми?

— Йўқ, у Соҳил бўйидан эмас-ку.

Мегрэ хоним иккита катта чашкада қаҳва олиб кирди.

— Лоньон.

— Ўлиптими?

— Жиддий яраланган. Уни Бишага олиб кетишган. Профессор Монтель операция қила бошлаганига уч соат бўлди. Мен кўнғироқ ҳам қилмоқчи

эмасдим, эрталабдан ҳам келмоқ ниятим йўқ эди. Кечаги кундан кейин дам олишингиз керак эди. Докторлар аввалбошданоқ унинг тирик қолишига кўзлари етмаган эди.

– Унга нима бўляпти ўзи?

– Иккита ўқ тегибди. Бири қорнига. Иккинчиси чап елкасининг пастрофига...

– Қаерда?

– Жюно кўчасида. Йўлкада.

– У бир ўзи эканми?

– Ҳа. Ҳозирча бу иш билан унинг ўн саккизинчи округдаги ҳамкасабалари шуғулланыпти.

Мегрэ майда-майда ҳўплаб, қаҳвани ичди, лекин, одатдагидек, ҳузур қилмади.

– Агар у ўзига келиб қолса, сиз у билан гаплашмоғингиз керак бўлар деб ўйладим. Машина пастда кутиб турипти.

– Суиқасд тўгрисида бирон нарса маълумми?

– Деярли ҳеч нарса. Ҳатто унинг Жюно кўчасида нима қилиб юргани ҳам маълум эмас. Ўқ овозларини консъертка аёл эшитиб қолиб, полицияга хабар қилган. Битта ўқ дераза қопқоғини тешиб ўтиб, ойнакни синдириб, каравот ёнидаги деворга кириб қолибди.

– Мен ҳозир кийиниб чиқаман.

Мегрэ ваннахонага кириб кетди, хотини нонушта тайёрлашга киришди, Лапуэнг эса пальтосини ечиб, кута бошлади.

Инспектор Лоньон Офевр соҳил бўйида ишламас эди, лекин бу ерга ўтиб ишлашни жуда-жуда истар эди. Гарчи шундай бўлса-да, бу ҳолат Мегрэга Лоньон билан доимий равишда ҳамкорлик қилиб туришга халақит бермасди. Деярли ҳар гал ўн саккизинчи округда бирон жиддий ҳодиса рўй берса, Лоньонни ҳам жалб қилишарди.

Унга ўхшаганларни буржуа деб аташарди. У фуқароча кийиниб юрадиган йигирмата инспекторнинг бири бўлиб, уларнинг участкаси Монмартрда Колкур ва Монт-Сен кўчаларининг муюлишида жойлашган эди.

Баъзилар уни Инжиқ инспектор деб атарди, чунки у ҳамisha нимадандир норози бўлиб, пешонаси тиришиб юрарди. Мегрэ эса уни Шўрпешона инспектор деб атарди. Ҳақиқатан ҳам ўйлаш мумкин эдики, бечора Лоньон дунёда бор кулфатнинг ҳаммасини ўз бошига ёғдириш қобилиятига эга.

Жуссаси кичик, озғин, бир неча йилдан бери тумови ўтиб кетмайди, шу ваздан бурни ҳамisha қип-қизил, кўзлари эса ёшланиб юради, кўрган одам уни қип-қизил пиёниста дейиши турган гап. Ҳолбуки, у полициядаги энг ҳушёр одам эди.

Унинг пешонасига бир хаста хотин битган эди. Бу хотин куннинг ярмини каравотда ётиб, қолган ярмини ўриндиқда ўтириб ўтказарди. Лоньон хизматдан қайтгандан кейин уй юмушлари билан шуғулланарди, ўчоқ бошида ивирсиб юрарди. Бозор-ўчар ҳам унинг бўйнида эди. Бир аёл ҳафтада бир келиб бутун ўйни анча-мунча йиғиштириб, супуриб-нетиб кетарди. Лоньон маошидан зўрға орттириб, аёлга ҳақ тўларди.

У тўрт марта қидирув полициясининг танловига ариза берди, лекин тўрт марта ҳам ҳар хил арзимаган сабаблар билан танловдан ўтмай қолди, ҳолбуки профессионал жиҳатдан у жуда яхши ходим эди. У баайни този итга ўхшарди — бир изнинг ҳидини олиб қолса, охирига етмагунча кўймас эди. Ўжаргина эди. ҳаддан ташқари ҳалол эди. Бу йигит кўча-кўйда бирор одамнинг ёнидан ўтиб қолгандаёқ, олasi бўлса, дарров пайқар эди.

– Уни олиб қоламиз дейишяптими?

– Биша клиникасида уни олиб қолишга ўндан уч имконият бор деб ҳисоблашяпти.

“Шўрпешона” деган лақабга сазовор бўлган одам учун бу кам тасалли берадиган ҳол эди.

– У гаплаша оладими?

Мегрэ, унинг хотини ва Лапуэнт югурдак бола ҳозиргина нон дўконидан олиб келган юмшоққина кулчаларни тановул қилиб ўтиришарди.

– Унинг хизматдошлари менга ҳеч нарса дейишмади, мен ҳам уларни кўпда кўриб ўтирмадим.

Камсуқумлик дардига чалинган ёлғиз Лоньон эмас эди. Кварталдаги инспекторларнинг кўпчилиги Орфевр соҳилбўйидаги баҳайбат иморатга суқланиб қарашар эдилар. Агар уларнинг қўлларига бирон-бир қизиқарли иш тушиб қолса-ю, бу иш тўғрисида газеталарда қулоч-қулоч сарлавҳалар остидаги мақолаларда гап бўладиган бўлса, улар ишларига бегона одамларнинг аралашувини ёқтирмас эдилар.

– Қани, кетдик, — деди Мегрэ кечадан бери ҳали қуриб улгурмаган пальтосини елкасига илар экан.

– Қайтиб келиб нонушта қиласанми?

– Билмадим. Келсам келарман.

– Назарингда қанақа бўляпти?...

Мадам Мегрэнинг хаёлига Лоньон хоним келди — у шўрлик ёлғиз ўзи қоладими? Аҳволи жуда ночор бўлади-да...

– Сен ҳам кийиниб чиқақол. Константен-Пекёр майдонигача олиб бориб кўямиз.

Мана, йигирма йилдирки, Лоньонлар у ерда гиштин қизил уйда ижарада туришарди. Уйнинг деразалари тевараги сариқ гиштдан чиройли қилиб ҳошияланган эди. Уйнинг рақамини Мегрэ сира-сира эслаб қололмади.

Лапуэнт чоғроқ машинанинг рулига ўтирди. Мегрэ хоним бунақа машинада эри билан бор-йўғи иккинчи марта юриши эди.

Улар одамларга лиқ тўла автобуслар ёнидан ўтишди. Йўлқаларда одамлар бироз олдинга энгашиганича шитоб билан кетиб боришяпти. Улар шамол юлқиб олишга уринаётган соябонларининг дастасидан ушлаб олишган.

Улар Монмартрга, Коленкур кўчасига етиб келишди.

– Бу шу ерда. Менинг ишимга кўнгиноқ қилиб қўй. Тушларга бориб қоларман.

Бир иш тугамасдан иккинчиси бошланмоқда эди. Бу иш тўғрисида у ҳали ҳеч нарса билмасди. У Лоньонни яхши кўрарди. Расмий ҳисоботларда Мегрэ кўпинча унинг хизматларини алоҳида таъкидлаб кўрсатар, баъзида эса ҳатто ўзининг хизматларини ҳам уники деб кўрсатиб юборарди. Бунинг ҳеч қанақа фойдаси бўлмади. Шўрпешона инспектор!

– Аввал Бишага борайлик.

Зина. Йўлақлар. Очиқ эшиклардан қатор турган каравотлар кўриниб турибди, беморларнинг нигоҳи йўлақда кетиб бораётган икки эркакка қадалган.

Уларга йўлни нотўғри кўрсатилган экан — яна ҳовлига тушишга ва бошқа зинадан кўтарилишга тўғри келди. Шундан кейингина улар “Ж” деб ёзилган эшикнинг олдига етиб боришди. Эшик олдида улар ўн саккизинчи округда хизмат қилувчи таниш инспектор Креакка рўпара келишди. У лабларида ёндирилмаган сигарета билан ниманидир кутиб турарди.

– Яхшиси, трубкангизни ўчириб қўйинг, комиссар жаноблари! Бу ерда бир ёмон аёл бор — мен сигаретимни ёндирмоқчи бўлувдим, устимга бўридек ташланди. Сизни ҳам соғ қўймайди.

Ҳамширалар тос кўтариб, яна аллақандай идишлар билан, устига майда шишачалар ва ялтироқ асбоб-усқуналар қўйилган патнислар кўтариб ўтиб туришибди.

– У ҳали ҳам шу ердами?

Соат чорак кам тўққиз эди.

– Улар эрталаб соат тўртда бошланган.

– Ҳеч қанақа хабар йўқми?

– Йўқ... Мен чап томондаги кабинетга кириб билиб чиқмоқчи бўлиб эдим, анави ялмоғиз...

Бу катта ҳамширанинг хонаси эди. Креак уни “ялмоғиз” деб юрибди. Мегрэ унинг эшигини қоқди. “Кириг” деган совуқ товуш эшитилди.

– Нима ишингиз бор?

– Мени маъзур тутасиз, хоним. Сизни безовта қилипман. Мен қидириш полициясида жиноят қидирув бўлимининг бошлиғиман.

Аёлнинг совуқ нигоҳи шундай деяётгандай эди.

– Хўш, нима бўлибди?

– Мен билмоқчи эдим – ҳозир операция қилинаётган инспектор тўғрисида бизга бирон маълумот бера олмайсизми?

– Нима гаплигини мен операция тугагандан кейин биламан. Бирдан-бир сизга айтишим мумкин бўлган гап шуки, модомики, шу пайтгача профессор чиқмаган экан, демак, инспекторингиз ҳали тирик.

– Уни олиб келишганда гапира олармиди?

Ҳамшира гўё муғлақо аҳмоқона бир савол берилгандай ўқрайиб қаради.

– Қонининг ярми ҳам қолгани йўқ эди, зудлик билан унга қон қуйиш керак эди.

– Нима деб ўйлайсиз, қачон ҳушига келаркин у?

– Буни профессор Мантолнинг ўзидан сўрайсиз.

– Агар бўш палатангиз бўлса, уни мажруҳга қолдирсангиз, сиздан гоятда миннатдор бўлар эдим. Бу жуда муҳим. Унинг олдида инспектор навбатчилик қилади.

Катта ҳамшира сергакланди – жарроҳлик хонасининг эшиги очилиб, йўлакда бошига учбурчак қалпоқ кийган, оқ халати устидан пешбанд тутиб олган одам пайдо бўлганди. Фартукка қип-қизил қон томчилари сачраганди.

– Жаноби профессор, манави одам...

– Комиссар Мегрэ...

– Мамнунман...

– Тирикми?

– Ҳозир – тирик. Агар мураккаблашиб кетмаса, уни олиб қоларман деб умид қиламан.

Унинг пешонасида тер томчилари ялтираб турар, нигоҳи жуда ҳорғин эди.

– Яна бир оғиз гап... Уни алоҳида палатага жойлаштиришса, жуда яхши бўларди. Бу – гоятда муҳим...

– Шундай қилинг, Драсс хоним. Ижозатингиз билан...

У тез-тез одимлаб, ўзининг кабинетига томон кетди.

Эшик яна очилди. Санитар узун аравагани итариб келарди. Унда, оқ рўйжа тагида одам ётгани сезилиб турарди.

– Уни икки юз ўн саккизинчи палатага олиб боринг, Бернар.

– Хўп бўлади, хоним.

Ҳамшира аравача кетидан юрди, Мегрэ, Лапуэнт ва Креак унинг изидан юришди. Катта деразалардан тушиб турган хира ёруғликда, очиқ эшикларидан кўриниб турган қатор каравотлар ёнидан бу гамгин одамлар ўтиб борарди. Бунинг бари босинқираган тушга ўхшарди.

Операция хонасидан чиққан тиббиёт талабаси ҳам уларнинг кетидан юрди.

– Сиз қариндошимисиз?

– Йўқ... Комиссар Мегрэман.

– О! Сизми комиссар Мегрэ?

Талаба унга қизиқиш билан назар солди, гўё бу одам чиндан-да ўша машхур одам эканига ишонч ҳосил қилмоқчидай эди у.

– Профессор унинг омон қолишига ҳали умид бор, деди.

Бу ер алоҳида бир дунё эди. Унда овозлар бошқа жойлардагига ўхшамаган тарзда янграр, саволлар эса жавобсиз қолиб кетаверарди.

– Агар у сизга шундоқ деган бўлса...

– Нима деб ўйлайсиз, у қачон ўзига келаркин?

Наҳотки, Мегрэ берган савол шу қадар бемаъни бўлса? Талабанинг ўқрайишини қаранг. Катта ҳамшира полициячиларни эшик олдида тўхтатди.

– Йўқ, ҳозир эмас.

Ярадорни тўшакка ётқизиш керак эди. Зарур бўлган ҳамма ишни бажо келтирмоқ зарур эди. Иккита санитар аёл керакли нарсаларнинг ҳаммасини муҳайё қилди, шу жумладан, кислород ёстиқчасини ҳам олиб келишди.

– Агар сизга жуда зарур бўлса, йўлакда туриб туринглар. Лекин мен бунни ёқтирмайман. Келадиганларга махсус вақт ажратилган.

Мегрэ соатига қаради.

– Сизни қолдириб кетмасам бўлмайди, шекилли, Креак, хуши жойига келгандан кейин унинг ёнидан жилмай ўтиришга ҳаракат қилинг. Агар у бирор нарса деб гапириб қолса, айтганларининг ҳаммасини аниқ ёзиб олинг.

Йўқ, у ўзини камситилган ёки таҳқирланган деб ҳис қилмади. У ҳатто ўзини ноқулай ҳам ҳис қилмади, негаки, у ўзига бунақа ёмон муомала қилишларига кўникмаган эди. Бу ерда унинг номи одамларга мутлақо таъсир кўрсатмади. Чунки бу ердаги одамлар учун ҳаёт ва ўлим деган тушунчалар бошқаларнинг назаридагига қараганда бутунлай бошқача мазмунга эга эди.

У ҳовлига чиқиб, трубкасини тутатиб бир мириқиб тортгандан кейингина ўзини устидан тоғ ағдарилгандай енгил ҳис этди. Лапуэнт сигарета тутатди.

– Сен бориб ухласанг, тузук бўларди. Фақат аввал мени ўн саккизинчи округнинг мэриясига элтиб қўй.

– Ёнингизда қолишимга зарурат йўқми?

– Кечаси ухлаганинг йўқ-ку...

– Ҳечқиси йўқ, ҳали ёшман-ку.

Мэрияга етиб боришларига икки қадам қолган эди. Инспекторлар хонасида фуқаролар кийимидаги уч киши ҳисобот тайёрлаб ўтиришган экан. Уларнинг учови ҳам ёзув машинкалари устига энгашиб олган. Шу алпозда улар серғайрат амалдорларга ўхшаб кетарди.

– Яхшимисизлар, жаноблар? Қайси бирларинг ишдан хабардорсизлар?

Мегрэ уларнинг ҳаммасини танирди, фамилияларини билмаса ҳам, юзларидан билар эди. Уччовлари ҳам ўринларидан туришди.

– Ҳамма биларкан-да...

– Лоньон хонимга ҳеч ким хабар қилгани йўқми?

– Буни Дорантель зиммасига олган.

Полда нам пойафзаллардан қолган оёқ изи кўришиб турарди, ҳар томондан тамаки иси анқирди.

– Лоньон топшириқни бажараётган эдимиз?

Улар бир-бирларига қараб, дудмалланиб қолдилар. Ниҳоят, кичик жуссали, семиз, бақалоқ одам тилга кирди.

– Биз ҳам шуни билишга ҳаракат қилаётган эдик. Лоньонни ўзингиз биласиз-ку. У бир нарсанинг изига тушиб олдим деб ўйласа, шунақа сирли қиёфага кириб оладики, қўяверасиз. Неча марталаб шунақа бўлганки, у бирон ишнинг устида ҳафталаб ишлайди. Бунақа пайтларда биронтамизга бир оғиз гапирмайди...

Бунинг сабаби шу эдики, шўрлик Лоньон ишни ўзи қилиб, роҳатини бошқалар кўришига кўникиб қолган эди.

– У бирон нарсага шама қилмаганмиди?

– Йўқ. Лекин у доим тунги навбатчиликни хуш кўрарди.

– Қайси секторда ишлагани маълумми?

– Патрул бир неча марта уни Жюно кўчасида унга ҳужум бўлган жойнинг яқинида кўрган. Лекин сўнги кунларда бу ерга боргани йўқ эди. У кечкурун тўққизлар атрофида чиқиб кетар ва соат уч-тўртларда қайтиб келарди. Баъзан кечалари бутунлай келмай қоладиган ҳоллари ҳам бўларди.

– У бирон-бир ҳисобот қолдирганми?

– Мен қайдлар дафтарини кўриб чиқдим. Фақат бир сўз билан – “йўқ” деган сўз билан чекланган.

– Воқеа содир бўлган жойда бирор одам борми?

– Уч киши бор. Шенше бошчилигида.

– Журналистлар-чи?

– Инспекторга суиқасд бўлади-ю, улардан яшириб бўладими? Комиссарнинг олдига киришни истамайсизми?

– Ҳозир эмас.

Лапуэнт билан бирга Мегрэ Жюно кўчасига жўнади. Дарахтларнинг сўнги япроқлари узилиб тушиб, ҳўл асфальтга ёпишиб қоларди. Бир

дақиқа ҳам тинмай қуяётган ёмғир элликтача бекорчи хўжанинг тўпланишига халақит бермади.

Форма кийган полициячилар тўрт қаватли уйнинг йўлкасидан бир қисмини ажратиб, қўриқлаб туришарди.

Машинадан тушиб, Мегрэ бир тўп томошабинлар ва соябонларни оралаб ўтишга мажбур бўлди. Табиийки, сувраткашлар бунақа фурсатни қўлдан чиқармас эдилар — улар Мегрэни роса сувратга олишди.

— Яна бир марта, комиссар... Одамларни оралаб яна бир-икки қадам қўйинг.

Бишанинг полициясида катта ҳамшира унга қандай ўқрайиб қараган бўлса, ҳозир у ҳам суратларга ўшандай хўмрайиб қаради. Йўлканинг ўраб олинган қисмидаги аста ёйилиб кетаётган қонни ёмғир ювиб кетишга ожиз эди. Жасад ётган жойни бўр билан чизиб белгилаб қўйишнинг иложи бўлмаганидан ёғочлар билан ўраб, ажратиб қўйишганди.

Ўн саккизинчи округда хизмат қиладиган инспектор Делио жиққа хўл шляпасини бошидан олиб, комиссар Мегрэга салом берди.

— Шенкье дарбонлар хонасида, жаноб Мегрэ.

У воқеа содир бўлган жойга биринчи бўлиб етиб келганди.

Уй жуда батартиб ва саришга ҳолда эди. Мегрэ швейцарлар ўтирадиган хонага кириб борганида, Шенкье айна ён дафтарчасини чўнтагига солиб қўяётган эди.

— Сизнинг келишингизни кутиб тургандим. Соҳил бўйида ҳеч ким йўқлигини кўриб, ҳайрон бўлиб туриб эдим.

— Мен олдин Бишага бориб келдим.

— Операция қалай ўтипти?

— Дуруст ўтганга ўхшади. Профессор Лоньоннинг тузалиб кетишига умид бор деб ҳисобламоқда.

Дарбонлар ўтирадиган хона ҳам жуда озода, ҳатто шином эди. Дарбон — қирқ бешларга кирган хушмуомала, қадди-қомати келишган аёл экан.

— Ўтиринглар, жаноблар! Мен ҳозиргина инспекторга билганларимнинг ҳаммасини гапириб бериб тургандим. Полга қаранглар!

Линоеумнинг устида синган шиша парчалари сочилиб ётарди.

— Мана бу ер-чи!

Аёл хонанинг ичкари томонида турган каравотдан тахминан бир метрча нарида девордаги ўйиқни кўрсатди.

— Сиз бу ерда ёлғиз ўзингизмисиз?

— Ҳа. Менинг эрим Елисей далаларидаги қасрда дарбон бўлиб ишлайди. У эрталаб соат саккиздан олдин қайтмайди.

— У ҳозир қаерда?

— Ўчоқ бошида.

Аёл ёпиқ турган эшикка ишора қилди.

— У жиндай мизғиб олишнинг ҳаракатида. Кечқурун нима бўлганда ҳам, яна ишга боришга тўғри келади.

— Ҳамма зарур саволларни сўраб, билиб олганингизга шубҳа қилмайман, Шенкье. Агар мен ҳам уларни такроран сўрасам, хафа бўлмайсиз.

— Мен сизга керакманми?

— Ҳозирча йўқ.

— Унда мен бир пасга юқорига чиқиб келаман.

Мегрэ у “юқорига” деб қаерга чиқиб келаркин дея ўзига ўзи савол бериб, қошларини чимирди, лекин инспекторни ранжитмаслик учун индамай қўяқолди.

— Мени маъзур тутасиз, хоним...

— Соге хоним, мени Анжелика дейишади.

— Марҳамат, ўтиринг.

— Мен тик туришга ўрганиб қолганман.

Аёл каравотни қуёш нурларидан пана қилиб турувчи пардани туширди ва хона кичик меҳмонхонага айланди-қолди.

— Эҳтимол, бирор нарса ичарсиз? Чойми, қаҳвами?

— Раҳмат. Шундай қилиб, кечаси ухлаб ётгандингиз?..

– Ҳа. Уйқу аралаш кимнингдир “марҳамат қилиб, эшикни очинг” деганини эшитдим.

– Соат неча эди ўшанда? Эътибор бердингизми?

– Соатимнинг чироғи бор – рақамлар кўриниб туради. Иккидан йигирма дақиқа ўтганди...

– Тақиллатган шу уйда истиқомат қиладиган бирор одам эканми?

– Йўқ. Бу – жаноб...

Аёл ножоиз қилиқ қилиб қўйган одамдай хижолатга тушди.

– Хўш, бу жаноб ким эди?

– Суиқасднинг қурбони бўлган одам-да...

Мегрэ билан Лапуэнт ҳайрат ичида бир-бирларига қарашди.

– Сиз Инспектор Лоньонни айтяпсизми?

Аёл бош ирғаб тасдиқлади-да, илова қилди:

– Полицияга ҳаммасини оқизмай-томизмай гапириб бериш керак, шундай эмасми? Одатда, мен уйимиз аҳли тўғрисида кўп ҳам гапиравермайман. Уларнинг нима қилишлари ёки уйларига ким келиб-кетишлари тўғрисида жавраб нима қиламан? Уларнинг хусусий турмушларининг менга дахли йўқ. Аммо содир бўлган воқеадан кейин...

– Инспектор билан кўпдан бери танишмисиз?

– Кўп йиллар бўлди... Биз, яъни эрим икковимиз бу ерда туриб қолганимиздан бери... Лекин мен унинг фамилиясини билмайман. Мен уни уйимиз олдидан ўтиб кетганларида кўриб турардим. Полицияда ишлашини ҳам билардим, негаки, бу ерга ҳужжатларни текширгани бот-бот келиб турарди. Аммо у жуда камгап одам эди.

– Қачон уни тузукроқ билиб олдингиз?

– Тўртинчи қаватдаги ойимгилланикига серқатнов бўлиб қолганидан кейин...

Бу гал Мегрэнинг тили тугилиб қолди. Лапуэнт бўлса, турган жойида ходадай гўдайганича туриб қолди. Полициячилар, албатта, авлиё эмас. Мегрэ биларди – ходимларидан баъзи бирлари чакана юришдан ҳам тоймас эди.

Бироқ Лоньон! Лоньон кечалари бирор аёлникига хуфёна бораолади, бунинг устига бунақа ишни уйдан бор-йўғи икки юз метрлар нари-берисиди қила олади деб сира ақлга сигдириб бўлмас эди.

– Эшик қоққан одам ўша эканига ишончингиз комилми?

– Танимамай ўлибманми? Қадди-қомати таниқли одам у.

– Бу аёлнинг уйига келиб туришига кўп бўлдими?

– Ўн кунча бўлиб қолди.

– Демак, бирор кун кечаси у шу жувон билан бирга келмоғи ҳам керак эди, шундайми?

– Ҳа.

– Сизнинг ёнингиздан ўтаётганда у юзини яшириб ўтишга уринардими?

– Менимча, уринарди-ёв...

– У тез-тез келиб турармиди?

– Деярли ҳар оқшом...

– Кеч чиқиб кетармиди?

– Аввалига, мен дастлабки уч-тўрт кунни назарда тутяпман, у ўн иккидан кейин кўп ўтмай кетар эди. Кейин узокроқ қоладиган бўлди – тунги соат икки-учларгача...

– Аёлнинг исми нима?

– Маринетта... Маринетта Отъе... Йигирма беш яшарлик жуда ҳурилиқо жувон. Яхши тарбия кўрган.

– Унинг олдига эркаклар кўп келиб турадими?

– Менимча, бу саволингизга бемалол жавоб берсам бўлаверади. Негаки, бу жувон ҳеч қачон ҳеч нарсани яширмайди. Бир йил мобайнида ҳафтасига икки-уч марта унинг олдига чиройлик ёш йигит келиб турарди. Бу йигитни менга у қайлигим деб таништирган эди.

– Йигит тунаб ҳам қолармиди?

– Майли, айтаман. Барибир, ўзингиз ҳаммасини билиб оласиз... ҳа... Назаримда, бу йигит келмай қўйганига у жуда қаттиқ хафа бўлганди. Бир куни хат-патларни олиб кетгани келганимда мен ундан “қайлигингиз билан ораларинг бузилиб қолдими?” деб сўрадим. “Менга унинг тўғрисида гапирманг, Анжела. Эрақлар уларни деб кайфиятингни бузишга арзимайдиган махлуқлар!” Афтидан, унинг хафагарчилиги ҳам узоқ чўзилмаган кўринади. Негаки, ҳадемай, у, одатдагидек, жуда хушфёъл ва қувноқ бўлиб қолди. У соғлом, очиқ чеҳрали жувон.

– Бирор жойда ишлайдими?

– Унинг ўзи айтишига қараганда, косметика билан шуғулланади. Матиньон кўчасидаги гўзаллик салоида ишлайди. Шунинг учун ўзи ҳам ҳамшиша пардоз-андози жойида, жуда барно кўринади.

– Унинг хуштори-чи?

– Ғойиб бўлиб қолган қайлигини айтяпсизми? Ёшлари ўттизда. Нима билан шуғулланишини билмайман. Фақат исмини биламан, холос. Мен учун у жаноб Анри эди. Кечаси менинг олдимдан ўтиб кетаётганда, у ўзини шундай деб атарди.

– Улар қачондан бери учрашмай қўйишди?

– Ўтган йили, янги йил арафасидан бери...

– Демак, бир йилчадан бери бу аёл... Исмини нима дедингиз? Маринеттами?

– Маринетта Отье...

– Демак, у бир йилдан бери ҳеч ким билан яқин бўлмаган, шундайми?

– Аҳён-аҳёнда хотини ва учта боласи билан шаҳар ташқарисида яшайдиган акаси келиб турарди.

– Гўзал оқшомлардан бирида ўн беш кунча аввал кўчадан инспектор Лоньон билан бирга келган, шундайми?

– Ҳа, боя айтдим-ку...

– Ўшандан кейин инспектор ҳар оқшом келиб турган?

– Якшанбадан ташқари, ҳарқалай, якшанба кунлари унинг на келганини, на кетганини кўра олдим.

– У бирон марта ҳам кундузи келмаганми?

– Йўқ. Лекин сизнинг гапингиз билан бир нарса эсимга тушди. Бир куни у одатига кўра кечқурун тўққизларда келганида, мен уни огоҳлантириб қўйиш учун орқасидан юрган эдим... Маринетта уйда йўқ эди.

– Биламан, — деб гап қўшди Мегрэ. — У акасиникига кетганди.

Шенкье нима учун юқорига кўтарилгани Мегрэга энди аён бўлди.

– Бу жувон ҳозир уйидами?

– Йўқ.

– Ишга кетдими?

– Ишга кетдими-йўқми билмайман-у, мен бўлган воқеани унга ётиги билан айтаман деб...

– Бу қачон бўлганди?

– Мен полицияга қўнғироқ қилганимдан кейин.

– Демак, ҳали соат уч бўлгани йўқ эди?

– Ҳа... Унинг ўқ товушларини эшитганига заррача шубҳам йўқ. Бу уйда турадиганларнинг ҳаммаси эшитди. Нима воқеа бўлганини билмоқ учун кимдир деразасидан чўзилиб қаради, кимдир пастга тушди. Йўлкадаги манзара томоша қилгулик эмас эди. Мен юқорига югурдим. Маринеттанинг эшигини қоқдим. Лекин ҳеч ким жавоб бермади. Мен эшикни очиб, ичкарига кирдим. Лекин уйда ҳеч ким йўқ эди.

Аёл комиссарга алланечук димоғдорлик билан қаради — гўё у “Сиз, албатта, ҳар хил қаланғи-қасанғиларни кўп кўргансиз, лекин бунақасини кўриш ҳали сизга насиб этмаганини тан олаверинг”, демоқчи бўлаётгандай эди.

Ҳа, рост гапни рост демоқ керак. Мегрэ билан Лопуэнтнинг бир-бирларига тикилиб қолишдан бошқа иложлари қолмаган эди. Мегрэ ҳозир хотини Соланже хонимни (Лоньоннинг хотинини шундай деб атардилар) юпатиб ўтирган бўлиши

мумкинлигини ўйлади. Бундан ташқари, албатта, у рўзғор ишлари билан банд бўлмоғи керак.

– Сиз Маринеттани уйдан у билан бирга чиқиб кетган деб ўйлайсизми?

– Йўқ, бундай бўлмаса керак. Менинг қулоғим яхши эшитида. Мен жуда аниқ биламан – битта одам чиқиб кетди. У эркак киши эди.

– У исмини айтдимми?

– Йўқ. У йўл-йўлакай “тўртинчи” деб ўтиб кетарди. Мен уни овозидан танирдим. Фақат угина шунақа дерди.

– Маринетта олдинроқ кетиб қолган бўлиши мумкинмиди?

– Йўқ. Бундай бўлиши ҳам мумкин эмасди. Мен эшикни фақат бир марта очдим, холос. Соат ўн бир ярим эди. Учинчи қаватда турадиганлар кинодан қайтишганди.

– Эҳтимол, Маринетта ўқ товушлари эшитилгандан кейин югуриб чиқиб кетгандир?

– Бўлган бўлса, фақат шундоқ бўлган бўлиши мумкин. Йўлкада ётган жасадни кўриб, мен полицияга қўнғироқ қилгани югурдим. Мен эшикни беркитиб қўйишга қўрқдим. Журъатим етмади. Назаримда, шундай қилсам, у шўрлик ёлғиз қоладигандай туюлди.

– Унинг тирикми-ўликми эканини кўрмоқ учун энгашиб қарадингизми?

– Бу жуда даҳшатли эди, мен қондан ўлгудай кўрқаман. Лекин шундоқ бўлса-да, энгашиб қарадим.

– Ҳуши ўзидамиди?

– Билмадим-ов...

– У ҳеч нарса демасми?

– Унинг лаблари қимирларди. У бир нималар демоқчи эканини тушундим. Мен фақат битта сўзни англагандай бўлдим, лекин мен адашаётган бўлишим ҳам мумкин. У айтган сўзнинг ҳеч қанақа маъноси йўқ. Алаҳлаган бўлса керак.

– Қандай сўз эди?

– Арвоҳ...

Аёл қизариб кетди – унинг назарида ҳозир унинг устидан қулишлари аниқ эди ёки ёлғон гапиряпти деб ўйлашлари мумкин эди.

Иккинчи боб

МАНЕР ҲУЗУРИДАГИ НОНУШТА

Баайни театрдаги каби қутилмаган таъсир кўрсатишни истаган одам худди шу дақиқани кутиб турганди деб ўйлаш мумкин эди. Ёки у эшикнинг нариги томонида қулоқ солиб турганмиди? “Арвоҳ” деган сўз айтилиши биланоқ эшикнинг дастаси аста айланди-да, эшик қия очилди ва ораликда кимнингдир боши кўринди.

Уйқусираган башарасида қон қолмапти, қовоқлари тушган, лаблари шалпайган Мегрэ аввалига ҳатто пайқамасди ҳам – кирган одамнинг башарасига бу қадар мудҳиш тус бериб турган нарса – унинг оғзида тишлари йўқ эканлиги экан.

– Ухлаётганинг йўқмиди, Рауль?

Дарбон аёл уни таништирди, лекин таништиришга ҳеч қанақа ҳожат қолмаганди.

– Бу менинг эрим, жаноб комиссар.

Ёши аёлдан анча катта кўринди, эгнига юмшоқ пижама устидан совуқдан-совуқ тўқ қизил рангли халат ташлаб олипти.

Эҳтимол, зарҳал жиякли шим кийиб, ўзининг столи ортида савлат тўкиб турганида бу одамдан бошқалар ҳайиққан бўлиши мумкин, лекин ҳозир бу ерда соқоли олинмаган, бўлка нондай бўшашган, уйқуга тўймаганидан хуноби чиқиб турган бу одам ғоятда аянчли ва кулгили кўринарди.

У қўлидаги бир чашка қаҳвани тўкиб юбормасликка ҳаракат қилиб, Мегрэ билан билинар-билимас тарзда бош ирғаб саломлашди-да, нигоҳини гипюр

пардалари томон қаратди. Парда ортида ҳамон ёмғир қуйишда давом этарди. Полиция одамларни воқеа бўлган жойдан узоқроқда тутиб туришга уринишига қарамай, қора сояларга ўхшаган бекорчихўжалар тўпи катталашиб борарди.

– Бу ҳали узоқ давом этадими? – деди у изтироб билан.

Унинг уйқусини ўғирладилар. Бу уйқу унга жуда зарур эди. Бу уйқуга унинг ҳақи бор эди. Унинг чехрасига қараб, бу можароларнинг қурбони айни шу одам бўлган, деб ўйлаш мумкин эди.

– Доктор сенга ҳапдори ёзиб берган-ку? Биронтасини ичиб олсанг бўлмайдими?

– Уларни ичсам, қорним оғрийди.

У бир бурчакка ўтириб, қаҳва ича бошлади. Пижаманинг почасидан унинг болдирлари ва оёғи кўриниб турарди. У оёғига кигиз шиппак илиб олганди. У бутун суҳбат давомида оғзини очган бўлса, фақат нафас олиш учунгина очди.

– Хоним, эшикни тақиллатиб, сиздан уни очишингизни илтимос қилганларидан кейин рўй берган воқеаларни бутун тафсилоти билан сонияма-сония эслаб гапириб беришингизни истар эдим.

– Мен “марҳамат қилиб, эшикни очинг” деган товушни эшитдим. Кейин ана шу яхши таниш овоз “тўртинчи” деб қўшиб қўйди. Мен ғайришуурий тарзда соатга қараганимни айтиб эдим. Одат-да! Иккидан йигирма минут ўтган экан. Мен эшикни очадиган тугмачани босмоқ учун қўлимни чўздим. Шу пайт мен қўққисдан машина товушини эшитгандай бўлдим, лекин у бизнинг уйимиз олдида эмас, қўшни уйнинг олдида тўхтаган эди. Моторини ҳам ўчиришгани йўқ. Мен ҳатто уларни Арденлар бўлса керак, деб ўйладим. Улар қўшни уйда турадиган эр-хотинлар. Кўпинча жуда кеч – тунги соат бирлардан кейин қайтишади.

Буларнинг бари бир неча сониягина давом этди. Кейин мен Лоньоннинг қадам товушларини эшитдим. Эшикнинг қарс этгани эшитилди. Шу лаҳзада машинанинг мотори қаттиқроқ ишлаб кетди. Машина ўрнидан кўзгалди. Кейин ўқ товуши эшитилди. Бир марта, икки марта, уч марта... Баайни бизнинг хонамизга қараб отишаётгандай туюлди. Нимадир тақиллаб, дераза қопқоғига тегди, ойнанинг чил-чил сингани эшитилди. Бошимизнинг устида қандайдир кўрқинчли овоз янгради.

– Машина ҳаракатланишда давом этдими? Умуман, машина бўлганига ишончингиз комилми?

Аёлнинг эри қошиғи билан қаҳвасини аралаштириб туриб, навбатма-навбат икковларига қаради ва бошини қуйи солди.

– Ишончим комил бўлганда қандоқ? Бу ерда кўча пастга қиялаб кетган. Тепага кўтарилиш учун машина, одатда, тезлигини оширади. Бу машинада эса Норвен кўчасига ўтиб олиш учун ҳамма тепкиларини қаттиқроқ босишга тўғри келади.

– Эсингизда йўқми – бирор одам қичқирмадими?

– Йўқ. Аввалига мен шошиб қолдим, чунки кўрқиб кетдим-да. Лекин, ўзингиздан қолар гап йўқ – аёл киши ҳамма нарсдан хабардор бўлмаса бўлмайди. Мен чироқни ёқдим-у, халатимни кўлга олиб, йўлакка қараб югурдим.

– Кўча эшик ёпиқмиди?

– Ҳозиргина айтдим-ку. Эшик қарсиллаб ёпилди. Мен қулоқ тутдим, лекин ёмғирнинг шовуридан бошқа ҳеч нарса эшитмадим. Шунда мен эшикни қия очдим-да, нақд икки метр нарида – сал кам остонада деса ҳам бўлаверади – ётган жасадни кўрдим.

– Жасаднинг боши юқорига қараганмиди ё қуйи томонга, кўчага қараб ётармиди?

– Афғидан, у Коленкур кўчаси томон кетиб бораётган бўлган. Шўрлик, иккала қўли билан қорнини чангаллаб олганди, бармоқлари орасидан қон сирқиб турарди. Очiq кўзлари менга тикилиб турарди.

– Сиз унинг устига энгашиб, “арвоҳ” деганини аниқ эшитдингизми ёки сизга шундай туюлдими?

– У айни шу сўзни пичирлаб айтганига қасам ичишим ҳам мумкин. Шу пайтда деразалар очила бошлади. Бу ерда турадиганларнинг ҳеч қайсисида телефон йўқ. Бунақа нарсаларни билиш керак, лекин бу тўғрида сира ўйланиб ҳам ўтирмайсан, айниқса, бизнинг уйимизга ўхшаган тинч жойда хаёлингга ҳам келмайди.

– Йўлакда чироқ бормиди?

– Йўқ. Чироқ фақат дарбонлар хонасидагина бор эди, холос. Полициячи менга ҳар хил саволлар бера бошлади, мени ҳазил қиляпти деб ўйлади, шекилли. Шунга ҳам бир неча дақиқа ортиқча вақт кетди.

Телефон деворга осиглиқ эди. Унинг олдида турган одамга йўлакда нималар бўлаётгани кўринмасди.

– Уй аҳли гурр этиб пастга югурди. Мен буларнинг ҳаммасини боя айтиб бергандим. Гўшакни илиб қўйишим билан, Маринетта эсимга тушди ва югуриб тўртинчи қаватга отилдим.

– Сизга раҳмат. Кўнғироқ қилиб олсам майлими?

Мегрэ қидирув полициясининг рақамини терди.

– Алло! Бу сенмисан, Люка? Ҳойнаҳой, Лапуэнтнинг хотинини кўрган бўлсанг керак. Йўқ, касалхонадан гапираётганим йўқ. Унинг яшаб қолиш-қолмаслиги ҳозирча маълум эмас. Мен Жюно кўчасидаман. Сен Бишага бориб келсанг дегандим. Ҳа, ўзинг борсанг тузукроқ бўларди. Иложи борица ўзингни расмийроқ тутавер – у ердагилар бегоналарни хуш кўришмайди. Операцияда иштирок этган талаба йигит билан гаплашиб кўришга ҳаракат қил – профессорнинг сен билан гаплашгани ҳозир имкони бўлмас. Улар ўқни олиб ташлашлари керак эди. Эҳтимол, танасида иккита ўқ бордир. Ҳа... Расмий ахборот эълон қилинишидан олдин мен имкони борица тўлароқ маълумот олсам, дегандим. Ўқларни лабораторияга элтиб бер.

Авваллари бу ишни шаҳар эксперти Гастин-Реннетга топширишар эди, энди қидирув полициясининг лабораториясида баллистика бўйича ўзларининг мутахассислари бор. Лаборатория Адолат саройида жойлашган.

– Мен ҳадемай этиб бораман. Ўн иккидан ўтар-ўтмас.

У Лапуэнтга ўтирилди.

– Сен ростдан ҳам жиндай мизғиб олгинг келмаяптими?

– Унча уйқум келаётгани йўқ, шеф.

Комиссар унга ҳаваси келиб ва айни чоғда маъқулламай қаради.

– Ундай бўлса, Матиньон кўчасига жўнайсан. У ерда Гўзаллик институтлари тўлиб-тошиб кетмаган бўлса керак. Маринетта Отьени қидириб топасан. Лекин унинг ҳозир ишда бўлиши эҳтимолдан узоқ. Унинг тўғрисида имкони борица кўпроқ нарса билиб олишга ҳаракат қил.

– Тушунарли.

– Мен юқорига кўтариламан.

Мегрэ Бишанинг клиникасида турганида ўқларни суриштириш эсига келмагани учун ўзидан койинди, лекин бу одатдаги текширувлардан эмас эди-да. Бу тафтиш Лоньонга тааллуқли бўлгани учун бир баҳа камроқ даражада расмий характерга эга эди.

У ерда Мегрэ фақат Лоньон тўғрисида ўйлаган эди ва унинг ёнида беморларни кузатиб турган профессор билан катта ҳамширанинг таъсирига берилганди.

Жюно кўчасидаги уйда лифт йўқ эди. Зинасининг устига поёндоз тўшалмаган эди. Кўп йиллар мобайнида хизмат қилаверганидан ёғоч пилапоялар силлиқ бўлиб кетган, панжараларнинг тутқичи эса ялтираб ётарди. Ҳар қайси қаватда иккитадан квартира бор, баъзи эшикларга фамилия ёзилган мис тахтачалар қоқилган.

Тўртинчи қаватга чиққанда Мегрэ қия турган эшикни итариб очди, анчагина катта даҳлиздан ўтди-да, меҳмонхонага кириб қолди. У ерда инспектор Шенкье гулдор мато қопланган ўриндиқда сигарета тутатиб ўтирарди.

– Мен сизни кутиб ўтириб эдим. Анави аёл сизга ҳаммасини гапириб бердимми?

– Ҳа.
 – У сизга машинани айтдим?
 – Мени ҳаммасидан ортиқ ҳайрон қолдирган нарса ҳам шу бўлди-да. Мана бу ёққа бир қаранг...

Ўрнидан туриб, у бир бўлак газетага ўралган учта ялтироқ ўқни чўнтагидан олди.
 – Биз уларни кўчадан топдик. Агар юриб кетаётган машинадан отишган бўлса, отаётган одам қўлини деразадан чиқармоғи зарур бўларди.

– Ўтибор бердингизми – ўқнинг калибри 7,63 экан?

Шенкье ҳалол ва синчков полициячи эди, у ўз ишини яхши биларди.

– Маузер типидаги автоматик қуролдан отган бўлишларининг эҳтимоли кўпроқ. Бунақа қуролни чўнтагинга солиб юролмайсан ёки сумкачага яшириб бўлмайди. Мен нима демоқчи бўлаётганимни тушунапсизми? Бу ерда профессионал одам ҳаракат қилганга ўхшайди. Унинг лоақал битта ёрдамчиси бўлган-у, у машинани бошқарган. Негаки, у бир вақтнинг ўзида ҳам ўқ узиб, ҳам машина ҳайдаши мумкин эмас эди.

Одатда, рашк қиладиган ошиқ рақибини жаҳаннамга жўнатиш учун ўзига шерик изламайди. Бундан ташқари, қоринга отишган. Кўкракка отгандан кўра қоринга отган, албатта, ишончлироқ. Йирик калибрли ўқ ичак-чавагини бир неча жойдан тилка-пора қилган бўлса, бунақа одамнинг соғ қолиши гоятда амри маҳол.

– Сиз квартирани кўздан кечирдингизми?

– Уни сиз ўзингиз кўздан кечирганингиз маъқул бўлармиди?

Бу тафтиш яна бир жиҳати билан Мегрэни жуда ноқулай аҳволга қўяр эди. Тафтиш квартал инспекторлари томонидан бошланган эди. Лоньон ҳали оёқда юрганида, гарчи улар ҳазил-хузул қилиб, унинг устидан қулишиб юрган бўлсалар-да, ҳар ҳолда улар Лоньоннинг ҳамкасабалари эди. Мегрэ уларни ишдан четлатиб, ҳаммасини ўз қўлига олиши мумкин эмасди.

– Турар жойи чакки эмас, тўғрими? Офтобли кунларда у янада ёқимли кўринса керак. Деворлари сарғиш, полининг устига лак сурилган, ўртада чиройли зангори гилам. Анча-мунча замонавий, дид билан танланган мебел бир вақтнинг ўзида хонани ҳам емакхонага, ҳам меҳмонхонага айлантирган эди. Ўз-ўзидан аёнки, бу хонада телевизор ҳам, радиола ҳам бор эди.

Мегрэнинг кўзи даставвал стол устидаги электр кофе қайнатгичга тушди. Бир пиёлада чала ичилган қаҳва, яна – қанд соладиган идиш, бир шиша коньяк ҳам стол устида турарди.

– Қаҳва ичилган идиш битта экан, – деди у ўзича. – Сиз унга текканингиз йўқми, Шенкье? Соҳил бўйига кўнгироқ қилсангиз бўларди. Лабораториядан одам жўнатишсин.

Мегрэ пальтосини ечиб ўтирмади, шляпасини қайтариб кийиб олди. Думалоқ столча ёнида турган ўриндиқлардан бири деразага қаратиб қўйилган эди. Кулдонда саккизта сигаретанинг қолдиғи ётарди. Меҳмонхонага олиб кирадиган иккита эшик бор экан. Бири – ўчоқбошига чиқар экан. Ўчоқбоши озода, сариштагина эди. У, одатда, эски уйларда учратиш мумкин бўлган ўчоқбошиларга эмас, кўргазмаларда намоиш қилинадиган ўчоқбошиларга кўпроқ ўхшаб кетарди. Иккинчи эшик – ётоқники эди. Каравотдаги тўшакка қўл тегизилган эмас. Ёстиқ атиги битта эди. Унда кимнингдир бош қўйган жойи чуқурча бўлиб ботиб турибди.

Оч ҳаворанг ипак халат стулнинг суянчигига ташлаб қўйилган. Шу рангдаги пижаманинг юқори қисми полда ётибди. Шим эса деворга ўрнатилган жовоннинг олдида ётибди.

Шенкье қайтиб келди...

– Мен Мёрсо билан гаплашдим. Дарҳол бригада юборадиган бўлишди. Теварак-атрофга лоақал кўз ташлаб чиқишга улгургандирсиз? Жовонни очиб кўрдингизми?

– Ҳали кўрганим йўқ.

У жовонни очди. Кийимилгичларга бешта кўйлак, битта қишлик мўйна ёқалик пальто ва иккита костюм илиб қўйилганди.

Юқори токчага чемоданлар қатор қилиб қўйилибди.

– Нимани назарда тутаётганимни билгандирсиз? Афтидан, жувон ўзи билан ҳеч нарса олиб кетган эмас. Комодда ҳамма ич кийимлари жой-жойида турипти.

Деразадан Париж манзараси кўриниб турарди, бироқ бугун бирор нарсани аниқ-таниқ ажратиб олиб бўлмасди. Фақатгина хира осмон кўзга ташланарди. Осмондан эса ҳамон ёмғир қуйиб турибди. Каравотнинг нариги томонида ваннахонага чиқадиган эшик бор эди. Ваннахонада ҳам ҳеч нарсага тегилган эмас. Тиш чўтқаси ҳам, мойупа ҳам жойида.

Хонадонга қараб ҳукм қилганда, Маринетта дидли жувон эди, у кўп вақтини уйда ўтказар, саришталикни ёқтирар эди.

– Мен дарбондан сўрашни унутибман – бу жувон овқатни уйида ўзи пиширганми ёки ресторанда тамадди қилганми?

– Мен сўраганман. У деярли ҳамма вақт уйда ўтирган.

Музлатгичда яримта товук, сариёғ, пишлоқ, мевачева, икки шиша вино ва бир шиша маъданли сув қолганди. Яна бир оғзи очилган маъданли сув ётоқдаги столча устида турибди.

Комиссарни ҳаммадан ҳам қизиқтирган нарса шу ернинг ўзида столча устидаги кулдонда турган иккита сигарета қолдиғи бўлди. Уларнинг икковида ҳам лабга сурадиган бўёқ излари бор эди.

– У америка сигареталарини чеккан экан-да?

– Меҳмонхонада эса аллақандай арзон сигареталар чекилган. Тўғрими?

Улар бир-бирларига қараб олишди, негаки, икковларининг ҳам кўнгилларига бир хил фикр келган эди.

– Каравотнинг аҳволига қараганда, кечаси бу ерда ҳеч ким ишқ ўйини билан шуғулланган эмас.

Вазият ҳар қанча фожеона бўлмасин, шўрпешона инспекторнинг ёш ва хушрўйгина жувон билан бу ерда ишрат қилганини тасаввур қилсанг, ўзингни жилмайишдан тўхтатиб қолиш мумкин эмас эди.

Ёки улар аразлашиб қолишганми? Алам этган Лоньон кўшни хонага чиқиб, ўриндиққа ўтириб олиб, босиб-босиб сигарета тортганмикин?

Бу ўринда нимадир қовушмаётган эди. Мегрэ буни сезиб турарди, бунинг устига тафтишни ўзи бошлагани йўқ.

– Менинг сизни сира ҳам пастга югуртиришга хоҳишим йўқ, Шенкье, лекин мен яна битта масалани аниқлаб олмасам бўлмайди – дарбон бу ерга кўтарилганда меҳмонхонада чироқ бормиди?

– Саволингизга ўзим жавоб беришим мумкин – чироқ ётоқда бўлган, ётоқнинг эшиги қия очилиб турган. Бошқа ҳеч қаерда чироқ бўлмаган.

Уларнинг икковлари ҳам меҳмонхонага қайтиб киришди. Унинг ойнаванд эшиклари балконга чиқарди. Балкон бинонинг бошидан охиригача чўзилиб кетган эди. Парижнинг эски уйларининг сўнгги қаватларида кўпинча шунақа бўлади. Ҳаво туманли бўлишига қарамай, Эйфел минорасининг тарҳини, черковларнинг кўнгироқларини, ёмғир лак сургандай ялтиратиб қўйган баъзи бир томлар устида тутуни бурқсиб ётган мўриларни аниқ-таниқ кўриш мумкин бўлмаса-да, тусмоллаб билиб олиш мумкин эди.

Мегрэ Жюно кўчасини у янги қурила бошлаган пайтлардан биларди. У вақтларда бу ерда бор-йўғи бир нечтагина иморат мавжуд эди. Улар ҳам боғлар ва ялангликларда у ер-бу ерга сочиб ташлангандек кўринарди. Биринчи бўлиб ўзининг хос қўрғонини аллақайси рассом қуриб битирди. Унинг қўрғони ғоятда замонавий ҳисобланарди.

Бошқалар ундан ибрат олишди ва кўп ўтмай Жюно кўчасида ҳашаматли уйлар қалашиб кетди.

Мегрэга балкондан бир қанча шунақа уйлар кўриниб турарди. Улар энди бир-бирларига жуда ҳам яқин бўлиб қолипти. Ҳозир унинг рўпарасида турган иморат икки қаватли бўлиб, услубига қараганда чамаси ўн беш йиллар муқаддам қурилган эди.

Кимники бўлдикин бу иморат? Рассомникими? Иккинчи қавати бошдан-оёқ ойнаванд. Қалин дарпардалар тортиб қўйилган. Уларнинг оралигидаги очиқ жойлар ўттиз-қирқ сантиметрдан ошмайди.

Агар ҳозир комиссардан “нега ўйланиб қолдингиз?” деб сўрашса, у тайинли жавоб беришга қийналиб қолган бўлур эди. У ҳозир нима тўғри келса, шуни бирма-бир ҳаёлидан ўтказмоқда эди. У паришонхотирлик билан гоҳ кўчага қарар, гоҳ меҳмонхонани кўздан кечирарди. У биларди — ҳозир тарқоқдай кўринаётган далил ва ашёлар вақт-соати келиб саф тортиб, бир яхлит нараса сифатида кўз ўнгида гавдаланади, ягона маъно касб этади.

Кўчада гала-говур қўпди, кейин зинада қадам товушлари, овозлар, гангир-гунгур баҳслашиш эшитилди.

Суд-тиббиёт экспертизаси бригадаси экан. Ҳатто шахсан Мерснинг ўзи ҳам кириб келди.

— Жасад қани? — ҳамиша жиндай ҳайратомиз боқадиған мовий кўзлар қалин кўзойнак шишалари ортидан унга тикилиб турарди.

— Ҳеч қанақа жасад йўқ. Шенкье сенга ҳеч нараса дегани йўқми?

— Мен ҳовлиқиб қолдим, шекилли, — деб узр сўради у.

— Гап Лоньон тўғрисида кетяпти. У шу уйдан чиқаётганда, унга ўқ узишган.

— Ўлганми?

— Уни Бишага жўнатишган. Омон қолса, ажаб эмас. Туннинг бир қисмини у мана шу квартирада бир жувон билан ўтказган. Мен бир нарсани билишим керак — унинг бармоқ излари ётоқда ҳам борми ёки фақат шу хонада қолганми? қандай бармоқ излари топилса, ҳаммасини текшириб кўр. Сиз мен билан бирга пастга тушасиз, Шенкье.

Фақат бельэтажнинг йўлагига чиқишгандагина у шивирлаб деди:

— Уй аҳли билан жувоннинг қўни-қўшниларидан ҳам сўраб-суриштирган маъқулми? Биров кўчада ўқ узса, бунақа об-ҳавода бирорта одамнинг деразадан қараб турган бўлиши амри маҳол, албатта... Бироқ яна одам ҳодис...

Балки Маринетта такси олгандир. Унда шофёрни топиш унча қийин бўлмайди. У югурган бўлса керак. Негаки, у ерда ҳамиша машина кўп бўлади. Сиз бу квартални мендан яхшироқ биласиз. Сизнинг ўртоқларингиз ҳам...

Мегрэ Шенкьенинг қўлини қисар экан, чуқур сўлиш олди.

— Омадингизни берсин!

У дарбонлар хонасининг эшигини очди. Дарбоннинг эри, ниҳоят, ётишга жазм қилибди — парданинг орқасидан унинг бир текисда пишиллаб нафас олаётгани эшитиларди.

— Сизга яна бирон нараса керакми? — деб пичирлаб сўради дарбон.

— Йўқ. Мен кўнгироқ қилмоқчи эдим. Майли, бошқа жойдан қилақоламан. Унга халақит бермай кўяқолай.

— Ундан хафа бўлманг. Агар у тўйиб ухламаса, жуда бадфёъл бўлиб кетади. Мен унга хабдори бердим. Дори таъсир қила бошлади.

— Агар яна бирон нараса эсингизга тушиб қолса, албатта, қидирув полициясига кўнгироқ қилинг.

— Ҳаммасини айтдим, шекилли. Лекин ваъда қиламан. Бу журналисту сураткашлар тезроқ гумдон бўлиша қолгандайди.. Уларнинг теварагида бекорчиҳўжалар кўпаяди, холос.

— Уларни йўлатмасликка ҳаракат қилиб кўраман.

У яхши биларди — ҳозир у йўлкага қадам қўйиши биланоқ полициячилар ҳамма ёқни тўсиб олганларига қарамасдан, журналистлар билан сураткашлар унинг устига кузгундай ёпирилади.

— Менга қаранглар, жаноблар, ҳозирги дақиқада мен сизлардан ортиқ ҳеч нараса билмайман. Лоньон навбатчилик қилаётганда, номаълум одам унга ўқ узган.

— Навбатчиликда эдими? — деб сўради кимдир истеҳзо билан.

— Мен “навбатчилик қилаётганда” дедим ва бу сўзларни яна бир марта такрорлайман. Уни оғир яраланган аҳволда Биша клиникасига олиб боришган. У ерда профессор Мантоль уни операция қилган. Афтидан, бир неча соатсиз, балки бир неча кунсиз у тилга кирмаса керак.

Ҳозирча биз фақат тахмин қила оламиз, холос. Ҳар нима деганингизда ҳам, бу ерда сизларга бошқа ҳеч вақо йўқ. Лекин пешиндан кейин мен Орфевр соҳилбўйида сизларга бирон янгиликни маълум қилсам, ажаб эмас.

– Инспектор бу уйда нима қилиб юрибди? Бир жувоннинг йўқолиб қолгани ҳақидаги хабар тўғрими?

– Сиз гапиришни истамайсизми?

– Мен ҳеч нарсани билмайман.

Ёқасини кўтариб, қўлларини чўнтагига тиқиб, у кўчадан кета бошлади.

Чиқиллаган товушларни эшитиб, Мегрэ уни суратга олишгаётганини билди, бошқа тузукроқ нарса бўлмагач, унинг сурати ҳам ярайверади. У орқасига ўгирилиб, тарқалиб кетаётган журналистларни кўрди.

Коленкур кўчасида у биринчи рўпара келган қовоқхонага кирди ва грог¹ буюрди, негаки, бутун аъзои-бадани қақшаб кетмоқда эди.

– Сиз менга учта жетон беролмайсизми?

– Учта дейсизми?

Бишага кўнғироқ қилишдан аввал у оғзини тўлдириб, грогдан ичди. У охир-оқибат катта ҳамширанинг телефонига тушгунча, уни ҳар хил телефонларга улаб, роса безор қилишди.

– Йўқ, у ҳаёт, ҳозир олдида практикант йигит ўтирибди. Сизнинг одамларингиздан биттаси йўлакда турибди. Олдиндан бир нарса деб бўлмайди. Мана, сизнинг одамингиз хонамга келиб қолди.

Мегрэ мутълик билан гўшакни босиб қўйди-да, соҳилбўйига кўнғироқ қилди.

– Лапуэнт қайтиб келдимми?

– Ҳозиргина сизга Жюно кўчасига кўнғироқ қилишга уриниб кўриб эди.

Ҳозир чақираман.

Телефон хонасининг ойнаванд деворидан у пештахтани, пиджаксиз нимча кийган хўжайинни, каттакон стаканларига вино тўлатиб ичиб ўтирган курувчиларни кўриб турарди.

– Ўзингизсиз, шеф? Мен Матиньон кўчасидаги пардозлик хонасини дарров топдим. Ўша кўчада ўзи биттаю битта пардозлик хонаси бор экан. Жуда шинам жой экан. Хўжайини Марселен деган одам экан. Аёллар унинг тўғрисида гоятда эҳтиром билан, оғизларидан бол томиб гапиришяпти. Маринетта Отъе бугун ишга чиқмабди. Хизматдош дугоналари бунга жуда ҳам ҳайрон, негаки, у доимо ишга кечикмай келарди. Уни жуда жиддий жувон дейишади.

Инспектор билан муносабатлари ҳақида ҳеч кимга ҳеч нарса деб оғиз очмаган экан. Унинг уйланган акаси бор экан. Ванвада турар экан. Лекин бу ердагилар унинг манзилини билишмас экан. У суғурта агентлигида хизмат қилар экан. Маринетта баъзан унинг идорасига кўнғироқ қилиб турар экан. Агентлик “Ля Фратернель” деб аталади. Мен маълумотномадан текшириб кўрдим. Мен сизни огоҳлантирмай у ерга боришга журъат қилмадим.

– Жанвье ўрнидами?

– У ҳисоботни машинкалаяпти.

– Ундан сўра-чи, қилаётган иши шошиличмикин? Сен жиндай ухлаб ол. Менга керак бўлиб қолганимда, ўқланган милтиқдай туришинг керак.

Телефоннинг нариги томонидан “лом-мим” деган овоз чиқмади. Кейин Лапуэнтнинг маъзун овози эшитилди:

– Бу иши унчалик шошилич эмас экан...

– Ундоқ бўлса, унга ҳаммасини айтиб бер.

– Ле Полетьега борсин-да, Маринетта қайга ғойиб бўлиши мумкинлигини билишга уриниб кўрсин.

Бу орада кафеда доимий мижозлар пайдо бўла бошлади. Улар гап-сўзсиз, сўраб ўтирмасдан хизмат кўрсатишарди. Уни танийдиганлар телефон будкаси томон қизиқувчан назар билан қараб қўйишарди.

У Лоньоннинг телефон рақамини ахтара бошлади. Телефонга Мегрэ хоним келди.

– Қаёқдан гапиряпсан? – деб сўради хотини.

– Жим. Секинроқ. Ёнингда турганимни айта кўрма. Аҳволи қалай?

Мегрэ хоним индамади. Комиссар унинг нега индамаганини тушунди.

¹ Г р о г – ичимлик.

– Хотини, ҳойнаҳой, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олгандир. Ўзини эридан бадтар ҳис қилаётгандир.

– Ҳа.

– Сен унга тамадди қиладиган бирон нарса пишириб бердингми?

– Ҳа, олдин дўконга чиқиб келдим.

– У ёлғиз қолса ҳеч нарса қилмайдими?

– Ёлғиз қолишни унчалик истамайди.

– Ҳа, энди, унга ёқадими-йўқми, айтгин-да, сен менга кераксан. Тезроқ Маньерникига етиб кел. Бирга нонушта қиламиз.

Мегрэ хоним қулоқларига ишонмади. Шанба ва якшанба кунлари улар баъзан ресторанларда тушлик қилиб туришарди, лекин ҳеч қачон кўчада нонушта қилишмасди. Бунинг устига бирон ишни тафтиш қилаётган пайтда.

Комиссар виносини ичиб тугатиб қўйишга йўналди. Унинг теварагидаги гала-говур бирдан ўзгариб қолди. Бу газеталар томонидан унинг шахсини реклама қилишнинг оқибати эди. Бунақа реклама унинг ишига кўп халақит берарди.

Кимдир унга қарамасдан сўз қотди:

– Гангстерлар шўрпешонани ўлдириб кетган эмиш. Шу ростми?

Бошқа биров кесатиқ оҳангида деди:

– Гангстерлар бўлса тузуг-а...

Кварталда инспектор билан Маринеттанинг муносабатлари тўғрисидаги иғво гаплар ўрмалаб қолганди. Мегрэ виносининг ҳақини тўлади ва ташқарига чиқди. Кафеда ўтирганлар уни нигоҳлари билан кузатиб қолишди. Ташқарига чиқиб, у Маньернинг ресторани томон йўл олди.

Тош зинанинг ёнида пивохона бор эди. Унга шу кварталда истиқомат қиладиган машҳур одамлар келиб туришарди. Бу ерда актрисаларни, ёзувчиларни, рассомларни учратиш мумкин эди. Мижозлар йиғилишига ҳали эрта эди, деярли ҳамма столлар бўш эди. Барнинг пештахтаси ёнида тўрт-беш кишигина ўтирибди.

Мегрэ ҳўл пальтосини ечди, бошидан шляпасини олди ва дераза олдида турган юмшоқ ўриндиққа ўтириб, ўзини енгил ҳис қилди.

У хаёлчан назар билан кўчага қараб ўтириб, трубкасини чекиб бўлгандан кейин Мегрэ хонимга кўзи тушди. Хотини қўлидаги соябонни қалқондай ушлаб олиб, кўчани кесиб ўтмоқда эди.

– Сени бу ерда кўриб, галати бўлиб кетдим-а! Икковимиз сўнгги бор бу ерда бўлганимизга камида ўн беш йил бўлди-ёв... Ўшанда театрдан чиқиб келгандик. Эсингдами?

– Ҳа... Сен нима тамадди қиласан?

Мегрэ хотинига менюни узатди.

– Биладан, сен сосиска оласан. Мен эса майонезли омар олиб, бир ўзимни сийлай.

Улар вино билан газак келтиришларини кута бошлашди. Қўшни столлар теграсида ҳеч ким йўқ эди. Деразаларнинг кўзлари терлаб, вазиятга қандайдир бошқача бир тус бағишлаб турарди.

– Ҳозир галати бир туйғуни кечиряпман. Мен гўё сенинг ходимларингдан биттасининг ўрнида эмишман. Агар сен қўнғироқ қилиб, нонуштага келмаслигингни айтсанг, мен ўзимни мана шунақа шароитда Лоньон ёхуд Жанивье билан бирга ўтиргандек ҳис қила бошлайман.

– Агар мен иш кабинетимда тикилиб ўтиришга мажбур бўлмасам, биронта бутерброду бир стакан пиво билан кифояланаман. Қани, гапир-чи...

– Мен баъзи бир ёмон нарсаларни гапирсам деган эдим.

– Борини гапиравер...

– Сен менга оила тўғрисида кўп гапириб бергансан. Ҳар гал шўрлик Лоньонга раҳминг келиб гапирардинг. Мен ҳатто сени адолатсизликда айблашга ҳам тайёр бўлиб қолувдим.

– Энди-чи?

– Энди бўлса, мен бу хотинга кўп ҳам ачинмайман. Тўғри, бу хотиннинг

айби йўқ. Мен борганда у каравотда ётган экан. Унинг ёнида дарбон билан қўшни кампир ўтирган экан. Улар уни кўриб қўйгани доктор чақиринибди. Бу аёлни ҳали замон ўлиб қолади деб ўйлаш мумкин эди.

– Сен келганингни кўриб, ҳайрон бўлгандир?

– У нима деганини биласанми? Унинг айтишича, сен энди уни ортиқ таъқиб қилолмайсан. Сен уни Орфевр Соҳилбўйига киритмаганинг учун ҳали қўп пушаймон чекармишсан. Аввалига жуда қаттиқ гашим келди. Бахтимга врач келиб қолди. У кичик жуссали, жуда босиқ, нигоҳлари истеҳзоли бир чол экан. Дарбон паства тушиб кетди. Кампир эса мен билан бирга меҳмонхонага чиқди. “Шўрлик хотин, – деб кўз ёши қилди кампир, – биз унга ҳеч нарса билан ёрдам бера олмасак... Теварак-атрофингда бўлаётган нарсаларни ўйласанг, кўчага чиқишга қўрқиб қоласан”. Мен ундан Лоньон хонимнинг касали огирми деб сўрадим. Кампир бўлса “ҳойнаҳой, суяклариди бир иллат борга ўхшайди, зўрга оёқ учиди туради”, деб жавоб берди.

Улар бир-бирларига қараб, жилмайишди. Кўпдан бери икковлари бунақа холи қолиб нонушта қилишмаган эди. Бу ердаги вазият, одатда, Ришар-Лонуар хиёбониди бўладиган вазиятдан бутунлай фарқ қилар эди. Айниқса, Мегрэ хоним қаттиқ ҳаяжонда эди. Унинг кўзлари чақнаган, юзлари пушти рангга кирганди.

Улар уйда нонушта ёки тушлик қилишганда, асосан, Мегрэ гапирар эди. Негаки, Мегрэ хонимнинг гапиришга арзийдиган тайинли гапининг ўзи бўлмасди. Бу гал хотинининг назарида у эрига ёрдам бераётгандай эди.

– Сенга қизиқарлими?

– Жуда ҳам. Давом этавер.

– Уни кўриб бўлгач, врач менга бош ирғаб, йўлакка чиқишга ишора қилди. Аввалига у мендан “Чиндан ҳам комиссар Мегрэнинг хотинимисиз?” деб сўради. У мени Лоньон хонимнинг уйида кўриб, афтидан, ҳайрон бўлди. Мен унга тушунтириб бердим. Хуллас, нималар деганимни ўзинг сезиб тургандирсан?

“Мен сизни жуда яхши тушуниб турибман, – деб тўнгиллади у. – Шундай қилганингиз жуда ҳам соз-да! Лекин, ижозатингиз билан, сизни огоҳлантириб қўяй. Мен сизни жуда ҳам соғломсиз деб айта олмайман, лекин, ижозатингиз билан, сизни ишонтириб айтаманки, хавотир оладиган бирон-бир жиддий нарса йўқ. Мен бу кишини ўн йилдан бери даволайман. Мендан бошқа ҳам даволайдиганлар бор. У киши ҳамкасабаларимдан гоҳ бирини, гоҳ иккинчисини чақираверади. Чақирилган янги врач бирон жиддий хасталик топармикин деб умидвор бўлади. Мен унга психиатр ёхуд невропатологга кўрсатишни маслаҳат берсам, аччиғи келиб, бақира бошлайди, “мен ақлдан озган эмасман, сиз ўз соҳангизни билмас экансиз” деб бобиллаб беради. У турмушга чиққан бўлса ҳам, турмушдан унча кўнгли тўлиқ эмас кўринади. Бу аёл эрининг оддий полициячи эканига сира чидаёлмайди, шекилли. Шунинг учун ўзини касалга солиб, ўзига қаратишга ҳамда, рўзгор ишлари билан шуғулланишга мажбур этиб, ундан аламини оладиганга ўхшайди. Шўрлик эри жуда ҳам қийналиб кетган. Мана, бугун сиз келибсиз. Майли. Бироқ, сиз унга меҳрибонликни жиндай ошириб юборсангиз, у сизни умрбод қўймайди. Мен унинг олдида клиникага қўнғироқ қилдим ва эрининг тирик қолишига умид катта эканини айтдим. Мен жиндай муболага қилипман-у, лекин бунинг унча аҳамияти йўқ. У эри учун қайғуриб йиғлаётгани йўқ, балки ўз қадрига йиғлапти”.

Шу пайт ёнига қоврилган картошка билан майонезли омарни олиб келишди. Мегрэ стаканларга вино кўйди.

– Сен кўнғироқ қилганингдан кейин мен икки соатга бир жойга бориб келаман дедим. У бўлса, зарда билан, “Албатта, сиз ўзингизнинг эрингизга кераксиз. Ҳамма эркаклар бир гўр”, деди. Кейин томдан тараша тушгандай ваҳима қилди: “Бева қолганимдан кейин оладиган нафақам бу квартирамга тўлашга мутлақо етмайди. Ахир, бу квартирада йигирма беш йил умрим ўтган-а!”

– У Лоньоннинг бошқа бирон аёл билан дон олишиб юрганига шама қилмадими?

– Унинг айтган гапи шу бўлдики, полициячилик касби жуда ярамас касб. Негаки, улар аллақасқдаги қаланғи-қасанғилар билан ишлар экан. Шу жумладан, фоҳишалар билан ҳам.

– Унинг сўнгги пайтлардаги хулқ-атворида хотини бирон ўзгаришни пайқамабдими? Шуни билишга уриниб кўрмадингми?

– Буни сўраганимда у менга шундай деб жавоб берди: “Мен – аҳмоқ унга эрга текканимдан бери у менга нуқул бирон доврўқли жинойий иш тўғрисида гапиради, шу иш унинг кўтарилишига имкон беришини айтади. Унинг айтишича, шу иш бошлиқларини унга муносиб мансаб беришга мажбур қилармиш. Аввалига мен унинг гапларига ишониб, у билан бирга хурсанд бўлиб юрдим. Лекин ҳар гал бу доврўқли иш арзимаган бир иш бўлиб чиқаверди ёки унинг хизматларини бошқа биров илиб кетиб, ўзиники қилиб кўрсатаверди.

Мегрэ хотинининг бунақа ҳаяжонланганини камдан-кам кўрган. Хотини давом этди:

– Эътироф этмогим керакки, бу гапларни гапирар экан, у менга шунақа ўкрайиб қарадики, унинг “бошқа биров” дегани сендан ўзга ҳеч ким эмаслигига заррача шак-шубҳа қолмади. Сўнгги пайтлар масаласига келсак, уни белгиланганига қараганда тунги навбатчиликка кўпроқ қўядиган бўлиб қолишганидан зорланди. Шу тўғрими?

– Унинг ўзи шуни илтимос қилди.

– У аёл кишининг олдида тилига қўп ҳам эрк бермаган кўринади. Тўрт-беш кун муқаддам у катта янгиликлар бўлишини кутмоқ керак, деган эди. Ана ўшанда газеталар истаса-истамаса биринчи саҳифаларда унинг суратини босишга мажбур бўлармиш.

– Аёли ундан яна бирон гапни суғуриб олишга уриниб кўрмабдими?

– Аёл бу гапга ишонмабди ва уни масхаралабди, таҳқирлай бошлабди. Вой, бирпас сабр қилсанг-чи! Унинг аёли яна бир гап айтдики, бу гап мени жуда ҳам лол қолдирди. “Кўпинча одамларнинг сийрати суратига тўғри келмайди. Агар уйларнинг девори бўлмаса-ю, уларнинг ичида содир бўлаётган воқеаларни бевосита кўриш имкони бўлганда эди, жуда кўп гаройиботларни кўриб, ёқа ушлаб қолиш мумкин эди.”

Уларнинг гапини ресторан хўжайини бўлди. У Мегрэлар билан салом-алик қилиб, уларга қаҳвадан кейин бир қадаҳдан ликёр ичишни таклиф қилгани келибди.

Улар яна холи қолишгандан кейин Мегрэ хоним ташвишланиб сўради:

– Сенга ёрдамим тегдими-йўқми? Бу қилганларимдан сенга бирон фойда борми?

У дарров жавоб бермади. У бир неча муддат трубкасини тутатиб, кўнглидан лип этиб ўтиб кетган бир фикрни ўйлаб ўтирди.

– Гапимни эшитяпсанми?

– Гап йўқ – сен менга айтиб берганларинг кўп нарсани ўзгартиради.

Мегрэ хоним эрига ишонқирамай назар ташлади, лекин унинг мамнунлиги сезилиб турарди. Маньер ресторанидаги нонушта Мегрэ хоним хотирасида энг яхши айёмлардан бири бўлиб сақланиб қолади.

Учинчи боб

МАРИНЕТТАНИНГ ИШҚИЙ САРГУЗАШТЛАРИ

Ёмғир тина бошлади. Мегрэ кўчага қараб, бу хузурбахш нонуштани яна биров давом эттиргиси келди.

Агар Лоньон уларнинг ҳозирги ўтиришларини кўрганда эди, ичини яна бир бор ит таталагандай бўларди. “Мен бу ерда хастахонада қийналиб, не машаққатларни чекиб ётибман-у, буларнинг ўтиришларини қаранг-а! – деган гап ўтиши мумкин эди унинг кўнглидан. – Нонушта баҳона, дийдор ғанимат. Мана, Маньер ресторанида худди ошиқ-маъшуқлардек хузур қилиб ўтиришибди. Бунинг устига, шўрлик хотиним тўғрисида шунақа гапларни гапиришяптики, гўё уни ақдан озиб қолган бирон алвасти деб ўйлаш мумкин”.

Мегрэнинг калласига бир фикр келди. У унча янги бўлмаганига яраша, теран ҳам эмас эди.

– Қизиг-а, одамларнинг сал нарсага хафа бўлавериш одати уларнинг турмушини ҳақиқий нуқсонлари ёхуд ёлгон-яшиқларига қараганда кўпроқ заҳарлайди.

Бу, айниқса, Мегрэ фаолият кўрсатадиган соҳада яққол кўзга ташланади. У бир қанча ишларни эслади. Улар кунлар давомида, баъзилари эса ҳафталар давомида тафтиш қилинарди. Бунинг бирдан-бир боиси шунда эдики, у масалани кўндаланг қўйишга журъати етмасди ёки суҳбатдошининг муайян мавзуларда гаплашишга тоқати йўқ эди.

– Сен ишингга қайтасанми?

– Йўқ. Аввал Дюно кўчасига ўтаман. Сен-чи?

– Агар Лоньон хонимни ёлғиз қолдирсам, сен гинанинг тагида қолиб кетмасмикансан? Нима деб ўйлайсан? Эрим полицияга садоқати туфайли ўлим тўшагида ётганда, мени қаровсиз қолдиришди, деб сени айбситмасмикин?

Бу – тўғри. Лоньон хонимнинг исми Соланж эди. Лекин бу исм унга сира-сира ярашмас эди. Бу аёлнинг ҳузурига журналистлар, албатта, келади. Лоньон хоним уларга кўз ёши қилиб зорланишдан ҳам қайтмайдиган хотин. Ана ундан кейин кўрасиз газеталар нима деб ёзаркин?

– Шундай бўлишига қарамай, сен унинг соғайиб кетишини кутиб, эртаю кеч унинг уйида ётиб ололмайсан-ку! Анави кампир билан гаплашиб кўр, бошида ўтиришга рози бўлар.

– Бироз ҳақ тўланса, у бир неча соат қараб ўтиришга, албатта, кўнади. У кампирнинг исми мадмуазел Папен. Жуда бўлмаса, бирорта энагани таклиф қилиши мумкин.

Улар ресторандан чиққанларида ёмғир тиниб қолганди. Улар Константен-Пекёр майдонида ажралишди. Жюно кўчасидан борар экан, у Шенкьенинг бир уйдан чиқиб, қўшни уйдаги эшикнинг кўнғирогини босганини кўрди.

Жуда бемаза ва гоятда нозик иш-да! Ўз уйида кундалик ишлари билан машғул бўлиб, тинчгина ўтирган одамларни безовта қилишга тўғри келади. “Полиция” сўзи оғзингиздан чиқиши биланоқ улар бесаранжом бўлиб, ташвишга тушиб қолишади.

– Сўрасам бўлармикин, ўтган кеча сиз ўқ товушларини эшитганингиз йўқми?

Уларнинг кўчасида ўтган кеча бир одамга суиқасд бўлганини ҳамма аллақачон билиб бўлган эди. Бирдан уларнинг назарида полиция улардан гумонсираётгандай туюлса-я?

Шундай бўлса-да, Мегрэ Шенкьенинг ўрнида ўзи бўлишини афзал кўрарди. Ўзи бўлса кўча билан, унда истиқомат қиладиган одамлар билан кўчанинг ҳаёти билан яхшироқ танишарди. Бу унга ёрдам берарди, содир бўлган воқеани тушуниб олишига ёрдам бермаса, лоақал унинг тўғрисида тасаввур ҳосил қилишда қўл келарди.

Афсуски, бунақа ишлар билан шуғулланишга унга эрк берилмаган. Шундоқ ҳам ундан уйма-уй кўп юрасан деб таъна қилишади, ўз хонасида ўтириб, ҳамма ишларга раҳбарлик қилиши керак эмиш. Маринеттанинг уйи олдида энди битта полициячи қолган эди. Йўлкада ҳали қон излари сезилиб турарди. Айрим йўловчилар бир лаҳза тўхташса-да, аввалгидай тўпланишмас эди. Журналистлар ҳам қолмаган эди.

– Янгилик йўқми?

– Йўқ, жаноб комиссар. Ҳамма ёқ тинчлик.

Дарбонлар хонасида эр-хотин Соглар стол теварагида зерикиб ўтиришарди. Тунги дарбон ҳамон ўша сўхтаси совуқ халатида ва ҳамон соқоли олинмаган ҳолда эди.

– Менга эътибор берманглар... Мен бир дақиқага тўртинчи қаватга чиқиб тушаман, кейин сизлардан сўрайдиган яна бир-иккита саволим бор. Билишимча, мадмуазел Отьенинг машинаси йўқ-а?

– Икки йил аввал у “скутер” сотиб олган эди. Лекин бир неча ой ўтмай, уни сотиб юборди. Негаки, машина қўядиган жой топилмади.

– У, одатда, таътилини қерда ўтказди?

– Бултур ёзда у Испанияга борди. У ердан шунақа қорайиб келдики, аввалига мен ҳатто уни таниёлмай қолдим.

– Ёлғиз борганмиди?

– Ўзининг айтишича, бир дугонаси билан борган.

– Уникага ошна-оғайнилари тез-тез келишиб турармиди?

– Йўқ. Қайлиги келиб турарди. Мен у тўғрида сизга гапирувдим. Яна инспектор – у кейинги пайтларда пайдо бўлганди. Йўқ, у холи яшарди десак ҳам бўлаверади.

– Якшанба кунлари-чи?

– У қўпинча шанба оқшом уйдан чиқиб кетарди – кундузи ишда бўларди. Шу кетганича, душанба куни эрталаб қайтарди. Бу пайтда пардоз хонаси ёпиқ бўларди.

– Демак, у узоққа кетмаган-да?

– Менга маълуми шуки, у сузишни жон-дилидан яхши кўрарди. Сувда соатлаб бўлса-да, юравераман деб, қўп гапирарди.

У тўртинчи қаватга кўтарилди-да, у ерда чорак соатлар чамаси қолиб кетди. Ғаладонларни тортиб кўрди, жовонларни очди, либосларни, ички кийимларни, ҳар хил майда-чўдаларни титкилади. Уларнинг бари жувоннинг диди ва феъли-атвори қанақалигидан хабар берарди.

Бу буюмларнинг ичида бирон-бир қимматбаҳо нарса йўқ эди, лекин ҳамма нарса дид билан танлаб олинганди. У Греноблнинг муҳри босилган мактубни топиб олди. Эрталаб бу мактубни пайқаманган экан. Мактуб эркак кишининг дастхати билан ёзилган, назокатга ва ҳазил-мутойибага тўла эди. Фақат мактубнинг охирига боргандагина Мегрэ у Маринеттанинг отасидан келганини англади.

“Опанг яна ҳомиладор бўлиб қолди, эри тушмагур, муҳандис эмасми, бундан шунақа гурурланиб юрибдики, қўяверасан. Гўё у дунёдаги энг катта тўгонни қуриб қўйгандай. Онанг масаласига келадиган бўлсак, у уззу-кун ўнлаб болалар билан андармон бўлади, кечга томон эса ширакайф бўлиб қолади – ундан бурқсиган ичкилик ҳидига тоқат қилиб бўлмайди”.

Бир неча йил аввал никоҳ тўйида олинган сурат бор экан. Опасининг тўйи бўлса керак. Куёв-келинни ота-онаси, қариндош-уруғлари, ёш-яланглар ўраб олган. Ҳаммалари зўрма-зўраки, сунъий қиёфада, одатда, бунақа суратларда бўладигандай донг қотиб туришибди. Яна бир сувратда куёв йигит уч яшар ўғилчаси билан, ёнида хотини ҳам бор. Ниҳоят, яна бир жувоннинг суврати бор – унинг шаҳло кўзлари тийрак ва маънодор. Афтидан бу – Маринеттанинг суврати бўлса керак.

Мегрэ фотосувратни чўнтагига солиб қўйди-да, таксига ўтириб, Соҳилбўйига етиб борди ва тўғри кабинетига йўналди. У кабинетини кечаси соат бирда катта ўғирлик сирини очишга роса уриниб, ҳеч нарса чиқара олмагандан кейин тарк этган эди.

Мегрэ пальтосини ечиб улгурмай, Жанивье эшик қоқди.

– Мен Маринеттанинг акаси билан гаплашдим, шеф. У Пелетье кўчасидаги идорасида экан. Идорада унинг нуфузи анча баланд экан.

Мегрэ унга фотосувратни узатди.

– Шуми?

Жанивье дарҳол боланинг отасини кўрсатди.

– У бугун кечаси рўй берган воқеадан хабардорми?

– Йўқ. Газеталар эндигина чиқди. У дарҳол буларнинг ҳаммасини қандайдир англашилмовчилик бўлиши керак, деди. Яшириниб олиш ёки қочиб кетиш мутлақо унинг табиатига тўғри келмайди, деди.

“У шунақа ҳақгўйи, мен баъзан уни уришиб ҳам тураман. Ахир, ҳақгўйлик ҳаммага ҳам ёқавермайди-да”, – деди акаси.

– У сенга бирон нарсани яшираётгандай бўлиб туюлмадими?

Меҗрэ ўрнига ўтириб, трубкаларини саралай бошлади, кейин биттасини танлаб олди-да, унга тамаки тўлдирди.

– Йўқ. У менга жуда ҳам боадаб йигит бўлиб кўринди. У ялинтирмасдан, оиласи тўғрисида ҳамма гапни рўй-рост айтиб берди. Отаси — Греноблдаги лицейда инглиз тилидан дарс берар экан. Онаси — болалар ялсисига мудиралик қилади. Греноблда яна бир синглиси турар экан. У муҳандисга турмушга чиққан. Муҳандис ҳар йили уни ҳомила билан таъминлаб турар экан.

– Биладан.

Меҗрэ буни галадондан топилган мактубни ўқиб билиб олганини айтиб ўтирмади.

– Маринетта бакалавр даражасига эришгач, Парижда қолмоқчи бўлади. Аввалига у адвокатнинг кўлида стенографист бўлиб ишлайди. Конторадаги ҳаёт унга маъқул келмайди. У косметика курсига ўқишга киради. Акасининг айтишига қараганда, у ўзининг косметик кабинетини очишни орзу қилади.

– Қайлиги-чи?

– Маринетта чиндан-да унашиб кўйилган экан. Куёв йигитнинг номи — Жан Клод Гернел. У парижлик саноатчининг ўғли. Маринетта уни акаси билан таништириб кўйган. У билан Греноблга бориб, ота-онасига ҳам таништириш ниятида бўлган.

Бирон жиноий ишни тафтиш қилаётганда ҳадеб туппа-тузук одамларга рўпара келаверсанг, гангиб қоласан, киши. Ўз-ўзингдан сўрай бошлайсан: нечук, қандай қилиб туппа-тузук одамлар жиноий можароларга аралашиб қолади?

– Жан-Клод деганлари бу ерда тез-тез тунаб қолганини акаси биларканми?

– У бу масалага кўп ҳам диққатни жалб қилавермади. Лекин ака сифатида бунақа ишни кўп ҳам маъқуллайвермаслигига шама қилди, бироқ мен етарли даражада замонавий одамман, шунинг учун синглимни қораламайман, деди.

– Хуллас, намунали оила дегин? — дея тўнғиллади Меҗрэ.

– Лекин акаси менга жуда маъқул йигитдай кўринди.

Жюно кўчасидаги Маринеттанинг феъл-атворини акс эттирадиган квартира ҳам, афтидан, маъқулгина квартира эди.

– Сенинг гапларингдан кейин уни янада тезроқ кўргим келиб кетди. Акаси кейинги пайтларда синглиси билан кўришган эканми?

– Ўтган ҳафтада эмас, ундан аввалги ҳафтада кўришган экан. Агар қиз шаҳар ташқарисига чиқмаган бўлса, якшанбанинг иккинчи ярмини акаси ва келинойиси билан бирга ўтказган.

– Жувон уларга ҳеч нарса демаган эканми?

– Жувон гап орасида бир ғаройиб одамга рўпара келиб қолганини, яқин-ўртада унинг тўғрисида жуда галати бир тарихни айтиб беражагини эслатиб ўтган. “Нима бало, янги қайлиг топиб олдингми?” деб, келинойиси унинг устидан кула бошлаган.

Бунақа аҳамиятсиз маълумотларни ҳам айтишга тўғри келаётгани учун Жанивье хижолат чекаётгани шундоққина кўриниб турарди.

– Жувон жон-жаҳди билан “гап бунда эмас, бир марта топганим етиб ортади”, деб ишонтиришга уринган.

– Нима сабабдан Жан-Клод билан орани очди қилишибди?

– Маринетта йигитнинг ҳеч нарсага қобил эмаслигига ишонч ҳосил қилган. Бундан ташқари йигитнинг дил-дилида ўзининг қайлигидан унчалик ҳам боши осмонга етиб кетмаётгани сезилиб турган. Имтиҳонларда у икки марта йиқилипти. Кейин отаси уни Англияга ошнасининг олдига жўнатибди, лекин йигит нима учундир у билан ҳам чиқиша олмабди. Ниҳоят, уни Париждаги аллақандай бир идорага жойлаштириб кўйишибди, лекин у бу идоранинг ишини ҳам ёлчителиб бажармабди.

– Қараб кўр-чи, Греноблга поезд қачон жўнаркин — эрталабми, кечқурунми?

Хайр, майли, бунинг унчалик аҳамияти йўқ. Агар Маринетта биринчи поездда жўнаган бўлса, аллақачон ота-онасиникига етиб борган бўлиши керак. Отасини

қидириб, зўрга лицейдан топишипти. Лекин у қизининг келган-келмаганидан бутунлай беҳабар экан. Онаси ҳам ҳеч нарса билмас экан.

Бу ёқимтой одамларни кўп ҳам безовта қилавермаслик учун ҳар хил баҳоналарни тўқиб-бичишга тўғри келди.

– Йўқ, хавотир олманглар. Қизингиз бирон қор-қолга учрамаган бўлиши мумкин эмас. Ташвиш қилаверманг, Отъе хоним, ўтган кечаси қизингиз мутлақо тасодифий ҳолда бир қотилликнинг гувоҳи бўлган. Йўқ, унинг уйида эмас. Суиқасд Жюно кўчасида рўй берган. Сабабини билмайман-у, лекин қизингиз бир неча муддатга кўздан нари бўлиб туришга аҳд қилган кўринади. Мен уни сизларниқига келганми деб ўйлаб эдим...

Гўшакни илиб қўйиб, комиссар Жанивьегга ўтирилди.

– Уф-ф! Хўш, мен яна нима десам бўларди? Лапуэнт бугун бирга ишлайдиган қизлардан сўраган. Унинг якшанбани қаерда ўтказганини ҳеч ким билмайди. Жувон ҳеч нарса олмай, уйдан куруқ чиқиб кетган, ёмғир ёғиб турган бўлишига қарамай, алмаштиргани бирон сидра кийимини ҳам олмаган. У билиши керак – бирон меҳмонхонага борса унинг қаердалигини бир зумдаёқ топиб олишади.

Балки у биронта ишонган сирдош дугонасиникидадир, балки ўзига яхши таниш бўлган бирор танишиникида хилватда яшириниб ётгандир? Ёхуд шаҳар ташқарисидаги бирон меҳмонхонадами? У сузиш билан шуғулланар экан, лекин ҳозирги туришида ҳар ҳафтада денгизга бориб келишни ҳамёни кўтармайди. Сена, Марна ёхуд Уаза соҳилларида ҳам минглаб хилват жойлар бор.

– Менга қара, Жан-Клодни қидириб топ. Якшанба кунларини, одатда, қандай ўтказишганини суриштириб бил.

Кўшни хонада уни Мёре кутиб турарди. У кичкинагина картон қутичада ўқ билан учта гильза олиб келганди.

– Эксперт сизнинг фикрингизга қўшилди. Ўқнинг калибри 7,63 экан. Ҳойнаҳой, маузердан отган бўлишлари керак. Аниқ шунақа деса ҳам бўлади.

– Бармоқ излари-чи?

– Меҳмонхонада ҳамма нарсада бор. Ҳатто радиоприёмникнинг тугмачасида ҳам. Бунисига нима дейсиз?

– Телевизорда-чи?

– Телевизорда йўқ. Ўчоқ бошида у музхонани очган, туюлган қаҳва қутисини олган. Бармоқ излари қаҳва қайнатадиган идишда ҳам қолган. Нега жилмаяпсиз? Бўлмағур гапларни айтяпманми?

– Йўқ, давом этаверинг.

– Лоньон стакандан ҳам, пиёладан ҳам ичган. Коньяк шишасида эса инспекторнинг ҳам, жувоннинг ҳам бармоқ излари бор.

– Ётоқда-чи?

– Унда Лоньоннинг ҳеч қанақа изи йўқ. Ёстикда фақат аёл кишининг соч толалари бор. Лой-пой ёки бошқа кир-чирлардан асар ҳам йўқ. Ҳолбуки, Лоньон Жюно кўчасига шаррос қуйиб турган ёмғирда келган. Афтидан, у балкон эшиги ёнидаги ўриндикда анча ўтирган. Ўшанда у радиони қўйган, бу эшикни очган бўлса керак. Мен эшик тутқичида унинг бармоқларининг жуда аниқ изларини топдим. Сўнг балкондан сигарета қолдиқларини териб олдим. Сиз ҳали ҳам жилмаяпсиз-а?

– Негаки, сенинг гапларингнинг ҳаммаси менинг миямга келган мулоҳазаларни тасдиқлаяпти. Бу мулоҳазалар боя хотиним билан нонушта қилиб ўтирганимда кўнглимга келганди.

Бу фактларнинг ҳаммаси хотинининг зулмидан эзилиб кетган шўрпешона инспектор, ниҳоят, Константен-Пекёр майдонида ўтказган мунгли соатлари учун ўзининг кўнглини ёзгани четдан хуштор орттирганидан далолат бермайдими?

– Менинг жилмаяётганимнинг боиси шуки, биродари азиз Мерс, унинг ҳамқасабаларининг ҳаммаси бирданига бирон Дон Жуанга рўпара келиб қолдик деган тўхтамга келишган кўринади. Калламни тикиб айтаманки, Лоньон билан Маринеттанинг орасида ҳеч гап бўлган эмас. Худо ҳақи, Лоньон шўрликка

раҳмларим келиб кетяпти. У оқшомларни меҳмонхонада, қўпинча дераза олдида ўтириб ўтказган, Маринетта эса шу даражада хотиржам бўлганки, ҳатто ётоққа кириб ухлайверган.

– Сен бошқа ҳеч нарса топганинг йўқми?

– Жувоннинг туфлиларида қум бор экан. Пошнаси паст туфлилар. Бунақасини у, афтидан, шаҳардан ташқари чиққанларида кийган бўлса керак. Бу – дарё қуми. Бизнинг идорамизда бунақа қумларнинг минг хил намуналари бор. Уларнинг қаердан олинганини аниқлаш учун соатлаб ўтириш керак. Шунда ҳам, омадимиз келиб қолса, уларнинг манзилени аниқлашингиз мумкин.

– Мени огоҳ қилиб тур. Яна бирон одам мени кутяптими?

– Ўн саккизинчи округнинг инспектори.

– Мўйлови қизғиш одамми?

– Ҳа, худди ўзи.

– У Шенкье. Ёнидан ўтиб кетаётганингда айт, кирсин.

Ёмғир яна қуя бошлади. Бу галгиси майда, худди туманга ўхшаб кетарди. Атроф қоронгилашиб кетди. Осмондаги булутлар бир жойда қимир этмай турар, улар тобора зичлашиб, яхлит қора пардага ўхшаб бормоқда эди.

– Хўш, қалай, Шенкье?

– Мен ҳали кўчанинг тафтишини тугатганим йўқ. Менинг одамларим у ерда уйма-уй юришибди, яхши ҳамки, уйлар кўчанинг ҳар бир томонида қирқтадан ошиқ эмас. Икки юзтача одамни сўроққа тутиш керак.

– Мени ҳаммадан кўра кўпроқ қарама-қарши томондаги уйлар қизиқтиради.

– Агар ижозат берсангиз, мен ҳозирнинг ўзида ўша ёққа жўнайман. Назаримда, сизнинг гоянгни тушунганга ўхшайман. Мен Лоньон чиққан уйдан бошладим. Бельэтажда фақат бир жуфт ёши ўтган эр-хотинлар яшайди. Улар бир ой муқаддам Мексикага бола-чақали қизлари ёнига кетишган.

У чўнтагидан ён дафтари олиди. Дафтар ҳар хил фамилияларга ва ёзма белгиларга тўлиб кетган эди. Ўз йигитинг билан ҳам эҳтиёт бўлиб муомала қилмоқ керак эди, акс ҳолда уни хафа қилиб қўйиш ҳеч гап эмас эди.

– Бошқа қаватларда иккитадан квартира бор. Иккинчи қаватда Фезан деган бева аёл туради. У тайёр кийимлар дўконида сотувчи бўлиб ишлайди. Ундан ташқари, эр-хотин Ланьелар истиқомат қилади. Уқ товуши эшитилиши биланоқ улар деразага ташланганлар. Улар кетиб бораётган машинани кўришибди, лекин, афсуски, унинг номерини ажрата олишмабди.

Қовоғини чала юмиб, трубкасини бурқситиб Мегрэ эзма инспекторнинг ҳисоботини узоқдан келаётган сурондай қулоғининг бир чеккаси билан тинглаб ўтирарди. Қўшни уйда учинчи қаватда истиқомат қиладиган Макле деган одам тўғрисида гап кетгандагина Мегрэга жон киргандай бўлди. Шенкьенинг гапига ишонадиган бўлса, сиркаси сув кўтармайдиган бу серзарда одам ўзини ўзи умрбод уйида қамоққа маҳкум этган ва деразаси тагидаги дунёга нафратли кўз ташлаб яшашга қаноат қиладиган одам эди.

– У бод важдан сира юролмаб қолган. Қўлтиқтаёқ ёрдамида кир босиб кетган квартирасида зўрга ҳаракат қилади. Биронта ҳам фаррош аёл унинг остонасидан ҳатлаб ўтгани юраги бетламайди. Дарбон ҳар куни эшиги тагида озиқ-овқат қолдиради. У керакли нарсаларни рўйхат қилиб, қоғозни эшик олдидаги поёндоз тагида қолдирар экан. Унинг уйида радиоси йўқ, у газета ҳам ўқимайди.

Дарбоннинг айтишича, гарчи у қашшоққа ўхшаб яшаса-да, аслида жуда бой. Унинг узатган қизи бор. Қизи отасини бир неча марталаб касалхонага жўнатишга уриниб кўрган.

– Ростдан ҳам унинг эс-ҳуши унчалик жойида эмасми?

– Ўзингиз кўрасиз. Уни эшикни очишга мажбур қилгунимча она сутим оғзимдан келди. Чилангарни олиб келиб, эшигингни буздираман деб пўписа қилганимдан кейингина очди. Эшикни очганидан кейин мени бошдан-оёқ узоқ кўздан кечириб чиқди.

– У сизга бирон янгилик айтдимми?

– Ҳаммадан ҳам кўпроқ бир голланд ҳақида гапирди. У рўпарасидаги уйда турар экан. Бугун эрталаб больконга чиққанимизда кўрган уйимиз эсингиздами? Худди рассомнинг устахонасига ўхшаган иккинчи қавати ойнаванд, чоғроқ хос уй эди. Бу уйни ўн беш йилча муқаддам Норрис Жонкер деган одам қурган. Бу одам ҳозир олтмиш тўрт ёшга кирди. Унинг соҳибжамол хотини эса эридан анча-мунча ёш.

Мегрэ бу ишлар билан ўзи шугулланмаганига афсусланди. Парижнинг қоқ ўртасида Монмартрнинг марказида таркидунё қилиб ёлғиз ўзи яшайдиган ва бутун вақтини рўпарада яшайдиган одамларни зимдан кузатишга бағишлаган бу бадбахт, одамови кимсани кўриб қўйса ёмон бўлмасди.

– Қария бирдан жунбишга келди. У айтган гапларнинг ҳаммасини сизга оқизмай-томизмай етказиб беролмасман-ов... Бир гапни тугатмай, иккинчисига, ундан учинчига ўтиб кетаверар экан. Бунинг устига яна ўзининг мулоҳазаларини қўшиб қўяди. Кейин мен голландни кўриб қолдим, Яхшиси, унинг тўғрисида сизга бир йўла гапириб берақолай. Бу одам ҳар жиҳатдан манзур бўладиган одам – маданият, хушбичим, жуда машҳур ва бадавлат оиладан чиққан. Отаси Амстермда банк директори эди. Унинг ўзи ҳеч қачон пулнинг ташвишини қилмаган, бир қанча йил давомида жаҳон бўйлаб саёҳатлар қилган. Бахтини фақат Парижда топиши мумкин эканига ишонч ҳосил қилгач, Дюно кўчасидаги ана шу хос иморатни қурган. Отаси вафот этгандан кейин унинг акаси банкка раҳбарлик қилмоқда. Норрис Жонкер дивидендлар билан кифояланиб юрибди. Уларни ҳам суврат харид қилишга сарфлайди.

– Сувратлар харид қилади дейсизми? – деб қайтариб сўради Мегрэ.

– У Париждаги энг яхши коллекциялардан бирининг эгасига ўхшайди.

– Бир дақиқа... Сиз эшик қўнғироғини босдингиз. Эшикни сизга ким очди?

– Мулозим очди... Жуда ёш, сап-сарик, юзи пуштиранг...

– Сиз унга полициядан эканингизни айтдингиз, шундайми?

– Ҳа, назаримда, у бунга ҳайрон бўлгани йўқ. У мени даҳлизга олиб кириб, ўтиришни таклиф қилди. Сувратларга мутлақо тишим ўтмайди, лекин сувратларни кўриб уларнинг остидаги аввал қулоғимга чалиниб юрган рассомларнинг фамилияларини танидим. Гоген, Сезан, Ренуар... Яланғоч хотинларнинг сувратлари кўп экан.

– Сиз кўп кутдингизми?

– Ўн дақиқача... Кейин салондан даҳлизга олиб чиқадиган эшик очилди-да, бир аёл чиқиб, даҳлиздан ўтиб кетди. Бу қорамағиз аёл тунги либосда эди. ҳолбуки, энди кундузги уч бўлган эди. Балки, мен адашаётган бўлишим мумкин, лекин назаримда менга шундай туюлдики, у мени кўздан кечиргани атайин чиққан. Икки дақиқа ўтар-ўтмас мулозим мени салон орқали деворларига ўрнатилган шкафларида полдан шифтигача китоб терилган кабинетга олиб кирди.

Мени жаноб Жонкер қабул қилди. Унинг устида ёқаси очиқ шойи кўйлак, қора барқут куртка, шими бамазет материалдан тикилган. Унинг сочлари оппоқ оқариб кетган, юзи эса худди мулозимникидек пушти рангда эди.

Стул устида шиша билан стаканлар қўйилган патнис турарди.

– Ўтиринг... қулоғим сизда... – деди у соф француз тилида.

Шак-шубҳасиз, бу уйдаги ҳашамат, сувратлар, шунингдек, голланднинг назоқати инспектор Шенкьегга катта таъсир кўрсатди.

– Тан олмоғим керак, гапни нимадан бошлашни билмай, доводирав қолдим. Мен ундан “ўқ товушларини эшитдингизми” деб сўрадим. У “эшитганим йўқ” деб жавоб берди. Унинг хонаси тескари томонга қараган экан. Уйнинг деворлари шунақа қалин эканки, ҳеч қанақа товушни ўтказмас экан. “Шовқинга тоқатим йўқ”, – деди у менга бир стакан ликер таклиф қилишдан олдин. Ликердан апельсин таъми келиб турар, у алланечук жуда кучли эди – мен бунақасини кўрмаган эдим.

“Аmmo сиз шу кеча рўпарангиздаги уйда бўлиб ўтган воқеалардан, албатта, хабарингиз бўлса керак?” – деб сўрадим мен.

Карл соат ўнларда менга нонушта олиб келганида жиндай гапириб берган эди. Карл – менинг мулозимим. Фермерларимиздан бирининг ўғли. Унинг айтишича, кечаси кўчада катта тўполон бўлган эмиш. Аллақайси полициячига бандитлар ҳужум қилган эмиш.

– Бу гапларнинг барини у қандай алпозда гапирди? – деб сўради у трубкасини қўлида ўйнаб туриб.

– Жуда бемалол, хотиржам ўтириб, лабида табассум билан, жуда мулозим оҳангда гапирди. Бўлар-бўлмас важ билан безовта қилинган одамдан бунақа хушмуомалаликни кутиш қийин эди.

– Агар Карлдан сўраб-суриштиришни истасангиз, – дея таклиф қилди у, – мен уни бажону дил сизнинг ихтиёрингизга бериб қўйишим мумкин. Лекин унинг деразаси ҳам боққа қараган. Унинг айтишича, у ҳам ҳеч нарса эшитмапти.

– Сиз уйланганмисиз, жаноб Жонкер? – деб сўрадим мен.

– Албатта. Хотиним уйимиздан бир неча метр нарида содир бўлган бу можарони эшитиб, қаттиқ хавотирга тушди.

Шу ўринда Шенкье жиндай дудмалланди.

– Билмай қолдим, жаноб комиссар, тўғри қилдимми-йўқми? Мен яна кўпгина нарсаларни сўраб олмоқчи эдим. Лекин бунга жазм қилолмадим – бор гапни тезроқ сизга етказай дедим.

– На илож! Майли, қарияга қайтайлик.

– Ҳа-да! Шу қариянинг важидан мен голланддан яна бошқа баъзи бир нарсаларни сўраб, билиб олай дегандим. Макленинг менга айтган биринчи гапи қуйидагича бўлди:

“Агар сизнинг хотинингиз Парижнинг энг соҳибжамол аёлларидан бири бўлса, сиз нима қилардингиз, инспектор? Ҳа!.. Индамайсиз-а? Менинг олтмиш тўртга ёки олтмиш бешга киришимга ҳали анча бор... Майли, масалани бошқача кўя қолайлик. Ажойиб бир ҳурлиқо ҳар дақиқада, ҳар лаҳзада қўли остида тайёр турса, шу ёшдаги одам нима қилмоғи керак?”

Шундоқ бўлгандан кейин, рўпарада яшайдиган жанобнинг бу масалада ўзгача қарашлари бўлиши керак. Менинг уйқум ёмон. Сиёсат мени қизиқтирмайди. Шунингдек, радио ва газеталар огиздан қўймай тинимсиз гапириб ётадиган ҳалокату фалокатларга ҳам сира қизиқмайман. Менинг бирдан-бир эрмагим – ўйлаш. Гапимни англаётибсизми? Мен деразага қараб ўтириб, ўйлаганим-ўйлаган. Уй ўйлаш қанақа қизиқарли нарса эканини камдан-кам одам билади. Мана, масалан, манави голланд билан унинг аёлини олайлик. Улар ҳадеганда уйдан чиқиб кетавериши маълум. Кўчага чиқишса, ҳафтада бир ёки икки чиқишади. Хотини оқшом либосида, эри смокингда. Камдан-кам ҳолларда тунги соат бирдан кейин қайтишади. Демак, дўстлариникида тамадди қилиш билан ёки театр тамошаси билан қаноатланишади. Уларнинг ўзлари ҳеч қачон зиёфат беришмайди. Нонуштани ҳам кундузи соат учдан олдин қилишмайди. Ана, кўрдингизми, ҳар ким кўнглига келган эрмагини қилади. Сиз эса қузатасиз... Жумбоқни ечмоққа уринасиз. Воқеаларни бир-бирига улашга тиришасиз... Устига-устак, яна ҳафтада икки-уч марта, кечкурун соат саккизлар агрофида дўндиққина бир қиз эшик қоқиб келади ва ярим кечагача қолиб кетади. Баъзан эса ҳатто ётиб ҳам қолади. Булар ҳали ҳаммаси эмас, жаноб инспектор, қани, ростини айтинг-чи, менинг гапларим сизни қизиқтира бошлади-а? Агар мен сизга келадиган қизлар ҳамиша ҳар хил бўлади десам, нима дейсиз? Қизлар кўпинча таксида келади, ахён-ахёнда битта-яримтаси пиёда ҳам келади. Улар уйларнинг рақамларига қараб керакли жойни топмоқчи бўлишади. Мен буни ҳам кўриб тураман. Ахир, бунақа излаб келишларнинг бир балоси бордир? Сиз нима дейсиз бунга? Бунинг маъноси шуки, уларга муайян учрашиш манзили белгилаб қўйилган. Энди, гапнинг сирасини айтганда, мен ҳамиша ҳам бунақа мункиллаб қолган қари қирчанғи бўлган эмасман. Аёллар масаласида у-буга ақлим етади. Катта эшикдан беш метр нарида турган фонуста бир назар ташланг. Сизнинг касбингиздаги одамлар бу аёллар қанақа аёллар эканини дарров фаҳмласалар керак, албатта. Бу аёллар муҳаббатни бозорга солишни касб қилиб олишган,

шундай эмасми? Шунингдек, агар таъбир жоиз бўлса, улар орасида чоҳнинг лабига келиб қолганлари ҳам бор... Улар кабаредаги раққосалар, театр ёки киноларда майда-чуйда эпизодларда қатнашадиган аёллар. Улар ҳам даромадлироқ саргузашт чиқиб қолса, йўқ демайди.

– Хўш, Шенкье, энди фаҳмлагандирсиз?

– Нимани?

– Лоньон учун бу иш нимадан бошланганини-да? У Жюно кўчасида кечалари кўп навбатчилик қилган. Бинобарин, бу кўчада яшайдиганларнинг кўпчилигини яхши билган. Агар у сиз айтётган аёллар голланднинг уйига келиб турганини доимо кузатган бўлса...

– Бу фикр менинг ҳам кўнглимдан ўтганди. Аммо одамга, ҳатто у мункиллаб қолган қария бўлса ҳамки, турфа хил қизларга хуштор бўлишни тақиқлайдиган қонун йўқ. Аммо бу қўққисдан Лоньонга ҳеч кимга билдирмасдан хуфёна тарзда уйни кузатиш имкониятларини ахтариши ва топишига сабаб бўлмаган бўлса керак.

– Бу ҳолга бирон-бир изоҳ топса бўлади.

– Қандай?

– Масалан, у бирор тайинли аёлнинг чиқиб кетишини пойлагандир? Эҳтимол, илгари унинг қўлига тушган, у билан шуғулланган бирор фоҳишани кўриб қолгандир.

– Бўлиши мумкин...

– Ҳамма нарса уй ичида нималар содир бўлганига боғлиқ. Ёки аёл уй ичида нима кўрган бўлиши мумкинлиги ҳам муҳим. Бу ёқимтой одам сизга яна нималарни маълум қилди?

Мегрэ бу галати нусхага тобора кўпроқ қизиқа бошлаган эди.

– Мен унга хилма-хил саволлар бера бошладим. Хаёлимга келган биронта саволни қайтармадим. Унинг жавобларини ёзиб олганман.

Шенкье яна ўзининг қора муқовали ён дафтариини олди.

Савол: “Балки бу аёллар мулозимга келгандир?”

Жавоб: “Биринчидан, мулозим кўчанинг охиридаги сут дўконида ишлайдиган семиз бақалоқ қизни яхши кўради. У доим гулихандон – кулгани-кулган. У деярли ҳар оқшом келиб туради. Уйдан ўн метр наридаги дарахт панасида яшириниб туради. Бу жойни сизга аниқ кўрсатиб беришим мумкин. Йигит ҳам кўп қутгирмай кела қолади”.

Савол: “Соат нечаларда келади?”

Жавоб: “Тахминан соат ўнларда. Мулозим, афтидан, кечки овқат вақтида хизмат қилиб турса керак. Улар кеч овқатланишади. Улар бир-бирларини қўлтиқлашиб сайр қилишади, ўпишишади. Кейин анави кемтикка кириб, бир-бирларининг пинжига суқилиб узоқ туришади”.

Савол: “Йигит қизни кузатиб қўймайдими?”

Жавоб: “Йўқ, қиз ёлғиз кетади. Шодлиги ичига сиғмай, ўйнаб кетади. Ҳали-замон рақсга тушиб кетмаса эди, деб ўйлайсиз. Бу икки ёшнинг голландга дахли йўқлигини кўрсатадиган яна бир сабаб шундаки, кўпинча улар голланд уйда йўқ пайтларда учрашишади”.

Савол: “Уларга ким эшик очади?”

Жавоб: “Ҳамма гап шунда-да. Яна битта ғаройиб сир... Баъзан голланднинг ўзи, аҳён-аҳёнда унинг хотини очади”.

Савол: “Уларнинг машинаси борми?”

Жавоб: “Ҳа, каттакон америка машинаси”.

Савол: “Шофер-чи?”

Жавоб: “Карл шофер формасини кийиб ҳайдаб туради”.

Савол: “Қолган хизматкорлар ҳам шу ерда туришадими?”

Жавоб: “Ҳа. Ошпаз аёл билан иккита оқсоч. Оқсоч аёллар тез-тез алмашиб туришади”.

Савол: “Анави аёллардан бошқа уларникига келиб турадиган одам кўпми?”

Жавоб: “Унчалик кўп эмас, ҳаммадан кўра кўпроқ, одатда, пешиндан кейин қирқ ёшлардаги, кўринишидан америкаликка ўхшаган одам келиб туради.

Одатда, у сариқ спорт машинасида келади”.

Савол: “У келгандан кейин узоқ ўтирадими?”

Жавоб: “Бир соат, икки соатлар бўлади”.

Савол: “У оқшомда ёки тунда ҳам келадими?”

Жавоб: “Бир ойча муқаддам у бир марта кечқурун соат ўнларда аёл киши билан келган эди. У келди-ю, дарҳол изига қайтди, аёл эса қолди”.

Савол: “Иккала келганида ҳам битта аёлни олиб келдими?”

Жавоб: “Йўқ”.

Мегрэ бунақа майда сирларгача билиб олишга чоғи келадиган қариянинг ўзидан мамнунлиги қандай эканини кўз олдига келтирди.

“Яна бир аллақандай одам келади, ўзи ёш бўлса ҳам, тепакал. У қоронғи тушгандан кейин таксида келади, кетишда аллақандай пакетларни олиб кетади”.

Савол: “Бу пакетлар нимага ўхшайди?”

Жавоб: “Пакетларнинг ичида сувратлар бўлиши мумкин. Ёки истаган бошқа бирон нарса бўлиши ҳам мумкин. Менга маълум нарсалар шу, холос, жаноб комиссар. Кўп йиллардан бери менга бирварақайига бунақа кўп гапиришга тўғри келмаган эди. Бу яқин ўртада бошқа тўғри келмаса ҳам керак. Огоҳлантириб қўяй, мени полицияга ёки судга чақирининг фойдаси йўқ. Агар иш шу даражага бориб етса, мени гувоҳ сифатида жалб қилишни хаёлингизга ҳам келтира кўрманг. Биз сиз билан гурунглашиб ўтириб, мен сизга баъзи мулоҳазаларимни гапириб бердим. Сиз уларни тингладингиз. Энди уларни нима қилсангиз, ихтиёрингиз ўзингизда. Лекин мени ўтирган ўрнимдан ҳеч нарса билан қўзгата олмайсиз. Шунини билиб қўйинг”.

Тан олмоқ керак — Шенкье квартал инспекторлари ўз ишларини қойилмақом билишларини исбот қилди.

Голланднинг уйидан чиққан эканман, ўз-ўзимга “бу чоли тушмагур мени масхара қилиб лақиллатмаётганмикин?” деган саволни бердим. Мен шундай деб ўйладим: “Қария менга гапириб берганларидан лоақал бир-иккисини текшириб кўрсам қандай бўларкин, улар тасдиқланса, бу қолганларининг ҳам ўғрилигини исбот қилармиди”.

Шундан кейин сут дўконига йўл олдим. Кўчада туриб, сотувчи қизнинг дўконда холи қолишини кутдим. Бу қиз худди, менга айтиб берганларидек, паканагина, бақалоққина экан. У қишлоқдан келиб, Парижга ўрнашиб олганига хурсандлигидан ҳали ҳам ўзига келолмаётган экан.

Мен дўконга кирасолиб сўрадим: “Сиз Карл деган йигит билан танишмисиз?”

У қип-қизариб кетди ва хавотир билан дўконнинг очиқ турган эшигига қаради-да, менга гудурлаб жавоб берди:

“Ўзингиз ким бўласиз? Сизнинг нима ишингиз бор?”

“Билишим керак. Мен полицияданман”.

“У йигитдан нима истайсиз?”

“Ҳеч нарса. Мен баъзи нарсаларни текшириб кўрмоғим керак. Сизлар унашиб қўйилганмисизлар?”

“Вақти-соати келиб биз турмуш қилсак керак. Лекин у менга ҳали уйланишдан огиз очгани йўқ”.

“Сиз ҳафтада бир-икки учрашиб турсангиз керак?”

“Бўш вақтим бўлса..”

“Сиз уни Жюно кўчасидан бир неча метр нарида кутиб турар экансиз?”

“Сизга бунини ким айтди?”

Шу пайт орқа томондаги бинодан тўладан келган аёл таманно билан чиқиб келди. Сотувчи қиз фаросатлигина экан, менга дарров бошқача муомалага ўтди:

“Йўқ, афандим, бизда горгонзола йўқ, лекин рокфор пишлоғи бор. Номи демасангиз, уларнинг иккови ҳам бир хил”.

Мегрэ жилмайди:

— Кейин сиз рокфор харид қилдингизми?

— Йўқ. Хотиним фақат горгонзолани яхши кўради, дедим. Бор гап шу,

жаноб комиссар, ҳамкасабаларим менга кечқурун яна нимани маълум қилишаркин, билмайман. Лоньон тўғрисида ҳеч нарса маълум эмасми?

– Мен ҳозиргина клиникага қўнғироқ қилишларини илтимос қилдим. Врачлар тайинли бир гап айтаётганлари йўқ. Ҳали ҳам ҳуши ўзига келгани йўқ. Елкасига теккан иккинчи ўқ ўнг елкасининг тепа қисмини ялаб ўтмадимикин деб хавотир олишяпти. Унинг ҳозирги аҳволида рентгенга солиш мумкин эмас экан.

– Ҳеч тасаввуримга сиғдира олмаяпман – у у ерда нима топиши мумкин эдики, унга қараб ўқ узишсин? Агар сиз анави голландни ўзингиз кўргангизда, мендан беш бадтар ҳайрон қолардингиз. Ишониб қийин, шундоқ одам...

– Сиз бир ишни қилсангиз бўларди, Шенкелар қайтиб келишганда ва айниқса, тунги смена навбатчилигини бошлаганда, тунги аёллар билан машғул бўлишса, ёмон бўлмасди. Сиз уларнинг баъзи бирлари пиёда келишганини айтдингиз, бинобарин, улар шу атрофда бирон яқин жойда яшашлари мумкин. Тунги ишратхоналарнинг ҳаммасини яхшилаб текшириб кўришсин. Чолингизнинг гапига қараганда, уларни кўча-кўйлардан ахтариш беҳуда. Мен нима демоқчи бўлаётганимни фаҳмлагандирсиз? Эҳтимол, сиз Жюно кўчасида бўлганлардан бирортасини топиб оларсиз? Албатта, Маринеттанинг ўзини топганга нима етсин эди! Қизиқ, Мерс билан унинг командаси у ерда нима каромат кўрсатдийкин?

Давоми бор.

*Русчадан
Озод ШАРАФИДДИНОВ
таржимаси.*

